

3-4

ЖИТТЯ і СЛОВО

diasporiana.org.ua

Відмінною книжкою
Генріх Альберт Вадичину

12. II. 49

ЖИТТЯ І СЛОВО

квартальник для релігії й культури.

Видає: Українське Видавництво „Добра Книжка“.

Головний Редактор: Микола Мох.

Ч. 3—4. ЗИМА 1948 — ВЕСНА 1949.

LIFE AND WORD

The Ukrainian Catholic Quarterly.

Published by „The Good Book“. Editor-in-Chief Nicholas Moch.
Subscription Dollars 2.00 per year. Single copy 50 cts. Checks
payable to: Rev. Joseph Korba C. SS. R—St. Mary's Seminary,
Box 105.—Waterford, Ont. Canada.

No. 3—4. WINTER 1948 — SPRING 1949.

ЗМІСТ:

- о. В. МЕЛЬНИК: За ренесанс. української християнської, а не азія́тської духовності! — 225. ЗОРЄСЛАВ: На чужині — 231. Ю. КЛЕН: Лебіль Суомі — 231. Широку далечінь — 232. о. А. БАНГА: Відродження світу в Христі — 233. Т. КОСТРУБА: Огляд української католицької літератури у 1918—1938 рр. — 238. Л. САВЧАК: Каїнів гріх — 251. о. П. ГОЛИНСЬКИЙ: За належну оцінку ідей та їхніх носій — 255. Ю. КЛЕН: Акадія — 264. о. І. НАЗАРКО: Католицька виховна ідея — 277. М. Г—КА: Рейки — 286. Л. РОМЕН: Сон; Галичина — 289. о. С. СЕМЧУК: Мелетій Смотрицький — 290. АРЕТА: Правдиве обличчя — 300. С. ЛИШКЕВИЧ: Вірші Франка читаючи — 310. Р. Г. БЕНСЕН: Оповідання о. Штайна — 319. В. ЛІМНИЧЕНКО: З посмертної теки — 323. Р. Н.: Голgota Унії в Карпатській Україні — 327. М. ЦУКАНОВА: Шоколяда — 349. Г. МЕРІЯМ-ЛУЖНИЦЬКИЙ: Посол до Бога — 357. о. др В. МАЛАНЧУК: Духове положення сучасної людини — 394. о. др М. К.: Історія Унії — 402. КНИЖКИ І ЛЮДИ: АРАМІС: Лови на тигрів і на людей — 405. М. МОХ: Верфель, кіно, Назарук і т. п. — 409. Др М. М. Г.: Зневага УПА і нашого жіноцтва — 415. А. ПІШІВІЙ: Поворот природознання до Бога — 418. ДОДАТОК: Зміст першого річника „Життя і Слова“.

О. ВАСИЛЬ МЕЛЬНИК

ЗА РЕНЕСАНС УКРАЇНСЬКОЇ ХРИСТИЯНСЬКОЇ А НЕ АЗІАТСЬКОЇ ДУХОВОСТИ!*)

„...На землі ці знамена: кров,
і вогонь, і курява диму“.

(Ді 2, 19)

В ДЕНЬ П'ятдесятниці апостоли однодушно знаходилися в одному домі. Втім над домом зчинилася раптовна, шумлива буря, а над головами апостолів явилися вогняні язики. І під видом цих вогняних язиців на апостолів зійшов св. Дух. Сила св. Духа перемінила внутрішню наставу апостолів, перетворила їх із боязливих слабодухів у відважних подвижників правди. Вони, переповнені св. Духом, почали промовляти усякими мовами й наріччями до народу, що на зчинений гомін юрбами зібрався перед домом. Слухачі чудувалися й дивувалися, вважаючи, що апостоли повпивалися молодим вином. Та апостол Петро підніс свій голос, пояснив зібраному народові, що вони не п'яні, тільки св. Дух, що зійшов на них, дав їм дар говорити різними мовами. І він почав проповідати Боже слово. Ті, що прийняли його слово (а було їх з три тисячі), того ж дня охрестилися.

Таким робом Христова Церква, що до цього часу мала тільки невеличкий гурток вірних, підсилилася. Скріпилося Боже царство на землі, основане Ісусом Христом на те, щоб у ньому аж до кінця світу совершалося діло спасіння людського роду.

Знаменами цього Божого царства на землі це: кров, і вогонь, і курява диму.

Кров Спасителя, що вмер на хресті, цементує християн в одну неподолану громаду подвижників вічної правди в минучому житті.

Вогонь св. Духа розпалює в християнських душах любов, підсичує запал до боротьби за безсмертні цінності життя.

Курява кадильного диму, що тремтить над вівтарями, зображує настрій людських молитов. Цей настрій, щоправда, часто хиткий і розвійний, але ж який він ніжний, теплий і ароматний!

*) Беремо цей один розділ із знаменитого твору нашого покійного письменника о. В. Мельника п. н. „Українські хрестоносці“ (Мюнхен 1948).

Редакція

* * *

Але ж знаменами цих оточень, у яких перебуваємо, знаменами цих середовищ, у яких живемо, знаменами цих спільнот, які творимо, під цей час теж: кров, огонь і курява диму! Вся наша батьківщина в наші часи це: кров, огонь і курява диму! В наші часи, тоді, коли під покришкою ліквідації останніх оборонних сил нашого народу відбувається страшна, кривава розправа з його найкращими синами й доночками, кров, огонь і курява диму це евангелійні знамена його судьби.

Крів, у якій упродовж останніх десятиліть захлинулися і втопилися мільйони українського населення!

Вогонь, що попалив наші міста і села, наші домівства й семейні притулки, надбання наших батьків, кривавицю наших рук!

Курява димів над нашими рідними згарищами і курява мандрівних порохів над тими дорогами, що ними колони різних збройних сил відбували марші, над тими путями, що ними котилося до нас горе і безтакання, над тими шляхами, що ними втікали сотні тисячів нашого народу, свої рідні пороги кидаючи і пристановища в непривітних чужинах шукаючи!

А кромі цього треба собі сказати смілу правду в вічі:

— Наша отчизна в останніх десятиліттях перетворилася в батьківщину матеріалістичного мороку! Доктринальний і практичний матеріалізм прожер мільйони української молоді, що забула про св. Духа, не знає св. Духа, не хоче св. Духа. Це, що там молодь зове духовим, не походить від св. Духа. Там під цією назвою розуміють комплекс мозкових функцій, комплекс життєвих заінтересувань про речі, які, що правда, не підпадають під безпосереднє змислове пізнання, але вони не мають нічого спільного з нашим поняттям духовості, з християнським поняттям духовости. Це, що та молодь зове духовим, не має нічого спільного ні з безсмертною душою, ні зі св. Духом!

А навіть тут, на еміграції, ми бачимо наших людей з голосними іменами політиків, письменників, критиків і літературознавців, що завзялися за всяку ціну відродити нову відміну матеріалізму, т. зв. український матеріалізм. Вичуваємо новий нахлин матеріалістичної думки в наше суспільне й літературне життя. Виглядає так, начеб ці люди забули про страшний, кривавий, матеріалістичний експеримент над живим тілом нашого народу, що в трьох останніх десятках років заплатив за цей нелюдський досвід над собою смертю багатьох мільйонів своїх найкращих дітей. Одинока потіха, якою ми маємо задоволитися, та, що цей матеріалістичний експеримент на нашім народі цим разом робитимуть не чужі матеріалістичні фанатики і доктрини, а свої власні, українські!..

Та для нас, християн, це — ніяка потіха!

Для нас це жалюгідне розчарування, яке підказує нам твердити, що багатьох наших людей історія таки нічого не навчила, що вони — непоправні розхістанці нашого зматеріалізованого часу, того часу, що своїм ідеалом зробив: машину, фабрику, техніку, матерію!

Але ми, християни, віримо в св. Духа!

Ми покладаємо надію на душу нашої людини, на ріднини тієї душі, на збірну духовість народу, що буде справжньою, християнською духовістю! Вона остане традиційною духовістю українських християн, що приймуть у свої душі та в своє життя св. Духа. І повні ласки та повні дарів св. Духа підуть вони одуховити зматеріалізоване життя рідних оточень і обновити духовість народу, спантеличного матеріалізмом. Вони стануть подвижниками українського християнського, а не азіятацького ренесансу.

Бо за український християнський, а не азіятацький, ренесанс ми боремося й будемо боротися! За царство св. Духа на нашій батьківщині, а не за царство матеріалістичних ідолів, придуманих безбожними політиками, критиками і літераторами!

* * *

Знаменами українського азіятацького ренесансу теж кров, огонь і курява диму. Але приверженці цього азіятацького ренесансу мають інший аспект на ці знамена, ніж ми, подвижники українського християнського ренесансу.

Азіятацький ренесанс це месяністична ідея деяких українських провідних людей, що їх дехто називає українськими культурними імперіалістами. Але цей імперіалізм, про який вони думають, насправді дешевенький і аж надто неімперіалістичний. Бо вони хотіли би перетворити Україну в центр визволених народів азіятацького Сходу. Та для цього перетворення потрібна нова українська європейська інтелігенція. При виховуванні цієї нової інтелігенції треба, мовляв, користуватися не тільки технічними засобами з Європи, але, як казав Микола Хвильовий, треба взяти з Заходу ще „щось серйозніше“. Що ж це таке те „серйозніше“? Невже — християнська ідея?

Якщо хочете знати, яку вагу творець концепції про азіятацький ренесанс, Микола Хвильовий, прикладає християнським ідеям, прочитайте собі його книжечку п. н. „По барвінківському районі“, видану в Харкові 1930 р., отже: на три роки перед трагічною смертю автора. В цій книжечці на ст. 40 — 45 описане палення ікон у селі Курульці, барвінківського району, на Слобожанщині. Микола Хвильовий був приявний при цій дивовижній екзекуції над іконами, про яку дослівно пише ось що:

— „Із 4700 зібраних ікон курульчани вирішили, здається, тисячі півтори - дві віддати вогневі, а рештою будуть опалювати свої сельбуд та школу. Це, на мій погляд, досить розумне вирішення.

„...Боги двох тисячоліть, ті боги, що Ім сотні років вклонялися темні, залякані хутори і села — вклонялися уперто, фанатично, до тупого забуття, ті боги, що на протязі багатьох століть допомагали визискувачам дурити затурканих, обідраніх людей, ті боги що так люто ворогували з найгуманішою й найлюдянішою із всіх революцій — з революцією жовтня 1917 року.

„...чуда нема і чуда не буде. Нікчемні дошки з образами „святого

боженьки“ безсилі щось зробити, як безсилій і той, що його писали колись з великої літери і що його, як тепер побачили цілі хутори і села, ніколи й не було.

„Налетів вітер. Рвонув... Хтось чиркнув сірпика... Легенько затріщало... Ще затріщало... Тріщить...“

„...Свистить вітер в давнині старої зачиненої церкви, що тягнеться до неба своїм хрестосписом і полохливо озирається навколо. Не втече й вона, церква. Скорі і їй курульчани дадуть раду. От як тільки робітничо-селянський парламент затвердить вілловідну постанову — стане на місці „святого“ престола якийсь природознавець і узнають курульчани, яку велику справу сьогодні зробили вони“...

Дальші сторінки цього опису не наводжу, бо вони ще драстичніші та своєю богохульністю могли б іще більше задраснути наші найсвятіші релігійні почуття. Та невже автор цього опису, ще водночас є творцем концепції про український азія́тський ренесанс, під поняттям „щось серйозніше“, що мало би перевиховати українську інтелігенцію та весь народ, розумів християнські ідеї? Невже при такій його поставі до найбільших святощів людства може бути мова про місце на християнізм у його концепції?

Про християнські ідеї в його азія́тській концепції нема що й згадувати. Тим „серйознішим“ чинником перевиховання української інтелігенції мала би бути, мовляв, агресивна, динамічна духовість Заходу, тільки, борони Боже, не християнська духовість! Яким же робом духовість Заходу мала би бути динамічна й агресивна без християнських стрижнів у собі, це інша справа. Та одне ясне: річ іде про те, щоби з Заходу перехопити не бессмертні, християнські первіні європейської духовості, але тільки матеріалістичні й цивілізаційні елементи західньої культури. Іншими словами: матеріалізм на Україні треба перелицовувати! І його — перелицовувати!

Знаменами тієї трагічної української травестії: кров, огонь і курява диму!

Кров багатьох українських талановитих людей, що зведені демонізмом матеріалістичної доктрини, опинилися на бездоріжжях судьби. І тільки тому, що збралися з офіційних рейок матеріалізму, заплатили за це власними головами і власною кров'ю. Кромі цієї змарнованої крові вогонь, у якому горіли Божі храми й ікони, та курява диму над ними — це знамена язія́тського ренесансу на Україні.

* * *

Також і в теперішній, зматеріалізований Америці зарисовується поважна реакція на добу заперечень християнських ідей. Б. дорадник міністра загорянських справ Маршала напр. твердить, що ні політична, ні мілітарна протипостава американського світу комунізмові не ввінчується успіхом без такої ж протипостави на ідейній площині. Тому в боротьбі з комунізмом треба класти головний натиск на маніфестацію релігійних переконань, на християнізм. Питання особистої свободи буде розв'язане щойно тоді, коли люди вважатимуть себе Богими дітьми. А перевага зброї в цім світовім розрахунку, який розпочався між світом комуністичних доктрин і світом християнства, має тільки другорядне, додаткове значення.

Також у найновішій американській літературі по добі заперечення християнізму наспіває доба релігійних настроїв. Ці настрої стають щораз виразнішими. Не тільки підсвідоме і позасвідоме, але теж свідоме прагнення віри охоплює щораз ширші круги американських письменників. І то саме тоді, коли в нас творові Аркадія Любченка п. н. „Вертеп“, що є синтезом наскрізь матеріалістичного світогляду, деякі критики (МУР І. альманах, ст. 155) приписують значення Дантової „Божественної Комедії“ чи Гетового „Фавста“. А надобавок зазначають, що „система українського матеріалістичного світогляду річ цілком можлива і, отже, боротьба за український світогляд зовсім не означає боротьбу з матеріалізмом за всяку ціну“.

* * *

Жидівський письменник Франц Верфель, творець доби в експресіоністичнім театрі й літературі, перед своєю смертю (1945) видав був „Послання до німецького народу“. В цім посланні з гірким докором заявив, що в німецькім народі, крім одного священика Німеллера, „не нашовся ніодин окремий муж, що боявся би більше Бога, ніж Гестапо“. Цей докір, довкруги якого в німецькій пресі вив'язалася цікава полеміка, переборщений, не вважаючи на це, що винайдені акти процесу навіть самого Німеллера, як кажуть, ставлять у тінь слабодухості.

Та в зв'язку з цією полемікою нас цікавить один факт: чи міг би хтонебудь з розумних людей кинути такий докір у бік нашого народу? Ми глибоко впевнені в цьому, що ніхто з розумних людей не може кинути такого докору на адресу українців. Ђо сотні священиків, що враз зі своїми єпископами залишилися з народом на своїх місцях, наражаючи себе на страшні, довгі й смертельні переслідування, все таки боялися Бога більше, ніж енкаведистів. Тисячі й тисячі наших молодих людей, що впродовж довгих років, день - у - день, заглядали смерті в вічі й вели непримириму підпільну й запільну та фронтову боротьбу з ширителями матеріалізму, безбожності й моральної смерті, всетаки, бодай у більшості випадків, боялися Бога більше, ніж усіх гепістів, чекістів, гестапівців та енкаведистів. Затиснуті зуби багатьох і багатьох наших покатованих та помордованіх людей у тюрмах, в'язницях та концентраційних лагерях свідчать, що ці люди, бодай у більшості випадків, всетаки боялися Бога більш, ніж гестапівців та енкаведистів.

Наш народ страждав за християнську духовість свого життя. Наш народ за цю духовість склав у жертву не сотні й не тисячі, а мільйони людських існувань! Наш народ окупив цю духовість ціною безмірного мучеництва своїх найкращих синів і доньок!

Тому всі подвижники українського азіяtskyого ренесансу, що так проречисто відчахуються від усікого зв'язку з християнством, повинні пам'ятати про те, що гекатомби наших жертв не можуть піти і не підуть намарне. Вони це окуп за український християнський ренесанс! За відродини християнізму в нашім народі! За царство св. Духа на нашій рідній землі!...

Кров наших мучеників, що гинули в безприкладній в історії боротьбі українського духа з найнесимпатичнішою доктриною марксистського матеріялізму, це перше знамено українського християнського ренесансу.

Вогонь тієї ватри, при якій переслідуваній священик служив Службу Божу переслідуванням боєвикам, це друге знамено українського християнського ренесансу.

А курява над тими шляхами, що ними піде народ в остаточний марш до обітуваної землі св. Духа, це третє знамено українського християнського ренесансу.

* * *

Тому в наші часи, воюючого доктринального і практичного матеріалізму, і в грядучі часи кристалізації й обнови української духовості, нехай не сходять з нашої тямки слова церковної молитви до Бога:

- Занепадає наша сила, занепадає духовна сила в нашому народі. Змилуйся над нами!
- Зміцни наше життя Твоїми святыми й божественними законами!
- Очисти нас, Господи, силою Твого Святого Духа!
- Заслони нас святыми янголами Твоїми!
- Борони нас правою Твоєю!
- Стережи нас силою Твоєю!
- Визволи нас від усякої небезпеки!
- Думкам нашим пошли Духа мудрости Твоєї!
- Нашому нерозумові Духа розуму подай!

ЗОРЕСЛАВ

На чужині

Остання ще слюзова на рідному кордоні,
Останнє „Прощавай!“ — і я пішов у путь...
В широкий світ розбіглися шляхи червоні,
Шляхи, що маком крові рідної цвітуть.

Над ними згук апокаліпс, що пролунали,
І відгомін проїшлих тудою караван...
Холодна чужина, холодні люди й скали
І скорбна самота спливає кров'ю ран.

Байдужі хвилі каламутного Дунаю,
Байдужий шум Баварських сонячних рівнин,
Ліси й верхи Тиролю ввік не заспівають
Вільної пісні рідних піль і полонин.

А все ж, крізь гір туман, крізь сонце Форарльбергу,
Крізь дальні простори, крізь шум чужинних вод
Ввижастється Дніпро і Київ злотоверхий
І Львів горючий в сонці й рідний Ужгород.

А в серці покрик туги: ой, ще раз до дому,
Ще раз свободно дихнуть на землі батьків,
Займитись бурею, смертельним впасти громом
І впітись піснею звитяжних прапорів.

Та ось, з одчаєм схилиш голову в долоні.
Останнє „Прощавай!“ — і ти пішов у путь...
В широкий світ розбіглися шляхи червоні,
Шляхи, що маком крові рідної цвітуть.

Інсбрук, 10. XI. 1948.

ЮРІЙ КЛЕН

ЛЕБІДЬ СУОМІ*)

Фінляндія — б'ється об скелі ґранітні,
Шумуючи, сивий, суворий прибій.
Фінляндія — крик, що серця нам розітне
І диші у душі, немов буревій.

Фінляндія — тверджа незрушна у громі,
Що Бог ним нещадно Европу карав.
Вмирає Твій лебідь, прекрасна Суомі,
І біле крило по воді розплатає.

*) Суомі — Фінляндія. Вірш із „Попелу Імперії“.

Сібеліус грає — і рокотом море
Мельодії вторить, і плеще приплив
О скелі і гори, в ґраніти суворі
І душі у піні, у шумі втопив.

Усе заливає, зростаючи, повінь,
А вітер із рук вириває стерно,
І серце, маленький, розхитаний човен,
Налите музикою, йде вже на дно.

Акордом стає непогашений пломінь.
Хто тоне у білому шумі без сил?
Вмірає Твій лебідь, прекрасна Суомі,
І тане у піні розтерзаних крил.

Сібеліусе, Ти із звуків статуї
Підносиш у просторінь лунну часів.
Різьбіш Ти й рука Твоя владно формує
Той мармур, для ока незримий, у спів.

Там буде ще тисячі раз умирати
В музичнім третмінні останніх зусиль
І смерти ніколи не зможе зазнати
Твій лебідь, черкаючись крилами хвиль.

Он барбар, сп'янілій від крові і диму,
Вже рушів на тиху озерну блакить,
Але по статуї, які, невидимі,
У співі царять, не сягне його хіть.

Їх луга орда в озвірлій нестямі
Не сторощить і не потовче на гамуз,
Бо є неприступні руїні ті храми,
Ішо з звуків будують улюбленці муз.

* * *

Широку далечінь, людино,
Безмірно серцем покохай,
Снігами криті верховини
І недосліджений ще край,

Та не лише дзвінкі простори,
Ішо стелить зорям далина,
А ще й ту далеч неозору,
Ту голубу глибину без dna,

Яку з нічого дух твій творить
За видноколом неземним,
Ту самоту, яка говорить
Про вічне голосом німим.

І з рідним розлучись, і з милим,
Бо тільки в віддалі близьке
Стає чітким і зрозумілим
— Безсмертно-ясне і тривке.

Не бійсь пустелі і безмежжя,
Що перетне його твій плях.
Хвилює вітер і бентежить,
Тобі співаючи у снах.

І кличе ѿ владно вабить туга,
Все розгортуючи простір,
Ні жінки стрінеш там, ні друга,
Лише холодний спокій зір.

Та той, хто доконавши обіг,
Ту пустку пройде навпростеъ,
Дізнається, що є по той бік
І де самотності кінець.

21. IX. 45. Фольдервільдбад, Тироль

о. АЛЬБЕРТ БАНГА, (†) І. Т., Будапешт

ВІДРОДЖЕННЯ СВІТУ В ХРИСТИ

ПАТЕР А. БАНГА знов Европу, Північну і Південну Америки з власного досвіду й душпастирської праці; як загально признаний і високо шанований письменник і проповідник, стояв він у живім зв'язку з інтелектуалами свого часу. Багато років керував Центральним Секретаріатом Марійських Дружин у Римі та заклав там міжнародний орган для тієї католицької еліти п. н. »Aries Ordinata«. Своєю сильною індивідуальністю мав він також великий вплив на Католицьку Акцію Мадярщини. Його організаційному талантові завдячує католицька Мадярщина славні святкування св. Емериха й Євхаристійний Конгрес у Будапешті. Світлий католицький організатор та великий мадярський патріот, о. Банг'a помер у розгарі останньої війни, 29. квітня 1940 року.

Статтю-синопсу, яку опе друкуємо, о. Банг'a склав латинською мовою в лютні 1939 року. Сам він назавв зміст синопси зібраним свого життя та хотів видати її пояснення більшою книжкою в різних мовах світу. Та, казав він, вистане, якщо бодай один її примірник дійде до рук Свт. Отця, Пія XII.

Подаємо осьут піфровий і азбучний поділ самого автора; вони вже своїм зверненім виглядом нагадують зміст книжки; бо властиво ця синопса ніщо інше, як зміст-диспозиція задуманого твору. А проте ми переконані, що навіть так подані думки того великого мислителя й досвідченого практика-організатора найдуть серед активних проповідників нашого католицизму належне зрозуміння й відгомін.

РЕДАКЦІЯ

* * *

Основні гадки:

I. Яке є положення?

Є великі поодинокі осяги в Церкві, проте у великому й цілому панує зісвітчення (ляїкізація); дивись: переслідування, пропаганда безвірництва, байдужність мас, зісвітчене життя, відхристиянщена культура, незаторкнені християнською культурою поганські країни, упадок моралі.

II. Що значить відродження?

Не: навернути всіх людей; всіх ворогів знищити; завтра вже все перемінити. Тільки:

- 1) Всіх католиків сповнити помалу гарячою загарливістю.
- 2) Авторитет і певне визнання Церкви винести теж і назовні.
- 3) Витворити християнську атмосферу в культурі й цивілізації.
- 4) Те саме у некатоликів і нехристиян.
- 5) А все те: поступенно, але не: Ніколи.

III. Чи можливе воно?

- 1) Бог хоче цього, отже не є воно неможливим.
- 2) Ми маємо могутню зброю, правду й засоби для спасення.
- 3) На людей можна впливати, як це показує сучасність.

IV. Чи не було б ліпше залишити все те надприродності?

- 1) Певно, що надприродні засоби найперші, але вони самі не вистачають, подібно як вони під час хвороби самі не оздоровлюють (за ввімком хіба чуда).
- 2) Природні засоби стаються надприродними через намір та ціль.
- 3) Ми не повинні спокушувати Бога, коли самі можемо щось зробити.
- 4) Досвід з історії.

Причини нашого занепаду :

I. Історичні підстави:

- 1) Розвиток модерної думки (гуманізм, реформація, безвірна філософія, янзенізм, лібералізм, упадок релігійного авторитету, суб'єктивізм, техніцизм).
- 2) Еманципація народів, необмежена свобода, „демократизм“ (не правдива демократія), поверховна культура, легкість поширення ідей.
- 3) Засвітчення публічного життя, культури державою, що стається щораз сильнішою.
- 4) Поділ — розбиття християнського світу грецькою схизмою, через що велику євангелізацію повернуто назад на тисячу літ.
- 5) Просто ворожі рухи, як масонство, соціалізм, комунізм, расизм.

6) Утиск духовенства чи присипляння його так, що воно вдоволене вже, коли має хоч змогу існувати.

7) Перестарілість засобів: ми працюємо ручними плугами тоді, коли світ мчить тракторами вперід.

II. Психологічні підстави:

1) Надмірний консерватизм, страх перед усім новим.

2) Боязкість і відтягання себе до простішої і дозволеної ще праці; так скромність стається боягузством, розсудність вигідництвом, а віра в Провидіння легкодушністю.

3) Зосередження на праці, до якої ми звикли, вже таке велике, що ми навіть не знаємо світу, який маємо здобути.

4) Пересадний аскетизм, що займається тільки внутрішнім, а занедбує зовнішнє; ідилічна й бабська (не жіноча!) побожність, справедливість більш для параграфів, аніж із щирої душі.

III. Стратегічні підстави:

В загальному:

1) Брак ясної програми в парохіях, епархіях, монаших чинах, націях, церковних провінціях і т. д. Хох і є ясні принципи, то практика допускає надто багато особистої ініціативи, припадковості; замало пляновості, забагато взаємного розладя.

2) Недостача технічних установ і урядовців для шкільництва, законодавства, робітничого питання, молоді, преси, радія і т. п. Вони мусили б вивчати засоби, подавати проекти й вартувати, але так, щоб не нарушити свободи. Автономні досі, самовистачальні релігійні установи повинні добровільно обмежити свою автономію з огляду на загальне добро Церкви.

3) Брак взаємних нарад між межуючими з собою епархіями, між націями, між державами; і саме: єпископів та їх дорадників, настоятелів монаших чинів, досвідчених мирян...

З о к р е м а :

A. Чисельна недостача сил:

1) Невистачальне число священиків. Треба б їх мати 4 міліони, щоб на одного священика припадало ок. 500 вірних. При інтенсивній душпастирській праці 1000 душ на одного священика це вже забагато; 5000, 10.000 це безглуздя. До того розподіл священиків дуже не рівний, частинно як вислід цілковитого браку координації.

2) Недостатня кількість монахів для шкіл, харитативної діяльності, місій і т. п.

3) Недостатнє число світських апостолів, чинних *ex professio*. Священики виконують сьогодні аж надто багато такої праці, яку так же добре, а то й ліпше могли б виконувати світські люди без целібату й без повних богословських студій, праці напр. від ведення метрик починаючи аж до диригентської палички.

B. Якісна недостача сил:

1) Замале вишколювання наших людей до ревности. Замало старання наповнити їх добру волю для якнайбільш плідної праці.

2) Священики, хоч теоретично освічені, проте замало вишколені практично, щоб добу, методи й можливу допомогу світських (ляїкату) пізнати та відповідно розбудувати.

3) Ще менше маємо відповідних шкіл та можливостей вишколювати світських людей.

4) Замало дбаємо про те, щоб використати особливі дарування з - поміж священиків і світських, міжтим як держава, господарство, партія ...

В. Відносно самих праць:

1) Турбуємося здебільша тільки про такі, які самі до нас приходять, натомість недописуємо в систематичному й офензивному охопленні освічених, професорів, офіцерів, робітників, домашньої прислуги ... Найбільша частина нашої праці припадає жиноцтву.

2) Замало користуємося модерними засобами: картотеками, відвідинами всіх вірних, усіх недужих, усіх новоприбулих ...

3) Не використовуємо відповідно світських людей за їх професією там, де вже сама праця їх кличе: до молоді, хворих, подруж, харитативної діяльності, співу, музики, театру, гуртків, бібліотек ...

Г. Відносно позадушпастирських праць:

1) Зовсім недобачуємо або недоцінюємо в повні незвичайної потреби методичної, пробоєвої, оборонної, пропагандивної і здобувної діяльності, щоби при допомозі всіх дозволених засобів модерного часу створити католицьку атмосферу, християнську культуру і публічну гадку (опінію).

2) Недобачуємо, що воно так само важливе, як і душпастирство саме.

а) Вороги Церкви йдуть щораз більше вгору, а Церква збирається щораз то більш у гуртки, ба навіть у підземелля. З часом буде вона насильно стримана в своїй виховній праці.

б) Церква оточена могутніми перешкодами, які вона ледве може поконати, але які проте й можуть бути її допоміжними.

в) Католицьке життя виснажується так у безнастанній боротьбі з зовнішніми чинниками і вимагає геройзму.

3) Саме душпастирство стається втомленим і неповним, душпастир перебуває безнастанно в обороннім положенні, в дефензиві, і в непотрібнім зуживанні сил. Те саме відноситься і до місій.

4) Ми не добачуємо, що цієї праці не можна виконувати звичайними душпастирськими засобами, але

а) що тут треба людей, які здібні до такого діла і можуть у цілому йому віддатися,

б) що треба тут також відповідних технічних засобів,

в) що про провід, водностайнення та господарність мусить дбати організація.

Г. Відносно розподілу сил:

Для переведення цієї праці треба однакової напруги і такого ж

самого розподілу сил (як і при звичайнім душпастирстві), а часом навіть більшого, бо:

- а) завдання є дуже тяжкі,
- б) ми лишилися надто позаду. 99 відс. наших сил належить до традиційного душпастирства і до школи, а ледве 1 відс. до цієї кінченої та небезпечної праці. Ми армія без артилерії та без летунства!

ЗАКИДИ:

1) Церква росте надприродними засобами.

Відповідь: Хіба виключно ними? Ні!

2) Воно вже не можливе тепер відвоювати назад культурне та публічне життя.

Відповідь: Воно тяжко і не піде за одним махом.

Та неможливим назве це діло хіба тільки пессиміст. У кожному разі спроби в цьому ділі посугають також і звичайне душпастирство дуже вперід.

3) Ми ледве маємо достаточно сил для дотеперішнього душпастирства і шкіл. А тут іще нове?

Відповідь: Справді поважна проблема. Але чи можна саме задля цього скасувати найважнішу працю?

4) Зробити католицькими пресу, фільму, радіо, високі школи — це не можливо!

Відповідь: Що вже в них є, тим розумно треба користуватись і дальше розбудовувати.

ЩО Ж ТРЕБА ПРАКТИЧНО РОБИТИ?

1) Брати ці конечності на увагу. Хто пізнав проблему, той увійшов уже в неї (Приклад: книжка о. Свободи „Grossstadtseelsorge“).

2) Ці думки предкладати також світським людям; вони вже сталися церковно повнолітніми, або бодай повинні ними статися.

3) Систематично збільшувати число апостолів (світських!) і

4) Підтримувати їх ревність.

5) Поліпшити вишкіл світських у цій службі.

6) Урешті відважитися на душпастирство модерними засобами! Хіба вони тільки для чорта?

7) Спеціальний вишкіл і підтримка священиків і світських для особливо важних позадушпастирських церковних праць.

8) Створити для цього єпархіальні, регіональні, національні осередки! Геть із неорганічною й нехристиянською зашкраблістю! „Я пришов вогонь кинути на землю; і чого хочу? — тільки, щоб запалав уже!“ (Лк. 12, 49).

Переклав др. І. ЛЕМІШКА.

ТЕОФІЛ КОСТРУБА

Огляд української католицької літератури у 1918—1938 рр.*)

1931. РОКУ „Поступ“ уже не появився. Натомість починаючи з травня того року почав виходити новий журнал „Дзвони“, посвячений літературі й науці, де знайшли змогу друкувати свої твори українські католицькі (а то й некатолицькі) письменники. З того часу виходили „Дзвони“ без перерви до осені 1939. р., себто до самої польсько-німецької війни, а тоді всяка видавнича праця була перервана. Не зважаючи на те, що „Дзвони“ стояли на „візантійському“ становищі, в літературних справах редакція здобулася на об'єктивність до тієї міри, що друкувала на сторінках журналу твори письменниці з цілком західним, римо-католицьким наставленням, хоч ця письменниця не виявляла ні більшого зrozуміння, ні більшої симпатії до східної Церкви. Ця письменниця — це Наталена Королева, з дому Дунін-Борковська; її твори стали правдивою прикрасою „Дзвонів“ і найціннішим, що було видано в „Бібліотеці Дзвонів“. Н. Королева це талант виключно епічний, з нахилом до творення великих цілостей, романів, хоч побіч того дала вона й літературні нариси й оповідання.

Почала Королева свою літературну кар'єру навіть не в українській літературі, а у французькій. Це й не диво: вихована замолоду в одному з південних французьких монастирів, Королева зжилася з атмосферою романських країн, тимбільше, що між її предками були еспанські роди. Побут в Україні як перед війною, так і під час першої світової війни, не зблизив її особливо до українського ґрунту, чи точніше сказати: не зв'язав її інтимно з тим ґрунтом. Натомість ідучи за лицарськими традиціями свого роду й засадою свого батька, який хилився до українства подібно, як ціла низка нащадків римо-католицьких родів в Україні, Наталена стала на становищі, що „треба служити слабшому“. Це був той момент, що звернув її очі на українство, з яким вона органічно ще не була зв'язана. Але від цього до діяльності на полі української літератури треба було їй усетаки перейти ще помітну еволюцію. Мабуть не помилимося, коли приспішення цього розвою й остаточне оформлення Королевої як української письменниці припишемо впливам і заохотам її чоловіка, Василя Королева - Старого. Довершився цей процес, коли Наталена після впадку Української Держави опинилася на еміграції в Чехословаччині, де познакомилася зі своїм майбутнім чоловіком, що тимчасом прийняв католицьку релігію (із греко-католицьким обрядом). Поважну роль в приєднанні Королевої до української літератури відіграла також висока оцінка її письменницької праці, як з боку редакції „Дзвонів“, точніше редактора їх Петра Ісаєва, так і критики (головно Ол. МохАраміса). Це й були ті чинники, яким завдячуємо збагачення нашої епічної літератури одною з найбільш талановитих культурних і освічених письменниць.

*) Пор. „Життя і Слово“ чч. 1. і 2. з 1948. р.

Найдавніше написані по українськи твори Королевої це оповідання з її передвоєнних подорожей по південній Європі й Азії, під наг. „Інакший світ“ (вид. „Дзвони“ в 1936 р.). Маємо тут речі різної варності як белетристично, так і ідеологічно. Побіч белетристично добрих, але ідеологічно слабших нарисів („На бездорожжі“, „Стіна“, „Мати“), маємо цілком добре вже з цього і того погляду нариси (такі, як „Молитовник“, „Вітраж“, психологічно цікава „Спокуса“, „Дев'ята“ й інші). Дуже інтересне серед цих оповідань одне п. н. „Лідусь“, де авторка дуже цікавим способом інтерпретує духа св. Венедикта. В „Дзвонах“ починають появлятися речі Королевої з 1933. року й то від перекладу нарису „Мерзоть Сеннахерибова“ з французької мови. В цьому нарисі бачимо цілу душу письменниці: її високе цінування святощами св. Землі й обурення на гидкий контраст сьогоднішніх його власників, що на землі, освяченій Спасителем, закладають модерні готелі і пляжі, бо ці місця ... стягають гостей. Того самого року появляється нарис „Мумтаз - і - магаль“, з зазначенням, що це фрагмент із повісті „Золоте серце“, якої частини були друковані також у „Жіночій долі“ й „Літ. Наук. Віснику“ (один розділ п. н. „Сторінка з книги“ друкований у „Дзвонах“ іще з 1932. р.). Повість мала дати картину з життя авторки під час її праці як сестри милосердя за часів першої світової війни (коли то авторка була ранена). Справді фрагмент „Мумтаз - і - магаль“ дуже екзотичний своєю темою і скидається швидче на твір буйної уяви авторки, ніж її реального переживання; інакше тяжко було би пояснити деякі моменти цього нарису, нпр. надто близьке переживання авторкою долі давної персянки. В 1934. р. авторка друкує розділ із роману про Мойсея п. н. „Мезу, жрець Амонів“; та цілий роман, подібно як і вище згаданий, не появився. 1935-тий рік приносить серію нарисів на біблійні теми Нового Заповіту п. н. „Во дні они“. Дуже цікава генеза цих оповідань. Авторка не вдоволялася дотеперішньою розв'язкою, коли так можна сказати, біблійних тем у красному письменстві, зокрема ж не вдоволяли її легенди Сельми Лягерлеф (кальвіністка). Про те пише сама авторка ось: «Інші книжки (крім С. Лягерлеф) видавалися мені одноманітними, повтореними. Була це безнадійна спроба власним словом представити Христа рельєфніше, ніж євангелія. На мою думку це зайвина. Змалювати Христа ні словом, ні пензлем не можна, як не можна змалювати навіть сонця. Чи ж здібна людина „створити“ Божеськість? Вона може лише відчути і то — крізь „світляну заслону“. Тому, гадаю, малювати Христа можна тільки так, щоб Його не було поставлено *en face*, проти глядача. Треба малювати лише відблески світла, що від Нього виходить ... Отже на „Во дні они“ жадних впливів теперішніх авторів не було. Написала їх, як розважувала, молячися ружанець, який дуже люблю. Навмисне не додала жадного слова свого до слів Христових і всемірно уникала повторятися і Його слова з Євангелія. Хотіла поробити тільки рами до євангельських образків, користаючи з (моїх) колишніх студій жидівської археології. Мабуть не помилимося, коли скажемо, що з мистецького погляду найкращий твір Королевої — це автобіографічний роман „Без Коріння“ (1936.). Маємо тут дуже гарні й незвичайно пластичні картини з життя інститутської молоді в Києві, де авторка молодою дів-

чиною перебувала продовж року. Правда, деякі моменти дещо псуєть гармонійне враження від цілості (нпр. невідповідна оборона зневаженої вервиці). Ще попереднього року (1935.) вийшла повість Королевої „1313“ (про винахід стрільного пороху), писана на тлі середньовіччя. Цей роман, цілком позитивний ідеологічно й добрий артистично, викликав різні застереження з боку критики і то з найменш сподіваного становища, — бо оспорювано його католицькість. Із рефератом на цю тему виступив проф. В. Радзикович, якому католицькі постаті й моменти повісті видалися надто слабкими в порівнянні зі змальованням зла. Це поспішно використав ліберальний критик М. Рудницький і з просто незрозумілим тупетом накинувся на авторку за ... некатолицькість і незнання середньовіччя! Направду ж усі ці напасти не відповідають дійсності і несправедливі, бо авторка краще ніж хто інший опанувала і зрозуміла середньовіччя, а крім того ні в чому не виступила проти католицької моралі: на це впрочім у своєму часі указали П. Ісаїв і М. Демкович - Добрянський (на сторінках „Дзвонів“). Та, що дуже характеристичне для авторки — виступає в „1313“: це нахил її до змальовування таємного в людському житті, явищ, які ми називаємо позаприродними. Введення до акції якою діючою особи, диявола й то так, сказати б, „природно“, що нас не разить, — дальнє постать дурненького Абеля, що „чує чертаг“, і под. Ще яркіше виступають ці моменти в черговому романі Королевої п. н. „Предок“ (1937.). На тлі історії двох еспанських родів, що були предками авторки, переводить вона ідею якогось дивного прокляття, яке тяжить на тих родах. Зроблено це так, що нам не зовсім зрозуміло, за що саме терплять не раз невинні нащадки цих давніх родів. Та очевидно цей момент не псує позитивного враження від цілого роману, в якім маємо правдиві перлинини мистецтва (змальовання божевільної королевої, малюнок монастирського життя в пустині й і.). У цих романах із середньовіччя авторці у величезній мірі помагає характеристична прикмета її таланту — незвичайно буйна уява, що дозволяє їй творити картини навіть далекого від неї життя. Під цим оглядом Королева має дуже мало рівних собі не лише в українській літературі, але й у світовій загалом. Дуже яскраво бачимо виявлення цієї сторінки її таланту в останній друкованій повісті Королевої п. н. „Сон тіні“ (1938.). Хоч у цьому романі дуже багато викреслено, він, не зважаючи на це, вийшов і дуже плястичний у деталях (нпр. змальовання школи міма, виступ Ісмени - Ізни й і.). Відоме замилування до позаприродного виступає тут дуже яскраво (візія вбивства Антіноя).

На цьому покищо урвалася діяльність Королевої у зв'язку з воєнним застоєм видавництв і характером її творчості, так дуже немодної для сучасності; але авторка не зломала пера й готова продовжувати дальнє свою письменницьку діяльність. Бачимо це з того, що в неї готовий роман із часів Ісуса Христа п. н. „Quid est veritas?“, якого окремі розділи були друковані в „Дзвонах“ 1939. року, а також збірка „Suol ridente“, спомини з Італії й Еспанії, із яких були друковані нариси „La Monacella“ („Дзвони“, 1938.) і „Madonna Rotreigana“ (там же 1939.). Крім цих речей має ав-

торка до половини написаний роман „Останній бог“ (про Антіноя), який має бути продовженням „Сону тіні“.

„Пишу тільки те, що бавить мене. А це не завжди бавить тих, хто хоче щось друкувати“. Так характеризує сама авторка свій спосіб творчості. Очевидно, не треба цього розуміти тим способом, що Королева ставиться до літератури мов до забави, себто неповажно. Ці слова означають тільки, що її погляди на літературу в сьогоднішньому часі, серед сьогоднішніх видавців, находять мало зрозуміння. Бо кому сьогодні близький до серця клич: „Враз із ангелами хвалити Господа“, клич чина св. Венедикта, що ним цілим перейнята наша письменниця? Але не значить це також, що авторка хоче моралізувати, що стає на котурни вчительки суспільності. „Жодної істоти в світі не хочу ані переконувати, ані навчати. Мені досить того, що в світі Божому більше гарного, прекрасного й гармонійного, — більше, як можуть, чи принаймні хочуть це зіпсувати люди“. Це теж слова авторки, якими вона окреслює напрям своєї творчості. Як дуже ці засади годяться з властивим завданням католицького письменника як похвального гимну в честь Творця! Не йде авторці ні про дешеве неорганічне моралізаторство, ні не менш дешеву популярність як письменниці. Королева працює в божій приявності і для прославлення Бога, не дбаючи про те, які будуть наслідки цієї праці для неї самої. Треба додати для цілості характеристики Королевої, що вона перекладала „Наслідування Христа“ Томи Кемпійського (з латинської мови), а також зладила переклад творів св. Тереси в Авілі зі староєспанської мови (авторка володіє добре кількома мовами, — знала їх до 20). З Наталеною Королевою українська література дісталася дуже визначний епічний талант, якому рівного треба добре шукати. Одне тільки мусимо висловити застереження щодо творчості Королевої: це відносно її містики. В її творах майже не маємо межі між природним і надприродним чи радше тим, що треба б назвати позаприродним. Уже наприклад у повісті „1313“, не зважаючи на цілком позитивну ідеологію цілості, маємо картинку диявола, який спершу сидить у замковому образі, а пізніше виходить з нього і приирає постать монаха Бертрана. Та найяркіше виступає ця авторчина „містика“ в нарисі „Мумтаз-і-магаль“, друкованому в „Дзвонах“. Там авторка малює картину, але з тієї картини виділюється дійсна особа, яка просто втілюється в авторку й переносить її в прадавні часи на Іран, до королівської палати. Авторка підкresлює, що це зовсім не був сон або видіння, але реальна дійсність; маємо отже право спитатися, як це розуміти? В енунціях самої письменниці подано, що те є факти з її життя, її так би мовити особистий досвід. Тимчасом того рода явища не гармонізують із католицькою науковою, з католицькою містикою. Слід би було не надувати в творах явищ того роду, про які ми не знаємо, звідки вони. Оце наше єдине застереження у відношенні до творчості Королевої, але застереження рішуче.

Побіч Королевої в „Дзвонах“ виступає ще одна епічна сила, що починає щойно свою літературну діяльність. Це Ірина Гузар - Монцібовичева, яка покищо дала оповідання „Забуті дні“ („Дзвони“, 1938 - 9.) і початок роману „Несповнені мрії“ (1939.). В оповіданні бачимо ще

невиробленість стилю початкового автора (нпр. бувають тут кілька разів міркування від автора безпосередно, замість через голову чи уяву діючих осіб), але тема цікава. Краще заповідається роман, але що маємо тільки початок його, то про цілість його годі покищо робити висновки. Всеж таки стверджуємо, що авторка визбувається мистецьких незручностей; у романі не помітно їх так, як в оповіданні. З ліриків, що їх твори друковані на сторінках „Дзвонів“, відзначається доброю формою вірші Романа Дурбака; тут також друкує свої вірші о. І. Г. Сендецький (член „Логосу“) й деякі інші.

З передвоєнних письменників у післявоєнних часах друкував дальше свої нариси о. Юрій Кміт. Цей автор вийшов із літературної школи, що групувалася й виховувалася коло передвоєнного „Л. Н. Вістника“, втягаючи звідти різні нездорові літературні і критичні погляди. Ні то мистецтво для мистецтва, ні то реалістичний чи імпресіоністичний опис горя українського селянина, — ось що виходило переважно з тих теорій. Такий був і о. Кміт у своїй творчості, таким лишився він і сьогодні. Його нариси, писані в діялогічних частинах бойківською говіркою (дуже тяжкою для пересічного читача), тематично уявляють собою нариси жахливої нужди селян - бойків, без якихнебудь бадьоріших ноток чи оправдання цього терпіння (збірки: „В затінку й на сонці“, „Третіння душі“, окремий нарис „Шалений“ у „Поступі“ 1929. і інші). Як ставитися до того роду творчості? Чи це католицька творчість, чи ні? Автор бере на літературний варстат проблеми, з яких не може вив'язатися в світлі християнського світогляду. Коли порівняти твори Ю. Кміта з аналогічними тематично нарисами чи то Стефаника, чи Черемшини (навіть не Миколи Матієва - Мельника, в якого новелях дуже голосно звучить бадьорий мотив „хвала життю!“), то творчість нашого автора не відбігає від них під оглядом насвітлення. Кміт обсервує людську нужду, фотографує її — крапка. Якогось умішення цього страждання в речі християнського світогляду автор навіть не пробує дати. Видимо йдучи за старими літературними шаблонами, він уважає за відповідне фотографувати та й тільки. Але ж така фотографія таких картин робить лише пригноблююче враження на читача; читач не бачить виходу з тієї нужди, а головно — не бачить ніякого її оправдання, ніякого глузду. Так малювати страждання — це не похристиянськи. Берім для порівняння творчість іншого автора (який, на жаль, у післявоєнних часах не друкував нічого нового, хоч і писав дещо), о. Тимотея Бордуляка. Він теж описує переважно нужду галицького села, його погляд як белетриста спиняється на картинах життя його бідних сільських близніх. Та проте — як уміло вміє Бордуляк підхопити і ясні сторінки в житті бідного селянина! Такі моменти, як любов до родини, дітей, що осолоджують нераз гірку долю бідного селянина й дають оправдання його терпінню, підхоплені в Бордуляка по-мистецьки, навіть у найбільш — здавалося б — „безнадійних“ сюжетах („Дай, Боже, здоров'я корові!“, „Іван Бразилієць“, „Гаврило Чорній“). В інших знову на тлі якраз нужди селянина може близнути висока чеснота любові близнього й милосердя, — з цього погляду мабуть найкраще з оповідань Бордуляка це „Дід Макар“. „Убогих завжди маєте зі собою“ сказав Ісус Христос, і в цих убогих інші

вбогі бачуть Його, Спасителя світу; „малим цим“ роблять вони добро, щоби почути в день Господній слова „прийдіть, благословенні“ ... Це вмів відкрити Бордуляк, а не зумів цього Кміт. Ба, що більше, йдучи за літературною манерою давати нариси з натури, без світоглядової призми, Кміт доходить до зовсім небажаних наслідків. Осудити рішуче треба того роду нариси, як „Ліс“ (зі зб. „Тремтіння душі“), де автор не виявив ніякого зрозуміння для християнської аскези і просто дав її карикатуру, а не картини. Того роду нариси не лише не будують, а просто прибивають читача, доводять до висновку, що марне змагання вгору ... Тяжко віднайти позитивні вартості й у нарисі „Пекло“ („Поступ“ 1929.). У пеклі, за автором, находяться різні злочинці — зрадники, тирані, але вже найбільше тих, які ... відкинули любов (не *caritas*!). Тому поетичну творчість Кміта не можна вважати за католицьку творчість; автор, на превеликий жаль, не встиг згармонізувати своїх естетичних теорій з душою й серцем католицького письменника. Цей трагічний розлам між теорією й життям, що характеризує досить часто „католиків про свято“, дається заобserувати на творчості нашого автора.

Подібно представляється творчість іншого священика Миколи Дерліці. Його передвоєнна збірка („Композитор і інші оповідання“, Львів 1902.) не тільки, що не виявляє того, чого ми вимагали б від католицького письменника, але просто не має глузду. „Католицькою“ можна назвати цю збірку хіба негативно — що в ній нема нічого протицного добрим обичаям. Погіршилася навіть справа під тим оглядом у його післявоєнних творах. Оповідання „Воєнний дідич“ (Коломия, 1927.) це картина страшних жорстокостей світової війни в Галичині, а як її герой виступає поляк Змора, прибраний у якнайчорніші барви. Ідеї в творі — ніякої; реакція читача хіба така, що попадає в злість. Не краще і з другим більшим оповіданням, названим „повість“, п. н. „Марта“ (Коломия, 1928.). Змалювання історії геройки твору, багатої міщанки Марти, яка має грішні зв'язки зі своїм наймитом (коли її чоловік спаралізований), не тільки позбавлене якогонебудь ідейного глузду, але просто в фальшивому розумінні реалізму посунене аж до несмачних тривіальнích сцен. Та вже найгірше під ідейним оглядом вийшла повість „В Млаках“ (Коломия, 1930.): Представленій тут молодий священик (жонатий, при чому автор досить багато місця відводить його розмовам із жінкою), великий супільній діяч, — тай тільки. Його ідеал — це навчити громадян організуватися, боронитися перед визиском (економічним!), заложити крамницю (в якій він сам продає), бо, як каже герой повісті, „він на те поставлений, щоб учити людей“. Натомість про душпастирську діяльність цього священика довідуємося значно менше, ніж про його сварку з парохом або виборчу діяльність, при якій він дістає палицею по голові. Отже не диво, що коли після однорічної діяльності в парохії, його переносять на інше місце, то всі заложені ним уstanови беруть у лоб, а найбільш діяльні громадяни, домагаючися в консисторії задержання сотрудника в своєму селі, як найсильніший аргумент подають, що йнакше вони підуть молитися до Почаєва... Загалом ціла та повість робить враження мало не карикатури священичої діяльності.

До речі кажучи, і проблеми, що їх автор порушує в цій останній повісті (як також і в попередніх творах), не мають у нього належної а то й просто ніякої розв'язки. А заторкнено тут справу незвичайно ніжну: це т. зв. почуття меншевартості. Як герой повісті, о. Карович, так і його жінка Марта — селянського походження й через те не зовсім добре почуваються в оточенні старої священичої „аристократії“. Вони завжди почувають свою меншевартість у відношенні до родової інтелігенції. Психічна реакція на те у них звичайна: більш або менш освідомлене упередження, а то й дяка злоба у відношенні до цих „аристократів“. Не в тому річ, що цей псевдоаристократизм має досить мало спільногом з правдивим аристократизмом, а часом просто з... особистою культурою; йде про реакцію, яку викликає становище оцих родових інтелігентів до „нових людей“. Почуття меншевартості в людині зв'язане якнайтісніше з її соціальними інстинктами: людина, що якимсь способом упосліджена, почуває себе нездібною стати там, де стоять інші, і тому почуває сильне приниження в своїй амбіції, або просто почуття людської гідності. Не кажучи вже про людей упосліжених фізично (нпр. калік із уродження), в суспільному житті цей процес особливо різко виявляється в відношенні між окремими клясами чи станами. Громадяни, що стоять соціально чи інтелектуально нижче, мають свідомість епархічної вищості інших людей, у почуттю справедливости признають слухність такого вивищення, але проте самі терплять. Тому серед маси т. зв. нижчих верств суспільності витворюється в цьому відношенні двоякий тип. — Люди, мало вразливі а тим самим зі слабким почуттям амбіції, признають цей стан і не пробують із ним боротися („так уже має бути, що пан вищий від хлопа“); вони шукають собі рівноварги в своєму власному оточенні, питомих йому розвагах (нераз у змисловості й коршмі) і загалом не проявляють енергії змінити якнебудь існуючий стан. Цей тип у масі переважає, тягарем своєї пасивності схильний праймати найтяжчі удари сильнішої реакції, а на свою оборону має хіба хитрість і недовірчість до всякого „пана“ чи просто інтелігента. Але є і другий тип людей із „нижчих верств“ громадянства. Це одиниці вразливі й амбітні, які вичувають своє приниження й не хочуть із ним миритися. Оскільки вони діб'ються інтелігентського цензу, себто „виб'ються між панів“, то перед ними відкривається двояка можливість. Слабкі характером і самолюбні осібняки поспішно затирають сліди свого минулого, не признаються хочби й до власних родичів, а своєму селянському чи робітничому оточенню, з якого вийшли, при зустрічах виявляють нехіть, а то й погорду. Це класичний тип кар'єриста істоти морально гидкої, для якої народна мудрість зложила окрему приказку: „Не дай, Боже, з Івана пана“. Натомість чесні одиниці стараються якось погодити своє походження з новим становищем, а що не все вміють це зробити, просто через недостачу історичного й родового досвіду, — попадають часто на манівці соціалізму. Зате ті особи, яким не вдалося досягнути інтелігентського ступеня, а довелося залишитись у своєму середовищі, становлять фермент своєї верстви. Незвичайно вразливі на пунктах своєї чести, вони нераз вибувають почуттям ненависті й бажанням помсти. І якраз тут, у цих ображених почуваннях людини „нижчих верств“ міститься один із найповажніших корнів усякої революції.

Це брехня, що революції вибухають виключно з економічних причин; бодай провідники революції виходять із-поміж людей, яких почуття людської гідності ображено й вони на свій спосіб дамагаються надолження. Економічні спонуки всякої революції ведуть тільки до того, щоби бідні стали заможними, а тоді вони будуть дальнє обороняти хочби існуючий суспільний лад, який запевнив би їм спокійне споживання набутого. Це і робить вище згаданий пасивний елемент серед громадянства, по своїй природі мало амбітний, а зате змисловий. Такі бідні це тільки кандидати на ситих багачів. Натомість ті другі, ображені, палають ішо одним,—а саме ненавистю й почуттям пімсти. І звідти виходять усі жахливості революції і жакерій, які ми бачимо впродовж історії хочби в німецьких внутрішніх усобицях XVI. стол., у кровожадних якобінів французької революції, аж до шаліючого пімстою жидівства в большевизмі.

Оця проблема заторкнена в повісті Дерлиці, але не розв'язана. Надто лягістичний дух, яким перейнята вся повість, не дав зможи авторові піти до єдиного джерела розв'язки цього правдивого страхіття історії людства: до правдиво християнського світогляду, який одинокий тільки може дати розв'язку цій справі. Лише в науці, яка грозить словами „гіре богатим“, а натомість називає блаженними вбогих, у науці, яка знає тільки одне вивищення — прославлення Богом християн і поставлення їх у ряди Святих, у моралі, яка грозить „власть імущим“ тяжкою відповідальністю за надживання своєї влади, а низьких і забутих уважає за щасливих задля їх духового спокою, — тільки цей світогляд може розв'язати жахливу проблему почуття меншевартости. Бо ж в основі почуття меншевартости криється гордість, якої овочі це бунт, ненависть і пімста, — плід інспірації ворога людського роду; тому завжди в революціях є демонічний момент. Натомість царство Боже — це царство миру, згоди й любові. Нажаль, як мало католицьких письменників розуміє це! Якраз цей момент, безсильність розв'язати оцо проблему, вважаємо за вирішний момент у принадлежності автора до громади католицьких письменників ...

Окремо від обох журналів і їх груп стоять письменники - вasilіяни. Як лірик, що крім віршів виявив себе також поезіями в прозі, виступає О. Іриней Назарко ЧСВВ. Свої перші проби, ще як гімназійний учень друкував він у „Поступі“, а пізніше крім цього самого журналу також у „Новій Зорі“ й „Нашому Приятелю“. О. Назарко після кількох літ залишив літературну працю, не продовжував дальнє своєї праці над виробленням і вдосконаленням форми вірша, чи над поширенням тематики своїх творів; він знайшов себе як проповідник і своє поетичне чуття, здібність і артистичний такт укладає в оформлення й вирізьбленні своїх проповідей. Як проповідник із поетичними даруваннями він дуже вибивається серед українських проповідників. Довше й витриваліше працює в ділянці української лірики О. Севастіян Сабол ЧСВВ (псевд. Зореслав), що дав дві книжечки лірик: „Зі серцем у руках“ (Ужгород 1933.) і „Сонце й блакить“ (Ужгород 1936.). Зі Зореславом не лише Карпатська Україна, але й ціла наша батьківщина дісталася поета з досконалюю формою вірша, щиро поетичними малюнками в описах (нпр. „Пряшів“), і широким діалозоном голосу — від патріотичних лірик аж до найвищих піднесень душі до Бога (лірики в збірці „Сонце й блакить“),

Критика вправді підкреслювала слабі місця першої збірки, але зазначила й великий поступ у розвою таланту Зореслава в другій збірці. Помічення ці зовсім правильні; на жаль, від часу другої своєї збірки Зореслав не обдарував нас результатами свого дальнього поетичного розвитку.

Цілком своєрідне обличчя третього монаха - поета — о. Маркіяна Когута ЧСВВ (псевдоніми: М. Соняшник і М. Зорян). Відмінно від двох попередніх творчість Зоряна не обмежується до лірики, чи радше сказати є — у ліриці дає він якраз найменше оригінального й сильного. Натомість поетичний талант о. Когута обіймає інші ділянки словесного мистецтва, головно ж епіку. В ній найбільш характеристичні для автора — байки, в яких він виявився справжнім майстром. Усі вони оригінальні й переважно актуальні, бо ж випливають із реакції душі поета на події сучасності („Гостинний Брисько“, „Вивірки й дятлі“, „Бровко“); декотрі байки це досить погідні сатири (нпр. „У двобою“ — сатира на Кантову філософію). Ці байки, друковані по різних часописах („Правда“, „Український Бескид“, „Наш Приятель“ і і.), дають автореві тривке місце в українській літературі загалом, а в католицькій зокрема. Крім байки о. Когут залюбки звертається до мотивів релігійних і патріотичних. Тут особливо треба відмітити зовсім нове й оригінальне (коли не числити подекуди Тичини з його „Думою про трьох вітряв“) використання розміру українських народніх дум для вкладення в них нового змісту: така „Дума про трьох стрільців“, зовсім оригінальна й актуальна „Дума про Соловки“ і врешті „Дума про коронування жировицької Божої Матері“. Не чужа йому й баллада („Кузьминець“) і і., легенда („Сині дзвіночки“) й інші роди епічної віршованої творчості. Зорян це також письменник для дітей. Крім окремих віршів („Ти перший раз вітаєш в серці“), творить він дитячі містерійки, — як от „Усміх Матері Божої“ й і. Епічний характер творчості і всесторонність автора виробляють йому питоме місце серед інших українських католицьких письменників, таксамо як і всесторонність у тематиці. Крім цього видно, що цей поет іще далеко не сказав усього, що має сказати; його поетичне „слово“ ще далеко не сказане. На жаль, досі його твори не зібрані окремо в одній чи більше збірках і тому він не раз (дуже неслучано!) губиться з очей навіть... католицьких літературних критиків.

Серед світських католицьких письменників, що виявили себе в українській белетристиці післявоєнних часів, одне з визначніших місць належить Василеві Маковському, авторові мемуарів („Талергоф“, Львів, 1932. і „Гмінд“, Львів, 1936. і і.) і оповідань. Крім того автор дав іще й повісті, покищо недруковані. В початкових його оповіданнях (збірка п. н. „Вістун з того світу й інші оповідання“, Львів, 1931.) маємо ще сліди невироблення письменника, бо побіч правдиво белетристичних оповідань („Вістун з того світу“, „Засідка“ і і.) цілком позитивних своїм змістом, знаходимо ще й, кажучи старим жартівливим висловом: „пруби пюра добре-го альбо злого“ („Pretium affectionis“), а врешті кілька мемуарис-

тичних нарисів. Щодо цих останніх нарисів, то в них вражає не-мило опис хитрунств, що при їх допомозі автор рятував українських виселенців по австрійських тaborах. Значний поступ бачимо в дальших збірках („Чорна коршма й інші оповідання“, Жовква, 1938. і „Суд над Іваном Гнатовим і інші оповідання“, Жовква, 1938.). Автор виявився тут не стільки талантом творчим, із багатою уявою, як радше репродукуючим, бо майже всі оповідання в цих збірках — це моменти зі споминів його життя. Є між ними і правдиво поетичні оповідання („Старий Тимко і Прийдашева ба-буня“, „Чортичка“, „Гірка помилка“). Зате в усіх цих оповіданнях (з останніх двох збірок) бачимо виразний добір тематики, гідно⁹ католицького письменника. Правда, автор нераз іще не може здергатися від особистих рефлексій серед акцій оповідання й дає моралізаторські дигресії, але дослівно кожне оповідання проявляє справді відбитку глибоко передуманого і згармонізованого з життям католицького світогляду автора. Загалом між світськими письменниками - католиками це під світоглядовим оглядом один із найкраще вироблених авторів.

Пробував свого таланту на белетристичній ниві також дехто з католицьких критиків, як Юліян Редько і Микола Гнатишак, але поза спробами вони до 1939. року не встигли ще виявити свого письменницького обличчя. Зовсім оригінальним в українськім католицькім письменстві, а то й загалом у нашій літературі виявив себе Мирослав Капій сенсаційною повістю „Країна блакитних орхідей“ (Львів, 1932). Автор описує сенсаційну подорож міжпланетарним судном на Марса, судно мало вернутися й осісти в Києві. Трудні проблеми т. зв. у сенсаційній літературі „марсіян“ автор обминув досить зручно, заселюючи цю планету тільки блакитними орхідеями; дещо ускладнює справу зроблене автором переселення атлантів (мешканців Атлантиди) на Марса, де вони живуть у поганській вірі своїх предків. Автор мабуть надто ідеалізує порядки цих „марсіян“, що тяжко собі уявити при поганській релігії й ідеології. Впрочім повість цікава і з виразним католицьким кольоритом (кардинал Милорадович у Києві).

Окреме місце серед українських католицьких письменників займає о. Осип Лещук. Його друкований белетристичний дорібок не великий, але замітний тим, що до відомих і, сказати б, оклопаних тем він уміє підійти зовсім по новому. В нас багато письменників займалося темами з останніх взвольних змагань так, що з цих тем, здавалося б, не можна вже витиснути нічого свіжого й нового. Тимчасом Лещук знайшов щось зовсім нове: герой його оповідання приносить себе свідомо в жертву за батьківщину, сповіняючи цим способом заповіт Спасителя („Олекса Коцур“). Навіть у нарисі про переслідування галицьких українців мадярами („Кроваві сіди“) наш автор уміє знайти і змалювати теплий момент батьківського відношення священика до своєї паства; цей нарис дуже контрастовий до подібного щодо теми оповідання М. Дерлиці („Воєнний дідич“), яке збуджує тільки ворожість до тих, що нас переслідували... В інших оповіданнях Лещука („Ждала, ждала ко-

зака“) маємо теж малюнок зовсім природний, чисто людських почувань, але разом із тим вичувається зв’язок цієї земної дійсності з вічними законами. Шкода тільки, що Лещук досі друкував так мало (більші його речі готові в рукописі); але і з цього видно, що в ньому маємо одного з кращих представників української католицької літератури. Найкраще оповідання Лещука це безсумнівно „Ганя“. Змалювання дитячої душі і її поривів до доброго, яке маємо в цьому оповіданні, має дуже мало рівних собі в літературі взагалі: при читанні цього оповідання пригадуються слова: „Коли не станеться як діти, не ввійдете до царства небесного“. Авторові справедливо вдалося знізитися до дитячої душі й у висліді маємо оце прекрасне оповідання, в якому лише закінчення не зовсім гармонізує артистично з цілістю. Цей твір можна вважати за один із тих, що після їх прочитання відчувається правдиву катарзіс.

Для повноти нашого огляду треба додати ще кількох письменників, яких теж по справедливості можемо зачислити до католицької літератури. Це передовсім о. Василь Попадюк (збірка оповідань „Розмова з духом“, драматична картина „Програний заклад“, і і., друковані по часописах). Світоглядово належить він цілком до католицької літератури, хоч під оглядом форми його твори ще досить недосконалі. В автора у великий мірі ще переважає рефлексійно - моралізуюче роздумування над самою акцією й картичністю твору; хоч разом із тим окремі нариси мають і свою артистичну вартість. Попадюк належить до письменників, які продукують багато і швидко зі шкодою для оправцювання, вишліфування цілості; в ньому більше, так би мовити, публіцистичного, ніж артистичного.*.) Сюди ж можемо зачислити таких католицьких письменників, як о. Ілля Братик і о. Омелян Квіт. Цей останній автор дав також кілька гарних оповідань для дітей на релігійні теми. (Замордований большевиками 1946. р.).

* * *

Ось так ми оглянули українську католицьку літературу в міжвоєнному періоді (1918—1938). Приглядаючися йому, бачимо мало визначних талантів, а що більше стверджуємо,—що деякі, так би мовити,—„з професії католицькі письменники“—на жаль ними не є (Кміт, Дерлиця, Костельник). Звідки воно випливає? Відповідь на те подає нам один із католицьких письменників ув одному своєму оповіданні. При нагоді розмови про справедливість між трьома католиками, які виявляли дуже різне відношення до зasadничих справ, від подає ось таку рефлексію:

„Хоч назагал світогляди нас усіх трьох оберталися в широких рамцях католицького світогляду, проте ця балачка наочно виявила, яке жахливе безладдя панує в ділянці понять людей навіть освічених, навіть таких, що признаються до католицького світогляду. Виявила, якою важкою верствою брудної куряви новітніх доктрин і теорій присипані в католиків їх „католицькі“ поняття про найперші основи духового життя людини: вже й не кажучи про особливіші правди католицької віри. В тих людей виявлялася деколи цілковита безграмот-

*) Дві збірки оповідань о. Попадюка, які були готові в друкарні 1939 р., большевики знищили. (Ред.).

ність. Ніщо, лише не до пізнання зверху, а припорошена католицька лушпинка внутрі — без жадного зерна, або з зерном, наскрізь затроєним доктринами новітнього суєвірства.

„Ta, що найгірше — ці католики самі не чують, що в сутій глибині своєї душі давно вже перестали бути католиками. З них куди більше шкоди, ніж хісна!..

„Можна би дивуватися, звідкіля це береться? Діти ідейних родичів, поки в хаті — нераз найкраще ховані, що й навпослі ніколи не потягали за протикатолицькими доктринами, якось так із доброго дива — закидуються в житті.,,

„Ані здогадуються, що причина цих сумних наслідків це та займанва, увагу приковуюча, пристрасті напинаюча, уяву побуджуюча новітня белетристика, що нею нинішній „образований“ світ так жадливо кормиться від раннього дитинства! Є освічені інтелігенти, що по правді — іншої освіти не мають, лише белетристичну. Чулося дивовижі! Коли ми зговорилися про життя й діяльність Ісуса Христа, виявилося, що наш начитаний, ба — образований, беззастережно характерний і прикладний судя (один із персонажів оповідання), католик не гірший від безлічі інших, із котрими щоденно стрічаємося, знав про це чудове життя — з Ренана. Євангелій — не читав. А про ЛюдР знав лише з опису Золі! Гірко й лячно погадати, що є католики, для котрих авторитетами їх світоглядів у найважніших питаннях — Ренани й Золі...“ (В. Макорський, Суд над Іваном Гнатовим).

Словами українського католицького письменника, які ми щойно навели, якнайкраще відповідають на питання, чому в нас так мало направду католицьких письменників, а між існуючими знову так дуже мало правдивих талантів. Поширення католицької свідомості, поглиблennя католицького світогляду, або, попросту кажучи, добре й основне знання правд католицької віри й моральності — ось фундамент, на якому можуть вирости добрі католики і правдиві католицькі письменники. Перша річ у цьому вихованню майбутнього католицького письменника те, щоб не пити зі затроєних джерел, коли є здорові і свіжі. Відноситься це як до белетристики, так і до наукової лектури, як до преси так і до фільми. Не в тому річ, щоб якимись насильними засобами стримувати людей від того, до чого тягне їх зіпсована природа; не в тому річ, щоб індексом заборонених книжок, а то й загрозою кари „в адміністраційнім порядку“, не допускати до читання лихих книжок і часописів і до оглядання неморальних фільмів. Таке виховання буде радше дресурою гідною безрозумної і безсловесної худоби, ніж вихованням вільної людини, сформованої на образ і подобу Божу. Треба вказати людям велич Божу, яка здібна полонити цілу людську істоту, прикувати до себе розум і волю людини й переродити зовсім внутрішньо людину зі старого чоловіка на нового. Одним словом, треба впоїти в чергові покоління, від яких сподіваємося правдивих католицьких письменників, Христового духа Божого синівства, духа свободи у християнському розумінні, треба виховати кадри тих правдивих християн, для яких — за словами Апостола — „нема закону“. Одинокий закон, який повинен панувати в їх душах, це закон любові, І щойно тоді можемо чекати таких католицьких письменників, яких ідеал — ми накреслили на початку.

Та чи це не утопія? Чи, бува, ми не ставимо вимог, яких не можливо здійснити? Ставити таких питань не можна. Українська дійсність, навіть така, як вона є тепер, указує нам, що наші бажання зовсім не находяться в сфері нереального. Великий ідеалізм, який виявляється в різних змаганнях українських людей, може бути спрямований і ублагороднений тоді, коли своєю остаточною ціллю поставить християнський ідеал. Оскільки мова йде про письменство, то „поламані душі“ українських письменників своїм, так би мовити, вегетаційним інстинктом шукали правдивого сонця, що освітило б їх і вможливило принести свій плід. Як один із багатьох можна подати тут голос письменника - поета, який шукав у своєму житті того невідомого Бога, і Йому, невідомому, відкривав свою душу, хоч і не знав Його:

Коли б я певен був, що погляд мій Ти знаєш,
Яких би я словес в душі моїй набрав!
Коли б я, Боже, зінав, що жертву Ти приймаєш —
Який би я олтар в душі моїй скував!

М. ФІЛЯНСЬКИЙ.

Львів, 1942 року.

П'ятно, яке наші часи мають на чолі, що є причиною розвалу й занепаду, це щораз більш відкрито виступаюче намагання до „неширості“. Брак правдомовності і то вже навіть не як приналідний засіб розвідки, не як вихід, яким можна б собі допомогти на випадок непередбачених труднощів. Ні. Оцей брак правдомовності, виглядає, піднесено сьогодні до вибраної системи, піднесено до висоти політичного методу боротьби, в якім брехня, маскування слів і діл та обман стали класичною зброєю, якої де-хто по-мистецьки вживає, гордий зручинством в ній... Маємо обов'язок католикам усього світу — а також і всім тим, які спільно з Нами мають віру в Христа й позасвітнього Бога — відкривати очі на небезпеки, які від насили фальшу загрожують Церкві, християнській культурі та всьому релігійному як також і чисто - людському тому наслідку, яке від двох тисячеліть дало народам зміст їх духового життя і їх справжньої величі... А тепер питаемо всіх чесних: Як може людство статися здоровим; як може з заблудів і неспокоїв сучасної мутної години повстати „новий лад“, що був би гідний цього імені, коли межі між приятелем і ворогом, між так і ні, між вірою й безвір'ям вигублені згл. пересунені?

Папа Пій XII. у радіопромові на Різдво 1947.

КАЇНІВ ГРІХ

ДАЛЕКО ТАМ на Сході шуміли пропелери...
Здрігалася втомлена земля...
Хтось цікаво розглядав блакить неба...
Криваво розквітали маки...
Малий хлощина розпучливо кричав: Мамо...!
Так. Це було там на Сході...

Пробігав дрібний весняний дощ. Такий собі незамітний, дрібний, весняний дощ і коли його остання краплина з ваганням і тривогою торкнулася землі — усі зраділи: відчвилися двері крамниць, швидше зарухалися прохожі, пробудився заспаний візник, вибігали діти й босоніж перепливали калюжі води.

На великий катедральний площа збиралися голуби білими, рухомими цятками. Кам'яні холодні плити нагрівалися їхнім живим теплом. Вони крилами чіплялися водограю і бачили в прозорих смужках — сонце.

Було гарно.

Коли це ніжність і лагідний настрій пропав, але ще здрігнувся і приплющенім оком дивився скоса на відділ військової польової оркестри. Збиралися люди — юрбою. Без радості, без якогонебудь зацікавлення — просто мабуть із привички. Втомлені, однобарвні обличчя і очі охоплені мукою, тривожним ожиданням.

Аріядна промошувала собі дорогу і як хтось лаявся, вона на хвилінку приставала, розгублено ніяковіла, а потім знова вперід. Щоб тільки близче, щоб побачити їх. А з нею велика сіра собака — Шарий. Так кликала її Аріядна ще з маленьку і так зісталося.

Проходили колони: слова командування, рівний крок лідпорядкованого. І очі Аріядни, широко відкріті — дитячі. Уста зломані, шарпнуті болем, а на спині долоні затиснуті малі п'ястучки. Сильно і судорожно... Ненависть.

І коли засірла остання колона військових сірих шинель, юрба нерухоміла ще більше і чогось виждала. Мабуть із привички.

„Ну то нічого, Шарий. Пішли. Шкода тільки голубів отих — такі білі й чисті.“ І змовкла.

Навпереди побігли хто скоріше. Їй на бігу розсунулася косинка, із докором розбіглися прядки ясного волосся.

Одна вуличка, друга і в'язниця. Незайманий самотній будиночок, замілій тugoю зблідлих, спопелілих облич. Крати туті, іржаві і чиєсь гарячкою пройняті очі.

І згадувалося Аріядні, що тому два місяці вона і Марта тут. І ве-чір, як кожний інший: перекликуються вартові, брязкіт ключів (іхній металевий звук нагадував Аріядні душі людей без жодних почувавань) і хтось крізь вікно кинув цвіти. Благословенною рукою кинув. Звичайні пільні цвіти. До ночі вона і Марта не могли поснути; втомлені великою радістю. А потім падали дощі. День за днем, день за днем.. Вузькою струйкою спливали на вікно і падали на долівку: тук.. тук.. тук.. Спочатку це було бай-

дуже ім. Але потім.. Потім Марта вже не могла слухати, вона примикала очі повіками прозорими від муки і затискала долонями вуха. — Малень-кими жіночими долонями. — Але це вже не помагало. Їй часами, хоча б зовсім у чогідний день, причувалося одноманітне тукання. — Тук.. Тук.. Тук.. Вдарило у висках, горіла голова — вона захворіла. Однієї ночі збудила Аріядну криком: „Забери мене відсіля! Я вже не можу слухати.“ І зараз же тієї самої ночі Марту забрали до шпитальної. Аріядні вчувалося: „Не можу.. Не можу.“

І вона заплакала тоді. Вона хотіла пригорнутись до матері чи попитати в батька дещо. Чому? За що? Але не було нікого.

І стрепенулася тепер — навіщо споминів. До дому, скоріше до дому, вже! І бігла... Невисока залізна огорожа, хвіртка і дім — її дім. „Бачиш, Шарий, — ось уже дім — і я є родинний дім.“ Її очі звузилися малою яскравою лінійкою (мабуть із приємного хвилювання). Подзвонила. Вона знала, зараз неодмінно вийде мати — в неї глибоко сірі добрячі очі —, і турботно: „Чому так довго? Не ходи сама, Аріядно, послухай.“ Але чому так довго ждати. Думкою в Аріядни. Вона подзвонила вдруге. Аж врешті кроки, чиєсь інші кроки — Володимир. Блідий і очі — неспокосм. „Заходь, Аріядно. Але ні, хвилинку ще пожди. Я хотівби про щось Тобі сказати,“ — в нього обличчя нервозно сіпнулося — „я хотів би...“

Їй не хотілося, щоб він бачив, як її стає боязко перед його словами. Швидко і рішуче поспітала, майже приказала: „Кажи!“

„Твоїх родичів забрали, Аріядно. Так просто забрали, нічого не кажучи. Дідуся залишили, Аріядно! А Ти ходи...“

Але вона не слухала. Швидко перешла малі сінці й увійшла в кімнату. Побачила діда, заслонював вікна. Злякано відвернувся і може хотів її потішити, може пригорнути. Але вийшли тільки слова: „Ти не плач... Не плач...“

Здавалося — Аріядна не слухала майже його слів, вона тільки бачила. Так виразно бачила, що вогкі сліди біля дідових очей у дрібних суййках морщин. Вона відчула, як на її плече опала дідова рука: „Не плач, Аріядно.“

Вона вперто гляділа на стінний годинник і пригадалося їй, що ще вчора звечора батько його накручував і проговорив: „Ех, той час, той проклятий час. Чому він жене. І подумаєш тільки, Аріядно, що одна із цих хвилин буде напевно нашою останньою.“

„Останньою“ — проговорила вголос Аріядна.

І тоді Володимир: „Що це Ти, Аріядно?“

Але її вже не було в кімнаті. Швидко замкнула двері, покликала Шарі і пішла.

А вернулася пізно. Біля світанку. Ясне волосся мокре від дощу. Вона не плакала.

Один день проспівував чергову пісню іншим. І так проходило життя. Володимир приходив і кождісенький раз питав: „Як Аріядна?“

Дід хитав заперечливо головою і Володимир відходив.

Але сьогодні дід заворушив блідими устами і оглянув уважно, наче б то вперше, Володимира: „Вона в саді — піди.“

А на зустріч йому — хто? Перший Шарі, слідом Аріядна босоніж і притасна вивірка на раменах розглядала Володимира: „Ворог чи приятель?“

І близкучі й темні в неї такі очі, як у Аріядни.

„І як не боїться вона тебе, Аріядно“, — з усмішкою — „до Тебе всі звикають. Але ж Ти босоніж. А тепер холодні ранки. Простудишся.“

Вивірка гризла горіхи і кинула одним у Володимира жартівливо і з тендітним криком, як у малого немовляти. Аріядна попестила пухнату головку свого малого друга: „Ти все добрий, Володимире, але я мабуть не так.“ Вона увірвала сріблисту вогку гілку тужливої берези і вдарила його злегка по долоні: „Ти ж знаєш, із першим Твоїм болем будиться ненависть до того, що б'є. І тому не дивуйся і не шукай у мене ніжності давньої. Це тепер зайве. Воно вернеться, але як перегорить моя ненависть. Моїх забрали...“ І у ясному волоссю червоную мідяною барвою розсипалося сонце: ненависть.

Вони завернули зі стежки і ввійшли до дому. Здавалося не було розмови, здавалося час не пройшов.

„А я Тобі, дідусику, проліски принесла. Ти ввесь час у хаті і навіть не знаєш, що на дворі весна“ — жартівливо Аріядна.

„Як то добре, що Ти все така погідна“ — і дідова тверда риска біля уст розтанула, м'якла.

„Погідна“ — подумала Аріядна і стала вишивати різні взори багряними барвистими стрілками.

Вечір. А в хаті так тихо. Тільки неспокійно і холоднувато. На стінах легкі л'ятна вогкості.

І снуються скрізь барвисті стрілки: в очах дідових, Аріядни і Володимира — в очах, що забули про щастя.

Аріядна глянула у вікно, їй здавалося: чиєсь обличчя, мужеське вперте обличчя притиснулося до шибки.

„Ви не бачили, мені здавалося“ — і на поблідлих щоках запиг — „хіба мені здавалося.“

Вони здивовано переглянулися: „Але, Аріядно, хто ж міг би бути.“

„Можливо — це привид, кошмар. Але Шарі неспокійно ворується. Знаєш, діду, і так вечір. Я піду, закрию вікна. У нас світло горить, а тепер не можна.“

„Аріядно“ — це Володимир — „може б ми кудись виїхали. Тепер це для Тебе краче. Ти знаєш — тому два місяці була ти у в'язниці і намі хотіли, щоб Ти повернула до них, і до праці. Вони лякаються, що Ти зрадиш іх. Хіба знаєш, різно може бути... Ми стільки разів про те вже говорили...“

Аріядна мовчала. Їй якраз треба тепер саме до своїх. І затужила...

І снувалися барвисті стрілки...

Коли це хтось подзвонив. Володимир відкрив двері і побачив: пару сірих і мовчазних очей: „Веди!“

„Куди?“ — стрепецувся Володимир.

„До Аріядни“.

„Чого ж тобі треба?“

„Веди“ — уста сіпнулися нетерпеливо — „веди!“

Відчинилися двері і вони ввійшли. Жовтогаряча смуга кинулась у вічі тамтому і Аріядна пізнала. Вона його бачила через вікно. Це саме вперте строгое обличчя.

„Аріядно, я прийшов до Вас у справі Вашого останнього арештування. Ще слідство не закінчене і Ви ще сьогодні підете зі мною“

„З Вами?“ — її обличчя збліло, як ясний шар снігу на річці, але бу-

ла спокійна. За спокійна. „Тепер ніч, пізніше мені лячно повернатись буде. Може краще ранком.“

„Ні, Ви підете ще сьогодні.“

І Володимир. — „Не лякайся. Я проведу Тебе, Аріядно“ — і став одягатися.

„Ні, Аріядна піде сама, тільки зі мною, а повернеться машиною. Чого ж турбуетесь?“

В Аріядни сплутані думки: вона як слід не може розібрati в чому діло. Вона тільки знає: кудись вона повинна йти. І вже вона готова. Поверх ясного волосся квітчаста хустина — це від вітру. Взяла її — материн подарок.

„Так прощавайте. Я повернуся напевно. Не турбуйтеся нічим. Про вечерю не забудьте. А ти, Володимире, на рано до праці візьми теплішу куртку — холодно.“ Очі в неї забігали швидко, жалісно і сполохано по дитячому. Але вона вже твердо зломила уста. — „Підемо.“

Цілу ніч горіло світло в кімнаті. Цілу ніч дід і Володимир тривожилися, коли це поверне Аріядна. Але не говорили поміж собою нічого. По місті зривалися постріли, а дід шептав і хрестився — одного менше.

На стіні стукотів годинник і вибивав чиось — останню.

Коли знявся світанок і на жалюзіях зарожевілося життя, в очах діда показалися дві сльозинки: „Підемо, Володимире, пукати підемо.“

І вперше на весні вийшов дід із хати. Так судилося — і пригадалися Аріядни жартівліві слова. —

Пройшли одну, другу вуличку. Дорогою іхав перший, мабуть, віз. Тепер захотіли вийти в вузький провулок, але почули стишений гомін людей. Підійшли і побачили — її — свою Аріядну.

На кам'яних, промерзлих весняним світанком плитах кілька краплин крові — її закриті очі.

І снувалися стрілки. Багряні, барвисті.

І долоні затиснуті у два п'ястучки, як тоді, коли з катедральної площині відлетіли голуби і пройшли військові колони. І як тоді — побіля неї — Шарі. Він лежав так тихо і спокійно — здавалося його не було зовсім. А може йому вчуvalося, що хтось його кличе: „Шарі, мій малий Шарі..“

А Володимир дивився на людей. І на уста Аріядни зломані останнім одчайним криком благання, здивування, а може... може прокляття.

„Аріядно — це неправда! Ти житимеш! Я збудував для нас дім. Такий самий, як Ти хотіла — і берези, тужливі берези біля нього. Такі юні і молоді, покриті нальотом роси, свіжої роси, як Твої біляві косинки. Ти зараз же підеш зі мною. Ти ж казала — минеться ненависть, приайде ніжність і любов. Так! Приайде... Мусить прийти, неодмінно. Встань!“ — він узяв її за руку — вона сковзнулася мовчазно і безвільно — Аріядни рука.

І тоді він зрозумів...

А на катедральній площині ще збиралися голуби... вони ждали...

І далеко там на Сході шуміли пропелери...

Здрігалася втомлена земля...

Хтось цікаво розглядав блакить неба...

Криваво розцвітали маки...

Малий хлопчина розчуливо кричав: „Мамо“...

Так. Це було там на Сході!

1948.

о. ПЕТРО ГОЛИНСЬКИЙ

ЗА НАЛЕЖНУ ОЦІНКУ ІДЕЙ ТА ЇХНІХ НОСІЙ

На маргінесі західних католицьких писань про східні справи

Від часу „жовтневої“ революції очі всього світу звертаються на схід, конкретно на ССРР, де збуваються події, що про них не снилося найсміливішому соціальному філософові. Недовго після першого етапу революції, як тільки компартия більшевиків закріпила за собою державну владу, запала — як про це сьогодні висловлюються — між ССРР та рештою Європи залізна заслона. З того часу Європа й інший світ не мають правдивого образу ні наближеного уявлення про більшевицьку дійсність, і саме ця обставина в значній мірі влегшує советській пропаганді її розкладову роботу на всьому Заході. А більшевицька дійсність — як це передовсім нам, українцям, аж надто добре відомо — більше як жорстока, вона просто жахлива.

Політики та вчені західного світу намагаються розгадати скомпліковану загадку більшевизму і шукають за ключем його розуміння в російській історії, в літературі, філософії, а найбільше в аналізі російської душі. Роблять це політики й учени різних таборів і світоглядів — тому її підхід до справи є в них відмінний. Велетенську і надзвичайно цінну літературу над дослідами більшевицького явища, а також російської філософії, літератури і східного церковного життя дали католицькі письменницькі кола Заходу. Ці останні взялися за працю на заклик Апостольської Столиці, яка прямує до того, щоби підготовити ґрунт під церковну єдність зі Сходом.

У дослідах над цим важливим питанням натрапляємо на двох велетнів російського або краще сказати загально — руського, на всякий випадок не чисто московського генія: на Федора Михайловича Достоєвського та Володимира Сергієвича Солов'йова. Ці два наймарканінші представники, — краще: виразники російської філософії, літератури і ментальності — є предметом освібленого зацікавлення західного католицького духового світу як проповідники російського месіянізму, глибоко вірюючі мислителі та надхненні віщуни майбутнього. Обидва, хоч походженням українці, є великі російські патріоти в державному розумінні, обидва люблять Росію і раді б запевнити її провідну роль у майбутній християнській Європі. Водночас обидва передбачають з подиву гідною виникнівістю загрозу для всього християнства та остерігають перед катастрофою.

Henri Troyat у своєму об'ємистому творі п. з. »Dostoievsky«, виданому в Парижі 1939. р., а всілд за ним професор університету в Бонні Володимир Шилкарський у своїй студії »Solowiew u. Dostoejewskij«, виданій у Бонні 1948 — твердять, що Солов'йов був навіть учителем і провідником для 32 роки старшого від себе Достоєвського в питаннях релігійно-філософічного світогляду, головно ж для ідеї легенд про Великого Інквізитора у творі „Браття Карамазови“. Це твердження вижають за надто сміливе. Ні один ані другий автор не наводить на це достаточних аргументів, так що цей висновок можна означити знаним сколястичним висказом: *Conclusio magis patet quam praemissae*. Та воно не належить до нашої мети. Нас може цікавити мимохід хіба питання, що властиво наблизило тих двох геніїв одногодо одного. Загально відповідають на це вчені московські й західні, що тут відиграли головну роль: глибока релігійність із нахилом до містичизму, якою обидва визначалися, далі спільна російська месіяністична ідеологія, любов до держави і народу, якого майбутнє обидва бачили в чорних красках.

На мою гадку тут недостає ще чогось, чого біографи і критики не називають, а що підсвідомо притягнуло двадцятькалькітного Солов'йова до старика Достоєвського, а останньому, хоч мав стільки приятелів, однодумців і прихильників, бо ж він був на вершику слави, звеліло оточити віймковим довір'ям молодика Солов'йова. Не згадує цього моменту навіть вище згаданий французький учений *Troyat*, дарма що він у своїй студії підходить до творчості Достоєвського виключно із психологічного становища. Цим наближуючим чинником є споріднення душ і подібність вдач у висліді споріднення крові і спільногого українського походження. Ми звички

дивитись на обох геніїв як на москалів, виразників московської ментальності. На ділі з дна цих обох, Божим Пророком таким багатством геніяльності обдарованих істот визирає наша рідна українська душа, з усіма її добрими прикметами та поганими нахилами.

Достоєвський і Соловйов походять з України, хоч обидва народились у Москві. Прадіди обох були православними священиками в Україні. Це подають російські та західноєвропейські вчені.

Предки Достоєвського козакували в Україні у 17. столітті. Один із них попав був у бісурменську неволю, з якої по кількох роках щастливо вивтікав із в'язниці за цю щасливу втечу завісив срібні кайданки як *volut* в Успенській церкві у Львові. Між своїми предками мав Достоєвський теж монахів у Києво-Печерській Лаврі та дрібних шляхтичів, які в часі козацьких воєн завжди держали спільній фронт українців проти Польщі. Батько Федора Достоєвського, Михайлло, син священика в Україні, війшов на медичні студії до Москви недовго перед походом Наполеона на Москву, а потім як воєнний лікар брав участь в оборонній війні проти Наполеона. Після перемоги над французаами він одержав місце директора лікарні в Москві й оженився тут із донькою багатого московського купця Нічаєва. Родина Нічаєвих це наші Нічай, козацький рід. Козаки — як відомо — в мирні часи, коли не було походів, головно ж по розвалі козацької республіки залобки торгували. Більшими і меншими валахами вони запускалися аж у Москву, хоч це було сполучене з чималим ризиком. Але ж на те вони козаки, пізніше чумаки. Цілі роди купців у 18. столітті поселовалися в Москві й інших містах паралельно з тим, як водночас відомі вчені з України мандрували на північ шукати самозадоволення власної повноварності. Таким чином Достоєвський теж і по матері має в собі українську кров. Мати Достоєвського, Нічаєва, внесла чимале майно, за котре батько лікар набув два села з кріпаками.

Не інакше мається справа походження Соловйова. Його дідо по батькові був священиком в Україні і тут жили всі предки з роду в рід. Мати Володимира Сергієвича, з роду Романова, походить із старовинної, питомо обдарованої української родини: одну вітку тієї родини стрінула загадково-трагічна доля (в полтавській і харківській губернії), а до другої належить відомий український філософ Григорій Савич Скворода. (Цитуючи за **В. Величком**: „**Владимір Соловйов**“, Петербург 1902, стор. 21.) В часі академічних студій Соловйов піддержує близькі взаємини з проф. Памфілом Даниловичем Юркевичем, також українцем родом із Полтавщини, який був спершу професором київської Духовної Академії, а від 1860. р. професором московського університету. Читаемо про нього (у творі „**Собрание сочинений В. С. Соловьёва**“ т. 9. стор. 392.) таке: „Юркевич, уроженець Полтавщини, корінний українець, завжди зберіг у характері й мові наочний прослідок свого походження.... індивідуальний характер Юркевича формувався на зразок загально-української натури: їй відповідала його задумливість, заглибленість у собі, чуттєвість більш інтенсивна ніж екстенсивна, — також упертість і скрітість, що межувала з хитрістю“. Це все я навмисно наводжу, щоби показати, що Соловйов навіть під час своїх студій у Москві стояв під впливом українського наукового середовища. Коли Соловйов у другій добі своєї творчості склав католицьке віровизнання і став поширювати ідею церковного з'єднання з Римом, відцуралася його давні приятели слав'янофи. Дотеперішній друг Леонтієв називає його сатаною і робить заходи в уряді, щоб Соловйова прогнано з Росії. Московські урядові й неурядові чинники, праві кола, ввесь православний світ бачив у ньому ворога на життя і смерть. Дивна річ, що за голошення безбожництва, що його проповідували московські поступовці в роді Герценя, ніхто не стягнув на себе стільки ворожнечі як побожний і глибоко духовлений Соловйов тільки за те, що проповідував церковну єдність із Римом. Що більше — його почали відсуджувати від чести, викинули за дужки спільноти як зрадника, мазепинця, бо мовляв тільки мазепинці можуть пропагувати ідею унії з Римом. І вони не помилилися, бо Соловйов не лише з походження, але і по душі українець.

Обидва: Достоєвський і Соловйов належать до панславістів і є цілком віддані царській імперії, яку вважають за свою спільну батьківщину. В тому часі хіба виймки зломіж українців стояли на становищі державного сепаратизму. Обох ціхує шляхетне шукання Бога, туга за справедливим суспільним ладом та за братнім спів'їттям народів на християнських основах, і врешті намагання приставитися злу в світі та поборювати його всіма силами, а це якраз відрізняє зasadничо-українську психіку від московської північної, яку репрезентує Толстой із засадою:

не протився злу. На цій точці Достоєвський і Соловйов близько споріднені з Шевченком і Гоголем. Головні риси цих прикмет у менш досконалому, подекуди у скривленому вигляді виявляють Франко, Тичина, ба навіть Винниченко, Осьмачка, Косач і колишній редактор „Громадського Голосу“ Павлів Остап. Якби по-кінний Франко умер був — замість у 1916. — у 1930. році, то можна припустити, що бувши на спілку з покійним д-ром Назаруком редактував „Нову Зорю“ у Львові. Та це лише між іншими.

Вертаюся до Соловйова і Достоєвського. Вище підкresлив я те, що їх між собою лучило і що було спільне їхній вдачі. А проте не сміємо поминути мовчанкою ще й того, що їх від себе відрізняє: Соловйов це людина розуму й холодних логічних висновків, Достоєвський людина серця і сентименту. Достоєвський бачить щасливе майбутнє Росії у православ'ї, Соловйов у з'єднанні з римською Церквою. Достоєвський залишається до кінця життя непримиреним ворогом католицької Церкви, під час коли Соловйов переходить велику еволюцію, яка кінчается формальним складенням католицького визнання віри. З того часу посвячує Соловйов решту свого життя ідеї церковної єдності і пише свої найславетніші твори як: „Релігійні основи життя“, „Історія і майбутнє теократії“, „Національна проблема“, „Оправдання Добра“, „Росія і Вселенська Церква“.

Здавалося б, що західній католицький учений світ, маючи перед собою твори цих двох геніальних мужів, візьметься за обрібку творів Соловйова, щоб за-знайомити Захід із багатством ідеї того великого філософа і трудівника католицької ідеї на сході Європи, а Достоєвського, того найбільшого ворога римської Церкви, поставити на своєму місці між інших талановитих протикатолицьких мислителів і письменників. Та сталося і діється навпаки: Достоєвський належить до найбільш почитних письменників на католицькому Заході, а Соловйова мало хто знає. Про Достоєвського пишуть твори й розвідки від трохи десятків років, його твори перевидують раз-у-раз у Німеччині, Франції та Англії, малощо не на кожному університеті читають цілыми роками про нього лекції і ці лекції мають найбільше охочих фреквентантів, не лише студентів, але й старих. Характеристичний хочби такий факт, що коли наприклад німецькі вчені круги мають таких спеціалістів знавців Достоєвського як католицькі священики *Guardini*, *Steinbüchel*, *Katrmann*, то Соловйова інтерпретують чужинці — як от професор університету в Боні Шилкарський і єзуїт Кологрівов. Проф. Шилкарський, дотримуючись наукової і строго об'єктивної методи, висуває бодай добре прикмети Соловйова, його запал для церковної єдності і його заслуги на науковому полі, але попри це — де лише може — підносить хибні погляди з часів перед його наверненням, так що з його писань німець католик ніяк неможе набратися симпатії до цього великого філософа й апостола церковної єдності. А Шилкарський написав багато про Соловйова, м. ін. об'ємистий твір п. з. »*Philosophie der Alleinheit*« (900 стор.). Підхід Шилкарського до взаємин між Достоєвським і Соловйовом, на мою гадку, науково необоснований: Шилкарський приписує Соловйову рішальний вплив на те, що в Достоєвського зле, на його вороже ставлення до Римського Престолу в листі про Великого Інквізитора. Куди гірше ставиться до Соловйова єзуїт фон Кологрівов, професор Папського Орієнタルного Інституту в Римі. (На еміграції у 1918. р. став католиком, у 1921. р. вступив до єзуїтів, у яких має великий авторитет).

Знов маю покусу сказати щось „мимохідъ“. Українці вислали до західної Європи теж сотки тисяч емігрантів. Знаю з них тільки одного колишнього петлюрівського старшину, який став світським греко-католицьким священиком. Це о. Гаврик, тепер на місійній праці в Бельгії. До місійних чи інших західно-католицьких чинів не вступив ніхто. Натомість знаю кількох, що стали латинниками, але разом із цим поляками, бо поженилися з поляками — українське пересічніяцтво — скитського покрою. Дежби українцеві вступати до єзуїтів! Це ж зрада народові! Але водночас відомі такі особи, як князь Волконський, єзуїт Кологрівов, капуцин о. Приходько і ще інші, три росіяни, які вступили до західних католицьких монастирів чинів, де розвивають діяльність не тільки для католицької Церкви, але й у користь свого народу. Чого ж нам дивуватися, що навіть у католицьких учених кругах заносить русофільським духом? Кінчаю своє „мимохідъ“ і вертаюся до отця Кологрівова.

Отець Кологрівов видав у 1948. р. в Регенсбурзі твір п. з. »*Von Hellas zum Mönchtum. Leben und Denken Konstantin Leontiew. (1831-1891)*«. Леонтієв це царський дипломат у столицях європейських країн, який опісля вступив до монастиря. Він із політичних мотивів заступався часто за вплив папів, але до кінця життя

залишився вірним православній церкві і ворогом панства як церковно-релігійного центру. Спочатку дружив зі Соловійовим, але коли Соловійов став католиком, Леонтієв, став його безпощадним противником і вже з православного російського монастиря закликає світську царську владу, щоб Соловійова видалила за кордони імперії. Отже єзуїт о. Кологрівов представляє Леонтієва в суперявівах, а Соловійова, де лише може, змальовує в чорних барвах. Просто незрозуміла річ! Мімоюлі завдаєш собі питання: чи це пише католик у службі для добра Церкви, чи москаль?

Вертаємося до теми. Ми лишилися на тому, що Достоєвський належить до найбільш улюблених письменників на католицькому Заході. Чому? На це відповідаємо не словами, але по думці погляду самого Достоєвського: Західня людина, як пересічна, так і вчена, летить на сенсацію. Коли ж порівняти Достоєвського із Соловійовим, то перший є наскрізь сенсаційний і захопливий своїм способом аналізи душі й оповідіння і та більше сенсаційний для західного інтелігента як для рядового читача з вулиці. Католики інтелігент Заходу захоплюється передовсім психологічною аналізою глибин людської душі та вдатними віщуваннями майбутнього Росії. До того що прибуває безпосередня в легкій формі подана містника Достоєвського, до речі, — неприємлива ні для католиків, ні для православних. Дивним дивом католицькі критики поминають негативи того письменника, а підkreślують те, що вартне і гарне. Проф. Steinbüchel, священик, твердить навіть, що твори Достоєвського можна вважати за вартісні з виховного боку. Спиньмося дещо над цим питанням.

На мою гадку, не личить поручати молоді, навіть академічній, за винятком фахово студіюючих етичний предмет, творів цього нашого земляка. Що правда, у його творчості є безліч оригінальних ідей і думок, які від ряду літ запліднюють уми західних учених психологів і педагогів та які в чималій мірі спричинилися до розвитку тих діяньок знання; але ця користь є тільки посередня, це важне тільки для педагогів і вчених. Ані молодь, ані старші рядові читачі з лектури Достоєвського не можуть винести бажаної користі, а з правила терплять на тому шкоду. Причина лежить у тому, що виховні прикмети у творах Достоєвського надто є перемішані з тими лихими, негативними, що руйнують душу, так що тільки вчений фахівець має можливість критично відділити одне від другого, і то, що позитивне, видобути з твердої лупини на денне світло. З меншою або більшою користю міг би читати романи Федора Михайловича хіба інтелігентний марксист, який затратив надприродну віру.

Вправді Достоєвський стоїть на ґрунті християнського світогляду і прихильників матеріалізму та безбожництва бічує до крові, але щоб це вичути, треба кожний роман прочитати двічі з увагою. У його творах переважають від'ємні, морально звихнені руїнницькі типи як герой, а позитивні постаті, як на прим. Альоша у „Братах Карамазових“, виходять блідо і без особливого впливу на читача. В журналі „Русский Вестник“ (в році 1884, в статті п. з. „Достоєвський як психопатолог“) пише др. Чиж, що в романах Федора Михайловича виступає 33 ненормальних психічно хворих постатей, тобто більше як одна четверта всіх героїв, під час коли в буденному житті стрічаємо на тисячу людей тільки чотирьох психічно хворих. Для виховної справи не байдужим мусить бути передовсім той факт, що саме ці аномальні і морально підупалі типи проповідують найвищі моральні засади. Візьмім для прикладу виховний роман п. з. „Подросток“. Дідич Версілов каже до свого природного сина Аркадія, коли той просить про поучення, як має жити й поводитись: „Питаеш як тобі поводитись у житті, любій? Будь завжди чесний, ніколи не бреши, не пожадай дому твого близького, словом зазнайомся з десятьма заповідями — там усе записано на вічні часи. Версілов є випосажений пророчими дарами, як це подибуємо у святих. Про Росію пророчить він, що вона живе тільки для Європи, а європейці мусяться перейти крізь море терпінь, заки осягнути благословення Божого царства.

А хто це такий отой Версілов? Морально зледачливий старий грішник, який ціле світе життя ламав Божі заповіді, який Аркадієві та його нещасній матері завдав багато горя, який до пізної старості валяється сам у моральному бруді. Неваже того роду ледачий, слабовільний і безвартісний тип може мати позитивний виховний вплив? А він виступає в ролі виховника перед читачем. На іншому місці робить Аркадій Версілову закид, що він не завдав собі труду остерегти його в пригрих життєвих ситуаціях перед заблудженнями, не справляв його життєвих похибок і взагалі не старався його справити на добру дорогу. На це відповідає

Версілов: „Це негідна річ у таких випадках переконувати когось і поправляти. У моїх очах ти втратив би всяку вартість, навіть тоді, якби ти справді став ліпший.“ Педагогічною засадою Достоєвського є: полишити молоду людину самій собі, щоб вона на основі власного досвіду закоштувала доброго і злого і сама пробоем злобувала правду. Старші й дорослі не мають права на виховну працю, бо вони є слабкі й морально менші вартні як молодь, що вони й мали б виховувати. До виховної праці радше надаються самі діти, яким теж у своїх романах Достоєвський цю роль часто придає. Але ж таким чином уся педагогіка стає на голову.

Подібні Верслову є герой інших романів, які проповідують високі християнські ідеї, як наприклад — проречим даром надхнений Верховенський у романі „Біси“ та князь Мішкін в „Ідіоті“, дарма, що він проповідує високі й високовартні з точки погляду модерної педагогії ідеї. Маю на думці один епізод із життя князя у Швейцарії, де він зумів перевиховати розгуканих сільських хлопців та впоїти їм високі християнські засади одним-другим словом та прикладною поведінкою. Цей епізод як незвичайно високовартні цитую усі визначні педагоги на Заході, головно ж одушевляється ним Ферстер. Інший тип того ж роману „Ідіот“ Іполіт Терентієв, недовірою і самолюб, який із насолодою замордував би десятьох людей тільки тому, що він сам в останній стадії сухіт передбачує свій недалекий кінець, отже той Іполіт голосить засади любові близького. У романі „Вина і кара“ нещасна проститутка Соня виступає в ореолі півсвятої жінки, яка навертає внутрішньо заломаного, позбавленого віри в Бога, злочинця Раскольнікова. Тут впадає в вічні різниці між двома родами звіхнених людей: Соня вірить у Бога, вона глибоко релігійна і в парі з цим вона грішить, віддається проституції — отже поступає неконсеквентно. Раскольніков не вірить у Бога, для нього не існує ніякого гріху, він стоїть явно на службі зла і теж грішить — але поступає консеквентно, тобто згідно зі своїми засадами. Добре і зло дерево родить однаково злі овочі. Обидві ці постаті роману, хоч як симпатичні, у зустрічі з читачем не можуть мати ніякого позитивного впливу на нього, бо в буденному житті надто часто стрічаємо неконсеквентних людей, які попри віру і побожність ведуть грішне життя.

На мою гадку не можна в ніякому разі поручити ні вище згаданих ні інших творів Достоєвського за незначними виїмками до читання студіючій молоді та безkritичним загалом, бо молодій безkritичний читач підпадає надто впливові діючих симпатичних героїв, більше в іхніх хибах, як у позитивних прикметах. Окрім цього Достоєвський у всіх своїх творах ставиться негативно до офіційної школи й традиційного виховання. Так, наприклад головний герой „Спогадів із підпілля“ називає згадку про шкільні часи днями молодечої катарги. До школи — каже він, — приходять добре діти, але по кількох роках виходять з неї в жалюгідному стані морального зіпсууття. Ще найбільш корисний був би роман „Неточка Жуканова“, в якому находимо чимало влучних дидактичних вказівок попри позитивні виховні моменти. Загально кажучи, Достоєвський не має симпатії для спільногових виховання в школі і не має зрозуміння для школи суспільного виховання, яке можливо повести тільки у шкільній спільноті. Проте слід завважити, що Достоєвський це незрівнаний геній у висуванні того, що є в людині зло, руйнуюче, — позитивні ж постаті йому рідко вдаються.

Коли знаєєш Достоєвського тої міри, що проф. др. Steinbüchel у творі «F. M. Dostojewskij. Sein Bild vom Menschen u. vom Christen» добавчує в його творах великих виховні вартості, то на це можна погодитися тільки посередньо в тому розумінні, що хіба вчений педагог та інтелігентний читач з відповідною підготовкою зуміє з велетенської купи полови й снітію вигребати гарне здорове зерно та використати його для практичної виховної праці. Учені педагоги, ба навіть священики на Заході, на жаль, забувають про те, що вони самі, заки відкрили позитивні вартості в Достоєвського, мусіли перевести довгі студії над його творами. Тепер вони, прославляючи того письменника в наукових журналах, розбуджують для нього зацікавлення серед ширшого загалу, чим роблять своїй спільноті ведмежу прислугу. Коли-як-коли, але саме сьогодні воно не є вказане, бо лектура Достоєвського утвірджує читача в пересвідченні, що людина є рішуче заслабка на силах, щоби придержуватися Божих заповідей. Ідеал Христа, мовляв, надто високий, щоб його можна в житті реалізувати. Залишається тільки почуття нашої слабкосили та безвартості. Християнство Достоєвського не знає ніякої дисципліни, межі між добрим і злом неясні, розрізnenня духов — *discretio spirituum* — у його містичизму не має належного місця. Чужа Достоєвському висока гідність особиста людини, боротьба за перемогу добра над злом у світі. Самі в нього крайності східнього стилю: або

безприкладна моральна рознерезаність, або втеча від дійсності, яку чайже людина покликана формувати і порядкувати згідно з Божою волею. Щоб дійти до правди, треба спершу підатися на службу брехні, дорога до чесноти веде через гріх. Наперед треба топтати Божі закони, описля за це терпти і шукати рятунку в утечі від світа й запереченні дійсності. Не диво, що в царських середніх школах лектура Достоєвського була заборонена за виймком найвищих кляс, де вчителі мали обов'язок приготувати молодь до читання Його творів. І тут, на Заході, лектура Достоєвського видала лихі овочі, бо душа людини східної, чи західної однаково вразлива на впливи із зовні. Прошу переглянути річники 1946 і 1947 двотижневика «Ende und Anfang—Zeitung der Jungen Generation.» Спершу поміщувано в кожному числі поодинокі сентенції і вислови з творів Достоєвського, потім довші цитати, аж укінці в листопаді 1947 поміщено славослов'я... в честь жовтневої революції з усіма її кровожадностями. Часопис рекламиував себе ввесь час як католицький, католицькі священики дописували до нього, намагаючись охристити марксизм. Очевидно це пересуджена справа, бо логіка соціальних перемін не йде ніколи по лінії бажань мудрів і сильних світа цього, але власними шляхами, а людському генієві не діється розкрити вповні тайнки їхнього розвитку. Опір чисто людських природніх чинників грають тут ролю інші сили, про що, на жаль люди забивають. Забивають, на жаль, навіть учені католики, що логіка думання дуже часто відбігає від логіки психологічного впливу. Не слід забувати католицькому дослідникові на такі сентенції Достоєвського, як: що світло ще раз приайде знизу, або другу сентенцію: що треба вжити насильства, щоб Європі накинути нову щасливість. Щойно сьогодні по 60 роках їхнія наас школа перед тим світлом знизу і перед тією заповіденою щасливістю для всієї Європи. І сам Достоєвський напевно настрашився б, як би був те все пережив, бо ж він інакше думав. Він мріяв про перемогу царського православ'я і буржуазного слав'янофільства над зbezбожілою та зігнилою Європою.

Та інакше не могло статися, як сталося, бо погане дерево не може принести добрих овочів. На дереві російського православного месянізму не могло вирости ніщо інше, як большевизм. Хто тільки тут на землі на Христа надіється, той стократ нещасний, а св. Павло називає такого проклятим. Достоєвський і московські слав'янофили покладалися в усьому на Христа і Його засади, але тільки у сфері дочасності для слави Росії — подібно як польський католицький націоналізм безпосередньо до останньої війни. Тим тяжча прийшла кара і гірке розчарування, бо святощів не годиться зловживати для дочасних справ, навіть для державних і національних. Тому то легко можна секуляризувати Достоєвського навіть марксистам. Зрозумілі це московські комуністичні кола, і вони — як зачувати, — прямують до того, щоби підлати ревізії своє дотеперішнє негативне наставлення до Достоєвського. Ходять чутки, що в большевів йдуть приготування над виданням творів Достоєвського з відповідними коментаріями у скривленій формі, так як це робиться з іншими письменниками російськими, українськими та закордонними.

Що таке секуляризування Достоєвського є можливе й легке, на те нехай послужить доказом його твір „Ідіот“, що його сфільмували недавно у Франції і який саме йде на екранах Європи. (Про цей фільм гл. „Життя і Слово“ стор. 222). Фільм накручений мабуть не безпосередньо москалями, бодай не зраджують цього рекламові оголошення, а проте для того, хто знає добре зміст повісті „Ідіот“ і старається прослідити справу близьче, відразу такому впадає в вічі большевицька тенденція фільму. Релігійні моменти узгляднено в фільмі згідно зі змістом твору Достоєвського, подекуди може навіть надто ярко, але саме ті подробиці не такі для ціlosti важні. Та гляньмо на сам кінець: Рогожін мордує Настасію Філіпповну. Вбита наче жива лежить у постелі, прикрита коврами. До тієї кімнати Рогожін приводить князя Мишкіна і признається перед ним до злочину вбивства. Обividva приглядаються якийсь час небіжці, описля ж князь іде в куток кімнати, клякає перед іконою Христа і заломивши руки, кличе в розпуші, звертаючись до ікони: „Чому ж люди такі нещасливі, чи Ти існуєш Боже?... і т. п.; дальших слів фільми я не затяминув. Опісля Мишкін попадає в спазматично-ідіотичний сміх, який продовжується на фільмі і межує з богохульством, таким чужим для Мишкіна з твору Достоєвського. На тім фільм кінчиться. Глядач виходить із кіна з настроєм: школа шукати порятунку в Бога та в надприроді, бо те все — дурман. На скільки знаю повість Достоєвського, то в ній нема такої сцени з тенденційним блюзірським монологом. У рекламових листках спрітина большевицька рука закрила цю вставку, бо подаючи зміст фільму, не згадує ні словом про ті кінцеві рефлекси псевдо-Мишкіна: це ж мог-

ло б заздалегідь розшифрувати ехидний намір фільму. А так він осягає своє: глядач виходить із кіна з наскрізь фальшивим поглядом про ідею мистецького твору Федора Михайлова. На длі ж автор хоче показати, що люди на землі нещасливі через своє самолюбство. Ослабити це самолюбство, знівелювати його до найдальше Йдучих меж, це значить учинити людей щасливими. Вони ж можливі тільки на дорозі Христових зasad самовідречення, любові й посвяти. Апостолом тих засад являється в Достоєвського саме князь Мишкін. Та занурене в самолюбстві оточення князя не розуміє, вважає його за дивака, ба навіть за ідіота, хоч водночас усі його люблять.

Можна надіятися, що й інші твори Достоєвського діждуться подібно трагічної ролі в большевицькій перерібці, бо, як я вже вище зазначив, Достоєвського можна легко сексуалізувати. Ззете немислима річ, щебіні большевики могли користуватися для своєї пропаганди творчістю Соловйова. Вони цього і не пробують. Натомість роблять усе можливе, щоб цього християнського філософа новітніх часів, одуховленого містіка й аскета, обезцінити й обезславити. Для прикладу: в тридцятих роках большевики видали недруковану до того часу кореспонденцію Достоєвського з його жінкою. В одному з тих листів Федір Михайлович пише своїй дружині, як то він якось був раз у Соловійових, що жінка Соловійова, Володимира Сергійовича, дуже молоденька, майже дитина, находилася саме в вагітному стані, що вона однаке дуже погана і т. п. Цей лист напевно не автентичний, а доцільно спрепарований, бо ж відомо, що Соловійов не був жонатий та що він зробив був навіть обіт не женитися, — що й підкреслють його біографи. Впрочому у 1874. році, з котрого той лист буцім то походить, Достоєвський ще не дружив із Соловійовом, а мабуть і не зінав іще його особисто. Але такий тенденційно спрекарованій лист робить своє...

Найбільше нас, східних католиків, дивує і ще більше болить факт, що західні католики славословляють Достоєвського, не зважаючи на те, що він належить до найбільше завзятіших ворогів Апостольського Престола і католицької Церкви. Про Бога, Христа і потребу віри находимо вправді в його творах безліч глибоких думок, але ніде нема згадки про красу надприродного релігійного життя, усе його християнство приземне, прив'язане до дочасності. Степан Трохимович у „Бісах“ приймає вправді останні св. Тайни перед смертю, але щойно за намовою Варвари Петрівної. Безпосередньо перед смертю слухає він побожно останньої науки священника, але навіть у тому останньому моменті не може побороти сумнівів щодо віри: „Бог необхідний для мене хоч би з того огляду, що це одиноче ество, що його можна любити... Якщо Бог існує, то і я бессмертний. Ось мое віровизнання“ — каже Степан Трохимович. І це треба вважати за віровизнання Достоєвського: віра в Бога як постулат теоретизуючого, прив'язаного до землі розуму. Ніщо більше. В сумніві можна використати життя до останньої насолоди, яку воно може дати людині, і так у більшості роблять усі герої Достоєвського.

Якщо мова про поставу Достоєвського до католицької Церкви, то відома річ, що він належить до найзавзятіших її ворогів. В усіх більших романах він нещадно поборює інституцію Папства, езуїтів і загалом католицьку Церкву з запалом гідним крашої справи. Вся його ворожа поставка до західної культури має своє джерело в ворожечі до католицької Церкви, якій він приписує все сусільне зло, включно до атеїзму. У своєму останньому романі „Браття Каримазови“ автор їде так далеко, що посуджує католицьку Церкву в зраді Христові і в службі сатані. Для наочнішого зображення справи наведу одну характеристичну сцену з повісті „Ідіот“: У домі єпанчиних зібралися більше товариство. Один із привівих каже, що Павліщев приступив до католицької Церкви. На це заявляє князь Мишкін з обуренням: „Вони не можливі. Павліщев це ж розумна людина, як він міг перейти на нехристиянську віру? Католицизм це нехристиянська віра... По друге католицизм римської Церкви на мою гадку де єдноє як атеїзм, так! Атеїзм це продукт римської Церкви. Він від цього веде свій початок... Соціалізм це теж природна конsekвенція дальншого розвитку римського католицизму“.

Цій ворожій поставі до католицизму зістався Достоєвський вірний до смерті. Причина цього ворожого наставлення лежить у православній Церкві та її представниках, які формували світогляд поета. Не буде це напевно ніяким перебільшенням, коли скажу, що **Достоєвський був більше православний як християнин, ба так зване православ'я, по нашему радше роз'єднання, це більше ворог католицької Церкви, ніж оборонець християнства.** І таким було роз'єднання завжди від самого початку своїх народин за Фотія, таким є воно сьогодні і таким залишиться до

часу приходу антихриста. Тому нічого дивного, коли православні єпископи братяться так легко з протестантами і сектантами і коли православна Церква в своїй агонії раще годиться з безбожницьким большевізмом, анж із католицьким Римом.

Талачовиті твори Достоєвського становлять сьогодні одну з найбільших перешкод у здійсненні унійної ідеї між східною і західною Церквами, зокрема в тому, що православні москалі виявляють так мало зrozуміння для ваги тієї ідеї. Тут лежить між іншим також причина відчуження між Сходом і Заходом, що й, на жаль, увесь Захід так мало відчуває.

У факті, що Достоєвський належить до найбільш почитних письменників на Заході, — а це стверджено статистикою, — добачують німецький письменник Герман Гессе і француз Андре Жід загибіль Європи. Хоч обидва письменники виходять з іншого заложення, обидва проте підходять дуже близко до правди. Шкода, що католицькі вчені Заходу дотепер не вичули небезпеки, яка грозить від лекції Достоєвського, що вони промовчують усе негативне, усе гарне і мистецьке представляють як добре, і тим способом промошують Достоєвському дорогу впливати ногубно на західного католицького читача.

У протиставленні до Достоєвського стоїть Солов'йов, найбільший російський, краще сказати б, український католик, філософ і оборонець ідеї унії, на жаль на католицькому Заході так мало знаний і популярний. Обвинувачую в цьому самих католиків. Візьмім католицьку Німеччину для прикладу. »Der grosse Herder«, відомий католицький лексикон з 1925. р., одже з часу, коли ідея з'єднання Церков після заклику папи Пія XI була дуже актуальна і коли ввесь світ звернувся до студій над питанням Сходу, цей лексикон потрактував Солов'йова зовсім коротко: «холодно, куди коротше, як найзважітіши противників католицької Церкви: Достоєвського і Толстого. Теж у пізніших роках не знаходить Солов'йов належного призначення серед німецьких та інших західних католиків, а якщо найдемо яку статтю про цього апостола церковного з'єднання в католицькому журналі, то ця стаття не дає читачеві вірного образу цього великого, цього сьогодні такого актуального гения. Західні католицькі письменники в своїх писаннях про Солов'йова спираються звичайно на російських православних авторах, як Бердяєв, Арсенієв та інші, які не можуть дарувати Солов'йову його відданості ідеї з'єднання з Римським Апостолом, зате залишки трактують його діяльність з-перед часів його навернення. Робить це, на жаль, навіть найбільш об'єктивний дослідник Солов'йова проф. Шиллерський. А все-таки для нас найцінніші такі твори — з часів по смерті Достоєвського, коли Солов'йов став твердо на католицькому ґрунті — як „Релігійні основи життя“, „Історія і майбутнє теократії“, „Національна проблема“, „Оправдання добра“, а насамперед „Росія і Вселенська Церква“. У протиставленні до Достоєвського Солов'йов пропонує ідею з'єднання російської Церкви з Римом як найвище цінство для російського народу не оглядаючися на ворожу поставу дотеперінніх приятелів і царського уряду. Його вважають українським сепаратистом, його приятель Леонтьєв називає його сатаною і накликує уряд, щоб Солов'йова прогнав із краю, а Солов'йов залишається вірний ідеї як такий, що любить свій нарід і бажає йому найвищого добра — правдивої віри. Він не покідає свого прадідіного східного обряду, як це робили інші москалі в тому часі, він проголошує тільки ідею єдності при збереженні східного обряду, те що мають українці католики східного обряду. Солов'йов одинокий виступає в своєму часі проти переслідування Унії в царській імперії, а це була відвага і велике ризико в тому часі. Він кидає сміло на адресу своїх земляків закід: „Не на Заході, але на Сході, у Візантії первородний гріх націоналістичного партікуляризму і цезаропапістичного абсолютизму завдав смертельну рану живому тілу Христя. Відокремлення в своєму абсолютизмом Візантії є російська імперія... Відокремлення в своєму абсолютизмом російська імперія становить для всього християнства небезпеку безнастаних міжусобиць і воєн.“ (L'Idée russe, Paris 1888)

Чому так? І цього питання не поминає Солов'йов без відповіді. Причина лежить у внутрішній недостачі східного православного християнства, яке не тільки не оживляє народи, але просто причиняється до їх завмирання. В однім із листів до свого приятеля Таверніє пише Солов'йов: „Ви знаєте, що на мою гадку, доки східне християнство залишається в тому стані, в якому воно тепер, то кожний його зовнішній успіх мусить вийти тільки на шкоду справі вселенського християнства і тим самим усіх християнських країн, не виключаючи ні Росії, ні Франції. Навпаки, при сучасних умовах кожний успіх західного християнства в змаганні до З'єднання — це щастя всього людства“. (Листа, т. 4, стор. 197.)

Цьому апостольському духові писань Соловйова відповідає його святе при-
ватне життя. Єпископ D. Herbigny називає його «un *Newman russe» і твердить, що
Соловйов зложив приватний обіт чистоти. Єпископ Штросмаер із Загребу в Хор-
ватії пише до нунція Ванутеллі у Відні: «*Solowiew aitma candida, ria et vere
sancta est.*»*

Якщо ми схотіли б з'ясувати ідеали обох мислителів одним реченням, то
можна б це висловити так: ідея Достоєвського є накинуті Европі силою нову
щасливість, а ідея Соловйова: Щастя Європи лежить у з'єдненні східної Церкви
з Римом.

Тут неодному насується питання: Чому духовні кола Заходу, зокрема ж като-
тицькі вчені так мало займаються Соловйовом, а так дуже перенінюють Досто-
євського, на школу собі та на користь большевикам? На те можна б хіба відпо-
вісти іншим питанням: Чому західні демократи, їх міністри й політичні представ-
ники після тридцятлітнього жахливого большевицького досвіду дозволяють больше-
визмові паношитися в світі та так довели Європу до теперішнього її безвихідно-
го положення? Тому п'ять літ назад вони, як самі до того признаються, не пе-
редбачували такого розвитку подій. Але ж усе те передбачував наш бідний кол-
госпник, який із жалем у серці залишив рідну землю, щоб рятувати свою людську
гідність. Той наш колгоспник знов, що вийде з братання західних демократів із
большевиками. Він хитав головою, кажучи: Це вони, ті дураки, самі собі на шко-
ду роблять, і за цю помилку дорогою ціною заплатять.

У сфері духа відбувається подібне, що і в політичному й суспільному жит-
ті. На спльних і мудрих цього світу справджається євангельська правда, що Бог
закрив перед ними факти, які своєю наглядністю б'ють в очі кожного, факти, які
так добре розуміють усі незнанні, пониженні й оскорблени цього світу. Чому воно
так, годі сказати. Боже Провидіння має тут напевно якісь глибші плянни. Вважаю,
що коли Боже Провидіння дозволяло нам прийти на Заход, то видно доручило
нам тим якусь місію: не лише, щоб ми себе фізично і морально зберегли, але
і щоб ми дали ще з себе Заходові те, що можемо дати. Ми вже чимало дали йо-
му з себе підсвідомо, бо сама тут наша масова понва розбудила в західних лю-
дей сумління і починає їх приводити до застанови. Куди більше можемо і повин-
ні ми дати їм свідомо.

Всі відчувають, що людський рід стоїть сьогодні на звороті
своєї історії, супроти якого клір не може оставатися тільки недіяльним
глядачем, бо ж діло тут про долю душ. Отже треба духові брех-
ні, який опановує світ, протиставити нашу незрушиму любов до
правди; духові ненависті й себелюбства — християнську братню
любов і гарантію справедливости, передовсім супроти потреб бід-
ніших кляс; духові корупції священичу чистоту; духові уживання —
зарік від злиденних дібр цеї землі. Сьогоднішня година домага-
ється від священика більшої сили, жаркішої загарливості, більшої
безстрашності, й постійності. Горе тому священикові, який сьогод-
ні хотів би себе щадити, хотів би обчислювати заріки, жертви і тру-
ди. Горе тому священикові, який дав би себе застрашити погроза-
ми чи небезпеками, забуваючи про слова Спасителя: „Хто любить
свое життя, той стратить його“!

ПАПА ПІЙ XII. у промові до бувших алюмнів Колегії Леоніянум, 30. IV. 1949.

АКАЦІЯ

Сидячи на своїй улюбленій невеличкій веранді, Ганна дописувала листа. Було вже недалеко до півночі. На столику горіла звичайна гасова лампа, навколо якої ненастінно кружляли нетлі. Пахощі теплої літньої ночі розгорненими сувоями пливли над Дніпровими кручами. Дім стояв над спадистим схилом, і якби не темрява, то видко було б і ріку, і потойбічний берег і, може, човни запізнілі, що беззвучно просковзали, підхоплені течією, якій допомагали ще плавкі помахи весел, що майже без плеску занурялися в воду.

Дописавши, Ганна поклала перо і замислилась, перебираючи спогади останніх місяців, останнього року. Як швидко життя її з уторованої дороги раптом повернуло в бік і потекло іншим річищем! Не встигла вона опамятатись, як стала дружиною, а недавно відчула перші ознаки материнства: щось сіпнуло, тріпонулося в ней під серцем, коли вона цими днями спускалася сходами. Чи ж не дивно, що трохи більше як рік тому вона була майже заручена. З іншим. Батьки вважали жениха за добру партію і дуже намовляли до того проєктованого шлюбу. Не аналізуючи і ще не вміючи аналізувати своїх почувань, вона пливла за течією. Не ставила спротиву, але й не йшла назустріч. Все склалося б так, як плянували батьки... якби... якби не акація.

Ганна дуже любила і добре знала Київ з' усіма його прекрасними околицями. Але ніколи не спадало їй на думку, що досить за Царським (нині Пролетарським) Садом, десь недалеко за палацом, що колись належав „вдовствуючій імператрице Марії“, збочити в сторону Дніпра, щоб натрапити між зарослями густими кущів і дерев на деревяні сходи з бильцями, що вели кудись униз. На Козловську вулицю. Цілком ізольовану від решти міста. На невеличку вуличку понад Дніпровими кручами, вуличку з маленькими хатками і квітничками. Одного чудового літнього дня вона зробила це відкриття, проходжуючися зі своєю шкільною подругою. Зовсім випадково натрапили вдвох на ті сходи і почали спускатися вниз. Пахощі трав і квітів, у сонці розмарених, хвилями ходили навколо. Вони милувалися і далекою гладінню ріки, що вилискувала проти сонця, і буйною зеленню кручі, до глибокого вечора ладні лишитися у цьому самотньому, немов від усього світа відрізаному, ідилічному кутку, — і ось та несподівана зустріч.

Сходами в гору йшов якийсь юнак. Погляди їхні зустрілись, і Ганна відчула, як вона зблідла, щось у грудях їй стислося, захопило дух. І раптом усвідомивши, що, як задеревіла, дивиться на

чужого, невідомого їй чоловіка, вона почервоніла і, тільки аби щось сказати, щоб замаскувати оту незручиність, байдужим тоном промовила, звертаючись до подруги: „Шкода, що не наломали ми трохи акації. Дивись, як рясно вона звисає!“

Розминувши з незнайомим, вони поволі пішли далі, що — два кроки спиняючись і милуючись на блискучу стягу ріки, на яку вже майже лягала передвечірня тінь. Та враз відчули за собою хапливу ходу. Обернувшись, вона зашарілась, бо лицем до лица опинилася проти незнайомця, що, сміючись і протягуючи їй велисенський кущ акацій, казав: „Пробачте мою зухвалість, але я почувши Ваше бажання, кинувся його сповнити, і для мене не буде більшого щастя, як коли Ви візьмете на спогад про сьогоднішню стрічу оці квіти.“

Так почалося їхнє знайомство. Знайомство, що з першого погляду було вже коханням. Шкереберть полетіли всі пляни батьків. Від байдужого, холодного погляду її знітився, змився кудись „жених“. Почалася справжня епопея її юности з човновими гулянками по Дніпру, поїздками на Чортовий і до Межигір'я, нічними ескападами в невідоме, щасливими блуканнями в Голосіївськім лісі і сидінням над тихим плесом Китаївського озера. І тепер, коли прийшло друге літо з акаціями, вони вже чотири місяці були одружені. Він наполягав на тому, що мусять вони хоч би на перший рік оселитися на Козловській вулиці, у домі з квітничком і невеличкою верандою, з якої відкривається вигляд на Дніпро і на той берег.

Два тижні тому він поїхав у службове відрядження на Кавказ, де справи його, очевидно, затримають на довший час, а вона лишилася сама з домиком, квітником, верандою, Дніпром та кількома улюбленими книгами. Оце вчора одержала листа від батьків свого чоловіка, які запрошуєть її до себе в Прохорівку трохи погостити і розважитись, бо певне вона — так пишуть вони — вже стужилась на самоті. Отож Ганна їм написала, що виїде в п'ятницю пароплавом, яким лічне товариство вирушує до Канева на відвідини Шевченкової могили, а звідти ж рукою подати до Прохорівки: тільки переїхати на той берег. Отож вона за одним заходом полагодить дві справи.

Великі нетлі, що кружляли навколо лямпи, раз-у-раз кидали тріпотливі тіні свої на папір. На листі досихало чернило. Ганна поклала долоню під серце, бо знов неначе відчула там рух нового, таємничого життя. Якими дивними шляхами, — думала вона, — веде нас доля. Отой хлопець, що ось ворохнувся (а це неодмінно буде хлопець, і назове вона його Василем), задовго заки йому народитися, почав регулювати її життя і диктувати свою волю, вимагаючи для себе кислих цитрин і гострих страв, яких вона раніше не любила. Він ұаказував їй, що і коли треба їсти. І чи не він, співаючи у крові батьковій, примусив його обрати за матір ту дівчину, яка йому, ще неявленому в подобі людській, була довподоби, йому, що був тільки ще думкою Господнею, яка зародилася од-

ного чудового літнього дня, звівши докупи двох людей, що в цілому світі тільки їхнє сполучення могло спричинитися до появи на світ отакої, а не іншої індивідуальності у дивній її неповторності.

Ці міркування налили її серце ніжністю до ще не народженого немовляти.

Нерухомо дивилася вона в полум'я лампи, навколо якої настовп нетлів усе більшав, і думала, яка таємнича воля зваблює до себе оті нічні створіння; очевидно, проміння має якусь притягальну силу, якій їхні кволі тільця неспроможні противитися, як не може противитися голка магнетові.

Якийсь великий, знизу майже білий, метелик давно вже кружляв, зачаклований, навколо світла. Погляд її пильно і довго стежив за ним, аж ось метелик раптом злетів аж понад лампу, туди, де проміння найжаркіше б'є вгору, з підсмаленими крилцями впав у скляний циліндер і миттю розсипався попелом.

Ганні враз сумно стало, вона готова була бачити в цьому символ долі людської. Цей образ метелика якось сплівся з думкою про немовля, яке вона носить у собі, і пригадалося із шкільних лекцій з історії, як Молохові приносилось у жертву дітей, яких замикалося в його розпечено мідяне нутро. Дріж жаху й огиди пробігла їй по тілу. Вона потяглась до „Книги Пісень“ Гайне, що лежала на столі, розгорнула навмання, і погляд її впав на рядки:

*Ich weiss nicht, was soll das bedeuten,
Dass ich so traurig bin.*

Це навіяло на неї вже справжній смуток. Проте вона до кінця дочитала вірш про Льореляй і знайшла якусь чудну аналогію між долею того нещасного рибалки, що, заслухавшись у спів, має потонути, і тої нетлі, що полетівши на світло, згоріла.

З Дніпра повіяв раптом свіжий вітрець, полум'я заколивалось, затріпотіло. Ганна взяла лампу зі стола й увійшла до покою.

На ранок вона, прокинувшись, згадала про лист, одяглася і вийшла, щоб кинути його до поштової скриньки. Звідкись долинув крик півня, затяжистий, сповнений туги. В садку ідилічно кудкудакали курки. Коли вона була вже на вулиці, її окликнув військовий із другого поверху сусіднього дому і попросив узяти і його листи, які він їй кинув згори, пояснюючи трагічним тоном, що господина вийшла, коли він ще спав, і зачинила хату на ключ, так що він не може вийти з дому, а вискочити з вікна зависоко. Ганна, всміхаючись, вислухала його скаргу й узяла листи. Коли знов вертала додому, побачила червоного півня, що втікав від жінки, яка бігла за ним. Півень був червоний, як полум'я, і Ганна подумала, який то влучний є народній вираз „пустити червоного півня під стріху“. Але при цьому спостереженні згадала вчоращене полум'я, в якому згоріла нетля. Півень, тікаючи, якось незграбно

махав і бив крилами. Тут тільки Ганна завважила, що з - під шиї тече йому кров. Жінка зробила невдалу спробу зарізати неборака, і він, як видно, видерся їй з рук та, недорізаний, кинувся тікати. Ті помахи крил його мали щось спільногого з безсилим тріпотінням нетлі, і Ганні стало враз важко на серці. Недобре, — подумала вона, — вагітній жінці дивитися на такі речі. Якась туга лягла їй на душу і вже не випускала з своїх пазурів. Вона знала, що сьогоднішній день зіпсований, боялася, що настрій аж до від'їзду зістанеться поганий, та не вміла тому зарадити.

Не знала, як згаяти день. Сіла вкрісло на веранді і знов розкрила томик Гайне. Книжка розгорнулася на тому самому місці. Спітувалася перекладати той вірш:

Не знаю, що сталося зі мною,
Що я так сумую в цей день.

Ні, не подобалось. Тоді звернула увагу, що другий рядок в оригіналі писаний ямбом і що ліпше буде так само ямбом його віддати:

Не знаю, що сталося зі мною,
Що я такий сумний.

Це вже краще. Далі все пішло гаразд. Не давалися тільки останні рядки, бо рибалка ніяк не хотів у неї топитися. Отож, як не морочилася, мусіла кинути олівця, до кінця не довівши спроби своєї. Ще раз зирнувши на папір, помітила, що рука її написала не „сумний“, а „сумна“. Отже підсвідомо якось Ганна застосувала настрій вірша до себе.

Не знала, що їй далі робити. Трохи погосподарювавши, метушилася потім цілий день по кімнаті. Надвечір згадала, що на сукні, яку хоче взяти на дорогу, є плями. Отож заходилася виводити їх бензиною, а потім суконку старанно випрасовувала. На столі лежав неоправлений том Л. Толстого „Анна Кареніна“. Необережний рух ліктя — і пляшка з бензиною, в яку забула заткнути корок, перекинулась та розлилась на книжку, що враз уся просякла тим пливном. Схопила пляшечку, та вже пізно було. В повітрі завис непримінний запах. „Невдача якась переслідує мене“, подумала собі стиха. „Ta мабуть на тому ще не кінець.“ Коли почало смеркatisя, хотіла запалити лямпу, та побачила, що в ній замало нафти. Отож запалила свічку, щоб винести на веранду; може вітер не задме. Та свічка була затонка і не трималася в поставці; впала просто на бензиною залитий томик Толстого, що спалахнув, мов целюльоїд. У нестямі хотіла була схопити книжку, та в руці її залишився тільки віддертий шматок обкладинки з початком заголовка „Анна...“ Вітер повіяв його ген у садок, і там він білою плямою ліг на траву. Ім'я її Анна... Ця подія сповнила її якимсь забобонним страхом і передчуттям якогось невідомого лиха. Подивилась на свою трохи обпалену руку, на купку попелу, що лишилася від твору Толстого, і поклала собі лягти сьогодні яко мога раніше до ліжка, щоб не наразитися на дальші несподіванки.

Напружені нерви вимагали розпруженння. Сон був неспокійний, і вицви його складалися з уривків денних вражень. Перед нею розливалася широка ріка, але то була ріка з бензином, запах якої сповнював повітря. Рікою плив напіврозгорнений том „Анни Кареніної“, а в ньому, як у човні, примостилася вона. Десь далеко, сидячи під хрестом, на могилі Шевченка співала Льореляй, але не гайнівську пісню, а „Як умру, то поховайте“. Вона пливла на той спів і раптом побачила, що перед нею зовсім не гора з могилою, а дім. З вікна другого поверху гукає на неї військовий, та вікно те не чотирикутне, а округле, мале; він скаржиться, що не може ним вискочити. В кімнаті його літає велика нетля, яка теж шукає виходу, але в міру того, як зближається до кінця, вона зростає, робиться великою, як курка, і не пролазить. З даху злітає червоний, великий, мов гайстер, півень, що хоче ту нетлю задзвобати. Він летить просто в оте округле вікно, сургучем розплівається в ньому, стає великою, червоною, круглою печаткою. Ганна бачить перед собою тільки високу білу стіну без вікон і дверей, а на ній, вгорі, оту велику, червону, криваву печатку, немов на велетенського розміру листі, — листі, якого вона вчора відслала.

Ганна прокидається, вся облита холодним потом і бачить: у вікно їй світить великий, червоний, круглий, мов печатка, місяць у повні.

Сонце вже підбивалося вгору, коли Ганна взяла кошика, щоб піти закупити городини. На вулиці увагу її притяг невеличкий сірий вієлюк, власність дітей городника, що мешкав у скрайньому домику. Вони з ним завжди бавилися, а тепер він стояв по самій середині вулиці і ненастально сурмив. Люди проходили й сміялись. Діти намагалися зрушити його з місця, тягли за мотузку, та дарма. Осел стояв непорушно і кричав, хоч як на нього гавкала лягава собака з довгими вухами, що люто стрибала навколо. Деякі зацікавлені спинялися і дивились.

По сніданні заходилася Ганна залагоджувати останні справи перед від'їздом. Пішла шукати по крамницям якихнебудь цяцьок, щоб завезти в дарунок дітям швагрової. Та в ті часи важко було знайти щось путяче. Війна та революція знищили промисловість і цієї галузі. Десь на рундуку побачила великі метелики ручної роботи з різномінкового тонкого паперу. Ці метелики нагадували їй нетлю, що так трагічно загинула і вона не хотіла їх брати. Далі побачила півників з червоними, колесом закрученими хвостами. Але й вони зводили їй на пам'ять неприємний випадок, якого вона вчора вранці свідком була, тому пройшла і повз них. Спинилася перед вікном книгарні-антiquаріату і почала читати заголовки виставлених книжок. Внизу побачила старе видання казок братів Грімів. На палітурці наліпла кольорова обкладинка, відома всім картина з казки про бременських музик: вієлюк, зіп'явшись на задні ноги, передніми сперся на ґзимс вікна, на ньому собака, на собаці кіт, на коті півень. Усі вони заглядають у хату. Оце буде добрий дарунок для дітей. Далі, вгорі, у лівому кутку око її доглянуло відкриту титульну сторінку: Лев Толстой. Анна Кареніна. Щось у середині її засмоктало, занудило, її раптом забрало повітря. Господар крамниці саме вийшов і,

помітивши, куди скерований погляд її, проспівав: „Сабраніє сачненій Льва Талстова в 16 томах“. За власником вийшов з книгарні з двома грубими книжками професор Ступин, у якого чоловік її колись слухав лекцій. Вони добре зналися. Професор, простягши руку, привітно всміхався і почав розпитувати про чоловіка. Ганна відповіла, що він на Кавказі і що сама вона збирається після завтра поїхати пароплавом до Канева, а звідти до свекрухи. Професор сказав, що з цілим гуртом студентів і студенток теж вибирається у подорож тим самим пароплавом: „Отож поїдемо разом“. Погляд її раптом прикипів до червоної близни, що тяглася від підборіддя через шию професорову. Він помітив, куди скеровані її очі, зніякові і, ніби вибачаючись, промовив: „Не дивіться! Тепер гострої бритви не дістанеш, і я завжди ріжусь, коли голюся.“ Ганні знову пригадався недорізаний півень, серце її защеміло якоюсь тugoю, і вона швидко попрощалась, зайшла до крамниці і придбала „Казки братів Грімів“. Дорогою накупила купу якихось непотрібних речей і, пізніше пообідавши в харчівні, пішла додому.

Ввечорі, коли зі світлом сиділа в покої своєму, почула десь котяче нявкання. Подивилася під стіл, за вікно, зазирнула у шафу, але ніде не знайшла джерела, з якого виходили оті жалібні звуки. Нявкання не припинялось. Не могло воно йти з даху, не було кота й за дверима, а голос його і дряпання кігтів чулися так близько, ніби доносилися зза килима. Справа ставала просто містерійною. Хвилин на п'ять ті звуки вгавали, а потім знову чулися голосніше і змушували Ганну губитися в здогадах. Мусіла признатися, що ніяк їй не збегнути, звідки ті звуки линуть. Почала врешті вибирати старі непотрібні листи і папери, щоб спалити. Повибирали купу, відчинила грубу, сунула, запалила коперту, яку ще тримала в руці, і піднесла до тої купи. У ту хвилину щось хвиркнуло, і просто на неї з груби скочив великий хазяйський кіт,увесь завалений у сажі. З несподіванки Ганна в першу мить сполотніла, а тоді зайшла сміхом, майже гістеричним.

Більше несподіванок того вечора не було, лише вночі приснилось їй, що хтось заглядає до неї у вікно. Вона знала, хто, але вдавала, що не знає. То вісляк, який сьогодні вранці кричав, зіп'явся на задні ноги, на нього скочив пес, на пса кіт, на кота півень. Вона знала, що всі чекають тільки сигналу, якого має подати півень, щоб в один голос закричати. І справді, півень змахує крилами і з чотирьох горлянок вихоплюється рев, протяжистий, довгий, від якого Ганна прокидається і чує, як десь на Дніпрі гудок пароплавний. Вона знову засипає і бачить продовження того сну. Вона з лісу повертається до хати, обережно йде, заглядає, чи нема там когось. Відчиняє піч, щоб вигребти вуглика та засвітити в хаті. Бачить дві жаринки в попелі і сягає по них кочеріжкою, та то не жаринки, а очі кота, що, нявкнувши, стрибає їй просто в лиці. Прожогом кидається вона геть з хати. Далі все пішло, як у казці оповідається Лягавий собака з довгими вухами кусає її за літку, осел хвищає копитом, а десь високо на смітнику півень, махаючи червоними, вогненими, величезними, як простириала, крилами, від яких заграва розливается по всіму лісі, за-

ходиться розпачливо - пронизливим криком: „Давайте її сюди-и-и-и!“ Ганна прокидається і чує справжній крик півня, бо сонце стойть вже над обрієм.

Ганна нашвидку поснідала, обіду не варила, а так взяла щось на дорогу, бо тягло її ген із хати, кудись в простір. Із Дніпра віяло свіжістю, небо заволоклося хмарами, в повітрі зависла духота, в хаті нічим було дихати. Ганна спустилася кручами вниз, до ріки, зробила далеку прогулянку аж за Ланцюжний міст, перетяла Слобідку і скерувала шлях у бік Дарниці. Але духота була і в лісі. Вона шукала відкритих місць, широких галівин, де дереви були вирубані. Знявся вітер і кружляв пісок, який засипав її очі, залітав у ніздрі, у вуха, розкуйовджував волосся. Впали перші важкі краплини дощу. Незабаром дощ полив струмками. Вона бігла просіками, лісовими стежками. Мокре галуззя хльостало по лиці, чвякала у черевиках вода, струмками стікала по одежі, яка липла до тіла. Вітер зовсім розплатлав волосся, що мокрими пасмами сповзalo на шоки. Але вона радісно вбирала в себе вогкість, пила свіжість стрічного подуву, в екстазі якісь розчинялася в грозі, що з громом і блискавицями вибухла над світом. Ця буря, яка йшла зовні, якось утихомирювала бурю, що бушувала у ній всередині і суті якої вона неспроможна була собі з'ясувати. Все єство її у ці два останні дні стало якимсь чутливим сейсмографом, що пильно нотував щонайменші стрясення ґрунту, які відбувалися десь у глибоких покладах її душевних копалень, у царинах, що лежать поза межами досвіду повсякденного, — стрясення, що ані їхнього змісту, ані значення збагнути було її несила.

Прийшовши додому, усвідомила, що далека прогулянка її була нічим іншим, як спробою втекти від самої себе. Лягla до ліжка, але спати ще не хотіла, була аж надто схвилювана і свіжим повітрям, якого надихалася досхочу, і копіллю під відкритим небом, якою була для неї ота злива. Перебираючи книжки, пробувала то те, то інше читати, але думки розбігалися. Не схоплювала змісту читаного. Мусіла двічі, тричі перечитувати одне й те саме. Нарешті зrekася тої марної спроби, погасила світло і лежала, розплющеними очима вдивляючись у темряву. Не могла заснути всю ніч. Тільки під ранок задрімала на п'ять хвилин, і тоді приснилось їй, що йде вона хребтом гірського ланцюга, тоненьким, як лезо ножа. Обабіч безоднія. Вона йде поволі, балансуючи, як циркова танцюристка по шнурі, щоб не схібити, щоб не втратити рівновагу й не полетіти в прірву.

Невиспана, встала; довго, в кріслі на веранді сидячи, вдивлялася в прозору подощеву далечину Дніпровського плеса. Тоді почала трохи поратися по господарству. Готувала сніданок, потім обід. Нарізала хліба на дорогу, зварила кілька яєць. Переглядала, знову сівши у крісло, книжки, не раз уже читані. Потім склала найпотрібніші речі, які думала взяти з собою, до валізki і, не поспішаючи, попрямувала до пристані. Там вона дізналася, що пароплав має 2 г. і 30 х. запізнення. Отже не знала, куди її дінудити час. Назад вертати не хотіла, а сидіти на пристані й чекати — було нудно.

Срібно побліскували сині Дніпрові хвилі, а вітер вабив у сонячний простір. Й прийшла знечев'я думка поїхати човном. Цим пляном вона захопилася. Поїде вона, як звичайно, горіріч, у бік, противний тому, яким буде приступати її пароплав, щоб назад, коли руки стомляться від веслування, дати себе нести течії. Очі її нагледили легенького полутигера на двох. На мить завагалася, бо не знала, чи потрапить сама і веслувати, і стернувати заразом. Та господар човна помітив її вагання й сказав: „Я дам хлопчика, який поможет Вам“. Хлопчак хотів узятися до весел, але вона наказала йому сісти до стерна, бо прагнула руху, а веслувати вміла добре. Як звичайно це робиться, вони навкоси перетяла ріку, щоб дістатися попід той берег, бо проти течії під берегом легще їхати, аніж серединою. По дорозі до Чорторію треба було тільки проминути кілька гаток, а там, на острові, певне ще можна буде добути холодного молока, бо день будній, і відвідувачів буде мало.

З кожним помахом весла, що гнав човна проти течії, у Ганни яснішало на душі, сонце набирало потужнішого бліску, покороблена синява Дніпра ставала насиченішою, темнішими відтінками смарагду відсвічувала зелена берегів, а блискітки, що злітали з весла, коли воно не нароком вискачувало з води, здавалися маленьким діамантовим дощем. Зожною хвилиною вона скидала частину баласту з себе. Тіло легшало. Здавалося, що ось-ось воно зрине угому і потоне в блакитній незглибності.

Доїхавши до Чорторію і згаявши там три четверти години. Ганна зиркнула на наручного годинника і сказала собі, що мусить поспішати, коли хоче потрапити на пароплав. Отже повеслувала назад. Та тільки повернула човна, як тягар, якого вона на деякий час збулася, знов наліг їй на душу. Не тішило на зворотньому путі ані глибоке небо, ані сонце, ані похолодь, якою віяло від хвилі, коли нахилитися до неї лицем. Чим більше вона зближалася до пристані, тим важчим ставав той тягар.

Пароплав уже стояв, готовий до відплиття. Зійшовши на по-міст, вона з легким жахом прочитала його назву „Лев Толстой“, що півкругом темніла посередині його торсу, на білому тлі. Стала в чергу за квитком. Як зійшла на палубу, до носа їй щугнув якийсь неприємний і дуже знайомий запах. Так, то був запах її суконки, з якої вона перед трьома днями виводила плями, запах бензини. Він ішов від високих гальонів, що стояли на палубі й на яких був напис „Медсантруд“. Серед численної публіки впала їй в очі дівчинка з пелеринкою на плечах. Та пелеринка лопотіла на вітрі, і Ганна побачила, що мала вона білу підшивку. А ось і військовий, що передавав їй листи. Ні, не він, а хтось інший, тільки одностроєм схожий на нього. Щось їй нагадувала та дівчинка в пелеринці, та ніяк не могла згадати, що саме. Враз їй блиснуло в голові: дівчинка скидалася на нетлю, що тріпотіла крильми і що ті крильця були в неї були білі під сподом. Від запаху бензини і від усвідомлення тої аналогії Гану знов занудило, голова їй пішла обертом, усе заманячіло перед очима, десь під ложечкою вона відчула якийсь тиск, боялась, що зомліє, жмут якийсь підкочувався до горла.

Дивилася на високий димар пароплавний, з якого валив дим та летіли іскри. Але нараз усвідомила, що то не димар, а стрункий ідол Молоха, в розпеченному нутрі якого спалювали дітей. Брудний клубок диму вихопився звідти, розгорнувся і став котом, у сажу завалиним, що скочив їй геть через голову. Ні, тепер вона виразно бачить, що то гігантський скляний циліндр лампи, в якому крилами б'ється велетенська нетля. З димаря - циліндра щугнуло полум'я, і то був розчуханий червоний півень, який раптом так пронизливо закукурікав, що їй наче б то душу роздерло на два шматки. Її згадалася німецька казка про карлика, що його ймення ніхто не знав і який зі злости, що якась дівчинка довідалася, як його звуть, схопив себе за ногу та роздерся надвое. Отак і вона відчула, як гудок роздер її аж по саму маківку. Вона чувала від людей, що вагітність імунізує майбутню матір так, що не береться її ні за студа, ані зараза. Нове життя, що зародилося в ній, рятує і себе, і її. Але чула вона також, що під час вагітності бувають у деяких жінок нервові атаки, які межують із божевіллям. Невже вона справді божеволіє? ... У друге розітнувся гудок, і вдруге вона відчула отої дивний розрив надвое, що знишував її істоту. Вона немов наїлася стрижніну, що вивертав усе її нутро, наче хотів вивернути, як рукавичку.

Її організм - сейсмограф нотує вже не кволі стрясення душевного ґрунту, а якийсь страшний землетрус, що розхитує всі підпори її існування, стихійний катаклізм, що луною б'є в її мозок. Підсвідомість її, як ще не вдосконалений апарат, фотографує якісь надзоряні катастрофи, що відбуваються в недосяжних височинах, на сотні світляніх років від неї віддалених, але на світлині відбивається тільки неясна тінь того, що діється поза межами душевного виднокругу. Якісь тривожні сигнали долітають до неї, та годі їх зрозуміги. Якісь німі вістуни гупають і гатять кулаками в зачинені ворота її свідомості.

В цю мить Ганна бачить у юрбі на березі якусь білу пляму... Шматок титульної сторінки від книжки, на якому надруковано „Анна...“ Її ім'я. Аж ген куди завіяло вітром долю її! А сама вона йде на пароплавом, що зветься „Лев Толстой“, і її нудить від запаху сукні, з якої вона виводила плями... ні, від запаху, що йде від тих гальонів... Несподівано її охоплює страшний жаль кидати все те, що вона бачить перед собою, оту набережну з поодинокими деревами, оті садки, що соковитою зеленню ваблять у далині і певне рясніють цвітами, оті золотими банями вінчані гори і затоку, де гойдаються у вітрі довгасті човни,—так ніби вона не на два тижні, а назавжди мала кинути це все, щоб ніколи його більше не бачити.

„Веселих вака-а-цій!“ кричить хтось із берега комусь, що стоїть на палубі, в цю мить напівбожевільний мозок її прошиває близкавиця ясної свідомості: Та біла пляма на березі, то не відірваний листок від книжки з іменем „Анна“, а великий букет білої акації, що його в руках тримає продавиця квітів. О, конче їй треба мати той букет! Зануритися в нього лицем, забутися в тих паощах, заглушити ними нестерпний дух бензини. Коли вона

матиме його в дорозі, її перестане нудити, і зникнуть оті примари, що переслідують її вже три дні і ось довели вже до божевілля. Що робити? Стрілка її вольового компасу, як ошаліла, трепоче й зі скаженими відхиленнями метушиться туди й сюди, — то вправо, то вліво і раз нерухоміє, гострим кінцем скерувавшись до берега. Прожогом кидається Ганна геть з палуби. На містку стикається з професором Ступином. Розсіяний професор купив квітка в інший бік, та в останню хвилину ще встиг обміняти його в касі і поспішає потрапити на пароплав. На одну коротку мить Ганну пронизує думка, що професор у своїй крилатці, яка кумедно розвивається за вітром, теж нагадує щось дуже знайоме. Так, того недорізаного півня, що, тікаючи, лопотів крилами. Він так само незграбно спотикається, припадає на одне коліно і, вбігаючи на палубу, мало не падає. Ганна вже на березі (швидше, щоб встигнути!), підлітає до жінки, купує в неї всі квіти; не рапчує, виймає жменю грошей і платить. Тоді з невимовною насолодою зануряється всім лицем в оте біле море пахощів; чує за спиною своєю третій гудок пароплава, та він уже не роздирає її душу, ні, він аніяк не впливає на неї: звичайний собі гудок. Обернувшись, вона бачить, як відпливає від берега „Лев Толстой“. Всю істоту її охоплює якесь розпружження, що солодкою зморою розливается по жилах. Так ніби три дні її без перерви електризувала якась страшна, безжалісна машина, пропускаючи струм крізь усі її нерви,— і ось хтось повернув вимикача, струм вилучився. Раптовим безсилям охоплена, але якась розмарено-щаслива, Ганна падає на лавку, що на набережній, звісившись через спинку її, як мокрий рушник. Сльози щастя ринуть її з очей. Минає 5, 10, 15, 20 хвилин. Вона сидить квола, всміхаючись. Пароплав уже далеко, голосу і шуму його вже не чути. Тоді підводиться: немов наскрізь просякнута життєдарною свіжістю цвітів, що раптом відродила всю її істоту, поволі простує додому. Вдома застає на столі телеграму: несподівана звістка від чоловіка, що прибуде завтра вечірнім поїздом. Щаслива, всміхається, питає себе, невже оте його прагнення якнайшвидше побачити її передалося їй і затримало її тут? Але знає, що ні: то була тілько остання крапля в повному келиху, що змусила терпке вино її чотириденних страждань перелитися через береги. Десять кволо мерехтить думка, що треба оповістити пароплавну управу, щоб заопікувалася її валізкою, що залишилася на палубі. Але дивна річ: вона з тим не квапиться, — так ніби воно зовсім зайве. Ставить цвіти в воду. Щоб не зачадити, виносить їх на веранду, але на ніч лишає двері відчинені; тільки пару віточок ставить на столику коло ліжка. Лягає та щаслива і спокійна, як ще ніколи за життя свого, засипає глибоким сном без маячинь і сновиддів.

Тимчасом пароплав простує в оксамитну ніч. Шумить вода з-під колеса. Зоряна темрява плине над Дніпром. Старші люди й діти пішли наниз спати. Нагорі лишилася молодь, хтось грає на гармошці, співають пісень. Ось підпливають до якоїсь пристані. „Яка це зупинка?“ гукає хтось з палуби, але серед гамору не чути відповіді. Пароплава притягають кодолами і прив'язують. Люди

сидять на бензинових гальонах, бо не всім вистарчило місця на лавках, на гальонах з написом „Медсантруд“. З димаря летять золотисті іскри, галтований ними дим лине вгору, так немов хтось розгортає казковий сувій, безконечний серпанковий шлейф Шехерезади, цяткований зорями. Хтось кидає непогашений недокурок, і раптом—страшний вибух стрясає повітря, в одну мить палуба—море вогню й диму. Роспачливі крики тонуть у палахкотливому лопотінню полум'ястих язиків. Хто ближчий до краю, скакає через бильця у воду. У трюмі всі прокинулись, серед загального галасу і метушні рвуться на гору, але звідти полум'я жахає назустріч. Внизу спека така, що черепи лускають. Люди кидаються, один одного відштовхуючи, до круглих маленьких вікон, але годі крізь них пролізти. Військовий в однострої—очевидно, комісар якийсь—крізь віконце простягає пачку листування і документів та просить узяти й передати, куди слід, а сам тоді стріляє собі в голову. Дівчинка в пелеринці застригла у вікні і не може худеньким тільцем просмикнутися далі. Просить і благає витягти хоч би за голову її. Та як доступитися, коли з того боку вода, а навколо вогонь! Вона, починаючи з ніг, уже горить, полум'я підбивається далі, і, мов підрізана квітка, вона хилиться набік. Пожежа загрожує перекинутись на пристань, а на пристані комори, а на пристані начальник поставив свій фортечній. Отож він дає наказа підрізати кодохи, і пароплав—острів вогню й чаду, острів пекельного крику й лементу,—гойдаючись, відноситься геть Дніпровими хвилями. Плінне на воді, мов фантастичний цвіт, як гіантська вікторія регія, біла, що навколо спалахнула вінцем багряних пелюсток і яку фарік якийсь чарами чорної магії змусив до бурхливого, феєричного росту.

На ранок пароплав тільки чорний остяк, кліщами обгризений кістяк допотопної потвори, тхне від нього горілим мясом і бензиною. Мов археологи-дослідники у ще не простигле нутро його залязять члени слідчої комісії і там, у трюмі, сéред почорнілих трупів знаходять і професора Ступина з бритвою в руках і перерізаним горлом, що, тулубом перехилившись наперед, головою припав до колін.

Ганна ще спала, коли відчинила двері господиня, навшпиньках підійшла до ліжка і поклада на столику листа і свіжу газету. Коли прокинулась, перший погляд її впав на пошту. У запізнілом листі з Кавказу чоловік оповідав про подорож воєнно-грузинською дорогою, про льодівці і снігові шпилі, про провалля, по над краєм якого мчав його автомобіль. Свіжим подувом верховин і гірського лісу віяло від того листа. Тоді взялася до газети. На останній сторінці, після складення числа, редакція ще встигла вмістити коротеньку звістку про катастрофу зі „Львом Толстим“. Дрібними дрижаками жах перебіг по її тілу, коли погляд упав на те повідомлення. Словіщалося лише про самий факт, подробиць ще не було. Пової свідомість її ясніла, розвіювалася мла, що чотири дні туманила мозок, і стало зрозумілим, що тими днями мутило своєю незображененою загадковістю. Довго перебувала ще під враженням звістки. Тоді згадала, що ввечорі приїде чоловік, і ду-

шу залило їй проміння. На горішнику під вікном ненастanco цвірнікав якийсь птах. Крізь широко розчинені двері глянула на веранду. Росяні паходи линули звідти. На столі, намов віщуючи про вічну перемогу життя над смертю, в недоторканості сніжній, в ореолі ранкового сонця, розпадистим кущем білів великий букет акацій.

Травень 1947. *Leutasch—Tirol.*

Зло як з огляду на віру так і етику може бути пропаговане в двоякий спосіб: або відкрито, або скрито, незначно і повільним освоюванням. Другий спосіб далеко небезпечніший, бо де йдеться про явне зло, там люди доброї волі відвернуться від нього а приймуть його хіба люди лукаві й зіпсутого серця. Зате зло скрите й замасковане, що незначно підкрадається, або через частіший контакт освоєне і всуміш із добрим перепачковуване, може легко людей незрячих і короткозорих, хоч доброї волі, звести і за собою потягнути. А вже найбільша небезпека, коли правда й чеснота через помішання з фальшем і проступком затратять свою відрубність і свою окремішню сферу впливу і значення. Це звичайна тактика упавшого світу в боротьбі проти Божого царства. I тому—за словами французького філософа й письменника Ернеста Елльо—світ, кажучи правду, вважає її за гадку так само добру як кожна неправда, вміщує її між неправдами і приказує жити з ними в згоді. А коли безсоромним сусідством так правду згнобить і сплюгавить, що не спосіб її пізнати, тоді узнає її і толерує, бо вона сталася вже неправдою і то дорогоцінною, бо своєю повагою давної правди ослонює інші неправди, узаконює їх і охоронює, віднимає від них засильну їх відрубність, гостроту й отвертість. Правда, яка сталася брехнею, своїм тоном, акцентом, окруженнем і додатками помогає до замилення границь між злом і добром, помогає до помішання цих понять, з чого світ дуже вдоволений. Можна це також назвати духовим наложництвом чи просто конкубінатом добра і зла, чесноти і злочину, правди й фальшу, віри й безвірства, які світ упавший заводить на те, щоб безвірство, зло, злочин і брехня могли безсоромно і спокійно рости й поширюватися. Цей духовий конкубінат далеко страшніший у своїх наслідках, аніж звичайне плотне належництво, яке ніколи не може цілком затерти своєї беззаконності і тому разить, відстрашує й відкидає від себе. Зате духовий конкубінат, замаскований гуманними та звідними кличами, легко вкрадається до людських душ, нищить у них віру та затирає почування моралі.

ЄП. ГРИГОРІЙ ХОМИШИН, Відозва з 8. XII 1928.

о. Ір. НАЗАРКО ЧСВВ. — Мондер, Канада

КАТОЛИЦЬКА ВИХОВНА ІДЕЯ

ВСТУП. Переживаємо першу дію великої драми, що вже почалася сильним зударом різних типів культури. Німецький педагог E. Spranger досліджує морфологію тих культур, що вже почали між собою нещадну боротьбу. Ця боротьба почалася одночасно у кількох площинах: економічній, політичній, релігійній і виховній. Історія посвідчила нам, що можна перемогти в одній площині, а водночас програти в іншій. Рим поконав Грецію політично, але скорився їй духовно, щоб іще раз підкоритись християнству. На вид типу псевдокультури, що напирає на Європу із Сходу, Spranger каже, що нам не сміє бути байдуже те, хто в цій борні культурі переможе, бо в ту культуру, що нею ми живемо, ми вложили свої думки, свої бажання, своє існування. Голосніше від філософів, психологів чи педагогів кличує сьогодні люди чину: політики, економісти, суспільні діячі, доказуючи, що нінашо не придаться перебудова політична чи господарська, якщо рівночасно не будемо виховувати нової людини. У висліді цього появляються нові типи людини. Раз є це бездушний тип колективної людини, то знову людина-суспільник, чи державник. І мимохіть насувається питання: яке становище займає католицизм супроти тих клічів шукання ідеалу нової людини? Чи вичікує пасивно, що з ними зробить проба часу, чи може осуджувати їх як апостазію від своїх зasad? Ні одне, ні друге. Бо найперше, сам кліч за новою людиною походить наче з уст св. Павла, який кличе до вірних: „Одягніться в нову людину“. (Єф. 4, 24). А взагалі чи під тими клічами не криється якесь загальне змагання людського духа, що саме на ґрунті католицизму може дійти до найкращого розвитку? А цей ґрунт обробляє католицька виховна ідея.

I. Католицькість ідеї. Перш-за-все треба відповісти на питання: що воно значить, що якась ідея є католицька? Або іншими словами: що розуміємо під католицькістю якоїсь ідеї? Відповіді на це питання можуть бути різні. 1) І так у розумінні католицькості можна посуватися з верху до середини, з поверхні до глибини, з того, що припадкове до того, що істотне.

Так поступають різного роду прагматисти, що признають католицькою ту ідею, яка колись позитивно, творчо та з успіхом діяла в католицькій суспільності під католицькою фірмою. Знаємо такі ідеї, що в якійсь епосі були справді плодовиті, а сьогодні залишили, вичерпавши свою силу в переходовій історичній консталіції, пр. ідея хрестоносних походів, чи ідея февдалізму. А проте таке розуміння католицькості неповне. — 2) Якщо говоримо про католицькість якоїсь ідеї то не сміємо підходити до неї тільки з поверхні, але мусимо поринути в глибину і добути для душі ширші овиди. Так учинив св. Юстин філософ, коли сказав: „Нам-християнам належить те все, що колинебудь доброго сказано.“ Так учинив теж домініканець Mandonet, коли в недавньому спорі про іс-

нування католицької філософії сказав, що нема спеціальної вузької католицької філософії, бо католицька є та філософія, яка є правдива. Коли ж католицьке є те все, що правдиве — то в католицизмі міститься велика сила зайнанчості. У цьому розумінні католицизм є зайнанчий і захопний, бо він признає за свою кожну правду і кожний правильний науковий здобуток. І справді католицизм був зайнанчий уже тоді, коли св. Августин асимілював платонську філософію, чи коли св. Тома розбудовував синтезу католицької думки в перипатетичному стилі. Католицизм буде зайнанчий і в ділянці виховання, признаючи своїми всі правильні результати сьогоднішнього зусилля й досвіду. Хто думає по-католицьки — той глядить широко, признаючи за свою кожну правду, без огляду на те, де вона з'явилася. — Це друге значення католицькості якоїс ідеї. 3) Є ще й третє становище, з якого оцінюємо католицькість якоїс ідеї. Св. Тома сказав за Арістотелем, що якась прикмета прислугує якомусь предметові вповні, всеціло, сущно (*kai'olu*) ми сказали б по-католицьки — тоді, коли належить до його істоти способом неминучим і незмінним. Кожний конкретний предмет поруч істотних незмінних прикмет, має також прикмети змінні, що їх можна заступити іншими. І католицька Церква та її ідеї мають деякі істотні, сущні, незмінні прикмети. Через живий з'язок із Христом Церква від своїх первоочинів є в деяких прикметах така, яка є, бо така мусить бути. У Церкві є деякі завжди незмінні погляди на людину, на життя, на його прояви і т. п. І це якраз найповніше розуміння католицькості якоїс ідеї. Тож говорячи про католицькість виховної ідеї, приймаємо це останнє розуміння, хоч не цураємося й двох перших, а такий підхід поведе нас глибоко, бо аж до самої істоти виховної думки, а водночас поведе нас широко, бо аж до зайняття кожного доброго наукового висліду. У цьому багато поможет нам енцикліка Папи Пія XI з 1929 р. „Про християнське виховання дітей.“ У світлі цієї енцикліки обговоримо коротко 1) ціль католицького виховання 2) ролю католицького виховника 3) проблему виховання-дитини 4) а вкінці при висновках майже самочинно здeterminуються нам головні прикмети католицької виховної ідеї.

ІІ. Ціль виховання в католицькій педагогії. Без огляду на те, що живемо в т. зв. „сторіччі дитини“, що маємо безперечно велике знання дитячої психіки й велику наявність дуже добрих виховних метод, мусимо признати, що виховна праця стрічає щораз більше труднощів. Ми є свідками того, як щораз жахливіше поглиблюється прірва між школою і дитиною, між школою і Церквою, а насамперед між виховниками й дітьми. Де причина цього? Коли шукатимемо відповіді на це питання в творах сучасних найбільших педагогів, — то знайдемо таку відповідь: „Причина трагічної безуспішності сьогоднішньої виховної праці — це нестача найвищої виховної цілі, брак головного ідеалу.“ Таку відповідь дають: Fr. W. Förster, St. Dunin-Borkowski, J. Lindworsky, Fr. Hovre й інші. Переїдівши Ферстер дуже твердо підкреслює цю нестачу у своїх найновіших творах: »Ewiges Licht und menschliche Finsternis« та »Alte und neue Erziehung«.

В одному місці, говорячи про трагічний стан сьогоднішньої педагогіки, каже Förster таке: „Сучасна педагогіка зайнялася дослідами природи та інстинктів дитини, а зовсім забула про те, що у вихованні є головне й основне, а саме: про потребу головної цілі виховання та необхідність головного ідеалу.“ Те саме стверджує Папа Пій XI у своїй енцикліці „Про християнське виховання дітей“, кажучи: „Ніколи не говорили про виховання так багато, як сьогодні... А однаке зі смутком мусимо ствердити великий брак ясних понять і засад навіть у найосновніших питаннях.“ У 1932 р. відбувся у Ніцці з ініціативи „Міжнародної Ліги Нового Виховання“ всесвітній конгрес цієї Ліги. 1500 учасників із 52 держав ствердили, що сучасний світ „увіходить у нову еру.“ Нова ера вимагає нової людини, а нову людину може уформувати тільки нове виховання. Тому майже кожний промовець торкався проблеми нового виховання. Та коли приходило до конкретизування засад цього нового виховання — то майже кожний промовець пропонував іншу концепцію так, що не дійшло до згоди ні в одній засаді. Це дрібненька ілюстрація того жахливого хаосу, що найперш дотикає цілі виховання. Щоб іще виразніше побачити цю виховну вавилонську вежу, пригадаймо собі коротко цілі сучасних найбільших виховних систем у поодиноких країнах.

1) Почінім від Советської України й Росії. Вистане бодай побіжно переглянути Блонського: »*Russische Arbeitschule*«, або деякі виховні статті Крупської чи Леніна, досить переглянути колишні львівські »*Sygnal*«, які були легко доступні для молоді й виховні статті С. Руднянського, або вкінці книжку Спасовського „Визволення людини“, і переконаємося про дві речі: а) в усіх тих творах людина — це машина без душі. Про душу взагалі нічого не говориться. Навіть підручники психології не знають душі. Психологія без душі! Чи це не іронія? Діялектичний матеріалізм — ця урядова філософія комунізму — виразно навчає: „дух — це тільки найвищий продукт матерії. Свідомість — це, тільки чинна сила матерії... Особовість — це кінцевий продукт системи навичок.“ Отже вистане нагнати в людину канчуком кілька навичок, або виробити їх в'язничною системою НКВД, а і все буде в порядку. Тоді одержимо „кінцевий продукт системи навичок“ — людину-звірину, що сліпо слухає совітської влади, що не має ніяких духових аспірацій, людину без індивідуальності й без ідеалу. До такого, „раю“ доводить комуністичне матеріалістичне виховання. б) Насамперед відкинено тут найвищий ідеал — Бога. Усунено Бога не тільки з величавих храмів, але й із безсмертних храмів душі молоді. На його місце впроважено божка ч. 1. т. зв. „новий суспільний устрій.“ А які результати цього виховання — це знаємо всі.

2) Нову виховну систему впровадили були в себе теж Італія й Німеччина. Тут володів божок ч. 2, себто держава й раса. Досить переглянути такі твори Gentile як „Реформа виховання“ або Гітлера »*Gedanken über Erziehung*«, досить переглянути журнал »*National-Sozialistische Mädchenerziehung*« і і., щоб зрозуміти, що тут діється. Ціль виховання тут сформульовано так: „Держава, нація та раса — це остання ціль усього.“ Отже на місці в дкині ного Бога

Виріс божок, що йому на ім'я „держава, нація і раса.“ А цей другий божок небезпечніший від первого, бо слово „нація“ має велику емоціональну силу й кожний із нас любить свою націю. Одначе чи на те, щоб націю вчинити ціллю виховання — треба аж хулити Бога? Треба зневажати Христа і Його Пречисту Матір? — Кожна людина має свій „світ вартостей“, який у нутрі кожної людини зовсім інакше сконструований. А в цьому світі вартостей така вартість, як нація, повинна безперечно мати дуже велике значення. Проте ця вартість не сміє бути єдина та найвища, бо а) найперше через життя ми не сміємо виховувати тільки для життя, але й для неба. А по друге: б) в моментах етичних конфліктів така вартість, як нація, ніколи не заступить найвищої вартості, Бога й релігії, а нераз навпаки: приглушить совість, затемнить суд і дозволить навіть на злочин для нації, чи раси, як це ми бачили в нацизмі й фашизмі.

3) Ще іншу виховну ціль має Америка. Там підо впливом шаленого розвитку техніки розвинувся культ машини й винаходів. Одначе сумні наслідки цього божка ч. З не дали на сєбе довго чекати. Ідеали техніки й машини допровадили з одного боку до змеханізування життя, а з другого до небувалої плиткости життя. Життя сталося таке плитке й поверховне, таке ограбоване з глибшого внутрішнього змісту, що в результаті довело до найпримітивнішого змислового розперерання. Коли візьмемо до рук *Lindsey'a* „Бунт молоді“ або *Lindsey'a* — *Evansa* „Товариські супружжя“, чи вкінці книжку 14-літньої дівчини *Benson* „Між 17 і 20“, яка описує життя молоді — то годі отрястися з переляку. Бачимо те гідке моральне багно, ту прірву зіпсуття, що в неї скотилася американська молодь. А до цього довело її цілковите знищенння „старих авторитетів“ і безкритичний культ божка ч. З — техніки й машини. Людське життя — це не техніка, а людина — це не бізнесмен, а глибша істота, яка має потреби духа. Тільки внутрішнє поглиблennя творить людину в повному значенні цього слова. А це внутрішнє поглибллення добувається шляхом вищих переживань естетичних, суспільних, загально людських, а насамперед етичних і релігійних.

4) Ще четвертого божка поставлено ціллю виховання. А цьому божкові на ім'я „Індивідуальність.“ Культ цього божка зродився теж в Америці. *Parkhurst, Stevenson, Washburne, Hall Quest* і ін. хотіли виробити в одиниці індивідуальність, як найвище добро та вчинити її найвищою ціллю виховання. Цей культ божка ч. 4 дістався згодом до Європи. Спершу в Щвайцарії, а пізніше у Франції полинув клич: „Геть з Богом і Церквою. Хай живе індивідуальністьожної одиниці. Усе для індивідуальності. Вона має бути останньою метою виховання“. Досить переглянути твори *Ferriere*'s напр. »*L'ecole active*« або *Ellen Key*: „Сторіччя дитини“, щоб зрозуміти жахіття цього божка. — Справді людина приносить із собою на світ завданки індивідуальності, але приносить також суспільні зародки. І якщо одиниці розвивали б у собі тільки індивідуальність, — то неможливе було б співжиття навіть кількох осіб. А вже справдуща бідний був би той народ чи суспільна група,

в яких були б люди з надмірно розвиненою індивідуальністю. Мусіло б дійти до цілковитої анархії. Тому й у педагогії ця індивідуальність без Бога й Його заповідей любові довела до анархії в школі, у вихованні й у житті. — В усіх згаданих виховних системах висувається наперед якісь частинні вартості, з яких не можна робити абсолютних божків. Ніякий із цих божків не є повнотою правди, хіба тільки її частиною, не є повним і цілковитим добром, а тільки частинним, тому ніякий із них чинників не може виховати повної людини, не може розвинути в людині повноти духових снаг та вчинити, щоб вони запанували над змисловими властями людини. Кожну з тих цінностей можна залишити, але тільки в якісь мірі, тільки під тою умовою, що і вона буде просякнута Духом Божим і найвищою цінністю — Богом, який як найвищий суверен має запанувати в цілій душі. І це саме ціль католицького виховання.

5) Католицька виховна ідея не шукає ніяких „нових“ цілей, бо вона їх має вже від первопочинів свого існування в своїй етиці. А в католицькій етиці єпархія вартостей і цілей спирається на єпархії буття, на єпархії істот. У цій же єпархії на найвищому шпилі стоїть найвище буття, безконечна істота — Бог. Тому католицька педагогія має теоцентричний характер, а через цей теоцентризм католицька виховна думка добуває те, чого не має ніяка некатолицька система, а саме — центральну ідею абсолютної Правди й абсолютної Добра. — Ми знаємо, що всі люди зі своєї природи рвуться до правди. Католицька філософія охоплює цілий процес пізнавання, як процес біологічний у найвищому стилі, себто як той процес, у якому людина через свою думку хоче увібрати в себе всю правду, хоч не відразу, але краплина по краплині. Отже людський розум є в своїй потенції безконечний. Аналогічно й людська воля рветься до добра, а в своїй поємності й захопності людська воля є теж безконечна, бо вона бажає посісти кожне добро без кінця, хоч фактично добуває його тільки частинами. У цьому значенні скаржився св. Августин: *»Amog meus — pondus teum«*, що відчував тугу за безконечним Добром, а осягав тільки частину. І саме в католицькій виховній ідеї стає перед людським розумом і волею безконечний Бог, не як якась чарівна візія, але як дійсна, абсолютна Правда й абсолютне Добро, що єдино може втихомирити всю тугу й усі поривання людської душі. А в Бозі для католика засереджуються всі інші добра: і ті, що їх замикає в собі світ, і ті, що їх посідає людська культура; тільки тут вони приирають іще безконечного тла та набирають ще більшої вартости через своє відношення до Бога. У католицькій виховній ідеї не зникає ніяка вартість, але кожна ще більше поглибується, укладаючися в єпархію, на якої шпилі стоїть Бог, єдиний виховник і мистець людських душ. Бог — це найвища ціль людини, поза якою нічого більшого навіть подумати не можна. Тому приготувати людину до цієї цілі, виховати її до повноти життя Божого і в Бозі — ось ціль католицької виховної ідеї. Як колись перед віками сказав Бог: „Учинім людину на образ і подобу нашу“ (Біт. 1, 26.), так і католицькому виховникові мусить присвідчувати засада: „Учинім людину на образ і подобу Божу.“

III. Роль виховника в католицькій виховній ідеї. Енцикліка

„про християнське виховання дітей“ виходить із принципу, що виховання — це суспільна функція, тому право до виховання має родина, Церква й держава, але кожній із них прислугує це право іншим способом, бо випливає з іншого джерела. Якщо ми хотіли б найти філософічний і теологічний коментар до цих тверджень енцикліки, то мусіли б ми заглянути до творів св. Томи, де є окремі розділи про виховника під наголовком *De magistro*. (*Sixtus th. q. CXVII, l. i Quaestiones disputatae, q. XI. a. I.*) Там нашли б ми тезу, що виховником у стислому значенні цього слова належало бы назвати тільки Бога, бо 1) тільки Бог є творцем духових сил, через які людина розвивається й виховується, 2) тільки Бог може впливати й діяти на людську душу знутра. Так твердить св. Тома. І так воно справді є. Бо тільки Бог може бути Творцем нашої душі, а як Творець Бог людині близчий, ніж вона сама собі. Є це т. зв. в теології ідея Божої імманенції, яка навчає, що Бог через свій творчий акт є в нас, хоч рівночасно є поза нами. Тому тільки Бог може підходити до душі знутра. Якщо воно так, то що найменше виховником в аналогічному значенні назовемо ту людину, що бодай у якісь мірі має участь у Божій творчій чинності та бодай у якісь мірі може впливати на душу знутра. З цього випливають два висновки: перший відноситься до самого виховання, а другий торкається права до виховання. Для виховання висновок такий: Кожна виховна праця зі своєї істоти повинна йти до того: а) щоби була творча, б) щоби підходила до людини знутра. — Другий висновок торкається права до виховання і визнає, що родина й Церква мають незаперечне й незнущене право до виховання. Найперше батьки мають повне право до виховування свого потомства, бо факт виховання в'яжеться нерозривно із фактом зродження, а обидва ці факти в'яжуться із творчим актом Бога. Католицька філософія каже, що удержання (консервація) світу — це ніщо інше, як тільки продовжуване створення світа. *Conservatio est continua creatio.*

Отже як Бог через свій творчий акт зіходить імманентно в світ, так батьки зіходять у потомство через своє тіло й кров. Якщо, по думці св. Томи, Бога треба назвати виховником у стислому значенні цього слова тому, що Бог уложив у людину її розвиткові сили — то в дальшому значенні право до виховання мають батьки, бо вони дали дитині підложя під ці творчі сили, дали тіло й кров. Батьки не могли дати дитині своєї душі як субстанції, бо вона безпосередньо походить від Бога, але дали дитині зміст своєї душі, культуру душі з її додатніми й від'ємними прикметами через т. зв. право спадковості. Отже, як Бог може впливати на душу знутра, так батьки можуть це бодай до якоїсь міри через свої прикмети передавані своїм дітям і через любов. Через спадковість у дитини будяться бодай частинно ті нахили, що жили в батьках, під духовим натиском любови душа дитини відчиняється на вплив батьків, як чаша квітки на промені сонця. Крім Бога ніхто не може знутра сягнути в душу дитини так глибоко, як батьки. Тому крім Бога ніхто немає такого сильного і природного права до виховання як батьки. — На тих

самих основах спирається право Церкви до виховання, Як батьки в злуці з Богом дають дитині природне життя, так Церква в злуці з Христом, як Його містичне тіло, дає дитині надприродне життя. Щоб зрозуміти цю „надприродну біологію“, треба хіба пристудіювати ціле св. Письмо, бо сам Христос, св. Павло й інші Апостоли дуже часто говорять про Христа, як джерело надприродного життя, з якого на людину спливають нові Божі сили. Якщо ж Церква зродила людину до нового життя, то мусить далі те життя в людині розвивати, бо хто раз зродив, має не тільки право, але й обов'язок дальній творчої праці через виховання. *Educatio est continua generatio.*

Яке ж право до виховання має в католицькій виховній ідеї держава? Треба знати, що католицизм не вважає держави твором чисто людським, але признає її ділом Божим, подібно як Церкву, тільки з тими різницями що: а) Церкву Бог зорганізував безпосередно, а державу посередно, б) Церкву Бог сторів одну для всіх, а держав багато, в) до Церкви Бог наказав належати всім, а до держави — ні. До держави Бог провадить людей тільки через їх суспільні нахили й через потреби людської природи. Обидві ці організації — Церква й держава працюють для людського добра: одна для вічного добра, друга для земного. І як з одного боку людина не може дійти до земного добра поза державою, так із другого боку держава не може довести людину до земного добра, якщо її не виховає. Тому Церква признавала й буде признавати, що держава має не тільки право, але й обов'язок виховувати громадян, бо Церква визнає виховання суспільною функцією. Зі сказаного виходить, що родина, Церква й держава мають незалежне право до виховання. А це право вони передають школам і вчителям. Отже вчитель — це наче муж довір'я родини, Церкви й держави. А тому, що від наставлення вчителя залежить у великій мірі доля родини, Церкви й держави — тому католицька виховна ідея не тільки сильно акцентує велику відповідальність учителя, але й оточує його і особливо пошаною. Ось так представляється роля виховника в католицькій виховній ідеї. Треба хіба щераз підкреслити два головні постуляти католицької виховної ідеї супроти виховника: Хто хоче добре виховувати, той мусить наслідувати Бога, себто: 1) мусить діяти на вихованка творчо і 2) мусить підходити до нього знутра.

IV. Дитина в католицькій виховній ідеї. Чим є дитина в католицькій ідеї? У дитині всі бачать щось велике. Родина, Церква й держава покладають у дитині свої надії країці майбутності, тому всі боряться за душу дитини. Отже з такого становища значення дитини залежить від її відношення до родини, Церкви чи держави. Католицька виховна ідея не тільки не заперечує цього значення дитини, але нераз акцентує його, кажучи про обопільну солідарність одиниці з суспільною цілістю. Проте в розумінні католицької виховної ідеї на цьому значення дитини не кінчаетсяся. Католицька виховна ідея посугається далі. Вона добачає в дитині те, що св. Письмо називає образом і подобою Божою. На цьому терені розвивається життя ласки, доконуються незглибні тайни

зв'язків Бога з людиною. Під тим оглядом католицька виховна ідея не тільки спирається на теологію, але також на філософію. Як теологія говорить про Божий образ, так філософія говорить про нематеріальний чинник, про духа дитини. З цього духа розвивається духове життя з усім багатством психічної активності. А значення й велич дитини спирається остаточно на стислому контакті з Абсолютом. Так твердить філософія. Теологія, а за нею й католицька виховна ідея підносять те все до надприродного рівня. Є в св. Письмі одне місце, що серіозного виховника повинно перейняти жахом. Оповідає св. Матей(XVIII, 1,) що коли Апостоли сперечалися про те, хто з них буде більший у небесному царстві, тоді Христос поставив між ними дитя і поміж іншим сказав: „Хто прийме одне таке мале дитя, мене прийме.“ Чи міг хто з людей указати на глибші рації пошани супроти дитини? Таке твердження перевищає навіть найсміливіші людські поняття. Супроти цього які ж нерозумні такі теорії, як матеріалізм, що називає дитину бездушним єстеством, чи асоціаціонізм, що називає дитину змінною сумою психічних фактів, чи всі інші теорії, що вводять у душу дитини повну депersonалізацію?

На самому початку ми сказали, що католицька виховна ідея є займанча, бо вона признає за свої всі правильні висліди наукових дослідів. Пригадаймо собі тут кілька таких наукових висновків, що відносяться до душі дитини і що їх повинен респектувати католицький виховник.

1) Знаючи, що найбільше творчо й знутра може впливати на душу дитини тільки той, що знає ритм психічного розвитку дитини, католицький виховник мусить цей ритм пізнавати. У зв'язку з тим католицький виховник повинен познайомитися з т. зв. теорією антиципаций, що її признає і католицька виховна ідея. Ця теорія твердить, що заки в душі дитини з'являться вищі психічні функції — то ще перед ними виступає щось наче їх вістуни. *Bühler* каже, що часто в дитині родяться хвилинні інтенціональні акти, акти розуму й волі, щоби по хвилині згаснути, а щойно пізніше будуть вони функціонувати постійно. Одже для доброго виховника такі антиципациї будуть остерігачами, що треба змінити своє дотеперішнє поступовання з дитиною, бо надходить нова фаза в її розвитку. Проф. Шуман розріжняє три такі фази: 1) найраніша — це фаза мрій та ідеалів, 2) в часі дозрівання — це фаза постулатів і моральних норм, 3) фаза геройських чинів. Отже коли виховник знає те, що в часі дозрівання молодь і рветься до моральних ідеалів — тоді буде старатися це використати.

2) Католицький виховник мусить знати те, що як освіта входить у сферу думки, так виховання входить передовсім у сферу почувань дитини. Тому треба добре познайомитися з тими субtel'ними хвилюваннями почувань дитини в різних фазах розвитку. Якщо виховник не буде обзнайомлений з тим, то буде приходити із своєю інтервенцією не своєчасно і замість ладу внесе хаос у душу дитини.

3) Виховник мусить звернути увагу на різницю в темпі розвитку молоді мужеської та жіночої і відповідно до цього примі-

нитися. І багато інших висновків здорової педагогії повинен собі засвоїти католицький виховник. На основі сказаного випливає, що виховник повинен дивитися на дитину з подвійного становища: 1) виробити собі зasadnicу поставу до дитячої гідності, 2) підшукати способи підходу до душі дитини в різних моментах життя. У першому становищі мова про те, що в дитині незмінне, Боже; тут треба сягнути до безсмертної душі, до образу й подоби Божої, щоб розбудити в собі пошану супроти дитини. А в другому становищі мова про те, що змінне й відмінне для кожного психічного типу і розвоєвої фази, щоб інтервенція виховника була на часі, влучна й хосенна.

V. Прикмети католицької виховної ідеї. 1) Католицька виховна ідея зі своєї істоти є **динамічна**, бо вона ставить собі метою виготовувати в душі дитини нові моральні структури, звані чеснотами. А чесноти — це наче акумулятори моральних сил. З них родиться радість, із радості повстає охота повторення, а з повторень повстає стан — (*habitus*), що стає новим багатством душі. Отже чесноти — це сили, що творять добро не тільки поза собою, але й у собі, бо змінюють власну динаміку.

2) Католицька педагогія є **органічна**, бо чесноти — це структури живі, а не мертві. Якщож так — то вони творять цілість, яка протиставиться всякій внутрішній анархії та хаосові. Імпульсом цієї цілості є любов, а керманичем уторопність. Цілість живих чеснот з любов'ю і второпністю називається моральним характером. Найперш про нього повинна дбати католицька педагогіка.

3) Католицька виховна думка є **оптимістична**, бо вона від добра починає і на добре кінчає, бо її центральна ідея — це ідея Бога, як найвищого добра. Справді католицька педагогія не сміє бути сліпа на зло і на гріх, але й до них повинна підходити від добра, а тоді молодь ще краще зрозуміє ввесь трагізм зла, як негацію добра.

4) Вкінці католицька педагогія є **тоталістична**, бо вона охоплює цілість людського життя, не відриваючи ласки від природи, ні одиниці від суспільності. Католицька педагогія не сміє відривати природи від ласки, бо застрягне в грубому натуралізмі, але й навпаки, не сміє займатися тільки ласкою, бо життя ласки мусить бути зашплене на здоровому пні природи. Католицька педагогія не відриває теж одиниці від суспільності, ні суспільності від одиниці, бо ніяка виховна система не повторяє так часто як католицька педагогія, що людина це особа, але також що, людина — це суспільне ество.

Ось такою являється перед нами католицька виховна ідея. Уже з тих коротких слів пробивається її глибінь, її всебічність та її життєвна логіка. І якщо вона не випливала б із науки Христа, а тільки якісь філософ проголосив би її як свою гіпотезу, — то людство певно признало б цю науку за найгеніяльнішу з геніяльних і з подивом упало б на коліна перед таким мудрецем і такою науковою Христом, її оспорюють, переслідують і поборюють, як і її незрівняного Творця. І саме в цьому міститься найглибша причина трагізму не

тільки сучасної педагогії, але й причина трагізму цілості людського життя.

Використана література.

J. BERNBERG: *Umriss der katholischen Pädagogik*. Regensburg 1923.

DR. FR. X. KIEFL: *Christentum und Pädagogik*. Regensburg 1934.

DR. OTTO EBERHARD: *Welterziehung. Kräfte und Gegenkräfte in der Völkerpädagogik*. Berlin 1937.

DR. ROMANO GUARDINI: *Neue Jugend und katholischer Geist*. Mainz 1921.

KATOLICKA myśl wychowawcza. *Pamiętnik II katolickiego Studium o wychowaniu w Wilnie* 1936.

STEFAN SZUMAN, JOZEF PIETER, HENRYK WERYNSKI: *Psychologia światopoglądu młodzieży*. Lwów 1933.

...У нас не криза письменства, а криза письменників — дрібних продажних людців...

...Ох, хахол! Навіть у націоналізмі не можуть піднестися над Просвітою! Україна! А далі! В якому концерті і який інструмент гратиме? Все у нас співи, хори, а опера немає, немає синези, а як є — то синеза спільногого котялка, синеза політграмоти, Дивничів, Багряних, слов'янства...

...Мені передавали, що Державин боїться, щоб я не почав писати критичні статті. Мечі наплювати. Але не міг би написати про нулю стільки, як Шерех...

Леонід Мосандз, Листи

...Пам'ятаєте Ви „Моцарта і Сальєрі“ Пушкіна? Найбільша річ того пустомелі. Є там вираз Моцарта до самооскарження Сальєрі: „Ти геній, Сальєрі: А геній і злодейство — дві вещі несовместные...“ „Ото ж і я скажу: „суетерство і письменство — „две вещи несовместные.“ Письменником бути, та ще в наші часи — це щось більше, ніж пером водити по папері. Це покликання Боже. Як колись Джоффо перед початком картини молився і постив — так і тепер дух письменника мусить бути чистий і вартій тих високих слів, що комбінує на папері його вправлена рука.

Леонід Мосандз, Листи

РЕЙКИ

Шумів прозорий потік. Пінисті хвилі змивали мовчазне колесо стального млина, а його зеленим мохом обросла стріха ізсунулася на малі віконця-очі, дерев'яні стіни угрузли в землю.

Громадський писар, окружений військовою стежею, ішов уздовж села.

Камениста дорога уголос числила кроки чужинців.

Сильним поштовхом розчинялися ворота біля кожної хати.

„На контингент молодих людей“ — стукнула несподівана вістка об порожні комори, розсунулася незасіяними полями — і здригнулося село.

Загородами попри межі прокрадалися молоді в ліс. А ліс віттям смерековим заслонив їх та й глузував із чужинців:

„Весна і дітей треба тут.“

Свист чужих куль прошивав збіччя, а гори глумилися. Горді чужинці не уступали. Почалася облава і йшов той, хто в руки попався.

Із крайної хати взяли Анну. Занімала мати. Душу їй виривали. Висохли губи. Запалі очі глянули глибоким поглядом. І одно слово просьби не вийшло з уст. Глянула на газду. І один нерв не ворухнувся на його обличчі.

У коморі збиралася Анна. Найкращу вишиту сорочку надівала, начеб навсе відходила з рідної загороди.

Ухилом стояли двері комори. Глянула. Ліс манив. Глянула вдруге, а чужинці — біля воріт.

Ліс шумів. Начеб перед бурею дрижали смереки, дрижала Анна. А в далині миготіли рейки. Зміті ранньою росою проймали холодом. Видалося їй: вони рейки її життя, бездушні виконавці чужого наказу.

Селом, з відчинених навстіж воріт, викочувалися вози. Коні подавалися навскорі вперед, бо паротяг свистів на двірці, бо миготіли рейки. Діти села, оточені військовою стежею, з кожною хвилиною ставали чимраз меншими цятками та зливалися з буйною зеленню. А воріт ніхто й не зачиняв. От так відкрилися і нема сили їх зачинити. Батьки нерухоміли на своїх загородах. Їхні очі в'їдалися в сильветки дітей.

Закам'яніли й батьки Анни. У батька очі темні, лискучі та придушенний голос:

— Ни чиас стояти, небого, — йдеме д' роботі...

З похилою головою попрямувала мати до хати. Глянула на молодших дітей, на свої від жорен обпухлі руки, на збіч, на ниву.

Вітер пересипав зелень сонячним золотом.

І знову дві пари очей відірвалися від ниви, від загороди. Гляділи рейок хоч на мент. Туди ж спрямоване життя Анниці, іхньої дитини.

І хоч шоденна праця тягнула маму-газдину у свій кругіж, а думка впоминала, щоб по хаті не разглядалася, бо іншою стала, то рейки безупину ввижалися, маїчною силою тягнули. Питайним знаком поміж смереками стояли, начеб не знали долі Анниці-дитини.

Увижалися й батькові, а думка манила: ...Там, біля рейок, його збіч... пітиб, поглянути... Та й висунувся з подвір'я.

Холодним ранком сіріли мури двірця. По платформі вистукували робітники залізничні і де-не де пролітали прикази урядові.

Гудок льокомотиви діловий, короткий розполошив тони малого дзвінка у церкві і вони розгублювалися поміж рейками на двірці.

Вікна вагонів зароїлися головами у пестрих хустинах. Швидким поглядом очей розкинули діти гір по збочі, а думки прогалинами, каменистою дорогою в село, до рідних воріт, а далі батьківськими загородами та рейками в далекий, незнаний світ.

Темні, голодні очі незасіяних нив в'їдалися в вікна вагонів. Колеса стукотіли рейками: так... так... — рівномірно, спокійно вибивали ритм у думках.

...Матері ділять залишки зерна на засів... Уночі мелять журнами зерно, щоб нагодувати дітей... а млин й не ворухнеться... усе збіжжя на контингент...

Вагони коливалися, погаркували рейки: так... так... рівномірно, спокійно.

Зникали хати, зникали поля, вивози, доріжки і шуміли збочі. Продув удирається у відчинені вікна, роздував кольористі хустини. Хилилися голови.

— Зглянься над нами, Господи...

А рейки вигиналися, миготіли, крилися у вузькому вивозі, щоб ізнову вибігти у широкий простір. І втягали паротяг усе вперед — без вороття.

Анна вихилила голову — іх збіч... і заніміла. Над збочею, між смереками — батько. У руках кресаня і розвіяні вітром волосся тай поорані скроні.

— Тато! — скрикнула.

— Ни забудь! Аннице... — і вказав рукою село рідне.

І вже його немає.

Чи ж могла би забути?... Пробіг паротяг, лишилися рейки. Скрилося за горами село рідне. У вікна вагонів заглянули гілки смерекові і нікого, і нічого більше.

Із лісу, зеленою межею сходили постаті. Батько Анни стояв далі непорушно над збочею. Його очі пробивали вивіз, щоби бігти далі й далі — за рейками, у незнаний світ.

Здавалося: закам'яніла постать не чула, не бачила нічого. Вітер роздував чорне ще волосся, широкі рукави білої лляної сорочки.

А рейки начебто укрилися сіриною як кожний, хто виконає накинений прикрій обов'язок. Вони немов у півні чекали чогось, що невідкладично мусіло прийти по виконанні такого обов'язку, чогось, що здержало б від таких обов'язків.

Постаті з лісу самопевною, швидкою ходою сходили в низ. Зближалися до закруті, вузького вивозу — і горами покотився сильний відгомін.

„Ах — ах — ах...“

Димом заслонився вивіз. Рейками скорчив біль і вони обвисли долі насилом двома зборніми, розірваними вужами.

Здрігнулася постать батька. Упізнала постаті молодців, які крилися вже в гущавині смерек. Поірмував до села. Дорогою наткнувся на військову стежу чужинців.

— Був біля рейок?

— Був.

— Ха — ха — ха — голосним диким ревом, начеб камінням, гуркнули об збочі.

— Бачив усе. Згорить село до тла.

Думка вбилася тернем об скроні батька:

...Іх багато, я один... село не згорить... і вилрямився.

— Це я!

Тай до села, до хати, не дійшов. У сірій хаті біля двірця зачинили його. Залізними кільцями стиснені руки спочивали на загратованому вікні. Очі напосні безмежною любов'ю села рідного бігли збочами. Пестили, впивалися його красою. Дума крила таємницю розірваних рейок. Уста шепотіли начеб молитву:

— Прийде день... і рейки привезуть з чужини дітей... сіяти зерно на розкинених скибах Вільної, Святої Землі...

Іззовні наблизався тяжкий гуліт ходи чужинців. Крізь сильнозатулені уста батька прорівались ще слова:

— Господи, село рідне збережи...

Голова хилилася долів у очіданні того, що мусіло прийти.

1943, 1947.

Церква завжди повна любови й доброти для людей у заблудах, але і вірна словам свого Основника, який сказав: „Хто не є зі Мною, той проти Мене“ (Мат 12,30), не може залишити свого обов'язку **виказувати заблуди** отих „ковалів брехень“ (Йов 13,3), які мов вовки в овечій шкірі (Мат 7,15), які виступають провісниками й торуючими нові кращі часи; не може не стягати з них маски та не напоминати своїх вірних, щоб не дали себе обманути фальшивим обіцянкам.

ПАПА ПІЙ XII. у радіопромові на Різдво 1947.

* * *

„...вже раз треба зовсім занехати тактику половинності, уступчivості, неясності і компромісів у справах віри й релігії. Ціле наше нещастя, ціле наше нещастя всіх нещасть наших, це те, що ми висіли і висимо між царством Божим і царством світу цього. Звідси вся наша безпринципіальність,увесь наш хаос думок та розбіжність і противорічність у всіх ділянках нашого життя. Тут головна причина, що ми досі не можемо народитися в сконсолідовану націю та приняти певну, постійну і тривку життєву форму.“

ЕП. ГРИГОРІЙ ХОМИШИН, Відозва з 8. XII. 1928.

С О Н

Здрімнулось їduчи в дорозі.
І сон ясний мене звітав, —
Що в поворотній я дорозі...
— А ранок загравою грав!..
Як панорама міста блисла!..
Цілус сонце вже дахи.
Парує мряка, що нависла
З трьох боків міста, з-за ріки...
Мій віз ось вулицею їде.
Веселі й цілі всі дімки.
Мені всміхаються сусіди...
Та ось біжать мої синки,
І вже один на воза лізе.
А менший: „Тату, пісадіть!..“
З ясного світ зробився — сизий...
Втираю очі — щось вогчить...
Гукнув я — тиrr! — тоді на коні...
...І кинувся: куди це... де?..
Дивлюся віжки у долоні...
На захід валка наша йде...
Смеркає... Заграва палає,
Криваво небо червонить...
А-ніч зі сходу насуває...
— Душа ж про ранок буде снить...

* * *

Г А Л И Ч И Н А

Хатки в химерній коломийці
Розбіглись, стали на горбку,
І зирком тахоль, мов на стійці,
Слідкують валку гомінку.

А на дахах — диви! — антени,
Мов полапки ті слимаки
Наставили — у світ зелений —
Нюшити подмухи — вістки.. .

Біжать від хат — он — обороги
(Ой при землі вже іх дашки!)
Вільшина перейшла дорогу, —
У ній мигтять беріз свічки...

Імчить горбовина назустріч,
— Зелені вруна по горі.
Дуднить місток і в плесі-люстрі
Там вільх відбились стовбури...

На обрії он „божі вівці“
Безшлесно біжать течуть,
Чабан ім грає „на сопівці“,
Та нам за брязкотом не чутъ...

Та вигукнув — он — димарами,
Киває димом зза горбів
Аktor і осередок драми
Відчужений та рідний Львів...

О. СТЕПАН СЕМЧУК

Мелетій Смотрицький

КОРОТКІ ЖИТТЕПІСНІ ДАНІ. Родився 1578 р., отже був ровесником світочів і подвижників та творців віри в серцях нашого народу того часу: Йосифа Велямина-Рутського і св. Йосафата Кунцевича. Долі Смотрицького і Рутського мають багато схожості. Одного, і другого потягала до себе незаперечно сильна особистість св. Йосафата. Один був відданим прихильником ідеї, другий її завзятим противником. Тієї ідеї, яку очолював і окрілював полоцький архієпископ,—ідеї Унії. Один і другий навернувся ласкою Божою. Однак вплив св. Йосафата на них незаступний.

Смотрицький із роду давніх українських бояр, народився на Поділлі в Смотричі. Батько його, Гарасим, був відомим науковцем свого часу і дав синові добру освіту. Хресне ім'я Мелетія було Максим, заки не вступив до монастиря і не прибрав того імені, під котрим знає його наука і загал. Учився в острозькій школі князя Константина, далі у Вильні, і на університетах у Вроцлаві, Ліпську і Норимберзі. Чимало бачив світа, знав чимало людей; здібний з природи й охочий до наук, здобув на свій час неабияке знання, якому дав вислів у ряді своїх творів і усних виступів.

Згідно з окруженням, із якого вийшов, стає заступником і оборонцем православ'я. Православні не мали багато вчених людей у тих часах і школи їх не були численні. Мелетій став для них цінним набутком і дорогим заступником. Він пише славновісній „Плач“ 1610 року, твір який православні цінили на вагу срібла, казали класти з собою в домовину при смерті і не дали би порошинці впасти на Смотрицького за цю книгу.

В Україні велася тоді словна і письмова полеміка в обороні і проти Унії. У цій боротьбі забирає видне слово і Смотрицький та пише свій „Відпис“ проти митрополита Іпатія Потія.

У році 1619 видає одну з найкращих своїх праць, а саме: „Граматику церковно-слов'янської мови“ в Єв'ю на Волині, що стала зразком для граматик майже всіх слов'ян, которую видавали і перевидавали багато разів навіть серби і болгари, которая лягла на вітві в основу граматики Ломоносова і новітньої московської мови.

Єрусалимський патріярх Теофан, вेरтаючися з Москви 1620 року, з різних понук і принад висвятив для українців нову ієрархію з православних, щоби протидіяти на місці Унії та підривати нашу Церкву. Одним із висвячених тоді був Мелетій Смотрицький, котрого патріярх поставив проти св. Йосафата і призначив на полоцьку столицю, вже правно зайняту й обсаджену св. Йосафатом Кунцевичем. Очевидно мусіло прийти там до зудару між двома напрямами і двома владиками. Знаючи пристрасну здібність Мелетія та його чинні виступи пером і живим словом в

обороні православ'я з одного боку, та витривалу ревність і любов Церкви св. Йосафата, було певне, що той зудар станеться незабаром. Це й сталося по різних підготовах і наступах у листопаді 1623 року і закінчилося трагедією, яка мученичою кров'ю обагрила наш народ і Церкву, та котрої пам'ять ми всі обходимо по нищій день.

У висліді вбивства св. Йосафата Смотрицькому не осталося нічого іншого, як рятувати себе втечею: і він мандрue до самої столиці й джерела православ'я, до Царгороду. Там щойно наочно переконується, що це ним оспіване і прославлене православ'є було тільки його власним витвором, зідеалізованою мрією; на ділі реально воно було зовсім чуже тій мрії, зовсім противне правдивій науці і котилося тоді до кальвінської ересі. До краю тим пригноблений і розчарований, Смотрицький не бачив іншого виходу для себе, як вернутися на Україну й остерегти земляків.

І зробив це з таким самим запалом і силою правдивого тепер переконання, як раніше поборував Унію. Рік 1627 стає тим переломовим роком у житті Мелетія. Він переходить на Унію і визиває всіх українців зробити те саме. Переконує залишити братовбивчу боротьбу й не винищувати себе взаємно, не накидатися і не нападати одні на других, але спільно стати разом під проводом одної правдивої Церкви Христової, під проводом Свт. Отця.

У тій цілі написав Смотрицький „Оборону подорожі“ і „Захохту“. У рік по своєму наверненні поїхав на собор до Київа, де, був певен, гарячим серцем переможе упередження й доведе до Унії всіх роз'єднаних владик, яких поставив був Теофан. Та на соборі стрінув його сліпий спротив: йому не дали навіть прийти до слова, нові його книжки тепер дерли і топтали ногами на його таки очах, а він сам ледве живий вирвався з того собору. Замість навернення впертих і засліплених у своїй ненависті й упередженнях, він переконався, як далеко зайшло роз'єднання в українськім народі і яку неможливу пропасть викопало православ'є проти Унії.

Подався до дерманського монастиря на Волині і там помер 1634 року, як один із свідків і творців трагедії і болючого непорозуміння в українському народі.

Холмський єпископ Суша називає Смотрицького в своїм творі „Савлом і Павлом української Унії“; назва зовсім слушна. Це й стало причиною, чому ми бодай коротко зайдемося особою Мелетія Смотрицького та будемо старатися дійти до тих понук, які спричинили його навернення — з гарячого оборонця і борця за православ'є до ревного і неустримого речника конечності Унії з Римом.

СПРАВА ОБРЯДОВА. Із життя св. Йосафата знаємо, що він був сильно прив'язаний до свого обряду. Коли Рутський із кальвінізму навернувся до католицтва, Рим поставив йому вимогу, щоб остався в своєму обряді, проти чого Рутський сильно опирається. Та вкінці таки скорився вимозі Свт. Отця і лишився в нашім обряді. Це й зберегло його згодом для нашого народу і Церкви, коли 1607 року вступив до монастиря у Вільні. Мелетій мав та-

кож сильне прив'язання до обряду і на тій точці зійшлися три згадані чільні представники тодішньої доби нашої Церкви, бо належати до нашого обряду означало тоді стільки, що лишитися при своїй народності. Церква, обряд і народність означали тоді одно. Хто відрікався свого обряду, лишав одночасно свій нарід. І лише з того погляду можна зрозуміти всю попередню діяльність Мелетія, його філіпіку в обороні обряду і Церкви, його „Плач“.

РИМ І НАШ ОБРЯД. Творцями нашого обряду, письма і початків культурної християнської традиції між слов'янами є святі брати: апостоли Кирило й Методій, які в тій цілі подалися до Риму і дістали затвердження нашого обряду.

Чому треба було того затвердження?

Перше тому, що між самими католиками були противники, які виступили одверто проти слов'янських апостолів за їх обряд і навіть посуджували їх у єресі. Це були сварні німецькі місіонарі й епископи, якіуважали слов'янські народи за предмет своєї місійної неподільної з ніким праці і своїх місійних теренів. Був час, коли вони наложили були навіть свою тяжку руку на св. Методія і ув'язнили його та мучили цілих півтretя року.

Друге тому, що для ясності й певності справи треба було очевидного рішення Риму в цій справі, щоб раз на все усунути всякі майбутні труднощі й непорозуміння.

Ще 868 року затвердив наш обряд тодішній Свт. Отець, Папа Адріян II, а з року 880 маємо таке дослівне затвердження Папою Іваном VIII.: „Справедливо похвалюємо слов'янські букви, винайдені мудрецем Константином, якими гідно прославляється Бога, і наказуємо, щоб цею мовою виславляти Бога та богослужити. Святою повагою пригадуємо, що не тільки трьома мовами можна прославляти Бога, як сказаним є: Хваліть Бога всі язики, прославляйте Його всі народи! І апостоли під впливом Духа святого прославляли всі величі Боже всіма мовами. Тому й св. Павло вдаряючи в небесні дзвони говорить: Нехай всякий язик ісповість, що Господь наш Ісус Христос у славі Бога Отця! Про це виразно і докладно напоминає нас у своїм першім посланні до Коринтян, щоб усіма мовами ми старалися збудувати Церкву в Господі. **Бо нічим не противиться правдивій вірі і науді той, хто править Службу Божу в слов'янській мові або відчитує св. евангелія чи св. Письмо старого або нового заповіту, добре переложене і пояснене, або інші богослужби в цій мові.** Бо Той, хто сотворив три головні мови, іменно єврейську, грецьку і латинську, Той самий сотворив також всі інші (мови) на свою славу і похвалу“.

Ці слова виразно й докладно опреділюють важність та правдивість нашого обряду, його рівність та святість у відношенні до інших обрядів Церкви.

До тої традиції нав'язував згодом наш митрополит Велямин-Рутський, коли в письмі з першого липня 1624 р. до св. когрегації для справ поширення віри так пише: „І першою з усіх заясnilа між українцями католицька а не нез'єдинена (православна) віра через найбільше католицьких людей, якими були віддані св. Апостольській Столиці мужі Методій і Кирило, котрі з грецької пере-

клали на нашу рідну мову літургію та все богослуження і самі перші відправили в Римі українську богослужбу в церкві св. Петра і на їх старання Папа Адріян надав слов'янській мові цей привілей, щоб у цій мові правилася Служба Божа і прославляли Бога“.

У бігу часів Папа Іннокентій IV. ще раз затверджує нашу мову й обряд у письмі до короля Данила 1247. року тими словами: „Тому задля твоїх прохань, наймиліший у Христі сину, признаємо для єпископів і всіх пресвітерів Руси право правити своїм звичаєм на квашенім хлібі і заховувати всі прочі їхні обряди, що не противляться католицькій вірі, яку визнає римська Церква.“

Цей наш обряд уповні потвержено згодом на соборі у Фльоренції 1439. року, у прияві нашого митрополита Ісидора і сто його почету осіб. Наш митрополит підписав акти собору від імені свого і „всєї Русі“. Цей собор рішив, щоб наш обряд остався цілий і незмінений, ніхто не сміє понижати чи висміювати обряду, священики латинського обряду мають повірене старання про душі свого обряду, священики грецького обряду дбають про свої душі, оба обряди зрівняні щодо прав і привілеїв. Багато папів згодом потвердило її повторило знов рішення в справі обрядовій фльорентійського собору.

У тодішній польській державі, до котрої належали землі літовські й українські по Дніпро, рішення собору потвердив 1443. року, король Володислав III., що був також королем угорським, і своє потвердження видав у Буді на Угорщині. Воно звучало так: „Отже коли східна Церква підо впливом Духа святого, іменно Церква обряду грецького і українського, так як сподобалося Господу за рішенням Свт. Вітця Папи Євгена IV і багатьох інших Отців повернула до тотожності так бажаної злукі з самою римською вселенською Церквою, в тій цілі, щоб сама східна Церква та владики її увесь клир того ж обряду грецького й українського, котрі є нашими підчиненими в усіх наших посіlostях, а які раніше через тодішню відокремленість зазнавали дещо утисків, тепер мали повну визнавати свій культ і в мірі солодко могли виконувати свій уряд ради спасення душ і збереження св. віри успішніше, на честь і славу всемогучого Бога—всім Церквам, їхнім владикам, настоятелям, клирові й усім прочим церковним особам того обряду грецького й українського ті самі всі права і свободи, звичаї і загальну непорушильність хочемо на все призвати і тепер признаємо, якими тішаться і користуються всі церкви нашого королівства Польщі й Угорщини та їхні архієпископи, єпископи, настоятелі та інші церковні особи римської Церкви.“

Те королівське рішення потверджували згодом багато разів дальші польські королі; і наш владика Кирило Терлецький, заки звернувся до Риму в справі Унії, щераз уписав у судові книги брестейські той королівський диплом та дальші його потвердження 1504, 1543 і тодішнього короля Жигмонта III, з 30 липня 1596. р.

На тій основі будемо розуміти домагання наших владик згодом до Риму, а також перед королем у справі забезпеки й неторкальнosti обряду та заборони змінити обряд. Одним із головних актів у тій справі з боку Риму треба вважати декрет Папи Урба-

на VIII з 1624 року; та про те прийдеться ще говорити при нагоді апостольських трудів і праці нашого митрополита Йосифа Рутського.

Що нас тут головно обходить, це подати бодай вкоротці ясні та незмінні рішення Риму в нашу користь в обрядовій справі, котрі в тих часах може більше й сильніше від козацької зброї забезпечували наш народ у межах держави перед сваволею чужих і зберігали його цілість перед внутрішнім розпадом, особливо ж розпадом по причині намаганих переходів і обрядової зміни верхів, які ще осталися були при нас.

Рим виразно не лише потвердив наш обряд у цілості (якщо тільки не противиться правді віри і науки), але також дав нам міжнародну захорону й забезпеку перед винародовленням, з cementував нас внутрішньо. Додаткові акти польських королів були видані тільки на основі римських енциклік і домагань католицької Церкви. Ці акти безперечно становлять також з одного боку образ тодішньої віруючої державної верхівки, зовсім відмінної від тієї, що тепер у новітній Польщі, а з другого боку є вони правним доказом будь-що-будь державної охорони і правосуддя для широких мас українського народу в тодішній польській державі, чого зовсім нема там у теперішній час для тих українців, що ще осталися в Польщі. Виходить очевидний парадокс, що там за сотні літ люди духовно замість піти наперед, пішли рішучо назад ...

На передунійних нарадах наші владики виразно порішили до-магатися затвердження всіх наших обрядових властивостей. І так 2 грудня 1594 рішили: „Однак цілими і непорушними мають остатися церемоній обряди справування богослужб і святих тайн по звичаю східної Церкви, справивши тільки ті глави, що могли би переніскоджати самій Унії, **щоб усе відбувалося давним звичаєм так, як було колись під час Унії.**“

Ці домагання наших владик затвердила св. Апостольська Столиця виразно і недвозначно. Булею Свт. Отця Папи Климента VIII з 10. січня 1596 затверджено **„всі святі обряди і церемонії,** котрі справують українські єпископи і клир по установі св. грецьких Отців як у часі Служби Божої, так і під час уділювання інших св. Тайн чи святих дійств, якщо тільки не противляться правді і науці католицької віри, тим самим українським єпископам і клирові з апостольською прихильністю **дозволяємо, признаємо і уділюємо.“**

Двома дальшими унійними буллями ці права були знову потверджені та явно стверджені. Так Берестейська Унія знову скріпила і потвердила наші старі звичаї, а тим самим наш народ у своїй окремішності расовій і обрядовій.

Коли додати до того старання про школи, які мали плекати наш обряд на основі католицької віри, будемо мати повний образ того старання, яке Рим поклав для нашого народу в цілості. Папа Павло V своїм Бреве з 3. грудня 1613. р. дає дозвіл для нашої Церкви „основувати українські школи в сторонах Руси“ і надає тим школам ті самі права й привілеї, які мали школи о.о. Єзуїтів.

На домагання нашого митрополита Велямина - Рутського в

справі перетягання українців на латинський обряд і переходу шляхти, Свт. Отець Урбан VIII видає знамените рішення з дня 7. лютня 1624, котрим забороняє перехід і зміну обряду як для світських так і для духовних без окремого дозволу Апостольської Столиці: „Не вільно українцям чи мирянам чи духовним, як світським так і монахам, а особливо ченцям Чину св. Василія Великого з якоїнебудь навіть дуже важливої причини переходити на латинський обряд без окремого дозволу Апостольської Столиці“. Той самий декрет забороняє єпископам і настоятелям нашим давати дозвіл своїм підчиненим на такий перехід, а латинським приймати, навіть коли б мали дозвіл від українського наставника. Це все застежено під карою неважності самого акту і других кар застежених самому Папі та його наслідникам.

Мабуть становище Риму не може бути в тій справі яснішим, як воно є.

Правда, тодішній польський король Жигмонт III відмовився навіть на домагання нунція проголосити той папський декрет і його таки не проголосив. Це справа довша і над нею варто застежитися при іншій нагоді. У світлі того навіть прихильники короля, котрий під кожним іншим оглядом виявив дійсно католицьке розуміння і прихильність до Церкви, тут не можуть знайти виправдання. Преосвящений Пелеш у своїй Історії Унії каже, що король тут хотів бути більшим папою навіть як сам папа, а о. Малиновський подає, що польська „рація стану“ надто виразно тут виявила себе в короля, коли він у цьому випадку явно виповів послух Папі. Король навіть одверто сказав нунцієві, що Унія живе так довго, доки живе митрополит Рутський. Таке поняття мав король про Унію і в світлі того всі інші його заслуги для тієї справи тратять свій блиск і вартість. Унія була ділом Божим і пережила не лише короля, але дожила наших часів і переживе також новітніх ворогів своїх.

Старання про нашу Церкву і обряд, мимо всіх умовин і спротивів, підкреслює також остання енцикліка папська з 23. грудня 1945. р. п. н. „Всі східні Церкви“.

МЕЛЕТИЙ СМОТРИЦЬКИЙ I ОБРЯД. Смотрицький бачив обідення нашої Церкви через відпад сильних і можних від неї, а та-кож беззахисність і безпомічність тих, що осталися їй вірними, а часто ще й іх безрадність. Своє палке й гаряче серце віддав на послуги рідної Церкви і народу, щоби стати в обороні тих, які безпомічно борються, понижувані й осміювані. Коли візьмемо на увагу, що Церква, обряд і народність тоді творили одно нерозривне ціле, зрозуміємо писання Мелетія, його гарячі, надхненні слова в обороні обряду й Церкви, його невисипущу діяльність проти Унії та виступи проти св. Йосафата—але якраз також там криється корінь пізнішого навернення Смотрицького.

Смотрицькому треба було тільки переконатися, повірити наявно, що Рим зовсім не думає нарушувати нашого обряду, навпаки, якраз правно забезпечує його й охороняє, — що розбрат і напасті на уніятів, це здебільша наклепнецькі вигадки, зручно

поширювані між загалом і повторювані тисячу разів, — щоби побачити все лихо і трагізм положення. Для Смотрицького обряд і Церква були святыми в дійсності. Тому в „Плачі“ порівнював нашу Церкву до красуні, яку обнажили й одерли з усіх прикрас, кинули на поталу й насміх та знущаються над нею. Сама думка про те, що давні наші княжі роди, вельможі й бояри, які колись були окрасою нації й підпорою Церкви, сталися тепер зрадниками, а часто - густо ще й висміваються з давної віри, була для нього нетерпима й нестерпна. Він прилюдно виклинив і проклинив цих зрадників від імені матері - страдниці Церкви.

Як дуже і як сильно він любив свою Церкву і обряд видно хочби з одного малого уривку з його твору, похоронної проповіді-проці над могилою Льва Карповича 1620 року. Він пише так: „Твоя правда свята нехай щитом закріє нас, а ми не побоїмся ні нічного ні жодного більшого страху, ні стріли денної, ані речі в темноті, ні нападу на чуття і думку біса полуденного. Але за Твоєю обороною по лівиці нашій впаде тисяча, а по правиці десять тисяч, але до нас не дійде. Тому, що ми в Тобі покладали нашу надію, Ти вибавив нас. Ми знали Твое ім'я і Ти нас захоронив. Ми взвивали до Тебе і Ти нас вислухав. Ти був із нами під час напasti і вибавив нас та підніс нас знаменою так, як Твоїй святій волі сподобалося. Наповни нас довготою днів і покажи нам Твое спасення. Залелій, заховай, пошири й умножи піднеслою та поновленою ласкою Твоєю святою святиню утисненої нашої Української Церкви! Поручи її ангелам своїм святым, щоб стерегли її на всіх дорогах її, щоб на руках своїх її носили, щоб ні об камінь не діткнула своєї ноги.“

ГРЕЦЬКА ЛЕСТЬ. Вертаючися з Москви через Україну, єрусалимський патріярх Теофан зганив козаків, що недавно воювали проти Москви, одновірної і православної. Вкінці дав себе перевізти і з няю із них клятву та висвятив для України нову єпархію, щоби протидіала Унії. Нема сумніву, що одним із гарячих сердець і палких поривань був якраз Мелетій Смотрицький. Використовуючи ці шляхотні любов'ю почування до Церкви й обряду, патріярх поставив його на архієпископа Полоцька, з котрою столицею було злучене також єпископство вітебське. Там був уже правний архипастир, але для Теофана це не творило перепони. Побачивши, що наша єпархія не тільки обурилася на той визов грека, але стала законно домагатися його уневаження, свідомий наслідків своєї діяльності, Теофан чимскоршє під охороною козаків від'їхав у Туреччину. Висвячені ним у половині серпня 1620 року нові православні єпархиї найшлися по волі - неволі тільки на ласці й під опікою козаччини та її гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного і могли тільки так далеко виконувати свою владу, як далеко сягала тоді козацька опіка. Тому, що полоцька архієпархія своїм простором підходила навіть під саму Москву й була чи не найближче північних границь Польщі, а полу涓евою своєю частиною ростягалася на козацькі простори, діло Смотрицького було дещо облегчене. Все таки він не посмів зразу явитися в Полоцьку і тільки роз-

силав свої письма та через своїх прибічників людей старався ввійти у зв'язь із чільними представниками полоцької землі. Так приїднав від до себе посадника Полоцька Івана Ходигу, котрий однак по мученичій смерти св. Йосафата навернувся. Тим заходам Смотрицького треба завдячити, що міська рада Вітебська 3 березня 1621 рішила, що вона признає своїм єпископом Смотрицького.

Висвячений Теофаном на митрополита київського Йов Борецький також не давав заснути своїй справі. Йому треба завдячити, що 15 червня 1622 відбулися збори козацькі в Київі, на котрих Борецький явно і прилюдно візвав козаків до розправи з Унією та немилими собі особами. Заохочені й підбадьорені таким чином козацькі ватаги кинулися на видубицький монастир та вірних католицькому митрополитові монахів. Ігуменом був Антін Грекович і він один із перших стався жертвою напasti. Єпископ Суша оповідає про страждання інших монахів, з яких одного повісили в ліску головою вниз і він висів так довший час, доки одна жіка переходячи звільнила його з тортур. І хоча оцілів на життю, то однак до смерти носив знаки мук на тілі й хорував на голову. Інших чотирьох завели до трехтимирівського монастиря і там мучили, закувавши в кайдани цілих пів року.

Так українці стали винищувати себе взаємно і знущатися одні над одними в ім'я хитро продуманої грецької лести, яка поділила один нарід на два ворогуючі табори для користі московських інтересів. Цареві треба було мати козаків у прихильності або бодай невтральних, щоб осісти спокійно в Кремлі, — і грецький патріарх через православ'я поміг здійснити ці наміри. Ба, що більше: українці, поділені і ворогуючі, не представляли тепер небезпеки ні для Москви, ні для Варшави, ні для турків.

На жаль грецька лесть довго-предовго була в нашій історії і її можемо завдячувати велику пайку нашого ослаблення й політичної немочі. Ця лесть не перевелася досі. Нові червоні царі також хочуть мати козацьку Україну зв'язану духовно православним московським шнуром і зачеплену безрушно за Кремль. Отут головна точка опору нашої незалежності чи залежності. І все на тій осі обертається наша історія — або з Римом жити незалежним і суверенним життям разом із культурою заходу, або з Москвою животіти дочіпкою до великороджавного російського воза і бути тяглом московської ексанзії на захід. Свобідний дух або поневолений дух — оце питання дня і будучності України.

МУЧЕНИЧА СМЕРТЬ СВ. ЙОСАФАТА. На основі тих дій прийшло до вибуху в Вітебську, куди подався архієпископ Йосафат на вістку, що міщани бунтуються проти правного пастыря. Від жовтня 1623 святий Йосафат старався навернути опірних та пере-конати їх правдою віри. Однак завзятість була засильна і навіть міська рада рішила силою позбутися архієпископа. Шукали на-годи, щоб ужити сили. Безпосередньою причиною стався виступ чи радше прилюдний накид православного священика Іллі, котрий перед палатою св. Йосафата стояв у білій день і викрикував на Унію, архієпископа та уніятів. Коли того було забагато і він не

вступався, слуги затягнули його до помешкання св. Йосафата, щоб покласти кінець прилюдному згіршенню. На чутку про це вмить зібралася юрба і вдерлася до палати св. Йосафата. Це все сталося 12 листопада 1623 року, а цілій попередній день Ілля безкарно викрикував і провокував перед палатою. Побивши і відсунувши непримітних набік, юрба вдерлася до покоїв архієпископа і коли св. Йосафат вийшов напроти неї, хтось із близьких ударив його палицею по голові, а один прорісся і бардою розтяв голову святого. Залитий кров'ю, упав св. Йосафат на землю, однак ще дихав. Юрба витягнула його з покоїв і просто задушила, а потім ще кинула в ріку Двину.

Не може бути двох гадок, що моральним справником смерті св. Йосафата був у великій мірі Мелетій Смотрицький, який своїми письмами і заохотою додав огню тамошнім міщанам, і який старався зайняти те місце, котре правно займав св. Йосафат.

Коли винних потягнули до відповідальності, то тільки 18 скарали на всіх сто обжалованих, інші оскаржені не чекали на розправу: свідомі наслідків свого вчинку, чимшивидше повтікали. Між ними був також — Мелетій Смотрицький.

МЕЛЕТИЙ НА СХОДІ. Правда, тодішня державна влада безпосередньо не обжалувала Мелетія Смотрицького за смерть св. Йосафата, але кожний знав причини й обставини смерті. Совість Смотрицького також робила своє. Він подався на якийсь час до Царгороду, де колишній його учитель грецької мови з Острозької академії, Кирило Лукаріс, був тепер патріархом. Там Смотрицький надіявся найти поміч і спокій у бурхливій хвилині — а знайшов цілком щось інше.

Він наявно переконався, що Кирило Лукаріс, що був для нього світочем і зорею православ'я, далеко відбіг від тої навіть науки, яку визнавав він сам в Україні, яку в Україні вважали за православ'я. Кирило Лукаріс написав катехизм, у якім виразно навчав кальвінізму — себто оправдання людини через саму віру і передпризначення. Ласку Божу і дійсну приявність Христа у Найсв. Тайнах Лукаріс відсував набік. Мелетій розчарувався тим докраю. Замість потіхи й спокою, в його серці аж тепер почалася боротьба і перелім. Сталося так, як бажав нунцій по причині смерті св. Йосафата: Церкві не йшло про карання винних, а радше про навернення винних. Церква бажала, щоб винуватці зрозуміли свою провину і навернулися до правдивої віри. Кров св. Йосафата зворошила сумління Мелетія: він вернувся в Україну іншим чоловіком.

СМОТРИЦЬКИЙ — ЯК РЕВНИТЕЛЬ УНІЇ. Повернувшись домів, Смотрицький побачив усе нещастя й затміння народу в братоубивчій боротьбі. Він бачив, що православ'я не тільки не дало правди, але зв'язало народ із Москвою, котра не визнає свободи сумління. Задля дрібничкових справ тратилося зрозуміння найважніших, вирішних дій життя. Одна похилка потягала інші і так народ котився чимдалі, то нижче. Тільки Унія могла повернути народові значення й силу.

Смотрицький пише тоді: „Оборону подорожі на схід“ і каже там: „Подивімся, як ми через тих усіх зизаніїв, філалетів, ортологів, кли-

риків... і тим подібних цілком занехаяли наших святих отців, такого Атаназія, Кирила, Василія, Григорія, Золотоустого, Дамаскина та інших святих учителів. Сталося раз таке лихо, дай Боже, щоб воно більше не повторялося!“

Він надіявся, що лихо таки минеться й не повториться.

Він надіявся тепер, що його послухають, бо його знали православні, цінили, любили, були б на руках носили. Він мав ту певність, що вони й тепер послухають його слів, що він не втратив над ними впливу. І тому поїхав на собор до Києва, щоб там у прияві всіх своїх недавніх товаришів і співробітників боронити справи Унії, навернути їх і переконати. Це сталося 1629 року і сталося великим для нього ударом.

Розум і свободна людська воля не є те саме. Людина може пізнати правду, а проте з упертості може її заперечити та відкинути. Роз'ярення українське дійшло до краю, коли владики православні на очах Смотрицького дерли його книжку, кидали нею об землю та топтали ногами. Він не годен був промовити до них, вони тепер не хотіли його слухати. Упертість і завзятість узяли верх над розумом і доброю волею. Смотрицький ледве живий вирвався з того собору, не тільки їх не навернув, а малошо сам не втратив життя.

Так Смотрицький утратив колишніх своїх приятелів і стався їм ворогом. За те набув нових приятелів у масах віруючих правді Христа. Мимо всіх напастей і противностей, покинутий недавніми можновладцями і збіднілий, він витривав при Унії, працював для неї, як міг і помер українцем-католиком 1634 року, три роки перед смертю митрополита Йосифа Рутського, котрого доля так дуже подібна до долі Смотрицького своїм початком і кінцем їх життя.

РЕФЛЕКСІЙ. Безперечно, як сильна особистість і незаперечна своюю наукою, таланом, данням від Бога, працьовитістю й організаційним хистом, Мелетій Смотрицький повинен стати для багатьох українців пересторогою та пригадкою.

Пересторогою перед злістю й упертістю, бо вони заморочують навіть найясніший розум і ослаблюють і так слабку в добрім волю людини. Пересторогою перед взаємними напастями і під'юджуванням брата на брата, сестри на сестру. Найстрашніша війна це громадянська війна, де нема жодних фронтів, де всі воюють проти всіх, де все нищиться і нема підпори ніде. До такої боротьби доводить релігійна нетерпимість і впертість у блуді, упередження та недовір'я до католицтва.

Пригадкою до повороту в єдності віри й любови. До тої єдності, що основана на правді Христа. Бо тільки одна одніська Церква Христова є правдива і ця Церква без огляду на людей та часи все стояла і стоїть незмінно досі при правді Христа і, послідовно, при правді кожного народу. Тому я навів дешо довше обрядові декрети Риму в нашій справі, щоби промовити до розуму, а через розум до волі — розуміється до доброї волі земляків. Багато речей багатьох закрило незнання. Знання правди освобождає душу від блуду. Нехайже постать Мелетія Смотрицького у 350 ліття Унії потягне багатьох своїми слідами — вернутися до Католицької Церкви і працювати на добро свого українського народу.

Правдиве обличчя

Чорний мармур намогильника у бездонних своїх челюстях відбив постаті двох людей: чоловіка біля сорока п'яти років і молодої дівчини. Вона поглянула в це темне дзеркало й відвернула голову.

— На все добре! — сказала і пішла наліво від головної алеї кладовища, в сторону передмістя. Він повернув у право і зразу сів на ослінчику біля могили.

Двоє дітей, що бігли стежиною, зупинилися на мент, налякані, та завернулись чимшивидше назад. Він чув і бачив, як тих двоє показували на нього здалеку іншим дітям, а коли встав, усі з страхом поховалися за кущі та кам'яні хрести. Називали його демоном кладовища.

Вимахуючи руками мов крилами, що звисали майже до колін, нагнувши свою низьку постать уперед, він попрямував домів. Звертав на себе загальну увагу тим, що являв собою велетня, наче скрученого в клубок і призначеного знову ходити.

На мешкання не попав, зайшов у коршму і там до півночі спорожнював чарки. Потім спав трохи, а ранком у тому самому місці, де вчора розійшовся з Оксаною Петрівною, знову з нею зустрівся і разом подалися на роботу.

По правді Оксані вже давно остогидли ті зустрічі. Проте Семен Михайлович на подавав вигляду, щоб йому на тому залежало. Жили вони в одному кварталі, тому він ішов з Оксаною мовччи до ОФВ і назад аж до чорного намогильника, (бо через кладовище була коротша дорога), де розходилися без прощання, щоб наступного дня без привітання піти знову на роботу.

Оксана Петрівна працювала в ОФВ уже рік із гаком. Поступила вона на роботу помбухом, як тільки почався він організовуватись.

— Що це за галичанську гуску ви прийняли, — звернувся Семен Михайлович до завідувача, побачивши Оксану.

Це було безпосередньо після першого вивозу на Сибір, коли Оксана прямо з рук утекла від посіпак відомої установи після того, як у в'язниці її батько покінчив самогубством. Вона відповіла з усмішкою:

— Галичанська гуска не така вже погана штука, товаришу бухгалтер. Ваши командири восени, як тільки прийшли в Галичину, дуже хвалили наші печені гуси.

— От тобі й на! А хіба є наші й ваші командири? Всі наші, бо всі радянські ... Це націоналізм!

— Вибачте! Не я, а ви поділили гуси на галичанські й ...

Оксана знала, що того рода балачка дуже небезпечна, але

саме перервав її випадок у сусідній залі, де відбувався ремонт. Один робітник склічив руку. Треба було негайно здергати уплив крові. Другий помбух Влодко Крисяк кинувся рятувати, але втік на вид крові. Оксана перев'язала руку вище ліктя і заки прихала машина по робітника, наложила бандаж на рану. Усі вернулися до праці.

— Чи на вас, Семене Михайловичу, кров не робить ніякого враження? — запитав другий помбух. — Чи це для вас не страшне?

— Ні, не страшне!

— Як це воно може бути? — питав далі помбух з наїvnістю молодого сільського хлопця.

— А так! Прийми до відома, що для мене немає нічого страшного і ... святого, — додав по хвилині.

Влодко подивився широко розплоченими очима на свого начальника, а потім на Оксану. Він ще хотів щось говорити, але вмовк, а уста його на часок по дитячому лишилися розкритими. Оксана поводилася, наче б нічого не чула.

Главбух з першого дня наладив роботу і всіх спонукував її виконувати із залишою послідовністю. Він був головним мотором усієї установи, перед ним дрижали службовці, боявся його завідувач, а числилися з ним усі з партії. Інше тільки було до нього відношення двох людей: Оксани та Влодка і то з різних причин. Оксана була самісінка, її на нічому не залежало, а ще в даних умовинах можна було або плакати, або сміятися, вона вибрала саме те друге. Влодко був розброююче наїvnий, він вибрав те перше.

Часто коли роботи було багато і всі працювали допізна, десь біля третьої ночі, як уже мізок не сприймав чисел і вони тільки скакали перед очима, хлопець починав плакати.

— Я вже довше не можу працювати! — Прекрасно — скривував Семен Михайлович — ми не працюємо скільки хто може, а скільки треба. Зрозумів?

Між Оксаною і начальником панувала ворожа мовчазність.

— Не чіпляйтесь, — сказала до нього раз дівчина. — Я не дозволю себе стероризувати!

Вона виконувала роботу точно і тут нічого їй було боятись. Гірше було б, коли б дізналися про батька, або про брата, що був по тому боці Сяну. Вона не мала сумніву, що Семен Михайлович Рубанов знищив би її без усякої надуми.

Але ні! Про це він ніколи не довідається. З усіх робітників ОФВ її родинну трагедію знову лише касієр Йосип Львович Кац, але це була чесна людина, дуже зобов'язана покійному батькові Оксани, тому вона була спокійна, як довго він працював в установі, а тепер тимбільше, бо вже давньенько його заслали в Сибір за касові зловживання, хоч Оксана може ще й сьогодні присягнути, що Кац не винний. Арештовано його на письмове оскарження Рубанова.

Аж ось із якогось часу все наче змінилося. Рубанов перейшов на мешкання в тому кварталі, де жила Оксана, вони почали разом відходити й приходити на працю, а хоч не говорили нічо-

токість. У тій хвилині були вони тільки розумні, і він подивився Оксані просто в вічі та сказав удруге всміхаючись:

— Значить, снідати пора, Оксано! —

Того дня вони не йшли разом на роботу, а коли Оксана відчинила двері кімнати в Обл. ФВ, де постійно працювала, Семен Михайлович сидів уже на своєму місці. Очі його були звужені й лихі. Він лаяв якогось службовця.

— Ти не роби собі ніяких надій на близьку майбутність! Європа поділилася на два ворожі табори під проводом двох кровожадних вождів. За декілька тижнів, а може вже й днів усе піде перевертом, і ми щойно тоді почуємо регіт катані. Котрийсь із вождів скрутить в'язи, але й це не дасть нам ще нічого. Мусимо шанувати сили на самий кінець.

Оксана слухала брата зовсім розбити.

— За час довгих сторіч ми стали на ціле небо розумніші, але ні трохи ліпші, — пригадалася їй чиясь сентенція. — Чи подій, які грядуть, підкреслять ці слова ще яскравіше, як досі підкреслив їх уже червоний наїздник?

Юрій ходив довгими кроками по кімнаті. Крохи ці глушили килим. Вікна були якнайщільніше заслонені.

— Як жеж буде з тобою, Юро? —

— Ранком прийде по мене підвода. Я вже не вертаюся за Сян. Тут буду мати відповідальну роботу. Будь спокійна! Я хотів тільки побачитися з тобою і тому ... —

— Тому наражував себе на небезпеку пройти до міста без паперів. —

— Нічого мені не може статися, а папери мої в порядку, але пора спати. —

Оксана любила брата за його спокій і самовпевненість. Тепер вона розуміла ту дивну напруженість, яка висіла в повітрі від декількох днів. Семен Михайлович часто виходив на збори компартії, робота в установі йшла мляво. І всі немов чекали на щось, що неминуче мусило прийти.

По двох днях, коли Оксана вернулася додому і поралася у своєму маленькому господарстві, дісталася записку від Юри, що він на селі, і це принесло їй певне заспокоєння.

Коли це хтось постукав і на порозі явився Семен Михайлович. Він одним поглядом окинув усю кімнату.

— Оксано! — Ти закінчила біжучу роботу відносно звітів на окремі райони? — запитав ділово.

— Закінчила. —

— А де вони в тебе? —

— У моєму столі. Друга шуфляда на ліво. —

— Гаразд! Дай мені свій ключ! —

— Чи маю йти разом з вами? —

— Hi! —

Оксана подала ключ і почула, наче за стіною щось стукнуло. Семен Михайлович відійшов. Без „допобачення“. Як завжди. Він

перший раз був у неї в хаті. Ікону на стіні зразу помітив. Оксана це добре бачила.

Вона думала ще хвилину, що між партійцями помітний якийсь рух, коли пригадала собі стукіт у кімнаті Ніни Петрівни і зайшла туди. Стара жінка лежала на помості. Вона старалася схопити віддих і з виряченими очима піднімалася до сидячої постави, а потім падала долі. Оксана взяла її на руки й занесла на ліжко.

— Він уб'є його, — крикнула Ніна Петрівна і впала без пам'яті на подушку.

Оксана досить намучилася, заки привела її зному до притомності.

— Він уб'є його, — крикнула ще раз і облилася рясним потом.

— Заспокійтесь, Ніно Петрівно! Ніхто нікого не вб'є. Ось випийте ліки.

— Чи Луженко приходив до Анатоля? —

— Ніякого Луженка не було, був мій начальник Рубанов. Ви заспокійтесь, Ніно Петрівно. —

— Я пізнала його, дарма, що він окалічів. Це Луженко! Він дізnavся вже, де я живу. Він уб'є нас, як побив Прохорову родину. Уб'є Анатоля, бо не знає, що це його Андрій. Він бачив і пізнав мене. Я в тому впевнена. —

Ніна Петрівна говорила вперше по-українськи, дуже невиразно, та Оксана ніяк не вміла второпати, про що справді йдеться. Все балакання старої жінки було похоже на хворобливі маячення.

Використавши хвилину, коли хвора лежала спокійно, побігла по лікарю, що жив у сусідстві. Лікар прийшов зразу, дав два впорснення, але сказав, що стан дуже серйозний. Наступного припаду хвора не перенесе.

Коли обидві жінки залишилися самі, Ніна Петрівна спітала виразно й притомно:

— Де Анатоль? —

— Він мабуть кудись поїхав у район. Не говорив вам нічого?

— Так! Це правда, він поїхав у район.

А по хвилині:

— Я, дочко, не дочекаю ранку. Не побачу більше Анатоля.

Вона говорила ввесь час по-українськи.

— Анатоль швидко повернеться. А ви завтра будете зовсім здорові. —

Хвора заплющила очі, Оксані здавалося, що вона буде спати.

— Оксано! — сказала нечайно. — Що говорила я тобі, заки прийшов лікар?

— Багато ви говорили, але я нічогісенько з того не розуміла. Ви не думайте про те. Та взагалі заспокійтесь. Усе буде добре, Ніно Петрівно. —

— Оксано, я не доживу побачити Анатоля. Я все життя хотіла зустріти Луженка, щоб йому вяснити ціле те жахливе непорозуміння, а коли побачила, — от що сталося зі мною! Оксано, я

вже вмираю і нікому не зраджу твоєї відповіді. Скажи, ти віриш у якусь вищу силу, яка кермує світом? —

— Хочете спитати, чи я вірю в Бога? Звичайно, вірю! А чому питаете?

— Я знала, що так, я знала. Хотіла тільки почути це з твоїх уст, дочки. Так присягни, що нікому не скажеш те, що почуєш від мене, тільки Анатолеві. —

У руках її заблистила мала ікона Христа.

— Можу й без присяги запевнити вас, що всяку тайну заховаю до гробової дошки. —

— Серед сучасних обставин, мовчанка є першою умовою життя взагалі і коли б я тобі не вірила так, як собі, я б не починала говорити. Все ж таки, присягни!

Оксана побачила, що хвора хвилюється, тому присягнула без дальшого спротиву.

Лице Ніни Петрівни прояснилося.

— Слухай тепер, слухай, слухай мене! ...

Скажеш Анатолеві, що я не його мати... А батькові хай скаже, що я в нічому не винна. З родиною Луженків мої батьки жили у великій і щирій приязні. У них була за кордоном рідня і вони удержували з нею зв'язки. Це була їхня тайна, про яку знала тільки я, бо мої батьки згодом померли. Зі мною одружився Пропхір Микитович Кудак. Він був агентом ГПУ, післаним з метою узнати правду про Луженків. Ясна річ, я про ніщо не знала й не догадувалась, яку ролю відіграє тут мій чоловік. Я мала до нього необмежене довір'я і розкрила всю правду про тих чесних людей. Аж раз зовсім несподівано були арештовані й розстріляні обе старі Луженки, себто батько й мати, також два сини й дочка. Тільки Олександра Івановича не було дома, як усе це склалося, і він більше не вертався. Усеж таки згодом він попав їм у руки, але завдяки своїй незвичайній меткості зумів утекти.

Тоді дружину його Галину Павлівну, яка жила ввесь час у своєї матері, і яку зовсім не зачіпали, прогнано з села, як дружину „ворога народу“. Вона скиталася з Анатолем, чи пак з Андрієм, із села в село. Скибки хліба не вільно було подати. У тому часі в мене вмер син. Я без надуми покинула оселю, де досі жила, а з якою в'язали мене тепер лише дуже болючі спомини. Я стрінула Галину. Вона була божевільна. Дитину поклала на землю й танцювала по болоті на шляху. Уночі я хотіла викрасти в неї сина, але вона була вже мертвa... І все... Я нічогісенько не винна. Я не знала, що мій чоловік служить тайним агентом відомої установи, скрикнула голосно Ніна Петрівна і впала горілиць на подушки. Минуло декілька хвилин і вона почала знову:

— Ти, Оксано, вже напевно зрозуміла, що Олександр Іванович Луженко і твій начальник Рубанов, одна й та людина. Мене запевнюючи опісля знайомі, що Луженко втікаючи, упав під поїзд і згинув. Воно так і здавалося. Але по вісім роках один лікар, приятель моєго батька, сказав мені, що допоміг Луженкові вратуватися. Вилікував його в себе після випадку в часі втечі, а потім не було вже з ним ніякої мороки, бо вигляд у нього був не-

допізнання змінений. Забезпечивши його в документи померлого якогось каліки - волоцюги, лікар розпрощався з ним і не знає нічого більше про його долю. Згодом я знову довідалася, що Прохор Микитович, який одружився вдруге і жив далеко від мене, загинув разом із родиною під час пожару дому, в якому мешкав. Влада підозрівала навмисний підпал, але винуватого не найдено. Я тільки догадувалася, що це робота Луженка. Я знала також, що доля Прохорової родини чекає і мене, коли він дізнається, де я живу. Все ж таки я хотіла його зустрінути. Але зустрінула щойно сьогодні. Я злякалася, що він пізнає мене передчасно, що не повірить мені, що я невинна, і вб'є Анатоля, бо не знає, що це його дитина. Так краще, — хай Анатоль сам звертається до нього. —

— Ніно Петрівно! А чи ви справді впевнені в тому, що це Луженко? Чи ви напевно пізнали його?

— Понад усякий сумнів.

— Так чому ж тоді ви не казали мені піти до нього?

— Я ж можу не дожити до його приходу.

— Все ж таки мені здається, що ви повинні з ним говорити самі, бо, правду кажучи, з ним не така то легка справа ... взагалі ...

— Невже? Значить, він змінився! Це зрозуміле. Життя змінило всіх, а всі у нас Олександри Івановичі Луженки. Зрозумій це, зрозумій, що немає людини, якій на все життя не завдано б глибокої рани!

Я це прекрасно знаю ... по собі, — сказала Оксана, згадавши батька.

— Ale ти розумно говориш. Мені треба самій з ним бачитися. Прошу тебе, іди по нього!

— Тепер уже пізна ніч. Чи не почекати б ранку?

— Ty ж знаєш, що я дуже хвора. Іди!

— Я розбуджу когось із сусідів, щоб лишився з вами.

— Ні, не треба. Іди вже!

— А коли не захоче прийти?

— Тоді дай йому оце, — стара показала на золотий хрестик, що лежав під скатеркою на нічному столику. Це Галинин хрестик. Був на ший в Андрія. Іди! —

На дворі була темна ніч. Місто спало. Було видно, як біліли хрести кладовища. Оксана не знала, куди їй іти та де шукати Рубанова. Тепер вона дуже жаліла, що так необережно піддала думку Ніні Петрівні побачитися з ним у таку пізну пору.

З антики телефонувала вона до ОФВ. Там ще був завідувач, але він сказав, що Рубанов працював тільки до одинадцятої години.

Тоді Оксана пішла до його приватної квартири. Його і там не було. Вона вернулася на кладовище, але в тій порі було воно справжнім мертвим місцем. Ні на ослінчику, ні на приступнях чорного намогильника ніхто не сидів.

Оксана належала до людей, які ніколи не люблять вертатися з половини дороги, тому почала вступати до ресторанів і шукати Рубанова по всіх кімнатах. Насилу найшла його в малій наріжній

коршмі, повній веселих гостей, як сидів за пляшкою „водки“ біля одного стола, зовсім самітно. Її прихід звернув загальну увагу. Рубанов, якого ніщо не в силі було здивувати, хоч був залитий горілкою, здавалося, по саму пельку, зразу порозумів, що сталося щось незвичайне. Він заплатив і поправив на голові кашкета. Хтось по п'яному кинув їм у слід грубий жарт.

Вони вийшли на безлюдну вулицю і без слова пішли в напрямі її мешкання. Оксана йшла швидко, розраховуючи, що Рубанов, як п'яний не буде ні про що розпитувати, і вона без труднощів заведе його до Ніни Петрівни. Тепер вона була дуже не рада, що вплуталася в цю історію. Хтож може напевно знати, який чорт сидить у тому Рубанові!

Вони ввійшли на кладовище й прямували розкішними алеями. Пахла спросоння акація, передранковий холод і тиша просякали все довкілля. Оксана йшла якийсь час під впливом тієї тиші зовсім відірвана від дійсності. Вона наче забула куди й чого веде Рубанова.

— Чого тобі кінець-кінцем треба? запитав він сердито, втупивши очі в землю.

— Мені нічогісенько! А от ви зайдете в хату де я живу, а там є хтось, хто вас чекає.

— Так з того, голубко, нічого не вийде. Кажи, в чому діло, а тоді вже побачимо.

— Жінка, що живе біля мене, а яка дуже важко занедужала, прохає вас до себе.

— А хіба що?

— Вона вам усе розкаже сама.

— Йї прізвище?

— Ніна Петрівна Матюшенко.

— Не знаю такої.

— Семене Михайловичу!

— Ну, щож? Хіба я винен, що такої не знаю? — в його голосі вичувався глум.

— Так ось ви подивіться! Пізнаєте, тоді скажете! — вона простягнула хрестик на руці, що звисав на ланцюжку і замерехтів слабкенько в темряві.

Семен Михайлович мов двома вогнями прошив Оксану поглядом своїх очей. Він поволі засвітив сірника і закурив цигарку.

— Покажи ж, що там у тебе? — запитав спровока і удруге церкнув сірника. Він оглянув хрестик і затиснув у п'ястуці. Був спокійний і байдужий.

— Але ж ти, Оксано, гуска! Уже навіть не галичанська, а справжня. Ти віриш людям, а подохнеш від половини правди про те, що вони варті. Я не піду з тобою, хоч знаю, хто є та жінка. Поверни їй цей хрестик і скажи, хай тішиться ним далі, коли раз його загарбала.

Він подивився на Оксану. Вона думала про страждання мільйонів людських істот, що народилися у цю жахливу, криваву добу. Хто відповідатиме за тисячі Семенів Михайловичів та Нін Петрі-

вен? І вона рішила покласти останню ставку. Рубанов не зводив з неї очей. Він розумів, що вона ще не сказала всього.

— Семене Михайловичу! Ніна Петрівна врятувала й виховала вашого сина...

Тоді він скопив обіруч Оксану за одежду. Гузики від її плаща покотилися по землі.

— Що ти сказала? Ти брешеш! — верескнув він мов божевільний, уживаючи вперше за час їхнього знайомства української мови. Дальші його слова заглушили несподівані вибухи. Ревіли сирени і гармати, гуділи літаки. Оксані пригадалися слова брата, і вона зрозуміла, що почалася нова розгра. Надворі світало. Сальви пострілів повторилися ще декілька разів, а потім усе втихло.

Рубанов не звертав на ніщо уваги. Він стояв збоку дуже схвильований і занятий своїми думками.

— Одне скажи мені: який у нього особливий знак? Ти бачила його, знаєш?

— На правій руці другий палець частинно коротший, — відповіла вона подумавши, бо чомусь Ніна Петрівна не говорила про це нічого.

— Так тоді це Андрій, — сказав тихо. — Чи він уже про все знає?

— Ні! Досі його не було дома. Він поїхав на перевірку шкіл.

Знову почулися постріли й вибухи бомб. Рубанов хотів іти, але Оксана силою його затримала.

— Не треба давати нагоди, щоб звертали на нас увагу. Підождіть аж відкличуть тривогу. Міліція напевно слідкує, хто вештається вулицями!

Через деякий час було вже можна йти і обое швидко минали стежки кладовища. Оксана почула, як хтось біг їм назустріч і в ранковому сумерку пізнала Анатоля.

— Саме йде ваш син, — сказала вона Рубанові. Він спинився і зблід. Анатоль зупинився й собі та поволі зняв шапку.

— Це ваш батько, — сказала Оксана.

— Я вже все знаю, — схвильовано прошепотів хлопець.

Вона подивилася на Рубанова. Він стояв також із відкритою головою, а його чорне волосся розвівав вітер.

Оксана подалася до Ніни Петрівни.

— Все гаразд, — сказала хворій. — Я залишила їх, хай побалакають.

Приготувала ліки, прибрала кімнату й прилягла відпочити. Була дуже втомлена.

Через деякий час її збудила Ніна Петрівна. Сирени! Хай Оксана зійде в пивницю!

Надворі світило сонце, а вершок акації, що росла перед вікном,увесь у білих китицях цвіту. Ні! Вона нікуди не піде! Їхнє передмістя далеко від центру, тому їй нема чого боятись!

— Поклич їх обох до мене, коли мине тривога, — просила

хвора, й Оксана пішла зразу через сади до чорного намогильника.

Вони сиділи поруч і тихо говорили.

— А от і Оксана — сказав підводячись Луженко. — Ти лише подумай, Андрію, вона готова всім повірити, з виїмком мене. Бачиш, яка в неї непевність? А чи ти, голубонько, пам'ятаєш Йосипа Львовича, за яким ти відро сліз пролила? У мене було від нього одне письмечко. Еге ж! Про батька, про брата, ну й про тебе дещо ...

Три постаті виразно відбилися в чорних челюстях намогильника. Обличчя Оксани стало біліше за її білу суконку. Анатоль щасливо всміхався, Семен Михайлович виглядав велично у своїй бридоті. З його лиця десь зовсім щез глум, а очі були тільки розумні. Оксана відчула, що до неї вертається віра в людину.

— Ніна Петрівна прохає вас до себе, — сказала й задивилася в ясне обличчя свого начальника, що було тепер без маски.

Червень 1947 р.

Перебіжчиком і зрадником був би кожний, хто свою матеріальну співпрацю, свої послуги, свої таланти, свою допомогу, свій голос віддавав би за партій й сили, які перечать Бога, ставлять на місце права — силу, на місце волі — погрози й терор, які з брехні, згади, бунту мас кують стільки зброї для своєї політики, роблять неможливим внутрішній і зовнішній лад.

ПАПА ПІЙ ХІІІ. у радіопромові на Різдво 1947.

*

... От хотять мої статті до ЛНВ. Але пощо? Писати, як маслосоюзний директор, я не вмію. А вони „гострих“ статтей не вміщатимуть. Щоб усе було тихо, сумирно, чесно ... „Друг дружку — а деньки в кружку“. От є моя стаття про Хвильового. Гостра. Я не чиновник „особих порученій“, що „с однієї сторони не соглашітса, а с другої не признаштса“ — тому краще не писати. А не помістять вони тої статті, бо то треба потім відгризатися, вміти сказати „ні!“ — і не вступитися. Бо треба мати характери, хребти, а не бути „моральної вязигой“ ...

ЛЕОНІД МОСЕНДЗ

*

... *Clarens* містечко, де жив Руссо — великий словоблудник і обманець душ. Його був раз одвідав наш Сковорода, довго розмовляв про вихову і нарешті запитав: „А де ж його, Руссові, діти?“ Руссо відповів, що віддав їх до притулку. Сковорода перервав розмову і залишив дім ...

ЛЕОНІД МОСЕНДЗ

С. ЛИШКЕВИЧ

Вірші Франка читаючи...

„ФРАНКО ЗІ СВОЇМ нібіто органічним дарвінізмом і соціялізмом, видобуває найсильніші акорди зі своєї поетичної гарфи тоді, коли звертається до біблійних сюжетів: такий „Мойсей“, оснований цілком на св. Письмі, такі навіть його вірші зі збірки „Мій ізмарагд“, а то й інших, хоч тут вони — тільки посередно спираються на Божій мудrosti. Нераз ставилося питання про це трагічне розломання в душі Франка: хотілося з'ясувати, що це означає, чи біблійні сюжети манили Франка до себе лише своєю поетичністю, чи це був тут глибший релігійний інстинкт, тільки придавлений жахливим тягарем наукових теорій XIX. століття? І — доводиться сказати, що правильна друга розв'язка: Франко направду був психічною організацією релігійною й одною з найбільших трагедій його життя був розріз між цим інстинктом благородної людини а тиранством накинених брехливих оков, які стали його світоглядом...“ (Т. Коструба — Вступ до нарису історії української католицької літератури 1 — 2).

Коли Франко був уже психічно хворий, то твердив, що дух Драгоманова в'яже йому руки; отже старався конечно прогнати цього „духа“, мочивши руки в десинфекційних речовинах... Виходило тут із Франкової підсвідомості на ясне світло дня — хоч і в неприродних формах — оте вічне його душевне роздвоєння: з одного боку природна благородній людині туга за Богом і відчуття серцем Божих заповітів, а з другого боку в'язання тих природних людських стремлінь злощасною брехнею глузувань з усього святого та слабість свого характеру:

Я за правду боротись готов
І за неї пролить свою кров,
Та з собою самим у борні
Не простояти довго мені!

Ця боротьба не так добре видна в прозових творах Франка; зате часто прозирає вона з віршевих творів Франка: тут його почування не в'язав так дуже раціоналізм і воно могло себе скоріш виявити. Брехливі критики або промовчують це ломання Франкової душі, або пробують його вияснити... нервами (нпр. А. Крушельницький). Наведемо тут декілька прикладів, щоб читач власними силами, сам здав собі справу, як воно дійсно було. Згадаємо тут хіба ще дуже ярке протиставлення Франкового раціоналістичного світогляду, який виявляв себе переважно в передмовах, і Франкового почування, яке в віршевих творах перечило часто тому, що було виразіоналізуване в передмові. Ось напр. у передмові до „Мойсея“ Франко в чисто раціоналістичний спосіб пробує розбити едність св. Письма; але вже в самій поемі автор піддається чарові Г'ятікніжжя і — зовсім забувши про передмову — говорить наче віруюча людина. В передмові до збірки „Мій Ізмарагд“

(дата 15. 9. 1897.) виходить Франко т. зв. „гуманним соціалістом“, хоч рівночасно звертається тут і проти тих, що творять із соціалізму — нову релігію. Франко пише: „недовго ждати, а будемо мати (а властиво вже й маємо) формальну **релігію, основану на догмах ненависті та клясової боротьби**. Признаюсь, я ніколи не належав до вірних тої релігії...“ (стор. 9-10). А хоч у тій-же передмові поет-раціоналіст застерігається проти цього, щоб уважати його мораль за мораль „одиноку християнську“, то проте в самій збірці яскраво видимо ломання поетової душі: раз за, раз проти християнства. Що автор підсвідомо був за здорововою, християнською мораллю, на те вказує вже хоч би один із перших віршів тієї збірки п. н. „Декадент“, присвячений В(асилеві) Щуратові. Щурат у своїй рецензії на збірку Франка п. н. „Зів'яле листя“ зовсім справедливо назвав автора збірки декадентом. Справді збірка „Зів'яле листя“ дуже особиста, і хоч у деяких місцях високо-поетична, то проте своїм тоном антисуспільним і врешті аптеозом самогубства — наскрізь декадентська. Сам Франко відчув це добре, але „з собою самим у борні“ не міг довго встояти і заслонив себе самообманом, що його вже Гете дав у своїм Вертері: *„Sei Mann und folge mir nicht nach.“* Нормальний читач скаже собі очевидно: коли так, то нащо було писати? Так спітив себе і Щурат та слушно назвав Франка у висліді декадентом. Отже в вірші „Декадент“ Франко пробує відбити Щуратовий закид тим, що він, мовляв, не декадент. Видно з тієї оборони, що Франко справді був за позитивною мораллю, а не за мораллю декадентів.

Зараз по цьому вірші йде прекрасне „Моїй не моїй“ (ст. 21):

Поклін тобі, моя зів'яла квітко,
Моя роскішна невідступна мрія,
Останній сей поклін!.....
Тим, що мене ти к собі не пустила,
В моїх грудях зглушила і вгасила,
Любовний, дикий шал,
Тим ти в душі сумній і одинокій
На вік вписала ясний і високий
Жіночий ідеал.

Хіба оте прославлення чистоти у людини, яка не дуже то тією чеснотою „грішила“, не вказує на те, що душа автора була *„anima naturaliter christiana“?*

Дальший цілий цикль „Паренетікон“ (стор. 27-58 згаданої збірки) своїми думками наскрізь християнський. Наведемо з нього тут дешо.

(XXV. Строфи — 28):

Хто з всіми добрий хоче бути,
Той швидко втратить добрий путь.
Не може при добрі той жити,
Хто хоче злу й добру служить.
Бо хтівши догодить обом,
Він швидко стане зла рабом.

Цей вірш своєю ідеєю осуджує багацько з творчості й характеру самого автора. Побачимо це пізніше.

Або (ХХV, Строфи-38):

Ти сто людей побив у бою
І тим пишаєшся, герою?
Ось сей лиш власну пристрасть поборов
І над тобою він горою.

Та вже дальша частина збірки „Мій Ізмарагд“ п. н. „Притчі“ становить відступ від християнства в бік буддизму. Буддизм був тоді в Європі модним, бо давав атеїстам намістень релігії. Піддався йому був тоді в нас не тільки І. Франко (збірки „Мій Ізмарагд“ і „Semper tiro“, в цій останній особливо поема „Лісова ідилія“, де буддийська наука зрослася з твором Франка органічно, а не сюжетово), але й його радикальні наслідувачі, напр. др. Осип Назарук (його історична повість п. н. „Ярослав Осмомисл“ в одній частині наскрізь буддистична) і і. Буддизм став тоді в нас до того модним, що пок. о. крил. др. Ф. Щепкович присвятив йому навіть поважний твір п. н. „Буддизм“ (мабуть 1906. р.?). Наука Будди наскрізь практично-атеїстична, отже дуже підходила під охоту Франка: бути релігійним і рівночасно раціоналістом... Закінченням усього є в буддистів „нірвана“, ніякого пекла нема, а етика близька етиці стойків, байдужа для суспільних справ, вимагає від людини тільки змагання до виречення світа для... святого спокою. (Відомо, що цього найдемо в „спокоєвій“ етиці Максима Рильського в перший період його творчості, — також у деяких інших неокласиків).

Начитання східними, еретичними апокрифами й буддистичною літературою викликало у Франка фальшиве розуміння християнської етики. Бачимо це виразно в поемі „Іван Вишенський“, у якій Франко каже православному аскетові Вишінському визнавати зовсім не православно-християнський, а буддистичний аскезизм. І тільки в такому мимо-християнському, а на ділі чисто буддистичному зміслі виявляється трагедія в душі Вишінського: конфлікт між активною любов'ю близького а пасивною, — бо в правдивому християнстві такий конфлікт не існує — у правдивій науці Христової Церкви панує гармонія між обома стремліннями і правдива аскеза зовсім не перечить активній любові близького. Що поема „Іван Вишенський“ стовідсотково нехристиянська, про те вказує хоч би саме її, чисто раціоналістично-буддистичне, закінчення:

А в печері пустельницькій
Тільки білій хрест лишився,
Мов скелет всіх мрій, ілюзій, (раціоналізм)
і неєпінний моря шум. — (буддизм, наука про вічний оборот).

(Дивно нам, як досі наші „педагоги“ поручають цю поему молоді, навчаючи таким робом молодь фальшиво розуміти християнство та так витворюють у її душах непотрібні і для нації шкідливі конфлікти...)

Саме цей — спричинений частинно читанням апокрифів — відступ від правдивого шляху до християнства на манівці буддизму — був для Франка (Назарука й і.) тим великим кроком поза правильний шлях (*magnus passus extra viam*), який не дав йому

дійсно навернутися до особового Бога. І ось у тих же самих творах Франка, з яких дорогоцінними ізмарагдами виблискують правдиво християнські перлини, в тих же самих книжках стрічаємо недостойне глузування з релігії, гідне большевицького „Безвірника“: такі напр. речі, як „Свята Доместіка“-(свіння) або „Життя... преподобного Селедя“ — (оселедця). „Не може при добрі той жити, Хто хоче злу й добру служить...“ як писав сам же Франко.

Бажаючи бути понад усіми своїм умом, Франко рівночасно не мав цивільної відваги визволитися з драгоманівських пересудів. Указують на те згадані вище передмови, в яких автор теоретично випирається того, що практично в творах подає. Свідчить про те проречисто така психологічна недоречиця, як постать священика в повісті „Перехресні стежки“: священик представлений там спочатку, як ідеальна одиниця (аналогія: панотець із „Панських жартів“, ідеалізований на зразок єпископа з „Нуждарів“ Віктора Гюго), нагло — ні сіло, ні пало — виявляє себе при кінці твору каналією, хоч ця переміна психологічно зовсім неумотивована (подібно, як напр. неумотивована переміна в душі сотника Хоми в Шевченковій драмі „Назар Стодоля“). Видно, що авторові „не випадало“ ставити тоді на очі людям... порядного священика.

Повно таких, уже органічних, контрастів зломаної душі Франка маємо в дальших двох його віршевих збірках: „Із днів журби“ та *Semper tiro*:

Хоч не згасав ніколи вогник мій,
та полум'ям не бухав, більш димився,
а замість світла сипав іскор рій.
Хоч ненастанно стяг мій з вітром бився,
та не високо плив в руці slabій,
і хоч я жив, то все ж я не нажився.

(„Із днів журби“, ст. 21)

То знов:

Мов дерево серед степу безлисте
в осінній бурі б'ється і скрипить,
і скрип той чує поле болотисте, —
отак душа моя тепер терпить
слаба, безкрила, холодом прибита,
мов ластівка у річці зиму спить.

(Там же, 37)

Такі, справді поетичні перлини особистої лірики, — розкидані скрізь по згаданих двох збірках, — у порівнянні з неприродними, розумованими віршами, доказують нам ясно, що в них сме, а не в раціоналістичних віршах, виявилося дійсне **сердче „я“ Франкової душі**: бо скрізь із таких поезій присвічує нам справжня ширість і правдиве мистецтво:

Як би ти знов, як много важить слово,
Одно сердче, теплее слівце!
Глибокі рани серця як чудово
Вигоює — як би ти знов оце!...
Як би ти знов! Та це знання предавне,
Відчутні треба серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказався світ,

Ти б серцем ріс. Між бур життя й тривоги
була б несхитна, ясна путь твоя.
Як Той, що в бурю йшов — по гривах хвиль розлогих,
Так ти б мовляв до всіх плачущих, скорбних, вбогих :
„Не бійтеся ! Се я !“

(»Semper Tiro«, 256-7).

І коли з цими перлинами особистої, щирої лірики порівняти такі чисто раціоналістичні віршилища, як напр. стовідсотково масонський ідеями вірш „Гуманний будь“, чи безбожницький „Говорить дурень в серці своїм: „Єсть Бог“, то всякому, що хоч трошки розуміється на дійсному мистецтві, зразу ж видно: тут — в особистій ліриці — дійсна мистецька правда — там — у розумованих віршах — тільки віршування.

Це віршування випливало з гріхів гордости й нечистоти. Хто знає добре творчість Франка, той легко відкриє — особливо в його рецензіях та полеміках — відомий головний гріх гордости. Видно цей гріх і зі ставлення себе поруч, а то й на місце Бога в різних глузовоально-безвірницьких творах Франка, розкиданих між ін. і по згадуваних збірках, напр. „Страшний Суд“, „Вже ж твоя свята воля“ і б. і., та напр. у „Зів'ялому листю“. Що ж до гріхів нечистоти, то вони поза приватним життям поета, в якому стали причиною його невилікуваної недуги і смерти, теж скрізь по Франкових збірках; як ось напр. вірш, присвячений жидівській повії Ф. Р. (»Semper Tiro«, 258), де автор прославлює так зв. „вільну любов“, а властиво *Venus vulgivag'-у*. В дуже цікавій книжці М. Мочульського під наголовком „Іван Франко“ найдемо богатенько матеріалів для пізнання недуги Франка. Є там між іншим згадка й про те, що В. Гнатюк час до часу начебто впорскував недужому Франкові духові дози нечистоти; правдиво диявольське діло. Коли ж недужий Франко давав вислід своєму релігійному почуванню, а то й переконанню (нераз навіть публично, пор. спомини М. Голубця), то наші масонські пасинки скидали те все на карб його недуги, мовляв: божевільний.

Є в збірці »Semper tiro« (252-253) поезія „Опівніч. Глухо.“, яку блягерський „критик“ А. Крушельницький виправдує.. „нервами“ (подібно, як пізніше „божевіллям“). Цікаво, що про речі, які були вже написані в часі недуги, але які з християнством не годяться, про такі речі атеїстично-ліберально- „гуманна“ критика висловлюється похвально, не згадуючи ні словечком про недугу....

Що ж отже подиктували Франкові „нерви“:

Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер віє.
Я змерз. І випало з холодних пальців
Перо. І мозок стомлений відмовив
Вже послуху. В души глибока павза.
Ні думка, ні чуття, ні біль — ніщо
В ній не ворушиться. Завмерло все,
Немов гнилий ставок в гущавині,
Якого темну воду не ворушить
Вітровий подих.

Але чи? Се що?
Чи втопленики з болотного dna
Встають і з хвиль вонючих простягають
Опуклі, зеленуваті руки?

І голос чути, зойк, ридання, стогін —
 Не дійсний голос, але щось далеке,
 Слабе, марне, тінь голосу, зідхання
 Чутне лиш серцю, та яке ж болюче,
 Яке болюче!...

„Тату! Тату! Тату!
 Се ми, твої невроджені діти!
 Се ми твої невиспівані співи.
 Перед часом утоплені в багноці!
 О, глянь на нас! о, простягни нам руку!
 Поклич до світа нас! Поклич до сонця!
 Там весело — нехай ми тут не чахнем!
 Там гарно так — хай тут не гинем!“
 Не вийдете на світло, небожата!
 Не вивести вже вас мені до сонця!
 Я сам оце лежу у темній ямі,
 Я сам гнию тут до землі прибитий,
 А з диким реготом по моїй груди
 Тупоче, б'є моя лихая доля!
 І ще раз чути: „Тату! Тату! Тату!
 Нам зимно тут! Огрій нас! Лиш дихни
 Теплом, що з серця йде, повій весною,
 А ми пурхнем, оживемо, заграєм!
 Веснянним чаром, співом соловейків
 Наповнимо твою сумну хатину,
 Арабських пахощів на своїх крилах
 Нанесемо, коверцем пишинарвним
 Розстелимось під твоїми ногами.
 Лише тепла нам! Серця! Серця! Серця!“
 Де ж я тепла візьму вам, небожата?
 Уста мої заціпило морозом,
 А серце в мене вижерла гадюка.

Ми стримуємося від пояснювання того, що Франкові „подиктували нерви“. Тільки розбивкою підкреслюємо деякі моменти, решту нехай собі сам читач докаже. Зазначуємо, що цей вірш слідує зараз по вірші, який оспіував похвалу нечистоті...

Та зараз по цьому вірші наступає другий, „Як голова болить“. І цей вірш А. Крушельницький пояснює „нервами“. Читаємо:

Як голова болить!

Пожовклі карти
 Рукопису старого помаленьку
 Перебігають стомлені очі,
 А в голові грижа, немов павук,
 Снує сітки, немов штукар у тьмі
 Пускає сині, білі, пурпурові
 Ракети, вогнянним млинком вертиться,
 То вказує в бенгалськім світлі дики
 Якісь появи, що з тих карт пожовклив
 Зриваються, немов осіннє листя
 Під подихом хуртовини...

„Прийшов
 Святий Матвій у город людожерів.
 А люди ті такі звичаї мали:
 Не їли хліба, не пили води,
 А тільки жерли тіло чоловіче
 І кров пили. А хто чужий траплявся
 У город їх, то тут його хапали
 І, винвертівши очі, напували
 Отруйним зіллям і в тюрму саджали
 І клали їсти їм траву-отаву.“

І вже щеза з-перед очей рукопис,
 І ту страшну історію читаю
 У власнім серці: як я заблукався
 У город — будь ім'я його прокляте! —
 І поєно мене отруйним зіллям,
 Як очі вибрано мені, щоб я
 Не бачив, хто мене і пошо в'яже,
 І як замісто хліба довго-довго
 Я годувавсь ілюзії*) диким зіллям.
 І ось я темний у тюрмі ридаю:
 І не за тим ридаю, що пропало:
 Не за свободою, яка ніколи
 Свобідна не була; не за тим щастям,
 Шо лиш у снах являлось та дразнило.
 Лиши болить мене, що зведений
 До стану травоїдної худоби
 Я тямки чоловіцтва ще не стратив.
 Та ось брязкати ключі, скриплять завіси,
 Стукочуть кроки — се сторожа входить.
 Хтось шарпнув шнур, що в'яже мої руки
 І роздивля табличку, що до них
 Прив'язана. „Три дні ще і тоді
 Час буде вивести його“. Пішли.
 Мені не страшно. Що ж, три дні! Могли
 І зараз брати.

А може... може там
 Далеко десь, по той бік Чорномор'я
 Маленька барка надува вітрила.
 І в ній сидить Спаситель твій, що чудом
 Перепливے безодню і ввіде
 В останню ніч у сю сумну темницю,
 І верне зір тобі і скаже: „Встань і вийди!“
 Ге-ге, колись в легендах так бувало,
 Та не тепер! Не надійся нічого!
 Мовчи і жди!

Нам довелось прочитати чимало високо-мистецьких творів світової літератури, та — щиро кажемо — рідко доводилось зустрічати між ними такі страшні рядки! Чути в них оту страшну роену *damnī*, кару пекла, що полягає на вічному втраченні Бога. І нагадується нам другий, так же само зломаний безвір'ям, гордістю й нечистотою, і на цю ж саму недугу вмираючий — „антихрист“ Фрідріх Нітше. Тож і „антихрист“ Нітше, якого божевільна філософія опанувала була Гітлера й Мусолінія та спричинила страшну катастрофу 1939-1945 рр., цей Нітше, що „вбив Бога“, і він не витримав пекельної муки: туги за Богом. Вона прорвала його горду запеклість і ось із-під пера його поплила страшна скарга:

*Die Krähen schrei'n
und ziehen schwirren Flugs zur Stadt;
bald wird es schnei'n —
wohl dem, der jetzt noch Heimat hat!*

Ворони крячуть і летять
із гавом в місто:
невдовзі сніжить буде —
добро тому, хто ще сьогодні батьківщину має!

*Nun stehst du starr,
schaust rückwärts, ach wie lange schon!*

А ти стоїш заціпнілій,
глядиш назад, ах як вже довго!

*) Яка тут відплата долі: той самий автор, що називав хрест — „символ всіх мрій-ілюзій“ у поемі „І. Вишенський, той самий автор признається тут, що савме його атеїстичні мрії були „ілюзії диким зіллям“!...

*Was bist du, Narr,
vor Winters in die Welt entflohn?*

*Die Welt — ein Tor
zu tausend Wüsten stumm und kalt!
Wer das verlor,
was du verlorst, macht nirgends halt.*

*Nun stehst du bleich,
zur Winter-Wanderschaft verflucht,
dem Rauche gleich,
der stets nach kältern Himmeln sucht.*

*Flieg, Vogel, schnarr
dein Lied im Wüstenvogel — Ton! —
Versteck, du Narr,
dein blutend Herz in Eis und Hohn!*

*Die Krähen schrei'n
und ziehen schwirren Flugs zur Stadt:
bold wird es schnei'n —
weh dem, der keine Heimat hat!*

I в цій же книжці »Also sprach Zarathustra« Нітше, відпираючись Бога та проказуючи людству „радісну вістку“, що Бог мертвий (!), в тій же самій збірці пише:

*Noch einmal, eh ich weiter ziehe
und meine Blicke vorwärts sende,
heb ich vereinsamt meine Hände
zu Dir empor, zu dem ich fliehe,
dem ich in tiefster Herzenstiefe
Altäre feierlich geweiht,
dass allerzeit
mich Deine Stimme wieder riefe.
Darauf erglüht tief eingeschrieben
das Wort: dem unbekannten Gottes.
Sein bin ich, ob ich in der Freveler Rotte
auch bis zur Stunde bin geblieben,
sein bin ich — und ich fühl die Schlingen,
die mich im Kampf darniederzieh'n
und, mag ich flieh'n,
mich doch zu seinem Dienste zwingen.
Ich will dich kennen: Unbekannter,
Du tief in meine Seele Greifender,
mein Leben wie ein Sturm Durchschweifender,
Du Unfassbarer, mir Verwandter!
Ich will Dich kennen, selbst Dir dienen. —*

*Nein! Komme zurück!
Mit all deinen Märteln!
Zum letzten aller Einsamen,
O! komm zurück!*

*All meine Tränenbäche
Nehmen zu Dir den Lauf!
Und meine letzte Herzensflamme
Dir glüht sie auf!*

*O komm zurück,
Mein unbekannter Gott!
Mein Schmerz!
Mein letztes — Glück!*

Що ж, дурню, ти
перед зимио в світ утік?

Світ — ворота
до тисячі пустинь німих і зимних!
Хто втатив це, що ти,
не вдергиться ніде вже.

Стойш блідий, заклятий
на мандри зимові,
мов дим отої,
що все зимнішого неба шукає.

Лети, птахो, кряч
свою пісню на нуту пустарну! —
Сховай же, дурню, серце
криваве у лід і глум!

Ворони летять і кричать
із гавом в город:
невдовзі сніжить буде —
горе тому, що вітчини не має.

Іще раз, заки дальше помандрюю
і кину зором я вперед,
у самоті возношу руки
до тебе, від якого я втікаю,
а котрому у серця глибині
святочні вітварі поставив,
щоби завяди
Твій голос знов мене нокликав.
На вітвахах пала глибоко вирізане
слово: невідомому Богу.
Його я, хоч в злочинні зграї
я й досі перебуваю,
Його я, й відчуваю зв'язь,
що в боротьбі мене назад до нього притягає,
й, хоч як би я втікав,
мене до служення йому неволить.
Тебе я хочу знати, Невідомий,
Глибоко в душу сягаєш мені!
мов буря життя прошиваш мені,
непоянний, а рідний мені!
Я хочу знати Тебе, Тобі служити.

Hi! Повернися знов!
З усіми мукаами твоїми!
Д'останньому з самітників усіх,
О, повернися знов!

Всі моїх сліз струмки
Пливуть до тебе!
Й останнє серця полум'я
пала тобі!

Прийди назад,
невідомий мій Боже!
Ти болю мій!
Мое останнє — щастя!

Чи не краще, чи не щасливіше поцілувати пробиті за нас руки Розп'ятого, що кличе до нас: „Прийдіть до мене всі, що трудитеся й обтяжені ви!... Поправді, поправді кажу вам, що Я двері вівцям. Усі скільки їх перше Мене приходило, то злодій розбійники... Я — двері: коли через Мене хто ввійде, спасеться... І Я життя вічне даю їм, і вони не загинуть навік, і ніхто їх не вирве з Моєї руки“.

Так, ми католики, вибрали Бога. І в цьому виборі-рішенні ми щасливіші від тих, які шукають раю на землі. І в цьому виборі ми розумніші від усіх раціоналістів-розумників. І в цьому виборі ми практичніші від усіх практичних людей життя й інтересу.

Вибрали Бога й Його непомильне вчення, яке Він нам передає в науці св. Католицької Церкви, Його містичного Тіла, ми маємо провід на все життя („Я є дорога“), маємо вказівку на кожну пригоду — положення в житті. Для того, читаючи твори хоч і як великого письменника, ми добровільно — задля Бога — вибираємо з них тільки те, що згідне з Божим законом, як це писав І. Франко:

„Добру науку приймай,
Хоч її від простого чуєш;
Злої ж на ум не бери,
Хоч би й святий говорив.“

А дальше:

„Не може при добрі той жити,
Хто хоче злу й добру служить.“

Отже вибираючи так, ми вибираємо єдино-розумне, єдино-корисне, єдино-щасливе для нас. Бо не письменники сотворили правду, добро і щастя, а Бог; і відтворюючи правду, добро і щастя, письменники тільки прибирають їх відблеском Бога — красою. Коли ж — для гріхів своїх — письменник часом зійде з тієї правильної дороги на шлях блудного сина, то ми християни — не повинні тим обурюватися, бо воно людська річ — упасті. Але ми повинні зrozуміти відхил і, відкидаючи його, як противний Богові гріх, рівночасно мати спочуття і зрозуміння для грішника, як людини, як нашого близького.

Творення так званого „культу“ письменникам, тобто обожання і визнання за святе всього, що письменник написав, та „забронзовування“-забріхування життєпису письменника, тим, що подається „віруючій“ публіці тільки добре сторінки життя письменника, а промовчується лихі, тобто творення якоїсь світської beatificaciї грішній людині — все те, як із вище сказаного виходить — брехня й відступ від Бога. Така „культова“ брехня не допускає до дійсного зрозуміння намірів і творів письменника. Наївні візнявці такого культу сходять до „стану травоїдної худоби“, який не дасть їм ані правди, ані щастя, а тільки у цьому житті пошкодить їм і нації, а то і може довести їх до втрати вічного щастя. Бо всякий культ грішної людини це спротив Божій заповіді: „Не будеш мати інших богів, крім Мене!“ Культ можна мати тільки для вибраних творів поета, таких, які стоять у згоді з Божим законом. Для поетів же, як людей, треба мати не культ

а людське спочуття ѹ вирозуміння: треба старатися зрозуміти їх, треба старатися направити їх провини, треба за них молитися. Тоді лише зїде на нас із творів і життя поетового благословення його:

„Благословлю тебе, щоб аж до скону твого
Доніс ти серце чисте й ширу душу...“

(„Моєму читачеві“, І. Франко).

РОБЕРТ ГЮ БЕНСЕН

ОПОВІДАННЯ ОТЦЯ ШТАЙНА

Роберт Гю Бенсен, визначний англійський романіст католицького напрямку. Оповідання, яке тут друкуємо, взяте зі збірки оповідань п. н. „Історій про духів“. Сама збірка дуже цікаво написана. Зміст її такий: При канадській церкві св. Піліпа в Римі стоїть гарний монастир. У його вечірнику сидить декілька священиків різних націй, які прибули до Риму чи пробувають там для полагоди різних справ. І ось у гутірці між ними вириває питання, як має католик ставитися до різних позаприродних чи таємних явищ. Одні з учасників гутірки перечать узагалі існування всього метаєтнічного, інші підтверджують. Навпослі годяться всі на те, що кожний із них розкаже іншим одну подію зі свого життя, подію, яку можна б зачислити до дивних явищ. Одинокий світський між отими панотцями, мистер Бенсен, записує ті оповідання й дискусію над ними; і так ніби повстає його збірка „Історій про духи“. Одне з таких оповідань, п. н. „Історія панотця Гірльстона“, про опанування людини дияволом, помістили ми в 2-му числі журналу „Життя і Слово“; тут друкуємо інше „оповідання отця Штайна“. Для кращого зрозуміння оповідання додамо, що герой оповідання о. Штайна — це буде він самий; але з монаною покори він того сам не говорить. —

Я дуже захоплювався зверхнім виглядом старенького отця Штайна в перших тижнях, які я провів у Римі, все таки мусів я при цьому позбутися деякої легкої нетерпеливості, яку викликувала в мене його поведінка. Він був повільний у мові своїй, і в думках, і в руках, а при тому мав оту прикметну німцям, переконливу природність. Я любив обсервувати його широке, дуже часто неголене обличчя, його глибокі, іскристі очі, важку постать, що робила враження постійної непорушності, і я радо дозволяв його духові — наче крізь скляну баньку — діяти на мене, коли він — наче якась машина — працював над якоюсь справою, яку починав викладати. І він теж мав для мене якесь свого роду батьківське зацікавлення, яке виявилося коли ми стояли один біля одного, і він клав свою важку руку мені на плече, або, як ми були в русі, поклепував мене нею важко по плечах. А проте мав він віймкове виховання, бачив багато світа, нехай і крізь окуляри своєї батьківщини, які завжди й усюди носив, і головно знав добре Англію, яку пізнав, коли був душпастирем у Лондоні. Дуже вдало послуговувався своїм величезним словниковим запасом.

Я дуже зрадів, коли другого вечора прелат заповів, що отець Штайн готовий унести й свій уклад до нашої збірки оповідань. Але німець, що почував себе видно паном положення, розводився своїм захрип-

лим і шерстким голосом над тим, щоб свої спогади якнайкраще передати, і ми майже пів години сиділи при вогні, заки він урешті рішився розпочати своє оповідання.

„Це ніщо інше, тільки сон — сказав він, — „але я переконаний, що й сни походять від доброго Бога. Деякі з них, звичайно, не мають ніякого глузду і виказують нам ніщо інше, як тільки забурення нашої власної природи, коли вилучена наша порядкувальна воля; але інші — в те я твердо вірю — є шепотом самого Бога і говорять нам про те, нашо глухі наші вуха в годинах неспання. Ви не думаете, що правда за мною? Отож добре, то ж слухайте!

„Яких тридцять років тому знову я в Німеччині одного чоловіка, який довгий час жив без однієї думки про Бога. Католик із уродження, він був у релігійних питаннях досить ознайомлений, але, як молода людина підпадав спокусам і не мав відваги на сповіді визнати своїх гріхів. Він брехав, святотатські сповідався і так ішов до св. Причастя. Одного разу пішов він — рішений врешті добре висповідатися — до іншого священика; але коли прийшла річальна хвилина, він утратив відвагу. Отак побільшуваючи він свої гріхи, аж урешті втратив віру. Так буває завжди, ми знаємо це добре. Душа не може довго тривати в такому роздвоєнні, доки вона вірити у Бога, і так одного дня вона вирікається Його актом своєї волі. „Це неправда, це неправда“ — кличе вона до себе; навпослі голос віри мовкне і спіннути очі душі.“

Священик спинився й оглянувсьдовокруги. Старенький отець ректор притакнув кілька разів головою.

„Отож жив він отак яких двадцять років без Бога, але не був незадоволений, бо його душевні сили завмирали помалу одна по одній і він помалу непомітно тратив їх відчуття. Декілька разів вони ще ставили спротив, наче в передсмертних поруках, але він хутко таке поборював. Одного разу, коли вмирала його мати, його душа була б знову пробудилася; вона кричала в ньому й добувалася наверх, але він не хотів її слухати. „Даремне, казав він до неї, для тебе нема вже більше надії. Сиди тихо, я не маю вже що дати тобі. Ти mrієш, — а я знаю, що такого життя, в яке ти віриш, взагалі нема. І він знову боровся з нею, доки не втихла вона.“

Ми сиділи, не ворушившись. Я ніколи й не догадувавсь такої великої жаги в старенького чоловіка, що завжди здавався мені якимсь таким важкуватим і тупим, що наче був нездібний до якихнебудь ніжніших почувань або висловів і далекий від усього трагічного. А ось тепер Його обличчя оживилося, брови під час опонідання стягалися і нам здавалося, наче б ми слухали історію якогось вбивства, яке оповідач мусів бачити власними очима. Отець прелат вдивлявся бездушно в огонь, а о. Бренд обсерувував німця з боку. Цей набрав тепер повну пушку табаки, замкнув табакерку, розлігся в кріслі і розповідав далі.

„Цей чоловік виріс був на побережжі, але тепер жив в одному місті над Райном, де мав якесь підприємство. Від смерті свого батька він не бачив більше своєї рідної місцевості, яку був колись із матір'ю покинув. Тепер було йому вже біля тридцяти п'яти років. І тоді зйшла на нього Божа ласка. Жив він у домі одного свого родича, в якого підприємстві був спільником.

„Одної ночі сниться йому, начеб він був дитиною і йшов на прохід

із кімось, у кім пізнавав начеб то свою померлу сестру. Вона померла була ще заки він прийшов на світ. Він не бачив у сні її лица. Вони йшли по білій від пилюги дорозі опівдні якогось гарячого літнього дня. Довкруги не було видко нічого іншого крім похилої рівнини, сіруватої околиці, що поросла сухою травою. А над ними небо і палюче сонце. Був дуже втомлений, дуже боліли ноги і він плакав ідучи далі, але не мав відваги голосно скликувати, зі страху, щоб сестра не обернулася і не побачила його; бо він знов, що вона — дух, тому не хотів бачити її очей. Не було ні вітру, ні хмариночок, ні пташок, — тільки в обгорілій траві сюрчали цвіркуні, і в уяхах стугоніла йому кров так, що думав — приайдеться збожеволіти від того. Отак ішли вони довго-довго вгору — хлопець позад своєї сестри. І здавалося йому, що опе йдуть вони вже дуже довго, ціле життя, і ніколи не дійдуть до краю дороги. Його ноги потопали аж по кістки в пильозі, сонце жарило в голову, здолу сліпила очі біла дорога, а слязи стікали йому по обличчі.

„Аж ось — легкий вітрець війнув йому по лиці. Сестра почала йти хутчіш, — а йшла вона зовсім нечутно. Він теж намагався приспішити кроки, але не мав сили. Серце било молотом, ноги відмовляли послуху, а сестра віддалювалася щораз більше. Не мав відваги затримати її, віривши, що вона всетаки не лишить його самого, а боявся, що вона обернеться і погляне на нього. Урешті йшов уже самотній, та боявся присісти й відпочати.

„Дорога мала ще один горбок і коли він вийшов на нього, побачив сестру в далені. Її постать була вже зовсім маленька, вона махала до нього рукою. Позад неї лежало синє море, як лагідна, в ошвиденні спеці зникаюча лінія, — і він знов уже тепер, що кінець його болісної дороги був близько.

„Коли перейшов останню горбовину, лінія моря піднеслась вище. Вузенька як риска олівця мигтіла тепер границя між площиною моря і не-босхилом.

„Хлопець із кожним кроком наблизався до сестри. Запорошена дорога переходила помалу в порослий травою ґрунт, і ноги його вже відчували холоду свіжої трави. Коли він дігнав сестру, поклався на траву біля неї. Вона спочивала, заклавши руки за голову, і дивилася на море, що лежало яких тисячу стін нижче. Він ще не бачив її обличчя.

„У підніжжя скелі видніла маленька біла дюна, з обох боків спадали в море камінні рифи й кидали багряні тіні на пісок. І було вже тут видно птах, що літали довкола скелі. Море під ними було таке прозоро синє, як дорогий камінь на персні кардинала, якого він раз бачив. Від моря повівав вітрець, — і хлопець відчув велике щастя.“

Важкий і старечий голос отця Штайна ввірвався наче б то в якомусь ісхлипі, а він сам обернувся до нас.

„Ви знаєте такі сни,“ сказав він, „я не можу цього так передати, як він мені розповідав, але він казав, що воно було як радість визволеного — могти дивитися на море, відчуваючи його подих і дихати віддихом його.

„Хлопець думав, що сестра буде починати говорити, але вже тепер не почував до неї відрази. А всетаки він знов, що якась тайна мусить бути виявлено, щось, що вяснити усе: чому власне вони отут лежати обоє, чому вона прийшла до нього, чому тут було море і мала дюна під ними, і вітер, і пташки.

„Він радо чекав, аж прийде час і дозволить сестрі говорити. Він знов, що вона буде говориги. І він не мав іншого бажання, як тільки лежати отут побіч неї по такій порошливій мандрівці, і ждати на її слово, що його скаже вона.

„Спочатку він був іще такий задиханий, і кров іще так стугонала йому в вухах, що нічого більше не чув, лише оте стугонаня і власний спіт; та невдовзі він заспокоївся і почав сприймати якісь інші голоси, гук моря під ними. День був тихий, але там унизу був рух: хвили з хлюпотом злегка вдаряли об скелі. Те все було так глибоко під ними, що він міг бачити приплів хвили, ще заки її шум дійшов до його вух. А він лежав отам і дивився і слухав. Велична мельодія вщасливлювала його, ще більше полиск води, як і холод і відпочинок: бо це був голос самого моря, яке тепер говорило до нього.

„Нараз він завважив, що його сестра сперлась на ліктях і дивилася на нього. Він дивився їй в очі і пізнавав їх, хоч вона померла, ще заки він прийшов на світ. І вона теж слухала з відкритими устами співу моря. Він знов, що тепер почує тайну і всміхнений шукав її очей. Вона дала йому знак рукою, щоб сидів зовсім спокійно і чекав — і знову розлягся той солодкий пошум і хлюпіт моря, а вона сказала своїм м'яким голосом: — Це є Дорогоцінна Кров.“

Отець Штайн замовк. Із нас теж ніхто не находив слова. Щодо мене, то ця історія мене незвичайно захопила а я не знову чому. Потім наше коло заворушилося і француз промовив: „А пізніше?“...

„Чоловік прокинувся“, — закінчував о. Штайн — „і відчув, що його лице було мокре від слів.“

Ця історія була така коротенька, що нам залишилося ще кілька хвилин до вечірньої молитви. Але ми чекали мовчки аж почули голос дзвону в кампанілі і о. ректор устав, щоб попровадити нас до західної частини перковної галерії. Я побачив, що о. Штайн ждав на мене біля дверей, і я знов — чому.

Він поклав мені на плече свою важку руку і держав мене так, аж усі зійшли сходами вниз, а тоді стиснув мені сильно руку і я міцно стиснув його, — я розумів, що він хотів тим сказати.

Переклад Б. Николин

*

ВАСИЛЬ ЛІМНИЧЕНКО

З ПОСМЕРТНОЇ ТЕКИ

ЧИТАЮ, Павле, твої послання
І цементую силою їх слів
(— Дарунками святих твоїх послів —)
Моє крихке й повриване змагання!

На скандах і речітативах чтеній
Моя душа — моя молоді вінку:
(— В весільнім, гойним спалаху й танку:)
Волічка на Господнім веретені!

І мечу на твоїї далекі путь
Велику тугу серця, що кипить:
Шукає за елеями напутгій
У вічності, назавжди, не на мить!

БЛАГОСЛОВЕННІ ви, що сміло йдете
В предвічних сонці імперію промінну
І носите сорочку волосинну
В походах у своїї далекі мети!

Благословені ви, вояки вперті
Розп'ятого, скривленого Бождя!
Бо ваші кроки, ваша думка кожна
Це самопевні перекори смерті!

Буде бо так, що впадете в дорозі
У гріб, як кожний інший чоловік,
Та в вашії вірі у бессмертя, в Бозі
Найдете те, чого шукали вік!

Бо ваші бедра — ланцюхами жерті!
Бо ваші душі — гнізда глузу з смерті!

СВЯТА молитво!
Ти немов аркан,
Хватаєш небо у духові сковки.
Твої слова — барвиці хоруговки
При шляху днів, що ним іде мій Пан!

Свята молитво!
Благовістя в типі
І пелюстко душі, що роздвітає!
Нехай твій легіт у твоїм затиші
І нині й завтра і по вік вітає!

Невже тобі, душі, хтось видер
Ту стрілку, що показує все в гору?
І не манить тебе вершок Тавору,
Де тихні гамір, ярмарок, гармідер?

Свята молитво! Прискаж благовістям
В моє гірке, кочоване безвістя!

ПРО ЩО Тобі, Маріє, говорити,
Про що казати нині маю я?
Хіба про те, що вся душа моя
Хотіла би в житті добро творити?

Хотіла би палати чином і розцвісти
Троїядою між тернами коварств,
Хотіла би — так ревно й без митарств —
Тобі недолю світа розповісти.

Хотіла би сказати, що без ласки
Життя — поборсане, мов сирота!
І придумана людьми судьба — не та,
Яку береш під свій покровний захист!

Бо, де Твоя вже не лунає слава,
Там людська доля — скорбна і лукава.

М Е Ж И

З давен-давна господарі
Мали межі і граници
Там де ниви і загони,
Перелоги й ораниці!

Як не смужка зелененька,
То борозна і камена
Межували двох сусідів,
Іх жита та іх ячмена.

Та — нагрянув час спільноти:
Треба межі касувати!
Мусів кожний межу здерти
А камена розсувати.

Грянула пора одноти:
Все царина, лан — тай тільки,
Зникли межі і граници:
Всі поля — одної спілки!

Та створилися граници
Між людьми, в самім народі!
Перекинулися з поля
У same життя, та й годі.

Але зелененькі смуги
У народі почорніли...
Борозни в житті глибшали,
Межі між людьми терніли.

І склалося неймовірне:
Люди з поля межі звергли,
А своє життя на межі,
Мов на вістря, розпростерли!..

* * *

ВЖЕ вітертий пожовкливий часословець!...
Впродовж років щодня в моїх руках...
Я пошу спадки у його лубках,
Мов зорянний, блакитний королевич...

Я по мосму ходжу з ним садові,
Як з білою китицю троянд,
А з церковні, немов з святих веранд,
Падуть на мене погляди Христові!

Пожовкли в нім, поплямлися листи...
Та він мені такий, як був тоді,
Коли троянди починали цвисти
В моїй душі, надміру молодій!...

Колись задзвонята похоронні дзвони,
А він буде — в моїй мертвій долоні!

ЗАГОМОНІЛИ арії колядки
І розтряслися нині по селі,
Мов маки і ромени по зелі...
Всі діти мов в полум'ях лихорадки.

Скажи: чому негoden я забути
Про гомони колишніх колядок,
Чому то їх кожнісінький рядок
Так виразно з давного часу чуті?

Скажи, скажи: чому мені так банно
За колядками з молодечих літ?
І, хоч би я зійшов ціліський світ,
Не вчую вже колядки: — Ясна Панно!...

ЛІШ ТИ один потрапив нас спасти
І зберегти,
І сонде в нашу темряву внести, —
Лиш Ти, лиш Ти...

Лиш Ти один врятувши нас від мук
І сусти,
Від провалу в безрадоші розпук, —
Лиш Ти, лиш Ти!

Лиш Ти один не лишив нас самих,
Мов сироти,
Що втратили батьків, майно, domi, —
Лиш Ти, лиш Ти!

Лиш Ти один, лиш Ти один такий
На всі світи,
Що пожемчужини нам гіркі роки, —
Лиш Ти, лиш Ти!

Лиш Ти одна поможеш нам нести
Важкі хрести
І душі від упадку соблюсти, —
Лиш Ти, лиш Ти!..

* * *

ЗАШАРГАНИЙ іду на супочинок...
І ввечері вершок моїх наснаг
Мав на собі лиш піт!.. І без хісна
Вершив від ранку я мій розпочинок!..

І хоч ввесь день лунав при мені лопіт,
І хоч ввесь день я в гомонах палав, —
Ні одної журби не подолав,
Не зверг зі себе ані один клопіт!

Та хоч не міг покласти в полі копи,
Але — я жав, і жав, і жав, і жав!
Але мої позиції й окопи
Я ні разу самими не лишав!

А Ти, хоч і безуспішний мій вчинок,
Благословиши мій тихий супочинок!

ВЖЕ на черешні лиш по черешенці...
Стужавіли у колосках жита,
До берегів загону, мов над став,
З серпами вийшли в сорочинах — женці.

Насерпали чотирограння озер,
Накидали на них не лиш снопи,
А ї ясні копи, наче короби,
Що повезуть нас аж в наступну осінь.

А я по свіжих стернях з часословом!...
Создав поклін розіскреним серпам
І привітав женців Господнім словом...
Вони ж до мене з приносом снопа!..

Вже вечір... Дзвонить дзвін з сільської башти...
Як солодко відчути: Я — їх пастир!...

ЛІШ ТИ і я... і голос остроги:
— Все тлінне вному серці побори!
— Ввесь переймися, спалахни й гори
Богнем їзддів Господньої остроги!

— Усе пройде, усе пропаде й щезне!
— Лиш те в тобі, що Боже, не мине,
Бо час (— а вік, короткий рік! —) жне
Твою дочасну славу в чорні бездни!

— Настав усі свої спромоги в Боже,
Перетвори себе на вічний стрій!
А вічне тлінне завжди переможе,
І дійсне лишиться на гробі мрій.

— І перестав усі духові туги
На шлях борні, змагання і натуги.

* * *

Р. Н.

Голгота Унії в Карпатській Україні

Трилітня діяльність останнього єпископа Др. Теодора Ромжі

Мукачівська гр. кат. єпархія, що в роках Карпатської України 1944. року з-під мадярської окупації перейшла під окупацію союзницьку, мала 461.555 греко - католицьких вірних, 459 церков, 281 парохій, 354 священиків, 35 монахів Чину св. Василія Великого в 5 монастирях і 50 монахинь Чину св. Василія Великого в 3 монастирях. Православних на тому терені не було більше, як до 40.000, а й то православних не з переконання, а найчастіше з реакції проти колишнього мадярського уряду, що переслідував слав'ян - русинів, як також із реакції проти у більшій своїй частині змадяризованого гр. кат. священства за першої числ. республіки. Православний рух, започаткований на більшу скалю російськими емігрантами й підтримуваний чеським урядом відразу після перевороту в роках 1919 - 1920, тратив свій розмах уже в роках 1926 - 1928, а від р. 1932 попав зовсім у застій аж до р. 1944.

По смерті єпископа Олександра Стойки (31. травня 1943) дочасно управляв єпархією протоієрей Олександер Ільницький, як капітулярний вікарій. Тому, що окупаційний мадярський уряд робив великі труднощі з іменуванням нового єпископа - українця, Апостольський Престол дня I. січня 1944. р. іменував гр. кат. Гайдудорозького єпископа в Мадярщині Др. Николая Дудаша ЧСВВ. дочасним Апостольським Адміністратором Мукачівської єпархії, а вже у вересні цього самого року іменував і єпископа - помічника в особі молодого 33-літнього О. Др. Теодора Ромжі, що був професором богословії та духовним провідником Духовної Семінарії в Ужгороді.

Новий єпископ родився в Карпатській Україні, в селі Великий Бичків, дня 14. квітня 1911. р., де його батько був залізничним урядовцем. Гімназійні студії покінчив у Хусті, де 1930. р. з відзначенням зложив матуру. Того ж року тодішній єпископ Петро Гебей висилає його до Риму на філософічні й богословські студії. Дня 25. грудня 1936. р. був висвячений у Римі на священика, а р. 1938. вернувся на Закарпаття, де в часі мобілізації відбув 5-місячну військову службу й опісля був іменований парохом у Березові недалеко Хусту. Р. 1941. єпископ Олександер Стойка призначив його професором і духовником богословів в Ужгороді. У тій праці застає його й єпископська номінація. Його консекрація в єпископи відбулася в катедрі в Ужгороді дня 24. вересня

1944. під гук гармат і вибухи бомб, що розривались на недалекомуsovетському фронті. Під страшний гук смертельних хоралівувіходив молодий єпископ у нове апостольське життя, що закінчилось його геройським мучеництвом.

Першим успіхом, що його осягнув молодий єпископ, було спинення німецьким командуванням наказаної вже евакуації цілого населення. Коли німецька й мадярська армія до полуночі дня 27. жовтня 1944. р. відступила з Ужгороду, зірвавши всі мости й висадивши аеродром у повітря, після обіду того ж дняsovетська армія ввійшла до міста. Населення гробовою мовчанкою привітало нових окупантів і в серці леліяло надії, що Закарпаття ввійде в склад демократичної нової Чехословацької республіки, як це заявляла чехословацька влада через радіо з Лондону. Незабаром прийшло й НКВД, зачалися масові арешти, грабунки й мітинги, влаштовувані політрукамиsovетської армії. Дня 27. жовтня прибула до Хусту частина чехословацької влади, отже були великі надії на те, що Закарпаття буде належати знову до ЧСР., тим більше, що йsovетські представники заявляли, що вони Закарпаття тільки звільняють від загарбників. Але коли на територію Закарпаття прийшла вже й чехословацька легія, Совіти її перекинули через Галичину на карпатський просмік Дуклю, де дві третини тієї легії й лягли головами. Тим часом Совіти почали проводити свої пляни, що опісля довели до насильного прилучення Закарпаття до УССР. Генерал - полковник Мехліс і полковник Тюльпанов захопили в свої руки всю владу.

Дня 6-го листопада в Ужгороді й на цілому Закарпатті обов'язково святковано „визволення“, що його принесла Червона Армія. В Ужгородському театрі мала бути святочна академія. Кілька годин перед початком академії прийшов до єпископської палати в Ужгороді один вищий старшинаsovетської армії, щоб запросити єпископа Теодора на цю вроčистість і сказав, що єпископ обов'язково мусить привітати Червону Армію та її вождя Сталіна. Відразу й подиктував, що єпископ має говорити: має подякувати Червоній Армії за визволення, заявиться за однією українського народу з російським, закликали молодь, щоби вступала в ряди Червоної Армії та просити Сталіна, щоб сповнити віковічне прагнення українського населення Карпатської України з'єднатися з народом Радянської України. Єпископ вимовлявся, що запізно його запрошено й він не має вже часу приготуватись до промови, але офіцер категорично заявив, що єпископ мусить бути на академії та мусить промовляти, а що має говорити, це вже йому сказано і нарешті підкреслив, що евентуальна відмова може мати тяжкі наслідки для всієї Греко - католицької Церкви. Єпископ порадившися зі своїм найближчим оточенням, вибрався до театру на академію. З льожі просто вивели його на сцену й поставили у ряд, де вже стояли інші, що мали промовляти. Коли прийшла черга на єпископа, він говорив коротко. Висказав подяку небесному Отцю за те, що жах війни перейшов над нашою країною без більших жертв у людях, казав, що гуркіт гармат і вибухи бомб не викликували в нас страху, бо вони звіщали, що визволення несуть

нам вояки братського народу, якого мову і звичаї знаємо з літератури і під кінець висловив подяку Сталінові за гладкий хід війни на терені Закарпаття та побажав дальших успіхів і швидкого миру.

Наступного дня місцевий часопис „Закарпатська Україна“ приніс велику статтю про академію з 6-го листопада, в якій були опубліковані всі промови виголошені на академії, але промову єп. Теодора подано в зовсім змінений формі так, що виходило, що єпископ просив Сталіна приєднати Закарпаття до УССР. Коли єпископ запротестував проти такого перекручування, головний редактор того часопису відповів: „Ви не так говорили, але так мали говорити.“ Промову єпископа опубліковали опісляsovетські часописи й московська „Правда.“ Після цього сумного досвіду єпископ замкнувся й рішився не брати участі в ніяких академіях, чи зборах та не приймати ніяких журналістів, що в перших часах усіма способами старалися дістати від нього інтерв'ю.

В Ужгороді виходили 3 українські часописи, в яких половина статей була писана по - українськи, а половина по - московськи, а також 2 часописи в мадярській мові. Формувалися народні комітети, політруки укладали лісти предсідників і членів комітетів, використовували амбіції молоді, розбуджували ненависть до чехів і почали вже явно говорити про формування самостійної Закарпатської України під протекторатом Советів. Усе відбувалося так, що про якийнебудь спротив небезпечно було й думати.

На день 26. листопада скликано до Мукачева делегатів усіх народних комітетів. Вони вибрали Народню Раду, що стала тимчасовим урядом Закарпатської України, і заразом під бағнетами були змушені підписати т. зв. „Маніфест“, у якому заявляється, що народ Закарпаття рішив зірвати всі зв'язки з чехословаками й відорватися від числ. республіки, і тому просить батька Сталіна, щоб він прийняв народ Закарпаття в братський союз народів СССР. Членами Народньої Ради вибрано самих комуністів і безрелігійних „православних“. Урядовою мовою в канцеляріях Народної Ради в Ужгороді була спочатку мова українська, але напливали нові урядовці з Советів, автохтонів помалу усувано, і так у Народній Раді Закарпатської України урядовано невдовзі по - московськи, хоч Урядовий Вісник Народньої Ради виходив українською мовою.

Першим і найважнішим завданням Народньої Ради було довести до „воз'єднання“ Закарпаття із Советами. Другим завданням було зліквідувати Гр. кат. Церкву, як це пізніше виявилося. Виконанням одного й другого завдання керував полковник Тюльпанов, а виконними органами стали Народня Рада, комуністичні народні комітети і члени народньої міліції, вибираючи з шумовиння міст і сіл.

Про спосіб „демократичного“ приготування до „воз'єднання“, про його проведення та про „восхищення“ народу з того приводу — треба б написати осібну довжелезну статтю. Та тут займенюється тільки церковними справами.

Атаки проти Гр. кат. Церкви не зачались відразу, в перших днях советської окупації. Вже більш, як 10 літ у цілій країні па-

нам вояки братського народу, якого мову і звичаї знаємо з літератури і під кінець висловив подяку Сталінові за гладкий хід війни на терені Закарпаття та побажав дальших успіхів і швидкого миру.

Наступного дня місцевий часопис „Закарпатська Україна“ приніс велику статтю про академію з 6-го листопада, в якій були опубліковані всі промови виголошені на академії, але промову єп. Теодора подано в зовсім змінений формі так, що виходило, що єпископ просив Сталіна приєднати Закарпаття до УССР. Коли єпископ запротестував проти такого перекручування, головний редактор того часопису відповів: „Ви не так говорили, але так мали говорити.“ Промову єпископа опубліковали опісляsovетські часописи й московська „Правда.“ Після цього сумного досвіду єпископ замкнувся й рішився не брати участі в ніяких академіях, чи зборах та не приймати ніяких журналістів, що в перших часах усіма способами старалися дістати від нього інтерв'ю.

В Ужгороді виходили 3 українські часописи, в яких половина статей була писана по - українськи, а половина по - московськи, а також 2 часописи в мадярській мові. Формувалися народні комітети, політруки укладали лісти предсідників і членів комітетів, використовували амбіції молоді, розбуджували ненависть до чехів і почали вже явно говорити про формування самостійної Закарпатської України під протекторатом Советів. Усе відбувалося так, що про якийнебудь спротив небезпечно було й думати.

На день 26. листопада скликано до Мукачева делегатів усіх народних комітетів. Вони вибрали Народню Раду, що стала тимчасовим урядом Закарпатської України, і заразом під бағнетами були змушені підписати т. зв. „Маніфест“, у якому заявляється, що народ Закарпаття рішив зірвати всі зв'язки з чехословаками й відорватися від числ. республіки, і тому просить батька Сталіна, щоб він прийняв народ Закарпаття в братський союз народів ССР. Членами Народньої Ради вибрано самих комуністів і безрелігійних „православних“. Урядовою мовою в канцеляріях Народної Ради в Ужгороді була спочатку мова українська, але напливали нові урядовці з Советів, автохтонів помалу усувано, і так у Народній Раді Закарпатської України урядовано невдовзі по - московськи, хоч Урядовий Вісник Народньої Ради виходив українською мовою.

Першим і найважнішим завданням Народньої Ради було довести до „воз'єднання“ Закарпаття із Советами. Другим завданням було зліквідувати Гр. кат. Церкву, як це пізніше виявилося. Виконанням одного й другого завдання керував полковник Тюльпанов, а виконними органами стали Народня Рада, комуністичні народні комітети і члени народньої міліції, вибирали з шумовиння міст і сіл.

Про спосіб „демократичного“ приготування до „воз'єднання“, про його проведення та про „восхищення“ народу з того приводу — треба б написати осібну довжелезну статтю. Та тут займенома тільки церковними справами.

Атаки проти Гр. кат. Церкви не зачались відразу, в перших днях советської окупації. Вже більш, як 10 літ у цілій країні па-

нував релігійний мир, утихли всі давніші боротьби і Гр. кат. Церква тішилася безсумнівним авторитетом та мала великі впливи в народі. Полковник Тюльпанов, пан життя і смерти на Закарпатті, сподівався, що вдастся йому використати Гр. кат. Церкву в пропаганді ідеї „воз'єднання“ Закарпаття з Советами. Тому то в перших днях окупації окрім звичайних грабунків по церквах і крім спалення церковних книг у Плоскові, в Ужгороді - Цегольні, Радванці та декілька інших місцевостях, Гр. кат. Церква не зазнала більших шкід. Військовий командант міста Ужгорода зложив на віть візиту у єп. Теодора та запевняв його, що совєтська армія прихильно ставиться до Гр. кат. Церкви. Але полк. Тюльпановим створена Народня Рада і йому ж підпорядковані народні комітети та народні міліції швидко й недвозначно показали, які є заміри їх червоного творця.

Уже в перших днях грудня 1944. р. до Єпархіального правління в Ужгороді доходили вісті, що головно в околиці Хусту, в селах із переважаючою православною людністю, місцеві комітети при активній допомозі красноармійців, а в пізніших місяцях при допомозі міліції, насильно забирають гр. кат. церкви та викидають гр. кат. священиків із парохій. Така доля стрінula церкви в Нижніх Селищах, Липчі, Нанкові, Лисичеві, Вучкові й Шандорові. Насильно перебрали церкви й заразом викинули священиків у Кошлеві, Кушницях, Крайникові, Новому Барові, в Тереблі й у Вульхівцях.

Положення погіршилося, коли повернулась із Москви делегація православної Церкви, що під проводом ігумена Теофана Сабова в днях 7 - 13. грудня обговорювала в Москві справу приолучення закарпатської православної Церкви до московського патріярхату. Відтоді вже одвертою стала боротьба проти Гр. кат. Церкви. Провід боротьби перебрало Єпархіальне правління православної Церкви в Мукачеві, але інспіратором і далі залишався полк. Тюльпанов, який православному єпископові і священикам давав до помочі військові частини й комуністичну міліцію. Що далі, то все частіше й частіше появлялись у пресі атаки на представників Гр. кат. Церкви, головно давніших, а також напади на гр. кат. духовенство, якому закидали співпрацю з окупантами, протисоветську пропаганду, називаючи його кублом фашистів і реакціонерів. Це стало сигналом до арештувань. Місцеві народні комітети зачали свою працю. Тоді заарештовано о. Петра Дем'яновича в Рахові, якого й розстріляно опісля в Ужгороді, арештовано далі о. Степана Чизмаря з Нового Села, о. Євгена Пасульку з Требушан, о. Івана Егрешія з Богданова, о. Димитрія Поповича й о. Миколу Русинка в Хусті, о. Євгена Ортутай в Ужгороді, о. Степана Данієловича в Імшаді, о. Корнила Єлеша в Тростнику, о. Федора Дурневича в Жнятині й о. Михайла Микулу в Завидові. Прискореним темпом продовжується насильне перебирання церков: у Вишніх Ясінях - Струків, Горінчово - Монастирець, Завидово, Червенсько, Канора, Крива при Тересові, Чумальово, Луково, Нижня Бистра, Широкий Луг, Калина. При тому перебирають церкви та виганяють священ-

ників у селах Бедевля, Горонда, Горінчово, Заднє, Руське, Синевір, Кричево.

Населення, головно греко - католики, спочатку застрашенні, стояли мовчки й тихо терпіли все, що довкруги діялося. Але помалу зачали гостріше реагувати на ті насильства. Коли явне невдовolenня, а то й загрози бунту зачали ширитися щораз більше, Народня Рада, щоб нарід заспокоїти, видає закон, яким конфіскуються маєтки великих землевласників, полишаючи найбільше 40 — 50 моргів тим, що самі власноручно обробляють землю, а решту мається розділити між безземельними. Для переведення того закону формують спеціальні комісії, яких членами стають і всі православні священики. У перших тижнях 1945. р. утворено в Ужгороді уряд справ культу, якого шефом іменовано православного фанатика й комуніста Петра Лінтура, з фаху учителя. До того Народня Рада видає новий закон, на основі якого кожний громадянин свободно й без усяких формальностей може переходити на нову віру, т. зн. на комуністичну православну. Коли ж ніяких переходів на нову віру нізвідки не зголосувано, Народня Рада той закон доповнила в тій формі, що на нову віру можна перейти й гуртом, а де дві третини населення переайдуть на нову релігію, там церква з усім майном переходить на власність нової церковної громади. При тій нагоді вся преса знову розлісувалася про фашистського духа Гр. кат. Церкви.

Обидва закони — про наділювання землею і про гуртовий перехід до нової релігії — були тільки штучкою, при помочі якої організатори нового православ'я могли легальним насильством усунути гр. кат. священика й забрати гр. кат. церкви й церковні маєтки не тільки там, де православні були в більшості, але й там, де їх взагалі не було.

Це робилося просто так, що до села прийшла „земельна комісія“ буцім - то наділяти бідняків землею. Зібраним людям давали підписувати петицію про наділ землі, але на папері не було ніякого тексту. Підписуватися мали всі члени родини, бо від того буде залежати кількість наділеної землі. Зрозуміло, що кожний підписував радо. „Земельна комісія“ з підписами опісля верталась до Ужгорода, де на верху підписаної петиції видруковано текст: „Підписані громадяні села ... дня ... одноголосно рішили виступити з Гр. кат. Церкви і просить прийmitи їх на лоно православної Церкви.“ Підписи селян із таким доповненiem текстом опісля пересилано до Єпархіяльного правління православної Церкви в Мукачеві, звідки після одобрення пересилано ті акти до уряду культу в Ужгороді для адміністративного полагодження. Шеф уряду культу Петро Лінтур звичайно зараз видавав народньому комітетові приказ перебирати гр. кат. церкву при збройній асисті міліції. На багатьох місцях повстають заворушення, вірні обстають за своєю церквою, мусить прийти відділ війська, виарештувати більше селян і так силою впровадити православного священика до гр. кат. церкви.

А все це діялося тоді, коли Закарпаття було ще запіллям воєнних акцій, коли вся комунікація була внеможливена. У тако-

му часі єпископ не мав ніякого зв'язку зі своїми вірними й тому час до часу розсылав своїх довірених курієрів по парохіях, щоб священиків і вірних інформувати про те, що грозить Церкві і як треба поводитися в тих, чи інших випадках.

Потреби Церкви вимагали нав'язати контакт із Народньою Радою. У перших днях січня 1945 єп. Теодор у товаристві трьох своїх священиків зложив візиту у голови Нар. Ради — Івана Туряниці. У нього вже чекало на єпископа чимало достойників, а також обов'язково полк. Тюльпанов. Розмова йшла спочатку в приятельському тоні. Але помалу зйшла вона на тему „воз'єднання“ й Тюльпанов накинувся на єпископа, що він і священики ще не підписали „маніфесту“ в справі „воз'єднання“, нарід про те знає і тому й сам ставиться неприхильно до ідеї „воз'єднання“, ба навіть з наказу єпископа священики ніби агітують проти підписання „маніфесту“, а це — підкresлив Тюльпанов — може мати дуже сумні наслідки для єпархії.

Єп. Теодор спокійно відповів, що він як єпископ, не політизує й тому маніфесту він не підпише, бо це вже політичний акт, але готовий він до співпраці завжди на полі соціальному й культурному, як також готове до співпраці і священство. Та Тюльпанов ще більше розсердився й розкривався про недавну ще політичну діяльність єпархії та зробив закид, що єпископ і гр. кат. духовенство саботує Народню Раду, ба що більше, веде підпільну працю проти неї та проти Червоної Армії. Настрій ставав щодалі то бурхливіший. Але єпископ спокійно опрокидував усі ті закиди й цілу розмову старався довести до лагіднішого кінця тим, що обіцяв перевести в єпархії збірку на вдови й сироти по тих, що впали за „визволення“ Закарпаття. При тій нагоді показали єпископові статтю в найновішому числі „Закарпатської Правди“, де була обширніша реляція про делегацію галицького гр. кат. священства, яка під веденням архимандрита Клиmenta Шептицького відвідала в Москві голову совета по культовим справам тов. Карпова й передала йому понад 100 тисяч карбованців для інвалідів та вдів і сиріт. Пропонувано єп. Теодорові, щоб і він поїхав до Москви, що це зробить добре враження на всіх. Указувано йому ще на примірне ставлення православного духовенства в Советах, на різні його „геройські подвиги“ під час війни й обов'язково віхвалювано свободу релігії в ССРР.

Єпископ відвідав ще кількох „уповноважених“, як також окремо відвідав полковника Тюльпанова, щоб вилагати випущення на волю священиків, що сиділи по в'язницях.

Наступного дня всі часописи широко реферували про відвідини єпископа в Нар. Раді, про „дуже сердечний тон розмов“ та про намічену „найвужчу майбутню співпрацю“. Але фактично одиноким позитивним і корисним наслідком тих відвідин було лише те, що незабаром випущено з тюрми священиків Данієловича, Егрешія, Пасульку, Поповича, Русинка й Ортутай; цього останнього заарештовано опісля ще раз і вивезено кудись у глиб Росії.

У половині січня, як було умовлено, полк. Тюльпанов узяв до авта єп. Теодора та двох його священиків і відвіз до Михало-

вець, де містився генеральний штаб „4-го українського фронту“ та його шеф — генерал Петров. У покоях, де ген. Петров принимав єп. Теодора, було чимало генералів і полковників, а також генерал - полковник Мехліс та полк. Тюльпанов. Розмова між Преосв. Теодором і генералом Петровим зачалась у справді сердечній атмосфері. Відразу пізнати було, що ген. Петров — це освічена людина, а також видно було, що про Кат. Церкву він добре інформований. Він просив єпископа докладно розповісти про теперішнє положення Гр. кат. Церкви, про давніші й теперішні її кривди, про матеріальне положення священства й т. п. Преосв. Теодор докладно розповів, що представники Червоної Армії та Нар. Ради ворожко ставляться до Гр. кат. Церкви, священиків поズбавлено державної платні — що була майже одиноким джерелом доходу гр. кат. священиків на бідних приходствах, заговорив про спеціальне фаворизування зовсім непопулярного православ'я, про кооперацію Червоної Армії при перебиранні гр. кат. церков, при арештуванні гр. кат. священиків, поскаржився й на конфіскату невеликих єпископських дібр, що були одинокою піддержкою єпархіальних інституцій і пенсійних фондів. Генерала Петрова це все дуже здивувало й коли він запитав полк. Тюльпанова, як міг він до таких ексесів допустити, цей — досить збентежений — відповів, що єпископ та його духовенство ще й дотепер не підписали „Маніфесту“ про воз'єднання з СССР, Гр. кат. Церква в минулому співпрацювала з мадярами, а тепер потай працює проти приолучення Закарпаття до Советів. З того почалась гаряча дебата. Преосв. Теодор і два його священики доказували, що всі ті закиди найчастіше є видумані, чи переборщені, а що Советська Армія по тисячлітній мадярській неволі все ж знайшла під Карпатами слав'янське населення, то це є заслуга виключно Гр. кат. Церкви, яка в своїх храмах і школах підтримувала народнього слав'янського духа. Єпископ згадав культурну й національну працю давніших і новіших гр. кат. священиків і показав, кілько їх сиділо по в'язницях давніше, а головно за останньої мадярської окупації. Ген. Мехліс заговорив про неприхильне ставлення Ватикану до Советів і підкреслив, що неможливим і недопустимим є, щоб у СССР існувала Церква, яка свою найвищу єпархію має десь за кордоном і тому для Гр. кат. Церкви нема іншого виходу, як піддатися під юрисдикцію московського патріярха. Цю дебату перервав ген. Петров заввагою на адресу ген. Мехліса, що це противиться духові Гр. кат. Церкви і не можна того від єпископа вимагати. А полк. Тюльпанову він сказав, що оскільки священики мали державну платню в минулому, то Народня Рада також мусить їм давати платню й полк. Тюльпанов має подбати про те, як також постаратися, щоб сконфіковані добра були віддані назад єпархії.

Єпархіальні маєтки дійсно були віддані назад єпископові, але лише на кілька днів. Спеціальним декретом Нар. Ради їх дефінітивно „знаціоналізовано“. Через якийсь час ген. Петров був переміщений куди-ніде і так державна платня для гр. кат. священиків не була вже виасигнована.

А все ж ці відвідини в цивільних і військових властей, як також і все строгіші протицерковні декрети Нар. Ради та постійні атаки преси на гр. кат. клір — ще більше утвердили єпископа в переконанні, що Совети вирішили безпощадно зліквідувати Гр. кат. Церкву, яка має опору тільки в Бозі, у священиках і вірних. Погляд на незломність священиків, що, вигнані з парафій, працювали як фірмани, склепарі, чи як дроворуби в лісах, але не заломлювалися, погляд на небувалий релігійний підйом по селах, на геройські подвиги, ба й мучеництво цілих соток простих сільських чоловіків і жінок — оце була одинока потіха єпископа в понурій і пригнобливій дійсності.

З провінції приходили все нові й нові реляції про насильства й єп. Теодор ходив до представників Нар. Ради — до Ів. Туряниці, до Тюльпанова й Лінтура, протестував, доказував безправність таких насильницьких декретів і розпорядків, що противілься найосновнішим засадам людської свободи, але всі ті протести й переконування та просьби не мали й не могли мати ніякого успіху. Єпископ знову дуже добре, що це все нічого не поможе, але вважав своїм обов'язком протестувати й кричати, щоб вірні бачили, що церковна влада не кориться властью імущим.

Священиків і вірних, що з плачем приходили до нього з провінції, єпископ закликав до витривалості, до геройства, до пощертування навіть і життя за віру. Щоби покріпити на дусі вірних своєї єпархії, єп. Теодор у половині березня 1945 вибрався зі своїм секретарем на звичайному возі з Ужгороду аж до Хусту, де на Мармарошині відвідав цілий ряд сіл від Драгова аж до Білки Й. Берегово. Всюди проповідав, усюди приймав депутатії, всюди потішав і кріпив. Вірних охоплювало якесь дивне надхнення, одушевлення. Подорож єпископа була тріумфальним походом і небувалою маніфестацією греко - католиків по містах і селах, проявом вірності переслідований Церкві та її найвищій голові Папі Римському. У кожній місцевості вроčистість закінчувалася папським гімном і нарід зі слізами в очах співав: „Боже, храни Святаго Отця, Христова Намістника!“ Ця подорож єп. Теодора тривала цілий місяць, до половини квітня.

Та вийшов новий декрет Нар. Влади, на основі якого в тих місцевостях, де греко - католики не мають більше, як одну третину населення, ціле церковне майно разом із церквою має бути передане православним, а в тих місцевостях, де гр. католики творили більше, як одну третину, там гр. кат. церковний маєток мав розділитися пропорціонально. До того уложенено тенденційну статистику, щоб так чим більше церков могли перебрати. Це і вдавалось їм у тих селах, де було дуже мало гр. кат. вірних. Але коли зачали проводити той новий декрет по таким більшим селам, як у Білках, Старому Давидкові, Буштині, у Великому Бичкові, Тячові, у Волівцях, у Негроті, в Новоселиці—там гр. кат. вірні просто тілом своїм боронять доступу до гр. кат. церкви, на них сиплететься каміння з боку православних, падуть удари палиць і крісів військової асисти, ллеться кров, у порох падуть ранені, здіймається плач і крик, дзвони дзвонять на тривогу, на вантажних автах приїздить НКВД,

відвозить десятки арештованих, просто образ „страшного суду“, а все ж греко-католики не здались й церкви своєї не відступили православним. Вістка про ці факти, особливо ж про події в Білках, стрілою перелетіла по всьому Закарпатті і ще більше кріпила греко-католиків.

Бачучи такий неуспіх свого хитрунського декрету, уповноважений по справам культу, комуніст і безвірок Лінтур рішився сам піти по селях агітувати. Під охороною міліції хотів збирати підписи про перехід на православ'я, але як тільки зачав промовляти до зібраного народу, його слова тратилися в бурі окликів: „давайте хліба“, „давайте лахів“, „таку ви нам свободу принесли?!“ Такі успіхи мусіли переконати Лінтура, що його агітування також нічого не поможе і так мусів він припинити ці свої „місійні подорожі“.

Відважний спротив гр. кат. вірних майже на цілому Закарпатті осягнув те, що на якийсь час припинено дальнє переїдання гр. кат. церков.

Та прийшли нові удари: В Галичині виарештовано всіх гр. кат. єпископів і повстала „Ініціативна група“ Костельника, а Закарпаття дня 29. червня 1945 було прилучене до УРСР.

Всі церковні школи зонаціоналізовано ще в травні 1945, а під осінь усі вчителі дістали строгу заборону ходити до церкви, бо „тим учитель дає злий приклад студіючій молоді.“ У вересні скасовано навчання релігії в школах. Нарід демонструє, збирає підписи, масовими депутатіями ходить до Н. Ради, покликується на „волю народу“, але їх виганяють без пояснення.

Заведені спочатку українські школи перетворюються помалу на московські й мадярські а на новозаложеному університеті в Ужгороді (факультети медичний, природничий, філологічний і історичний) професорами є майже самі москалі й викладова мова також московська. У всіх середніх і вищих школах крім директора є ще політичні й військові „виховники“. Священики з професорськими дипломами були поставлені перед вибором: зректися священства, або професури і то без усякої пенсії за довгі літа своєї професури. Проте всі до одного зrekлися професури.

Молодь стараються комуністи відвернути віл батьків і від Церкви; для того щонеділі роблять прогульки від вчасного ранку й заливають молодь алькоголем.

Супроти цього єп. Ромжа видає розпорядок своїм священикам, щоб збирали молодь на катехизацію в церкві. Молодь горить до церкви й тому Нар. Рада кличе єпископа до себе і приказує йому строго заборонити священикам навчати дітей релігії як у церкві, так і в будинку парохії. Та тут єпископ поставився ще мужніше, ніж дотепер. У довгій і гострій дебаті просив показати той закон, яким забороняється навчання релігії ще й дома а також відкликувався на Сталіна та його конституцію. Це трохи стримало комуністів і покищо не заборонили приватного навчання релігії. Але взялись за інші способи. НКВД-сти поосібно відвідують священиків по селях і грозять їм арештом і вивозом, коли не перестануть учити релігії. Тоді єпископ видає новий розпоря-

док, а саме, щоб священики вечорами відправляли молебни з короткими проповідями. На такі молебни приходили батьки з дітьми і так найшовся спосіб на дальше навчання релігії. Друкарню О.О. Василіян сконфіскували, інші друкарні не сміли друкувати нічого релігійного, молитовники й релігійні книжки скоро вичерпалися і не стало підручників релігії. Тому єпископ дає друкувати на цикльостилю головні молитви з коротким катехизмом і тайно розсилає їх священикам, щоб роздавали вірним.

Щоб унеможлити дальнє виховування клиру, комуністи сконфіскували ужгородський замок, у якому містилась духовна семінарія. Єпископ помістив тоді богословів у маленькому інтернаті. А що не було з чого вдержувати богословів, єпископ розсылав їх по селах, воно збирало харчеві продукти, — вірні складали їх із слезами в очах і так дух. семінарія поборола найтяжчі трудності. Комуністи не могли стерпіти того, що єпископ так із нічого потрапить удержати 40 богословів і зачали нову атаку на духовну семінарію. Нар. Рада вимагає від єпископа показати декрет, яким Москва дала згоду на відкриття дух. семінарії. Та дух. семінарія існувала вже від століть і нового декрету не потребувала. Все ж компартія видає декрет, яким дух. семінарія закривається а будова інтернату переходить на власність держави. Єпископ протестує аж у Москві і Москва унежнєє декрет компартії Закарпаття про закриття дух. семінарії. Здавалося, що справа виграна. Та невдовзі Сoviети насильно вломилися до будови інтернату, богословів вигнали й дім окупували.

Вістки про виарештування греко-кат. єпископату в квітні 1945. та про насильне ліквідування Гр. кат. Церкви в Галичині сильним відгомоном відбились по цілому Закарпатті. Місцева преса приносила обширні реферати про „розвал фашистської“ Гр. кат. Церкви в Галичині й поспались нові напади на гр. кат. духовенство Закарпаття. Стало ясним, що така сама ліквідація чекає Церкву й на тому малому терені. Єпископ пильно стежив за подіями, що відбувались у Галичині, досвіди з переслідування „старшого брата“ подрібно аналізував і старався використати в дальшій боротьбі за волю Церкви. Про все тайно інформує своїх священиків, закликає до витривалості, жертвінності й геройства та перестерігає перед зрадою. І Совети даремне шукали закарпатського Костельника, даремне шукали іншого „ініціатора“. Багатьох священиків - целебсів кликали на НКВД спершу тільки отак поговорити, намовляти, зискати, обіцюючи єпископства, метрополії, відзначення, а коли це не помогало, арештували і своїми відомими методами „змягчували“ свої жертви (два з них щасливо дістались за кордон!), але всі до одного відповідали: „вивезіть, розстріляйте, замучте, але я моєї Церкви не зраджу!“ А так відповідають і прості вірні по селах, яких по ночах возять на „допроси“, цілими ночами вичерпують стоянням без руху лицем до стіни та тяжкими перехресними питаннями.

Коли ж це все не помогало, зачали знову арештувати священиків. Так арештують о.о. Р. Кабація в Середньому, М. Мондія в Берегові, І. Поповича в Білках, Т. Скибу в Мідяниці, І. Міню в Чорному Ардові і знову Євг. Ортутай в Ужгороді, кромі того привозять заарештованих у Мадярщині ужгородських священиків—каноніка А.

Ільницького та Ст. Фенцика, роблять „монстр-процеси“, на яких увесь кілір представляють, як банду найгірших розбишак. Проте священики не „мякнуть“ і вірні не відвертаються від своїх священиків. Ба, що більше, до єпископа приходять депутатії від православних громад і просять прийняти їх назад до кат. Церкви. Священиків, що їх комуністи прогнали з парохій, приймають села, що не мають парохій, а є тільки філіями й так творяться нові парохії в селах: Жнятине, Яблоново, Бенедиковці, Клаchanovo, Горяни, Оріховиця, Бачава, Гайдош, Шішловці, Баянгаза, Старе Давидково, Чома, Гетеня, Факовики, Хемлевць, Суха Бронька, Вишній Синевір, Шаркад.

Дня 22. жовтня 1945 Синод Руської Православної Церкви в Москві іменував уманського єпископа Нестора єпископом Пряшівсько-Мукачівської єпархії. Він і приїхав скоро на Закарпаття, осів при лотеперішній православній катедрі в Мукачеві, нав'язав дуже сердечні зв'язки з Туряницею й іншими представниками місцевої комуністичної влади, дістав гарне люксусове авто до диспозиції й зачав організувати свою православну єпархію. У пресі скоро появились проголошення, що з приходом нового православного єпископа кінчаться всі власті єп. Ромжі, а православний єпископ у короткому часі пereberе гр. кат. катедру в Ужгороді й управу всією гр. кат. єпархією. Та новий православний єпископ не надхнув своїх православних священиків і не завоював симпатії своїх православних вірних. Високі податки, що ними обкладав усі православні громади, заборона релігійних маніфестацій і навчання релігії, які то заборони сам цей єпископ видав, поліційний спосіб його відношення до священиків і вірних — усе те скоро знеохотило священиків, а між його вірними поширилася вістка, що це не єпископ, а офіцер НКВД.

Грецо-кат. Церква чекала, що от-от із Ужгорода, чи з Києва прийде урядовий декрет про знесення Унії. Але ні, так не сталося. Зближався час цілодержавних виборів до Верховної Ради СССР, треба було голосів усіх мешканців Закарпаття, отже практичний розум казав греко-католиків не дразнити.

Згадані вибори відбулися дня 10. лютого 1946. Перед виборами уповноважнений Лінтур покликав до себе єп. Ромжу й намовляв його видати розпорядок до гр. кат. священиків, щоб вони в проповідях зобов'язували своїх вірних голосувати в день виборів, а коли єпископ відмовився видати такий розпорядок, то Лінтур просив його хоч так зарядити богослужіння на день виборів, щоб ніхто не міг оправдуватися, що не міг голосувати, бо ціле дообідя мусів бути в церкві.

Після виборів зачався генеральний наступ на Гр. кат. Церкву в Галичині, що довершився відомим львівським „Собором“, у днях 8-10. березня. Після того зачинається наступ на Гр. кат. Церкву й на Закарпатті. В половині березня єп. Ромжа дістав повідомлення від культового відділу обласного виконкому, що чергового дня чекає його спеціальний уповноважнений по культовим справам, що приїхав із Києва й має обговорити справи Гр. кат. Церкви на Закарпатті. Це повідомлення, чи запрошення дуже затривожило єп. Ромжу та його найближче оточення. Адже ж майже рік тому виарештовано всіх гр. кат. єпископів і багатьох священиків у Галичині, а ось кілька днів тому преса писала про львівський „Собор“,

що відбувався під додглядом НКВД та про „добровільне воз’єднання“ Гр. кат. Церкви з церквою православною під владою комуністичного патріярха Алексія. Все ж єп. Ромжа не зневірився. Довгий час переклячав у каплиці, в молитвах віддався під опіку Матері Божої і тоді вибрався в товаристві одного каноніка й свого секретаря до київського уповноважненого.

Відвідини зачались дуже по поліційному. Уповноважнений представився (Вільговатий?) попросив усіх трьох сісти і тоді на спосіб НКВД зачав випитувати й значити собі — перше єпископа, як називається, де й коли родився, де студіював, де й яку працю виконував і т. п. Так само випитав і других двох священиків. Після такого вступу уповноважнений зачав перегортати стоси документів, що їх мав перед собою й зачав витягати „гріхи“ Католицької Церкви, Папи та інших католицьких єпархій, говорив про співпрацю з фашистами, про вороже ставлення до Рад. Союзу, особливо ж підчеркував вороже ставлення покійного єпископа А. Стойки до комунізму, а при тому цитував різні витинки з єпархіальних циркулярів, брошур та періодиків. Єпископ Теодор відповів, що в цитованих уступах зовсім не видно ворожого ставлення до СССР, тільки є там ідеологічний бій та полеміка з комуністичними часописами, що нападали на Церкву, а те все було написане тоді, коли Закарпаття було частию інших держав, у яких такий спосіб полеміки був законом дозволений. Уповноважнений розлютився. Старався всіми способами доказати, що Гр. кат. Церква провинилася проти інтересів народу й тому тепер повинна катитися за своїх гріхів, як це зробила Церква в Галичині. У відповідь на те єп. Ромжа спокійно розповів, як Церква через свої школи, підручники, книжки, брошури й часописи, видавані в народній мові, зберігала слов’янського духа народу тоді, коли православної церкви на Закарпатті ще взагалі не було. На підтвердження своїх слів єпископ відкликався на серію статей одного київського професора, що саме друкувалися в ужгородській газеті „Закарпатська Правда“, де констатувалося ці заслуги Церкви на Закарпатті. (Чергового дня „Закарп. Правда“ перестала друкувати продовження тих статей!). Уповноважнений не сподівався таких смілих відповідей молодого єпископа й не був приготований на такі конкретні докази: тратив лінію розмови, лагіднів і старався скінчити розмову. Закінчив її тим, що сказав, що після „воз’єднання“ Гр. кат. Церкви в Галичині існування тієї Церкви на Закарпатті стає проблематичним і тому для вияснення тієї справи радить він єпископові вибратися з єпархіальною делегацією до Києва, а ще краще до Москви. Єпископ відповів, що в таких важких справах не може рішати сам, а мусить поговорити зі своїми дорадниками. На цьому скінчилася тяжка розмова, що тривала дві й пів години.

Перша спроба склонити єп. Теодора на коліна не вдалася. Все ж такі спроби „зм’ягчити“ єпископа повторялися ще кілька разів і єпископ на такі розмови йшов завжди в товаристві одного прелата й свого секретаря. Тон таких розмов був то гостріший, то лагідніший, але під кінець київський уповноважнений говорив уже ясно, що в Радянському Союзі Гр. кат. Церква не може існувати та що

єпископ разом зі своїм священством і вірними повинен перейти на православ'я, бо коли того не зробить сам і добровільно, тоді до того дійде й так і то вже іншими способами, але тоді для єпископа вже не буде пощади. Відповідь єпископа була коротка, але тим ясніша й відважніша: „радше смерть і всі муки, як зрада Церкви.“ Єпископ був на смерть блідий, але спокійний, а його очі горіли святым вогнем ісповідника.

Одні з останніх відвідин у київського уповноваженого за-повідались особливо небезпечними. Коли єпископ завізваний знову прийшов у товаристві своїх двох найближчих священиків, уповноважнений холодно й твердо сказав: „я звал толька єпископа.“ Коли єпископ оправдувався, що це його найближчі співробітники, уповноважнений ще раз суворо повторив: „я звал толька єпископа!“ Тоді єпископ просив обох священиків почекати на нього, а на розмову піде він сам. Ця зустріч, як казав єпископ опісля, була найтяжча з усіх, але він увесь час відчував особливу близькість і опіку Матері Божої і те додавало йому сили та відваги. Єпископові закинено, що він підбурює священиків та вірних проти ССРС., у проповідях явно агітує проти комунізму, саботує со-вітські закони, бо не заборонює навчання релігії; священики, бачивши такий злий приклад свого єпископа, роблять те саме, а за ними йдуть і люди, як це виявилося при останніх виборах. Єпи-скоп відповів, що адже ж компартія вибори виграла на 99 вітс. і майже не було таких, що були б голосували проти комуністичних кандидатів, отже який тут злий вилів єпископа чи священиків на своїх вірних і яке підбурювання проти совітської влади? Ті слова єпископа вивели з рівноваги київського уповноваженого, він зі-рвався з фотелю, зачав несамовито кричати, говорив до єпископа, як до останнього фірмана і грозив йому, що тяжко відпокутує за свою впертість. Така „приємна“ розмова тривала майже 3 години. Коли єпископ вийшов від уповноваженого, то хоч видно було, що він до краю вичерпаній, все ж усміхнувся до своїх священиків що на нього чекали, й виходячи на вулицю, сказав: „Предобряй Бог допоміг щасливо перебути ті тяжкі години й мабуть ми зискали знову трохи часу для існування св. Церкви.“

Відтоді самому єпископові на якийсь час дали спокій, але пе-реслідування Церкви тривало дальше й могутніло.

В червні 1946 зачався в Ужгороді „народний суд“ проти „коло-борантів“. Був це суд над колишніми політичними діячами, як Андрій Бродій, Михайло Демко, І. Шпак, А. Грабар і інші. Суд відбувався прилюдно й виявилося, що Совіти і цей, чисто по-літичний, процес хочуть використати до боротьби проти Церкви. Головний прокурор Андрашко під керуванням свого московсько-го колеги так ставив питання, щоб із відповідей підсудних виходило, що Гр. кат. Церква на Закарпатті найтісніше співпрацюва-ла з цими провідниками „Автономного Земледільського Союзу“ та з різних тайних фондів фінансувала політичні акції цієї партії, яка за першої чехослов. республіки фактично працювала для Мадяр-щини, а за мадярської окупації була спеціально фаворизована. На процесі „сконстатовано“, що Гр. кат. єпархія на Закарпатті за до-

помогою Ватикану створила „фонд оборони віри“ й із того фонду фінансувала протинародну діяльність Автоном. Земл. Союзу... Місцеві газети не пощастили навіть таких чисто релігійних організацій, як Марійські Дружини, Товариство Серця Христового й Апостольство Молитви — всі вони проголошенні, як резервуари на збирання фондів для протинародної акції цієї політичної партії. Гр. кат. Церкву п'ятнували, як ворога народу й домагалися її ліквідації.

Цікава була реакція народу на всі ті цькування проти єпископа, священиків і Церкви. Єпископ Теодор у часі Зелених Свят вибрався на храм церкви до Севлюша та до Великих Кум'ят. На вістку, що там буде єпископ, нарід горнувся до тих місцевостей із найдальших околиць, приходив великими процесіями, мов на великі прощі, щоби побачити свого Владику й почuti його слово в час такої скорби. Коли була вістка, що на празник св. пророка Іллі єпископ буде в Бороняві, де на той празник сходилося до монастирської церкви 00. Василіян около 3-5 тисяч вірних, тепер прийшло їх около 20.000. Зі слозами в очах, вислухавши проповідь єпископа й покріплені його апостольськими батьківськими словами, ті тисячі підносять пальці вгору і присягають витривати в вірі батьків аж до смерті. На празник Успення Матері Божої щороку около 20-25.000 людей приходило на Чернечу Гору біля Мукачева до монастиря 00. Василіян. Цього ж року прийшло їх понад 50.000, як ще ніколи дотепер. А коли зважити, що простенькі закарпатські побожні селяни вважають собі за гріх їхати на прощу фірою, автобусом, чи поїздом, отже їдуть пішки, яка то подорож триває й 2 дні в спеці й у пості — то бачити, який підйом був у народі, коли аж такі великі маси горнулись туди, де мав бути єпископ. Такі великі масові вияви віри не були до вподоби Совітам і тому вони на місці проголосили, що монастир за ту прощу мусить зложить 20.000 рублів податку. Коли один проповідник оповістив людям цей розпорядок НКВД, нарід протягом одної години радо зложив цю високу суму, щоб монастир не потерпів ніякої шкоди. Тоді ніхто ще не сподівався, що це останній відпуст на Чернечій Горі.

В тому часі вийшов декрет про конфіскату всіх парохіальнích і церковних земель: Такі декрети видавались уже й раніше, але нарід не рвався перебирати ті землі, а уряди не знали, що мають робити. Коли ж тепер уряди зачали напирати на розподіл земель, а священиків, якщо хочуть їх мати, мусять удержувати самі вірні, люди майже всюди заявили, що не хочуть своєї совісти обтяжувати відбираним того, що було дане „на Боже.“ З Ужгороду сипляться громи на народні комітети, що не виконують наказів, сприяють „неблагонадійним елементам“ і не хочуть дати бідним те, що їм належиться. Комітети знову скликають тих бідних селян, а ті проголошують: ми не є бідні й Божого не потребуємо. Тоді виходить наказ ті землі перебрати для колхозів. Та в багато місцевостях побожні вірні й тут зуміли обійти нові розпорядки: парохіальні й церковні землі перебрали, розділили між собою, гарно обробили, а ввесь урожай передали священикові. Та

не на довго остало це в тайні. Коли про це довідалися Совети, забрали всі землі й від того часу вірні самі вдережують священиків.

Епископ Теодор не впадає духом. Хоч комуністи забрали багато церков і приходів, хоч вигнали багато священиків, хоч забрали тепер і землі та щораз більше обмежують свободу релігійних сходин, — потішає його те, що не відпав ще ні один священик, а вірні не тільки що не відпадають, але просто стають героями, як у перших віках християнства, ба, що більше, до єпископа приходять все нові й нові депутатії православних, які в рр. 1920-1922 відпали від Гр. кат. Церкви, а тепер просята прийняти їх назад на Унію й дати їм гр. кат. священика. Тим помагається багатьом священикам з родинами, що вигнані насильно з парохій, мусіли піти на працю до лісів, склепів чи до інших занять.

Та пекельні сили не сплять і надто врились їм у пам'ять могутні прощі греко-католиків на Чернечу Гору, де нарід цілими століттями, а особливо в останніх роках переслідувань, чергували сили до боротьби й витривання. Совети рішилися вдарити всією силою на цей могутній центр релігійного життя греко-католиків Закарпаття.

Дня 22. березня 1947 міський комітет покликав до себе настоятеля ОО. Василіян на Закарпатті, О. Антонія Мондика й місцевого ігумена монастиря Чернечої Гори, О. Івана Сатмарія. З приходом Советів ОО. Василіяни на Закарпатті мали велику повагу навіть у совітських військових властей, як герої й мученики, бо за мадярської ери майже всі сиділи по тюрмах, як зрештою сиділи тоді майже всі свідомі українці. Та тепер карти обернулися. Міський комітет, де зібрались і представники НКВД, вимагає від тих двох монахів, щоби в імені всіх своїх монахів підписали заяву про перехід на православ'є. Та оба вони заявили, що того зробити не можуть. Ніякі намови, переконування й погрози не помагали. Дня 24. березня сильні моторизовані відділи НКВД окружили монастир саме під час вечері. До їдалні ввійшло декількох офіцерів і ще раз зажадали від настоятелів, підписати заяву про перехід на православ'є, бо коли ні, то монастир зліквідують, а всіх монахів вивезуть. Оба настоятелі ще раз рішуче заявили, що того не зроблять ніколи. Тоді командир відділу відділив настоятелів і священиків від решти братії і сказав їм, що не сміють ніяким способом тероризувати монахів, щоб кожний міг свободно рішатися. Ігумен О. І. Сатмарій сказав тоді до всіх монахів: „Нехай кожний поступить так, як йому совість каже.“ І тоді командир, тримаючи в руках аркуш паперу з текстом про перехід на православ'я, йшов від монаха до монаха, намовляючи кожного, щоби підписався. Та монахи один за одним відверталися від того аркуша й заявляли, що того не підпишуть. Так зробили навіть наймолодші кандидати, які щойно кільканадцять днів були в монастирі й за яких настояителі трохи боялися. Коли так усі відмовились підписати акт переходу на православ'я, командир наказав усім зібратися на відхід. Дозволено їм забрати зі собою трохи біля й найконечніші приватні речі, але ніяких харчів і ніяких книжок. Через кілька хвилин усі мусіли бути готові, бо військо їх підганяло й кожний па-

кував свої речі при асисті багнетів. Коли всі вже зібралися при виходових дверях, військо вивело їх на монастирське подвір'я, де вже були приготовані три вантажні авта. Коли монахи зайніяли свої місця на автомашинах, увійшли на подвір'я православні монахи. Один із них монахів підійшов до автомашин, на яких сиділи О.О. Василіянин і сказав: „Ми вас не виганяємо і може тут остатися кожний із вас, хто приступить до нас.“ Але і тепер не захитався ні один то й з усіх василіянських монахів, числом 30, вечером повезли під багнетами через місто Мукачів на схід, до маленького, тісного й найбіднішого монастиря в Імстичеві біля Білока. Чергового ранку мешканці Імстичева й околиці привітали монахів - вигнанців із слізами та зворушливими проявами симпатії й відданості. Навіть православні з плачем приносили до монастиря матеріальну допомогу, щоб забезпечити прожиток такій кількості монахів у бідному монастирі, де вони мусили спати по коридорах на підлозі, в очікуванні дальшої депортації.

Після вивезення монахів із Чернечої Гори, єп. Ромжа дістав завізання прийти до Обласного комітету в Ужгороді. Там йому сказали, що на основі рішення Верховного Совету монастир О.О. Василіян на Чернечій Горі учора „повернено“ православним монахам, а єпископ має видати своїм підданим заборону протестувати, чи якимбудь способом проявляти своє невдоволення з такого рішення совєтської влади; коли б же щось таке сталося, тоді і протестуючі і єпископ сам будуть покарані. Єпископ рішуче за протестував проти такого несправедливого поступу й нарушенні прав Гр. кат. Церкви та прав василіянських монахів і заявив, що ніякої заборони видавати не буде, кажучи: „Ви допустилися грубої несправедливості, отже й відповідаєте самі за такий ваш учинок!“ Ще того самого дня єпископ звернувся до Верховного Совету з окремим протестом.

У монастирі осталася дуже цінна бібліотека з рідкими старими книгами й рукописами і з майже повними збірками всяких наукових публікацій та аскетичної літератури. Аскетичну католицьку літературу православні монахи спалили майже всю, а коли люди ніяк не хотіли ходити до монастирської церкви занятої православними, новоприбулі монахи покинули монастир і передали його православним монахиням.

Які це були „минохи“, що обняли монастир на Чернечій Горі після вивезення ОО. Василіян, показує таке: Між людьми ходили всякі вісті про нових монахів, але ніхто не зінав, хто вони такі. Один цікавий студент вибрався до монастиря зі знакомою панною ніби оповіді писати. Коли вони обов'язковий час ходили по коридорах монастиря, з одної келії вийшов офіцер НКВД і побачивши гостей, запитав, чого собі бажають. Молода пара заявила, що хочуть вінчатися, отже прийшли оповіді писати. „Монах“ в уніформі офіцера запровадив їх до одної келії, просив зачекати а він пішле до них священика. Через 5-6 хвилин прийшов до них із книгою й пером у руці той сам офіцер, одягнений у монашту рясу, з камілавкою на голові. Молодим „женихам“ стало ясним ...

Втрата василіянського монастиря на Чернечій Горі була величим і тяжким ударом для єпархії. Цю втрату Гр. кат. Церква відчула тим більше, що ліквідацію цього монастиря комуністи старалися використати для пропаганди вістки, що скоро буде зліквидована ціла Гр. кат. Церква, що православні вже перебирають гр. кат. єпископську катедру в Ужгороді та що всі гр. кат. священики, які не схочуть перейти на православ'я, будуть вивезені на Сибір. Та єп. Ромжа не заломився і тепер. Не зважаючи на страшну бурю, що от - от громом має власті на його голову, він розсилає своїх тайних курієрів по цілій єпархії, щоб у його імені "утвердили братів своїх". На Велику П'ятницю й на Великдень (11-13 квітня) виголосив у катедрі сильні проповіді, в яких мужньо осудив явні несправедливості темних пекольних сил і закликав вірних витревати, бо „за нашу вірність і за наші терпіння страждучий і воскресший Христос винагородить нас вічним життям“.

Другого дня Пасхи єпископ уже є в Мукачові, щоб і там покріпити братів та пригадати їм, що всяке земне царство минеться, але царство Христове не минеться ніколи. Там рівночасно проголосив, що відпусти, святковані на Чернечій Горі, переносяться до парохіяльної церкви в Мукачові й візвав вірних, щоб не оглядаючись на ніякі застрашування, прийшли в якнайбільшому числі на головний відпуст Успення Пр. Діви Марії.

На Зелені Свята єпископ гаряче промовляє до своїх вірних у Великій Копані та в Великих Кум'ятах, а на празник св. апостолів Петра й Павла їде фірою до Вишніх Верецок та відвідує більше сіл на Веречанській Верховині.

Такі апостольські відвідини молодого єпископа особливий настрій викликували в душах вірних греко-католиків, хоч промовець був він слабий. Його сильна віра, глибока побожність і апостольська неустрасимість потягали людей до нього й робили з них геройів готових терпіти й умирati за віру. Це духовне відродження захоплює навіть нез'єднених, які чим далі, тим у більшому числі явно переходят назад до св. Кат. Церкви і то в таких твердинях православ'я, як Великі Лучки, Іза й інші села.

Совєти не сподівались таких наслідків натиску на Гр. кат. Церкву. Зачали шукати інших способів і рішили забирати церковні будинки. Місцеві власті під різними претекстами при асисті збройної сили НКВД реквірюють парохіяльні будови, лишаючи священикові одну кімнату, а така сама доля загрожує і центральним будинкам в Ужгороді. Єпископа й цілу його канцелярію хотіть перенести з єпископської палати до маленької будови інтернату. Великий триповерховий монастир ОО. Василіян в Ужгороді, в якому давніше містився монастир, інтернат для 130 хлопців, класична гімназія й друкарня, — вже 1945. р. перебрали й помістили там гуртожиток для академічної молоді. Дозволили ще мешкати там кільком монахам на одному коритарі, але замурували двері, що провадили до інших частин монастиря. Отже монахи, щоб могти вийти до церкви чи до міста, мусіли поставити собі дерев'яні сходи з двора до вікна одної келії і так через вікно виходити з монастиря. Тепер мали вигнати й ту решту монахів із дому. Хо-

тіли силою обняти й маленьку будову, де ще містилася дух. семінарія, а в будовах призначених для капітули, приміщували урядників, що приходили з Росії. Єпископ негайно вислав до Москви свого секретаря з протестами і так вдалося йому хоч на час захоронити центральні церковні будинки від повної конфіскати.

Зближався празник Успення Матері Божої і вірні приготовлялись до кожнорічної великої прощі. Отже цивільна влада вже наперед видала заборону, що не вільно будувати престолу на церковному дворі в Мукачеві. На прохання кількох депутатій дозволено поставити престол на дворі перед церквою, але й цей дозвіл скоро відкликано. Все ж вірні тайно зготовили престол і чекали на сам празник. У день празника більша депутатія пішла до Нар. Комітету з протестом. В останній хвилині, думаючи, що не буде вже часу поставити престолу перед церквою, Народний Комітет позволив престол поставити. Тоді вірні винесли перед церкву все приготоване й через годину престол стояв убраний і готовий на Службу Божу.

Єпископ Теодор дістав заборону, що не сміє їхати до Мукачева, бо коли б там показався, на місті буде арештований.

Совіти рішили на Успення офіціяльно зліквідувати Гр. кат. Церкву. Православний єпископ Нестор запросив до Мукачева Ексарха з Києва, але той вислав замість себеprotoоєрея Ружицького і ще двох церковних достойників. Зі Львова приїхав єп. Макарій і відомий о. Г. Костельник. З Одеси приїхав єп. Сергій, з Волині єп. Варлаам, зі Станиславова єп. Антоній і чисельні делегації з цілої України. Отже заповідалося дуже парадне ліквідування Гр. кат. Церкви.

В навечір'я Успення Матері Божої і в сам день празника маси греко-католиків у великих процесіях із хрестами й хоругвами горнулись у напрямі Мукачева. Та на всіх дорогах, що ведуть до міста, стоять озброєна міліція й військо. Стоять густими кордонами і великі хвили маси, що напливає з побожними піснями на устах, військо й міліція скеровує на дороги й стежки, які ведуть на Чернечу Гору, де мають бути православні єпископи й де має відбутись торжественно „воз'єдання“ Гр. кат. Церкви з церквою православною. Та вірні знали, що гр. кат. відпуст має бути вже не в монастирі, а в місті, і тому, доходячи до Чернечої Гори, всі процесії бродом переходять ріку Латорицю й добиваються до Мукачева.

В день Успення Матері Божої на Чернечій Горі довкруги п'ятьох православних єпископів зібралось усьогоколо 3.000 православних. А в місті Мукачеві (2 км. від Чернечої Гори) на подвір'ї парохіяльної церкви та широких вулицях навколо церкви близько 80.000 грекокатолицьких мужів і жінок співало Службу Божу.

Протягом агітації й боротьби проти Гр. кат. Церкви був ясний. Отже Совети не мають іншого виходу, як тільки зліквідувати того, хто ці маси інспірує, піддержує і кріпить. Тільки треба знайти відповідний момент. А така нагода скоро й навинулася.

З кінцем жовтня 1947. єп. Ромжа поїхав бричкою до села Лохово, недалеко Мукачева, щоб на празник Христа Царя по-

святити церкву. Поїхав у товаристві двох священиків і двох богословів. Посвячення церкви відбулося спокійно й без усяких приключок, але коло полуночі ціле село вже було обставлене советськими автомашинами. Єп. Теодор правдоподібно бачив у тому небезпеку для себе й тому не вертався до Ужгороду після посвячення, а рішився переноочувати на парохії. Коли в понеділок, дня 27. жовтня, не було вже близько села ніяких автомашин, єпископ рішився повернути до Ужгороду в товаристві вище згаданих священиків і богословів. Коли візок виїхав уже з польових доріг на гостинець із Мукачева до Ужгороду, і саме, коли єпископ відмовляв вервицю, на його візок несподівано наїхало совітське вантажне авто, хоч єпископ їхав помалу і правильно, по правім боці дороги і хоч там те було ніякого закруту. При зударі автомашини з візком єпископа візок розлетівся на тріски, коні були вбиті, а єпископ, священики й богослови полетіли до рова, де трохи потовклися, але нічого особливішого їм не сталося. На совітській військовій автомашині їхало більше солдатів і коли вони побачили, що єпископ встає й виходить із рова, вискачили із авта та прикладами крісів зачали товтки по головах. Єпископові вибили всі зуби й зовсім розбили долішню ліву щоку, потовкли голову, груди, руки й ноги. Так само до крові збили обидвох священиків і богословів. Обризьканих кров'ю лишили солдати єпископа й його товаришів у рові, мабуть переконані, що вони там докінчать життя. Та під вечір усіх п'ятьох тяжко ранених привіз хтось на фірі до мійської лікарні в Мукачеві.

Єпископ аж у лічниці прийшов до свідомості. Директор лічниці — жид, зоперував усіх і заопікувався ними, як кожним іншим хворим. Через розбиті щоки і вибиті зуби єпископ не міг приймати ніякого харчу й тому годовано його штучно при допомозі золотої цівки вложені в уста. Єпископ помалу зачав говорити і почувався щораз краще. В середу прийняли до лікарні одну нову піклунку, що гарно говорила українською мовою з галицьким виговором. Людям, що приходили до єпископа, вона відразу стала підозрілою, бо ввесь час старалась дістатися до кімнати єпископа, хоч більше разів було їй сказано, що її там не треба. В п'ятницю ранком (31, жовтня) єпископ висповідався, але не причащався, бо ж не міг нічого проковтнути. Все ж просив священика принести Найсв. Тайни й перед ними відбув довшу адорацию. Того дня був він дуже добре настроєний, встав із ліжка, пробував ходити й навіть сам побрився. Ті, що мали змогу його відвідувати, радили його скорім поворотом до здоров'я.

Але тієї ж самої п'ятниці ввечері директор лікарні наказав усім відвідувачам і піклунському персоналу опустити хірургічний павільон, де лежав єпископ. Персонал був здивований таким задрженням директора, бо ніколи ще не було такого, щоб обслуга, яка вночі має доглядати тяжко хворих, мала йти спати. Все ж наказ був наказом і всі забралися. Та відходячи з павільону, де котрі з обслуги завважали, що на їх місце приходить директор — жид і вищезгадана підозріла дівчина. І всі знаки показують, що вони обое мали позбавити єпископа життя отруйними застриками,

або газами. Може годину перед смертю єпископа зазвонив телефон. Коли один чоловік із обслуги взяв слухавку до рук і почув запит з Ужгороду: „чи єпископ уже вмер, чи ще ні“ — він налякався. Адже ж як може єпископ бути вже мертвий, коли він уже ходить і очевидно приходить до здоров'я?... Той чоловік скоро втік від телефону й склався в передчутті чогось страшного. В год. 0.30 по півночі єпископ уже агонізував і в короткому часі віддав свою душу до рук Всешинього. Сталось це вночі з 31. жовтня на 1. листопада 1947. Лікарська комісія, що, як казали, приїхала аж із Києва, сконстатувала удар серця.

Вістка про страшну смерть єпископа Теодора лискаючи рознеслася по всій Карпатській Україні. І дарма, що преса писала про нещасний випадок із автом, люди скоро дізналися всю правду. Маси народу лявиною горнулись до Мукачева, як недавно на празник Успення, цілували домовину, в якій лежав єпископ, приходили й нез'единені та дотикали свої молитовники і св. образці до мертвого тіла, щоб мати пам'ятку по мученикові. Всі відходили від свіжої домовини заплакані й мовчаливі.

Дня 1. листопада оповіщено, що чергового дня, в неділю, тлінні останки покійного будуть перевезені до Ужгороду, де мають бути похоронені під катедрою між іншими гр. кат. єпископами. Великі тисячі народу подвійним, 34 км довгим шпаліром увінчали дорогу від Мукачева аж по Ужгород, чекаючи сумної процесії. Ale нараз не стало ні похоронного авта, ні навіть звичайної вантажної автомашини в цілому Мукачеві й Ужгороді, щоб перевезти покійного єпископа. Тільки опівночі, на вантажній автомашині перевезено тіло покійного до Ужгороду. Та по дорозі все ще стояли великі маси греко-католиків і нез'единених і вони віддали останній поклон єпископові-мученикові,

В понеділок, 3. листопада єпископа Др. Теодора Ромжу похоронено в Ужгороді. Тільки з найближчої околиці Ужгороду священики встигли прийти на похорон, але, хоч комунікація була неможливлена, на похороні зібралось таки яких 20.000 вірних.

Преосв. Теодор Ромжа мертвий. Умер він, як дійсний „добрий пастир“, даючи життя за своїх вірних та за правдиву Церкву Христову.

Саме 10 літ тому Карпатська Україна перший раз від часів свого князя Федора Корятовича кров'ю герой Карпатської Січі вписалася в історію Української Нації, як невідлучна частина Української Держави. Мученичою смертю свого молодого, але великого єпископа Теодора й муками та слізами тих, що сьогодні терплять за віру Христову в тюрмах і каторгах Антихриста — греко-католики Карпатської України прилучилися до хорів світлих мучеників українського Підляшшя, Полісся, Волині й Галичини та впилися в світлу мартирологію Унії, як вірні й гідні діти св. Католицької Церкви Христової, яку можна впокорювати, знущатись над нею, але знищити її — ніколи!

„І врати адова не одоліют єй!“

* * *

„...чи вільно проти когось особисто виступати? А се що за питання? Та де ж можна хоч би сумніватися в те, що не вільно! Може ще значете писати про те, чи вільно й на померших особисто нападати?

Так певно подумає собі неодин наш чесний чоловік із кляичною освітою, котрому глибоко врізалася в тямку стара латинська мудрість: Про померлих — тільки добре. (Де мортуіс нігіль нізі бене).

А проте ми відразу скажемо: Особисто виступати проти людей у публичному житті (бо про таке тут мова) не тільки вільно, але і треба і то як супроти живих, так і супроти померлих. Суспільність, у котрій краща її частина живе в переконанні, що — мовляв — не вільно проти нікого особисто виступати, діждеться напевно страшного, передчасного морального розкладу і гниття....

....Коли ти людина життя зовнішнього, публичного, котра щось репрезентує назовні, чи якусь інституцію, чи ідею, — тоді ти обов'язаний реагувати. Ти маєш до вибору тоді тільки час і спосіб реагування на напади, але щодо самого реагування, ти не маєш вибору, чи робити це, чи ні. Бо інакше ти наносиш шкоду тій ідеї, яку ти репрезентуєш. Інакше ти будеш співвинний у тім, коли роззухвалені пси від лаяння перейдуть до кусання, коли брехня і демагогія опанують публичне життя. Коли побілені гробы, повні гнилі та червів стануть вівтарями народу і коли отруйний сопух понесеться від них разом із вереском, що це ладан і фіміям, — тоді ти будеш головний виновник, хоч думаш, що ти дуже „благородний католик“, бо ти не реагував на лайку й інтригу. Бо менший злочинець розбишака, який по звичненій своїй вдачі вбиває і грабує, аніж воїн, котрий обов'язаний уважати на лад і подядок, а він „заглибиться в собі“ і „думає над спасенням своєї душі“ — тоді, коли злочинця треба так ударити по руці або по лобі, щоб стався нешкідливий.

Так власне поступили жовніри й діячі всіх народів, достойних тої назви — супроти живих і мертвих шкідників. Як би не те, то звідки ми знали би, що ворог хреста Нерон убив приятеля свого і навіть рідну матір? Звідки ми знали б, що виправляли тирані „Великої Греції“ та ще гірша від них товпа демагогів буцімто в ім'я „добра бідного народу“? Адже за їх життя мало хто відважився вже не писати про них, але хочби словечко проти них писнути навіть у кружку приятелів і своєї родини. То після їх смерти малювали письменники їх злочини і звироднілі обличчя. Те саме було в Візантії і скрізь.

Ніякий культурний народ ніде не держався й ніколи про публичних діячів засади: „Де мортуіс нігіль нізі бене“. То тільки у некультурних і зовсім недумаючих народів, заголюканих демагогами, можна допуститися навіть злочину розвалу своеї держави зовсім безкарно. А коли напр. руїнника уб'є ще до того чужинець, тоді знайдуться ще спекулянти, які на трупі руїнника ще особис-

ті інтереси роблять, — а загал так заголюють, що ніхто не пише про те, що руїнник був власне руїнником...

За життя всяких злочинців, як низьких так і високих, виступали проти них отверто Отці Церкви і проповідники. І гинули за те в тюрмах або на засланню...

РЕДАКТОР ДР ОСИП НАЗАРУК у 18 (120) ч. „Нової Зорі“ з 1928. року

Коли обурюєшся жахіттям і підлотою наших часів та думаєш, що Діоген потребував би сьогодні в більшій день не одну, а вже двох ліхтарень, щоб віднайти людину, то застановись над одним: над своїм часом не маєш ніякої влади; і не дано тобі затоплений світ урятувати; тільки над однією людиною маєш повну, необмежену, непереможну владу: **над собою самим.** Зроби себе чесним і добрим, а вчиниш велике, вдішь багато і діла твої і життя не пішли на марне.

КАРЛЯЙЛЬ

І РАДОЩІ, і смутки, і страждання,
І гіркоці моїх розчарувань,
Всі чини, всі думки, і всі бажання
Даю Тобі... Поглянь на них, поглянь!

Багато в них світової пустоти,
Нівечить їх змисловість і пиха, —
Та все ж таки найглибші їх істоти
Найкраці, найревніші, без гріха!...

Поглянь, поглянь, Євхаристійний Пане,
На принос цих малих моїх офір, —
Перетвори мовчазie у тимпанie
В моїй сумній душі, що повна вір! —

ВАСИЛЬ ЛІМНИЧЕНКО (З посмертної теки)

* * *

МАРІЯ ЦУКАНОВА

ШОКОЛЯДА

ГОЛОД ВИГНАВ мешканців міста шукати хліба по селах. Окупанти-німці не дозволяли підвозити хліба до міста, і мешканці йшли на села й міняли речі, здебільшого одяг на зерно. Близчі села вже давно виснажились, і тому доводилося ходити не менше як за сто кілометрів. Ходили, звичайно, ті, хто звик до фізичної праці; інтелігенція покірливо вмирала, поївши котів і собак. Деякі, з більше відважних, робили спробу й собі рушати, але здебільшого гинули, замерзаючи в степах, засипані снігом. Проте були й щасливі, що поверталися із зерном і на деякий час рятувались від смерті.

Ходили переважно жінки. Історія голоду в Україні довела, що жінка далеко витриваліша за чоловіка (очевидно організм жінки більше здатний на боротьбу за самозбереження). Що ж до походів по хліб, то тут ще грав ролю стратегічний момент, бо чоловіків німці хапали на роботі і часто відбирали продукти, жінок же, здебільшого не чіпали. І йшли вони довгими валками, запряжені в саночки, а на ніч просилися ночувати до сільських хат, сплачуєчи за це речами.

Така валка жінок ішла одного разу на північ від міста. Мороз не був великий, але на передодні випав сніг, і нерозчищені дороги значно перешкоджали рухові. Ішли повільно, з труднощами витягаючи із снігу ноги в валацях.

Проте старий дід, що трапився назустріч, сказав, що далі, на велику шляху, сніг уже розчищено і йти легко. Це надало сил, пішли бадьоріше, і, справді, на звороті за лісом пішли вільно.

Тільки двоє, дівчина й хлопчик-підліток відстали. Хлопчик ледве піскував ноги, його худеньке личко прибрало жовто-синій відтінок, а великі, обведені синіцями, очі дивилися тоскно.

— Я казала не йди, — сердилась дівчина, поглядаючи на жінок, що пішли вперед — ні, ув'язався... Тепер панькайся з тобою.

— Я нічого, Саню... Я дійду — виправдувався хлопчик. — Я тільки ногу трохи стер... Ось поправлю валанець і піду...

— Ходімо туди, до танку, там поправишся, — все також сердито сказала дівчина, і різко сіпнувши саночки, які тягла за собою, пішла вперед.

На краю шляху стояв зруйнований танк, свідок недавньої війни. Снігу навіяло сугорбами, тому з одного боку танку була гора снігу, а з другого майже чисто. Дівчина з хлопчиком підійшли до танка, на те місце, де не було снігу, і сіли на саночки, в яких лежали речі, приготовані на обмін. Дівчина полізла у кишеню і, витягши звідти шматок хліба, пхнула його хлопчикові в руки. В очах хлопчика майнула радість, але враз і погасла.

— Саню, — тихо сказав він, — це твое... Я не візьму. Я свій хліб уже з'їв...

— А я тобі кажу ідж! — Уже зовсім розсердилася дівчина. І швидко поправляється. Сидіти довго не можна.

В очах хлопчика виступили слези. Він підніс руку з хлібом до ро-

та, але надалі поволі спустив її.

— Ти, Саню, ще нічого не їла.. — прошепотів він.

— Ти будеш їсти? — крикнула дівчина — Пеня нещасна!.. Мужчина! Помічник!..

Очі дівчини гнівно бліснули з-під низько насуненої хустки, і хлопчик, зігнувшись, покірливо почав їсти.

Дівчина тим часом усталла з санок та, присівши перед хлопчиком, стягнула з його ноги валянець і, спритно поправивши онучі, одягла знову.

— Ну, спробуй стати, — уривчасто сказала вона.

Хлопчик встав і, потуплювавши на місці, радісно заявив:

— Зовсім не болить... Тепер я піду...

Він щось інше хотів сказати, але дівчина махнула рукою, щоб він замовк, прислухаючись. Хлопчик і собі насторожився розкривши рота, Здалеку спочатку приглушено, але щодалі виразніше, чулося тупотіння ніг і копит. Дівчина визирнула з поза танка на шлях і, схопивши хлопчика, який і собі хотів визирнути, прошептіла:

— Німці йдуть!

Обидвое відсунулись до другого кінця танку і причаїлися.

Чекати довелося недовго. Із-за танку, шляхом, вийшли, спочатку три вершники в німецькій уніформі, а за ними пішки, рядами обшарпані люди, дехто просто в лахміттях, дехто в рештках військового одягу.

Худі мов скелети, бородаті, з мертвим поглядом застиглих очей. Ішли похитуючись, здоровіші підтримували слабших або поранених, які йшли обнявши товаришів за шию.

Це вели полонених.

Мов дивний привид із царства тіней, посувалася валка, похитуючись то в один бік то в другий, у колі вершників-німців, що тримали на поготові рушниці, щоб застрелити того, хто не мав сили йти далі. Розмови не було чути, може німці забороняли, а може напівмертві люди зберігали останні сили, зосереджували всю свою увагу на думці, якби не спинитись, а йти далі.

Хлопчик, який увесь час дивився на дивну мандрівку людей широкими розилушеннями, здивованими очима, повернув до дівчини голову й прошептів:

— Саню... Що це?.. Куди вони йдуть?

— Полонені... наші,... — теж пошепки відповіла дівчина, не зводячи зачарованих очей зі страшних мандрівників.

Коли більша частина валків пройшла повз танк, несподівано почулася команда німецькою мовою.

— Гальт!

Полонені стали і всі майже попадали на землю. Валка спинилася на відпочинок. Німці-вершники теж спинилися і почали злазити з коней

Дівчина сіпнула хлопчика і, вгрузаючи валянцями в сугорб снігу, зашла за танк, потягнувши за собою хлопчика і саночки.

Обоє причаїлися.

До них долетіла лайка, німецькою мовою, потім голоси віддалилися, видно німці відійшли в другий кінець валки.

Спочатку було тихо, потім десь поруч, по той бік танку, почувся хрипкий зломлений голос:

— Не піду далі... Сил моїх немає... Не можу...

— А ти потерпі... Дійдеш... Доведем.. — відповів другий голос. Він додав ще щось, але тихо, і дівчина з хлопчиком не могли розібрати слів.

— Не дійду... однаково... — з тugoю відгукнувся перший голос. — Хай застрелять... Один кінець...

Голоси замовкли. Було чути здалеку лайку вартового, потім і він стих. І раптом десь, теж поруч, почувся інший голос, суворий і урочистий:

— Отче наш... Іже еси на небесах...

Дівчина мимоволі здригнулася і завмерла. А голос так само урочисто й однотонно вимовляв далі слова молитви.

— Да святиться ім'я Твоє, да прийде царствіс Твоє, да буде воля Твоя...

Здавалось, усе навколо завмерло і люди напівмертві і природа, і лише цей голос суворий, невблаганий панував над лісом, заповнював просторінь.

Мимоволі очі дівчини підвелися вгору, туди, звідки линули слова молитви. Небо було прозоро ясне і чисте, як очі новонародженої дитини.

Цей голос і слова молитви нагадали дівчині дитинство, таке недавне і в той час далеке, мов сон.

...Затишна кімната, образ Спасителя в куті, освітлений жовтим відблиском лямпадки, і тонка постать матері... На ніч мати завжди схилялась над ліжком і, перехристивши, дбайливо укривала ковдрою...

Дівчина відчула мов щось затремтіло у неї в грудях. Вона склала як на молитву руки, але згадала про хлопчика й оглянулася. Хлопець стояв підвівши голову в гору і, дівчина побачила широко розплющені, повні сліз очі та тремтячі уста, що ворушилися, повторюючи слова молитви.

Хлопчик молився.

— Яко Твоє єсть царство і сила і слава во віki віков. Амінь.

Урочистий голос замовк. Було тихо. Лише здалеку долетів грізний вигук вартового і урвався. Тоді знову почувся голос того, що підбадьорював ослабленого.

— Васю... А Васю... А що, як...

Голос знизився, почулося шепотіння, але слів не можна було розібрати. Ослаблений відгукнувся також тихо, після чого голос того, що підбадьорював, підвищився, але до дівчини й хлопчика долітали лише окремі слова. Голос говорив щось про жінку й дітей, про яких мусів думати ослаблений. Потім, чомусь, згадав танк і сугорби.

На цьому втрутівся вже знайомий суворий голос, той, що читав молитву.

— Сказано: дерзай і обряще! Стукай і відчиниться.

Після чого попередній голос зашепtotів щось зовсім тихо й уривчасто.

Урешті, голоси замовкли. Дівчина й хлопчик напружено ловили кожний згук, а коли чулися кроки й німецька мова, притискувались один до одного і завмирали. Вони боялися німців.

Раптом дівчині здалося, що поруч щось зашаруділо. Спочатку почувся тихий згук, ніби хтось штовхнувся об танк, потім долетіло тяжке сопуче дихання. Дівчина прислухалася деякий час, потім схилилася і знизу, з під закруглого краю гусені, виглянула на те місце, де перед тим сиділа з хлопчиком, але відразу ж злякано відсахнулася назад. Вона побачили зовсім близько від себе голову, обгорнену ганчір'ям, потім кістисту, чорну, порепану руку із запкарублими пальцями, які конвульсийно хапа-

лися за землю, і вмить зрозуміла:

Полонений повз, щоб сковатись під танком!

Перше почуття було — радість, що полонений тікає та бажання допомогти, але надалі її охопив страх. Що, як німці підуть шукати за ним і знайдуть? Тоді загине не лише він, а й вони з хлопчиком, бо німці подумають, що вони теж брали участь у втечі.

Думки її закружиляли тривожно, вона почала вигадувати, що скаже німцям, коли їх відкриють і оглянулася на хлопчика, який схилившись, теж слідкував за полоненим.

Хлопчик щось хотів сказати до дівчини, але вона приклада палець до вуст, наказуючи мовчати. Надалі дівчина знову схилилася й побачила, що полонений майже цілком уже підліз поміж гусенями, під танк. Лишилися лише ноги в подертих чоботах. Полонений видко знесилився а може застяг і не міг пролізти далі, але згодом зробив зусилля і втягнув спочатку один чобіт, потім другий. Дівчина зітхнула з полекшенням і вже навіть почала думати, як добре було б загорнути щілину під танком снігом, але саме в цей час хлопчик схвилювано прошепотів:

— Німець іде!...

Дівчина сіпнулася назад і підвелася. Вона теж побачила німця, який переходив шлях прямуючи до танку. Тоді дівчина схопила однією рукою хлопчика, а другою мотузок від санок і вийшла із танку. Німець помітив їх і щось голосно закричав по німецьки.

Дівчина з хлопчиком поспішаючи вийшли на шлях і пішли на зустріч німцеві, який спинився, чекаючи їх.

На шляху сиділи й лежали полонені, яких дівчина механічно обходила, намагаючись не зачепити, але майже не помічала. Серце гучно й нерівно билося, а думка напружено і швидко шукала потрібних слів, які вона мала сказати.

Коли дівчина й хлоцчик підійшли на віддалі декількох кроків, німець сердито крикнув:

— Вег'!..

Потім він додав, що ходити тут не вільно, усе так само різко й злісно. Дівчина трохи знала по-німецьки, але удала, що не розуміє його. Вона злегка відсунула назад хустку, показуючи своє змарніле, але все ще гарне обличчя, і, блиснувши в усмішці рядом білих рівних зубів, сказала:

— Гутен таг!

— Вег'! — повторив німець, уже не так голосно і спинив на обличчі дівчини уважний погляд.

— Ми йдемо на село... по хліб... Брудер ногу стер... спинилися... — підбираючи німецькі слова, пояснила дівчина, показуючи на хлопчика і гравючи очима.

На це німець знову сказав, що тут ходити не вільно, але вже значно м'якше, потім досить брутально поклав руку на плече дівчини, відштовхнувши її до краю шляху, і сам відійшовши разом з нею, обернувся до одного з вартових і махнув рукою.

Відразу ж почулася команда вставати. Полонені з труднощами підводилися, сильніші допомагали слабким і вишкувалися рядами, обнявшись як і раніш. Але дівчина, як і до цього, не дивилася на них. Вона все намагалася зйти непомітно з другого боку німця, щоб повернути його спиною до танку, і без перестанку говорила, кокетливо граючи очима, устами

і всім обличчям.

Це була гра за життя — її, хлопчика його третього, що лежав під танком. Вона говорила все, що приходило на думку, підбираючи німецькі слова і за кожним разом називала німця „гер офіцером“.

„Гер офіцер“, який був лише ґефрайтером, задоволено усміхнувся. Титул офіцера йому сподобався, до того дівчина була гарна. Його червоне відгодоване обличчя розм'якало, а блакитні, з білявими віями, очі теж грайливо обігли загорнену у велику хустку постать дівчини. Шлях був надто нудний і він нічого не мав проти товариства гарненької жінки.

Тим часом вартові обходили полонених. У дівчини спинилося дихання і усмішка застигла на устах. Що, як добавчутъ?.. Що, як підрахують і кинуться шукати?

Але на щастя німці, видко, не збиралися рахувати, а запам'ятати обличчя було не легко, полонені так скидалися один на одного. Німці сіли на коней і валка рушила.

Старший німець, той, що говорив з дівчиною, пропустив усіх і пішов з дівчиною і хлопчиком ззаду валки. Він навіть не сів на коня і вів його за повід, а трохи згодом узяв другою рукою дівчину під руку і пустився в розмову.

Йому не подобався цей дикий край, куди його загнала війна. Дома в Дойчесрайху — далеко ліпше. Але українські дівчата були гарні. Він нічого не мав проти українських дівчат.

Дівчина з труднощами розбирава, що говорив їй німець. Спочатку вона рахувала кроки, з радістю помічаючи, як віддає між танком і валкою збільшується. Коли небезпека минула, вона відчула, що дуже втомилася, після нервового напруження наступила реакція. Вона лише тепер помітила, що сильна, тверда рука німця стискує її лікоть, і її почало охоплювати почуття огиди й неспокою, але відібрати руку не було як, і вона напружуvalа останні сили, щоб удавати веселу та підтримувати розмову і все тягla вільною рукою саночки.

Хлопчик теж утомлено пересував ноги, переводячи широко розплушенні, здивовані очі з німця на дівчину. Він не розумів про що вони говорили, але йому не подобалося, що цей червонолицій німець тримав під руку його Саню.

Німець урешті видко теж помітив, що дівчина зробилася не така привітна, як раніше. Він пустив її руку і поліз до кишені, з якої дістав велику плитку шоколяди. Відломивши шматок, він повільно звільнив його від паперу і поклав собі в рот, скоса поглядаючи на дівчину. Очі дівчини на мить бліснули, але враз і погасли. Ніби зачарована слідкувала вона як шматок шоколяди зник після цухким вустами німця, але надалі зробила зусилля і закрила очі. Вона зранку нічого не їла, і цей спокусливий шматок викликав у неї жагу до болю бажання їсти. Вона конвульсійно проковтнула слину і схилила голову. Тоді німець, задоволено усміхнувшись, простягнув їй решту шоколяди і, майже доброзичливо, сказав:

— Да, іс!

Тремтячою рукою дівчина взяла шоколяду і інстинктивно зробила рух, щоб піднести його до уст, але враз оглянулася до хлопчика і простягла шоколяду йому.

— На... іх... — сказала вона.

В обличчі хлопчика майнула радість, але він не став їсти, а пошепки сказав:

— Я сховаю... Добре?... А потім разом з'їмо.

І він сховав шоколяду до кишені.

Німець знову взяв дівчину під руку і вже зовсім настирливо притис до себе її лікоть.

Полонені йшли, як і до цього, похитуючись то в один бік, то в другий, намагаючись утримати рівновагу.

З притупленим почуттям голодної, знесиленої істоти, дівчина слідкувала за останнім рядом зігнутих спин, переплетених рук, за хиткими кроками напівзутих ніг. Млосне почуття огиди від дотику німця почало переводити в цілковиту байдужність. Але в голові, все ж, настирливо жевріла думка, що треба тікати геть від цього брутального дотику, від цього відгодованого обличчя, яке схилялося до неї. Була лише одна рада — десь на перехресті доріг, сказати, що ій треба йти в інший бік і попрощатися. Але чи відпустить її німець?

Так ішли вони деякий час, доки дівчина помітила, що праворуч від дороги до лісу веде протоптанта в снігу стежка. Напевне це був плях до якогось села, або хутора. Дівчина стала йти повільніше. Серце напружене застукотіло. Зараз вона скаже...

Вона набрала дихання й спинилася.

Німець теж спинився, запитливо дивлячись на неї.

— Мушу сюди... — сказала дівчина, показуючи на стежку.

— Вас? перепитав німець, не розуміючи, але коли дівчина пояснила, що ій треба йти до лісу, він невдоволено й рішуче сказав:

— О-о! Найн, найн! — і міцніше стиснувши її лікоть, повів далі.

Дівчині спочатку захотілося заплакати з розпуки, але надалі її охопило знову почуття втоми й байдужності. Вона дивилася на полонених і думала про те, що ось вона тепер, як і вони, полонена. Німець може зробити з нею все, що схоче, може її вбити й кинути тут на дорозі, і не буде відповідати за це... І нікого це не здивує і не збентежить...

Але на цьому дівчина згадала про хлопчика і знову зробила зусилля це знесилля відігнати. Треба було шукати пляхів порятунку. А що, як вона попросить німця? Дуже попросить?... Адже людина він.

Дівчина підвела обличчя до німця і... завмерла. Німець вирячивши очі дивився вперед на полонених, лицезрівши від злости, а уста люто скривилися. Дівчина й собі перевела зляканій погляд на полонених і помітила, що поміж рядами виникло заміщення. Полонені збиваючись посунулися в бік дороги й стали.

Не випускаючи руку дівчини, німець голосно виляявся, питуючи, що сталося, але раптом мов обпечений відскочив від дівчини й махав до неї руками, щоб вона йшла геть.

Не розуміючи, що сталося, дівчина розгублено оглянулася й побачила, що на зустріч іде загін німців з офіцером на чолі.

Вона не встигла ще всього збегнути, як німець притишено, але злісно закричав на неї. Тоді, отямившись, дівчина схопила за руку хлопчика і кинулася назад до стежки, що вела до лісу.

Спочатку вони побігли стежкою, але надалі дівчина подумала, що німцям може здатися підозрілою їхня втеча, і вона, затримавши хлопчи-

ка, пішла поволі, не оглядаючись, але напружену прислухуючись, чи не йде хто за ними слідком.

Зі шляху долітали голоси німців, які щодалі віддалялися, але не чути було, щоб хтось наздоганяв їх.

На півшляху до ліса дівчина відважилася оглянутися. Валку було ледве видко, вона темним положом вигиналася вдалині на шляху, і врешті зникла за зворотом.

Дівчина зідхнула з полегкістю, потім вона згадала, що в них є шоколядя, і їй зробилося майже весело. Щаслива пора — молодість! Вона навіть усміхнулася, уявляючи, як тепер виглядає обдуруений німець. Може ще й дісталося йому за те, що йшов із дівчиною.

Тепер можна було відочіти і з'їсти шоколяду. Дівчина навіть зідхнула від задоволення, уявляючи в роті смак шоколяди, але все ж спочатку вона оглянулася, куди веде стежка. Стежка, дійшовши до лісу, звертала і йшла далі понад лісом. Видко, що тут ходили люди, але чи дійсно вона вела до якогось житла? Помітивши здалеку на стежці постараті двох чоловіків, що йшли назустріч, дівчина попрямувала до них і, підійшовши, спитаила, куди веде ця стежка.

Це були селяни. У старшого, вже літнього дядька, було добродушне обличчя. Він співчутливо подивився, з-під густих широких брів, на дівчину й хлопчика, і сказав, що стежка веде до хутора. Хутір недалеко, якихось пів кілометра.

Потім ще раз подивившись на змарнілі обличчя дівчини й хлопчика, селянин долав, що хай дівчина постукає в третю хату та спитає тітку Явдоху. Та пустить їх ночувати.

Це була справжня радість. Дівчина подякувала і вже повернулася, щоб іти, коли згадала раптом про полоненого, що десь там лежав під танком.

Тоді схвильовано й швидко вона почала розповідати, як полонений заповз під танк і залишився там.

Селяни слухали уважно, потім переглянулися.

— Може хтось із наших, — зідхнувши сказав старший.

— Він не зможе йти... Охляв з голоду — сказала дівчина, — дономожіть йому.

— Та вже не кинути людину — відгукнувся молодший.

Потім обидва почали радитися, як лішче допомогти полоненому. Їх турбувало, що, як на гріх, не взяли із собою іжі. Крім того потрібно було дістати одяг, щоб передягти полоненого. По дорозі житла не було, додому же вертатись — забрало б багато часу.

— Ну то нічого — врешті сказав старший. — Я кожух із себе зніму. Якось із Божою допомогою доведемо, — і вони відійшли.

Раптом хлопчик, який до цього слухав мовчки, вийняв шоколяду і благальними очима подивився на дівчину.

— Саню... Я віддам шоколяду.. Тому полоненому... Щоб він дійшов. А, Саню?... Ми ж бо швидко прийдемо до хутора... Можна Саню, га?...

Дівчина, яка вже потягла санки, вражено спинилася. Вона так яскраво уявляла смак шоколяди, тієї шоколяди, яку із жагою чекало все сєство її. І тепер хлопчик хотів відібрать у неї цю радість. Вона сердито стисла уста й хотіла вже зробити рух протесту, коли раптом згадала полонених, танк, за яким вони з хлопчиком причаїлися і молитву... Йі зда-

лося, що вона знову чує суворий, урочистий голос, який вимовляв такі знайомі й близькі слова...

І знову щось зворушливо-тепле заворушилось у неї в грудях. Вона подивилася на хлопчика довгим поглядом і хитнула головою, не маючи сил сказати „Так“.

Хлопчик, зрадівши, побіг наздоганяти селян і, спинивши їх, простяг шоколяду.

— Дайте полоненому... Щоб дійшов... — сказав він.

Старший селянин взяв шоколяду, а хлопчик повернув до дівчини.

Зимовий день минув швидко. Сонце сіло і на поля лягли довгі синюті тіні. Треба було поспішати.

Дівчина й хлопчик узялися за руки й пішли вперед. Поволі, віддаючись, їхні постаті зменшувались, обгортались фіялковим серпанком простору і врешті зникли за лісом.

Навколо розлився безмежний простір і спокій, ніби все, що жило на землі, спочило — і боротьба і страждання.

На небі заблищала перша зірка.

* * * * *

Світ не є житлом-касарнею в дільниці вбогих, із якої б ми могли випровадитися, бо вона вбога. Світ є замком наших батьків, із розвинутою на башті коругвою, і чим гірше з нею, тим менше сміємо її покинути. Не йде тут про питання, чи світ за сумний, щоб його любити, чи за веселий, щоб не любити його, але йде про таке: Коли ми справді якусь річ любимо, то її веселий бік є причиною, щоб її любити, а її сумний — є причиною, щоб її ще більш любити.

Г. К. ЧЕСТЕРТОН »Пригоди віри«

Не те християнство християнське, яке хоче бачити перед собою покірного жебрака чи утиснену безпломіність, щоб могти їм у найконечнішім допомогти, — але те, яке цій нужді по силі своїй через старання в великому стилі запобігає і створює багацько самостійних людей, які не потребували б жебранини й чужого милосердя.

Кардинал МЕННІНГ

ГРИГОР МЕРІЯМ - ЛУЖНИЦЬКИЙ

ПОСОЛ ДО БОГА

Історичний фактомуонтаж на 9 картин.

В С Т У П

„Посол до Бога“, історичний фактомуонтаж на 9 картин, виставлено на сцені львівського міського театру в 1934 р. заходом і старанням тодішнього ректора Малої Семінарії, о. мітр. Є. Перрідона. Була це перша спроба виставити на українській сцені релігійну драму в реалістичному насвітленні й на т. зв. конструктивній сцені. За відмінкою декількох професійних акторів (В. Блавацький — мітр. Рутський, П. Сорока — король Жигмонт III. та О. Ольський — архиєп. Смотрицький, проект декорацій Л. Боровика) участь у виставі брали виключно аматори - учні Малої Семінарії. Вистава викликала бурю негодування як із боку українців - католиків, так і з боку православних українців. Полеміка в пресі („Діло“, „Новий Час“, „Нова Зоря“ й і.), яка врешті покінчилася „отвертими листами“ прихильників п'єси (отвертий лист письменника З. Тарнавського до о. д-ра Кладочного, поміщений на сторінках „Нової Зорі“), оберталася тільки довкола ідеології п'єси й поділилася на два табори, з яких один заступав гадку, що цього рода п'єси виставляти не треба й не вільно, бо поглиблюється вже й так сильний розрив між католиками і православними українцями; другий же табір докоряв авторові, що він, як католицький письменник, ставив по боці православних, бо православні в п'єсі це люди активні, знають чого хочуть, під час коли католики цілковито пасивні, сам же герой п'єси св. Йосафат це свого роду раб, а не герой. Единий, що п'єсу ідеологічно проаналізував, але сценічно не скопив, бо театральним критиком не був, це пок. нач. ред. „Нової Зорі“, др. О. Назарук, який на сторінках „Нової Зорі“ виказав католицькість „Посла до Бога“, католицькість, яка основується на толерантному становищі до людей, а нетолерантному відношенні до їх зasad.

Цю, як назвав її др. Назарук, „золоту жилу“ п'єси, ні глядачі, ні рецензенти не скопили, і, що більше, щоб дістати дозвіл духовної влади, автор мусів зводити чималі бої з рецензентами тодішньої Митрополичної Консисторії у Львові, в першу ж чергу з сумної пам'яті відступником о. др. Г. Костельником, який усіма способами старався не дозволити на виставу цієї п'єси. І щойно, коли автор офіційно передав рукопис п'єси Митрополитові Андреєві до його рук, Кир Андрей — по прочитанні рукопису — не тільки дав дозвіл на друк і виставу, але й обіцяв приступи на виставу. Нотатка про його прибуття на прем'єру п'єси, поміщена в „Ділі“, викликала чималий рух серед ворожого п'єсі табору, який і постарався переконати Митрополита Кира Андрея, щоб на виставу не приїздив, бо православні хочуть чинно виступити в театрі проти автора і п'єси. Але вистава, хоч і в напружений атмосфері, відбулася спокійно та тільки пресова полеміка виявила всі настрої публіки.

У чому лежав неуспіх виконання п'єси „Посол до Бога“?

На неуспіх зложилися дві основні причини: 1) п'єса „Посол до Бога“ **була для львівських українців першою релігійною п'єссою**, тобто п'єссою того жанру, до якого українська публіка не була приготована і якого не знала, бо цього рода

п'єси українська модерна драматургія в своєму репертуарі ще не мала. Щойно згодом промостили шлях релігійній українській драмі реж. В. Блавацький, який у театрі „Заграва“ почав ставити (циого ж автора переклад) „Голгота“ (березень 1936) і (його ж інсценізацію) „Камо грядеши“ (вересень 1936). Але коли і „Голгота“ і „Камо грядеши“ приготовлювали ступнево публіку до оригінальної української релігійної драми, то „Посол до Бога“ був іще надто радикальним кроком, був надто революційним чином, щоби без приготування здобути симпатії глядачів. Для українського загалу чи то інсценізація Христових страстей, чи інсценізація переслідування перших християн за часів Нерона, сюжетно новістю не були й кожний, хтось приходив на ці вистави в театрі, був уже, сказати б, духовно посвячений в цими п'єсами, уже заздалегідь їх (чи позитивно, чи негативно) сприймав. Релігійна п'єса є і є до того реалістична, бо фактамонтаж, тобто п'єса побудована на фактах історичних без містерійної основи, була для українського загалу чимсь невідомим так, як невідомим є і до сьогодні для широкого загалу історія всеукраїнської церкви XVII ст. Навіть сьогодні ми не маємо своєї не то наукової, але популярної історії всеукраїнської церкви, тому й не можна було жадати, щоб український загал був зорієнтований у всіх історичних тонкощах одної чи другої українських Церков, тонкощах, що стали основою релігійної драми „Посол до Бога“. Коли б перед виставою (так як є це у звичай в зах. Європі) була виголошена доповідь, яка б з'ясувала бін публіці, що ми звемо релігійною драмою, яка її суть і в чому її значення, тоді була б усунена не тільки перша причина неуспіху п'єси, але вслід за цим була б і не так гостро позначилась друга причина, 2) **фальшиві режисерії**.

Реж. П. Сорока вивів п'єсу „Посол до Бога“ так, як ставлено звичайну реалістично-історичну п'єсу, тобто без тієї спеціально витонченої глибини переживання, якою мусить бути просякнута кожна релігійна п'єса. Так як існують стилево, за змістом і формою різні п'єси, так існують різні актори, як по зовнішній так і внутрішній формі. Є актори класичні, шекспірівські, молієрівські, ібсенівські й т. п. і є т. зв. інженю, герої, лірики, комічні чи трагічні старухи — словом існує в театрі ціла ієрархія типів, яких актор не грає, а якими на сцені живе. Слово „актор“, під яким у буденному життю розуміють **удавання**, сьогодні пристосування на сцені не має, бо поганий той актор, який **грає за когось, а не в тим кимось**. Коли актор не відчуває широ, й не вчується повністю в свого типа, то хочби був майстром акторської техніки, його сценічний образ вийде фальшиво й непереконливо. А до якої міри мусить у свою роль учутися актор релігійної драми, щоб піднести зі звичайної людини до незвичайної істоти, істоти опанованої неземною ідеєю, ідеєю Бога!... Безумовно, що добрий актор чимало собі допоможе технікою, навіть коли б його особисті переконання не співгармонізували зі світоглядом сценічної особи, і п'єси не зіпсує, але і не переконає глядача, бо в нього нема віри в те, в чому має переконати глядача. Кожна релігійна драма мусить мати своїх спеціальних акторів, незалежно від того, чи буде це містерія чи реалістична релігійна драма. Це останнє, у даному випадку „Посол до Бога“, тимбльше потребує спеціальних акторів, бо дієві особи її, це звичайні люди, яким у поміч не приходить ніяка надлюдська сила — як це буває в містерії — а тільки після смерті (св. Йосафата) Бог дає свій видимий знак (вогненний хрест), стверджуючи правильність поступування дієвої особи. Зазначуємо, дієвої особи а не героя. Саме така реалістична релігійна драма, як є „Посол до Бога“, є тим важка до постанови, що в ній нема героя. Так, як у містерії героем є неземна істота, в релігійній реалістичній драмі героем є Бог, а радише Його діла (тут католицька Церква), чи Його воля, словом — те, чого реально на сцені нема, але що реалізують ті, яких Бог післав, щоб „засвідчити правду“. І коли ми, як глядачі, бачучи різні світські п'єси, в яких перемагає добро, кажемо, що це „етична“ п'єса, а знову ж — де перемагає зло, що це неетична чи невіховна, — то в релігійній драмі бачимо — на від перемагає зло, герой, як особа центру дії (зовсім інакше як у містерії) гине, здавалося б опущений, безпомічний, тобто, враження у глядачів залишається „невіховне“. І тут саме до слова приходить режисер.

Найкращу п'єсу режисер може знищити, а слабку п'єсу — не змінюючи ні тексту, ні думок автора, може підсилити своїми засобами до тієї міри, що п'єса робитиме сильне враження. Режисер — це другий автор, який, наприклад, негативні дієві особи на сцені може зробити, по своїй волі, сильнішими або слабшими, який тенденцію цілої п'єси може цілковито змінити й т. п. Характеристичним цього ро-да прикладом в історії українського театру є, напр., постанова реж. В. Блавацького п'єси комуністичного письменника Катаєва „Рожевий шлях“ (1936 р. в оригі-

налі „Дорога цветов“), з якої то комуністичної п'єси реж. Блавацький зробив сухо націоналістичну комедію з легкою сатирою на комуністичний лад. І другий приклад: націоналістичну, історичну п'єсу „Дума про Нечая“ (Лужницького, 1936) комуністичні драматичні гуртки зах. областей України грали, як одну з чільних комуністичних п'єс! Саме в постанові лежить ціла питома вага п'єси, в постанові лежить підкреслення тих місць, які є суттєвими в п'єсі, інтерпретація яких може бути вірна або правдива і від яких залежить успіх або неуспіх п'єси. І саме в режисерській інтерпретації П. Сороки „Посла до Бога“, український католицький світ вийшов блідо й пасивно, хоч автор зовсім правильно унітів, яких на сцені в п'єсі очолює митр. Рутський, вивів спокійними і зрівноваженими, бо людина світоглядово сильна є завжди спокійна й певна себе. Моторичність табору православних, яких на сцені очолює архієп. Смотрицький уже сама по собі в цілій п'єсі є і мусить бути більш впадаюча в око, бо чи то заговір, чи дія вбивства св. Йосафата, чи волочення трупа по сцені — це все є **рух**, це дія, під час коли молитва, душевний бій, покора волі Божій, це явища **контемплативного** характеру і сценічно без руху, того руху, який приневолює глядачів стежити і зором і слухом за розвитком дії. Саме ці статичні моменти мусить режисер до тієї міри режисерськими засобами скріпити, щоб вони своєю внутрішньою силою перемогли зовнішні прояви руху табору православних, бо саме тут і лежить головна сила релігійної драми. А цього саме в постанові П. Сороки бракувало. В „Послі до Бога“ є три незалежні одно від одного—вогнища акцій: 1) польський шовіністичний, чи скажемо, державний католицизм 2) акція московського православ'я, яке приє помочі інтриг і підкупства опановує українське православія, (що тоді саме перестає вже бути українським православіям), щоб здати найбільш небезпечний для імперіалізму Москви український католицизм і 3) український католицизм (уніята), який стоїть в отвертому бою на два фронти, не маючи ніякої опори крім Бога. У цьому бою єдиними правдивими католиками є недержавні українці, які ведуть бій із двома державними релігіями, московським православієм і польським „католицизмом“. І щоб рятувати українську католицьку Церкву діло Христа, українці рішились вислати свого посла до Бога (св. Йосафата): нехай Бог розсудить, хто винен, а хто ні, нехай Христос подасті поміч, бо людські сили на вичерпанні і здається, рятунку для української католицької Церкви нема... Нехай Бог розсудить, чи людина має бути вільна у своїх почуваннях до Бога, чи може має слухати радше божого наказу її Церкви, — отже нехай через послів до нього, святих мучеників, скаже Він своє слово.

Сьогодні, коли оце вперше друкуємо п'єсу „Посол до Бога“, українська Церква під проводом своїх архиєреїв сотнями—тисячами висилає своїх послів до Бога. І недалекий час, коли Бог скаже Своє слово.

РЕДАКЦІЯ

П'єса друкується повністю за орігіналом, бо на сцені пішла вона у змінено-му виді: львівська польська цензура сконфіскувала цілковито I картину й частину II і VII. Хоральний спів василіянських ченців (IV картина) укладу Н. Нижанківського.

I. КАРТИНА

Великдень 1620 р. на Віленщині*)

ОСОБИ:

СТАРОСТА — ЖИД — ДІДУГАН — ХЛОПЧИНА — ЛАТИНСЬКИЙ СВЯЩЕННИК — о. ВЕЛЯМИН РУТСЬКИЙ — ЮРБА — МУШКЕТЕРИ.

Поволі вечорів. Кілька широких сходів і брама церкви замкнена штабою. Ліворуч і праворуч юрба неначе приготовляється до скоку. Поміж юрбою про-сто церкви вільний вхід, на сходах стоять—староста і жид з ключами. За старостою—два вояки з мушкетами. Ще поки підноситься заслона чуті голosi й дзвони. З піднесенням заслони вривається голос дзвона, нагло й болочно. По юрбі проходить шептіт - погроза: „Віддай церкву, жиде, віддай церкву“.

ЯВА I.

Хвилина тиші. Юрба приготовлена до нападу, деякі з затисненими п'яс-туками, з наружними обличчями, юрба здрігтається. Двох вояків приводять на середину малого, обіраного хlopчину і здергуються перед старостою і жидом.

СТАРОСТА: Ти чого бив у дзвони? Горить де? Татари йдуть?

ХЛОПЧИК: (оглядається довкруги й не говорить нічого.)

СТАРОСТА: (підходить ближче) Ну говори, а ні то різки приневолять говорити! Чуєш?

ХЛОПЧИК: (насилу відважно говорить) Тато сказали, що сьогодні всюди співають „Христос воскрес“ а в нас навіть і дзвони мертві. І я побіг на дзвінницю.

ЖИД: А тато заплатив податок від церкви панові каштелянові?

ХЛОПЧИК: Я не знаю ...

ГОЛОС ІЗ ЮРБИ: Віддай церкву, жиде, чуєш?

ГОЛОСИ: Киями їх, проклятих нехристів!

СТАРОСТА: (кричить) Тихо! А то військо покличу! Хто не заплатив, той у церкві не сміє молитися. Хай громада заплатить наложену данину, а тоді відчинимо церкву. Ясновельможний пан так наказали і зайво тут багато говорити. Ідіть домів, сьогодні ніякого богослуження не буде. (до вояків) А того козака візьмемо із собою, щоб на Січ не втік!

ЮРБА: (робить один крок, з неї висувається старий діду-ган і кидається до ніг старости).

ДІД: Пане старосто милостивий, змилосердіться над нами. Відчиніть нам церкву. Хай ми хоч на Великдень помолимося перед святыми іконами нашими, перед ...

ЖИД: Заплати, то й помолишся!

ДІД: Ми уніяти, такі ж самі католики, коли ж іншим вільно...

СТАРОСТА: (кричить) Я знаю, що вам вільно, а що ні, ти мене розуму не вчитимеш, хаме! (копає ногою діда) Геть звідсіля, а то вас мушкетами розуму провчу! Ходім (до жида й сторожі з хlopцем).

ДІД: Пане милостивий, не бери мені внука. Він не винен ...

ЖИД: У магістраті побачимо, хто винен!

*) Автентичне.

СТАРОСТА: Я відповідаю за спокій і ніяких бунтів не дозволю. (**кричить до всіх**): Геть звідсіля! чуєте! Заплатіть податок, а тоді церкву відчиниться, чуєте. А тепер геть, розійтися домів!

ЮРБА: **мечить, грізна, насуплена.**

СТАРОСТА: (**дає знак мушкетерам, ді ладують мушкети й ціляють у матовп. Хвилина тиші.**)

ГОЛОС ІЗ ЮРБИ: На коліна, браття, на коліна! Ходім до Христа, який сьогодні воскрес! (**всі клякають і починають тихий спів: „Христос воскресе“—староста із жидом стають ліворуч сцени, юрба клячить і співає, звернена до церкви лицем, згодом до залі, при словах „воскресе“ староста дає знак над юрбою мушкетерам, ді стріляють, кілька осіб паде в судорогах на землю, між ними хлопець, дід припадає до нього. Мушкетери ладують знову, юрба співає щораз тихше).**

ЯВА II.

Виходить латинський священик і о. Рутський. Ідуть з ліворуч до права—авансеною.

СВЯЩЕНИК: Що це? Рокош? Бунт?

СТАРОСТА: (**підходить, низько кланяється, жид скидає шапку й оба стають з голими головами**) Це прошу, вашої мосці, які звичайно, хлопи бунтуються, не заплатили податку пану каштелянові Пшитильському ...

СВЯЩЕНИК: Страшне, страшне, що воно тепер не діється! Хай вас Господь має в своїй опіці, панове (**до старости й жида**) поступайте справедливо, лише справедливо, а Отець Небесний вас не опустить. Ходім, ходім звідсіля!

(**заслонює долонею очі**).

О. РУТСЬКИЙ: Який же це податок, пане старосто, що його треба кров'ю платити?

СТАРОСТА: За церкву, ваше преподобіє, а в них сьогодні Великдень. Щоб отже не потурати їм, бо цеж небезпечно —

СВЯЩЕНИК: Це православні?

ЖИД: (**кланяється**) Ні, уніяти, католики!

СВЯЩЕНИК: Уніяти, якоже це, пане старосто?

(**Діялог іде на тлі тихого співу „Христос Воскрес“**).

О. РУТСЬКИЙ: І ви смієте їх смертю карати, за те, що вони хочуть молитися?

СВЯЩЕНИК: Господи, які часи! Ходім звідсіля, ходім!

О. РУТСЬКИЙ: Алеж про це мусить дізнатися їх милість король, про це мусить довідатися Ватикан, як поступають католики з католиками!

СВЯЩЕНИК: Отче Рутський, не гарячіться, не гарячіться! Їх милість король це з певністю знає! ...

ДІД: (**повзас на колінах із трупом хлопчика на руках і подає Рутському, до лат. священика**) Христос воскрес!... (**хлипає**) Христос... воскрес!

СВЯЩЕНИК: Боже, які страшні часи!... Ходім, отче Рутський, ходім!

(мушкетери сходять зі сходів церкви й кольбами розганяють юрбу, юрба від ударів здригається, але не розходиться).

ЖИД: (масно) Ми дозволимо собі відвости отців додому, пра- вда, пане старосто?

(Рутський клякає біля дитини й діда) (жид невинно): Пан каштелян Пшитильський казав поскромити бунтарів... Ми тут не винні ...

СВЯЩЕНИК: (з жидом і старостою йдуть до виходу, звер- тається до Рутського) Отче Рутський, ходіть з нами, ходіть!

НИМА СЦЕНА: Заграва заходячого сонця червона й кривава паде на вхід до церкви й трираменний хрест на вході. На сходах лежить кількох з юрби. Мушкетери з піднесеними мушкетами до ударів по обох соках сцени се-ред юрби. Тут і там лежить труп. По середині до церкви вільний простір. На авансцені, проти входу до церкви, клячить о. Рутський і тримає головку мер-твого хлопчика на руках при грудях. Біля нього дідуван цілує ноги хлопчи-ни. Іх опоясую також керва сонця. Ліворуч у темряві староста й жид звер-нені задом до юрби. Священик з витягненою рукою в напрямі о. Рутського.

О. РУТСЬКИЙ: (поволі, твердо й голосно) Ні, я лишаюся з ними!

З А С Л О Н А

П. К А Р Т И Н А

20. липня 1621 р. у Варшаві

ОСОБИ:

КОРОЛЬ ЖИГМОНТ III — ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШЕВИЧ
САГАЙДАЧНИЙ — КНЯЗЬ ЧЕРНЕЦЬ КУРЦЕВИЧ — ВАЦЛАВ ЛЕ-
ЩИНЬСКІ, підканцлер коронний — МИКОЛА ЗЕНОВИЧ, каштелян
полоцький — ЛАВРЕНТІЙ ДРЕВІНСЬКИЙ, волинський посол —
СТАНІСЛАВ ЛЮБОМІРСКІ, підчаший коронний — ХРИСТОФ
РАДИВИЛ, пільний гетьман литовський — ЛЕВ САПІГА, канцлер
вел. литовський — ЛЯНЦЕЛЬ ОТТИ, папський нунцій — ПРИМАС —
ШЛЯХТА, КОЗАКИ, ВАРТОВІ

Престольна заля короля Жигмонта III, праворуч на підвищенні фотель, навколо дзиглики. Двері в середині й двоє дверей ліворуч. Вечір. Тут і там свічники засвічені. Біля тронового фотелю, спиною до нього а лицем до зали, стоять — князь Радивил і Станіслав Любомірські. Як завіса підноситься, вони хвилюють тихо, відтак Любомірські неначе продовжують:

ЯВА I

ЛЮБОМІРСКІ: Не можу повірити, вашмосць, щоб було воно правдою, яким чином?!

РАДИВИЛ: Рим далеко, Бог високо, до короля можна дістatisя лише через нас, дорогий друже!

ЛЮБОМІРСКІ: Неймовірне! А якжеж король приняв цю вістку?

РАДИВИЛ: Всі вістки король приймає сердито й поважно. А тому кожному здається, що виграв справу. А на суті...

ЛЮБОМІРСКІ: Неймовірне!

РАДИВИЛ: Зчекніть це слово, асан, зі свого словника. На королівському дворі немає нічого неймовірного.

ЛЮБОМІРСКІ: Щоб на очах католицького священика вбива-

ли католиків, бо вони іншої народності, це справді неймовірне. Ми граємося з вогнем, князю!

РАДИВИЛ: **(позіхає)** Дуже приємна гра! І не конечно треба пектися. А от вчора на бенкеті в Лещинського якийсь Венеціянець вогонь ковтав і нічого йому не пошкодило. Рутина, вашмосць, і більш нічого.

ЛЮБОМІРСКІ: Побачимо нашу рутину в бою з Іскандер-пашою.

РАДИВИЛ: Не конечно ми мусимо бути свідками цього бою!

ЛЮБОМІРСКІ: А хтож оборонить Річ Посполиту перед Туреччиною, перед Іскандер-пашою?

РАДИВИЛ: **(позіхає)** Козаки, асан, козаки!

ЛЮБОМІРСКІ: **(вчудовано)** Козаки? Православні? Тепер, боронитимуть католиків?

РАДИВИЛ: Боронитимуть! Рація стану, друже, в усьому рація стану!

ЯВА II.

Входить Лещинські, за ним кілька шляхтичів

ЛІЩИНЬСКІ: Чолем вашмосцям!

ЛЮБОМІРСКІ: **(кланяється)** Чолем!

ЛІЩИНЬСКІ: Не пошкодив вам вчерашній мед, князю! У мене ще сьогодні джмелі гудуть у голові. Забагато!

РАДИВИЛ: **(позіхає)** Кому забагато, а кому замало! А щож, того гершта козацького ще немає?

ЛІЩИНСКІ: Його ще й не видно! Ну й заспіває він нам, заспіває!

ЛЮБОМІРСКІ: Ми не є чесні, панове, чесні з собою!

РАДИВИЛ: **(регочеться)** От вигадав вашмосць!

ОДИН З ГУРТУ: **(регочеться)** А в монастир не ласка? пострижешся в ченці, та в чесність поростеш!

ЛЮБОМІРСКІ: Тепер лижемо руки козакам, а завтра їх у кайданах до в'язниці кидатимем! Чи ж це чесно?

РАДИВИЛ: Рація стану, вашмосць, рація стану велика річ!

ЛЮБОМІРСКІ: **(сердито)** Але ще більша річ бути правдивим католиком!

ЛІЩИНЬСКІ: Тоді то вже буде рація без стану!

РАДИВИЛ: **(шідсміхається)** Чи може стан без рації?

ЯВА III.

Входять лакеї з горіючими свічниками й ставлять їх на столиках. Шляхта щось собі шепоче й деякі поправляють на собі вбрання.

ЯВА IV.

Входить маршал.

МАРШАЛ: Наш милостивий пан!

ЯВА V.

Входить король з нахвами, за ним гурт шляхти, біля його кунцій, Лянгерльотті, канцлер Сапега і польський примас. Радивил, Лещинські й інші низь-

ко кланяються. Король прямує до трону, по дорозі кінчак говорити з Лянцельоттіем і звертається до примаса Гембіцкого.

КОРОЛЬ: (до примаса) Нашим бажанням, Ваша Еміненціє, було б якнайшвидше це діло поладнати!

ПРИМАС: Милостивий пане, не дозволь серця свого обманути підлесним і брехливим словам схизматиків. Вони завжди користають з ласкавости твоєї, під час коли належало б їх вигубити вогнем і мечем.

КОРОЛЬ: (сідаючи на троні, поважно дивиться на примаса)

КОРОЛЬ: Може би ви, Еміненціє, залишили це діло моєму війську. Воно краще справиться, як духовенство...

РАДИВИЛ: (тихо докидує) Католицьке!

КОРОЛЬ: (звертається до Радивила),.. і протестантське...

ЛЮБОМІРСКІ: Милостивий пане, те, що сталося на Великий день у Віленщині, покриває соромом нас усіх. Воно не гідне нас, шляхти, яка завжди була передмур'ям християнства...

РАДИВИЛ: (докидає) На папері...

(Легкий сміх шляхти, згрупованої довкруги Радивила, який стоїть на боці).

КОРОЛЬ: (ударяє гостро рукою по поруччі фотелю) Панове, це не сойм! Всякі оклики можете вигукувати у себе вдома, а не в моїй приватній. Я радше корони зречуся, як дозволю збезпечити Католицьку Церкву!

Тиша

РАДИВИЛ: (потиху до шляхти) Іскандер-паша недалеко! Рація стану, панове, вимагає, щоб бути католиком! Рація стану!

КОРОЛЬ: (глядить по всіх) Мосці панове! Як вам відомо, приїхало до нас козацьке посолство. Веде його дорогий нашому серцю, заслужений вояк і благородний лицар, гетьман козацький, Сагайдачний.

ЛЮБОМІРСКІ: (тихо) Схизматик!

КОРОЛЬ: (хитає головою, поволі) Так, схизматик!

ДРЕВІНСЬКІЙ: (виступає наперед) Милостивий пане! Тепер, коли Річ Посполітій грозить загибель від Османа, звертаються очі твої в сторону схизматиків, тих, яких убивають і яким не вільно призватися до батьківської, грецької віри. Чи ж можемо ми, православні, боронити й захищати своїми грудьми Річ Посполиту й старатися подбати для неї за мир зовні, коли внутрі цього миру нема, коли цього спокою нема вдома. Адже сам знаєш, милостивий пане, що православні церкви запечатані, майно розграбоване, а з монастирів наших зробили стайні для худоби. Діти вмирають нехрищені, тіла померших вивозять як паддину, чоловіки з жінками живуть без благословення божого, а люди мрут без сповіді й причастя. Я, представник цих недобитків православної шляхти, яка ще залишилася вірна народові, заношу скаргу, милостивий королю, перед тобою, на всі ці злочини, які діються без твоєї волі на розлогих землях Річ Посполитої а за що на землі тут ти за це відповідаєш, а перед Богом (**хвилину здержується, а потім бистро дивиться на Лянцельотті**) Папа римський!

ЛЯНЦЕЛЬОТІ: (спокійно) Святіший Отець не хоче бачити вас латинниками, лише католиками!*)

ЗЕНОВІЧ: Милостивий пане, це правда, що сказав волинський посол Древінський, але я мушу сказати, що багато вини тут можна додбачити в Уніятів. Аджеж вони надто використовують твою лагідність, милостивий пане, а потім це все скидають на твої розпорядки й універсалі.

ЛЮБОМІРСКІ: (підходить до короля) Королю, уже внедовзі, я по твоєму приказу, виришаю під Хотин, щоб там боронити нашу дорогу батьківщину. Неодного з нас стріне доля Жулковського або Конецьпольського. Пам'ятай, королю, що разом із польським гетьманом Жулковським згинув під Цецорою чигиринський підстароста, українець, Михайлло Хмельницький. А разом із Конецьпольським попав у татарський ясир його син Богдан Хмельницький. І хто знає, чи з Ходкевичом або зі мною не згине під Хотином козацький гетьман Сагайдачний. Не може нас із козаками погодити життя, так смерть нас лучить. Ale ти не винен, милостивий пане, за сьогоднішнє страшне положення Річипосполитої, коли нас опустили всі католицькі держави й замість війська й грошей посилають нам слова потіхи й розради, коли ми мусимо благати помочі в тих, яких ми гнобимо й на кожному кроці обманюємо, цьому всьому королю не ти винен, а лише винні ми, шляхта! (вдаряється в груди) (усі, крім короля, Сапеги й иуніція, обурені)

ЛЮБОМІРСКІ: (до всіх) Так, мосці панове! Польські королі могли переняти цю владу в церкві, яку мали українські або літовські князі. Ale вони звикли шанувати лише латинський клір. Владу взяла шляхта і от — замість одного пана — має українська церква безчисленну кількість тиранів, які з ріжних приводів і під ріжними плащиками накидають їй свої самовільні забаганки! Мосці панове! У Царгороді є один ціsar, у Москві один великий князь: у нас кожний шляхтич, який має у себе попа, рядить ним, так, як йому хочеться! Каже йому робити в полі, каже його бити різками, коли цей його не слухає, не позволяє, щоб навіть у церковних речах піп слухав кого іншого...

РАДИВИЛ: Правильно! це все зрадники й шпигуни! (примас і дехто з гурта потакуюче хитає головою)

ЛЮБОМІРСКІ: Добре асан каже! Зрадники й шпигуни! Лише католицькі священики не є зрадниками, ні шпигунами. Ale скажіть мені, асан, чому в такому випадку ця ж сама католицька шляхта, а між ними ви, й ваші свої, Збаракі, Потоцькі —

ОДИН ЗІ ІЩЛЯХТИ: I ваші теж свої!

ЛЮБОМІРСКІ: (не зважає на оклики) Ця сама католицька шляхта наставляє на своїх землях на Україні правоставних попів, цих самих зрадників і шпигунів? A коли прийде до діла з уніятами, то ніхто про них не дбає і ніхто не знає про них!

ПРИМАС: Це не згідне з правою, князю, не згідне з правою!

ЛЮБОМІРСКІ: (звертається до короля) Милостивий королю,

*) Автентичне

дозволь канцлерові, хай перечитає останній меморіял грецького митрополита Рутського, якого мабуть не знає ще отець примас!

(**Король дас знак, Сапега виходить**)

ЛЮБОМІРСКІ: (**до примаса**) Аджеж ви знаєте митрополита Рутського. Він з латинського обряду перейшов на грецький лише тому, щоб рятувати грецьку церкву. І він, зверхник 10,000,000 душ, не має дотепер місця в сенаті, під час коли в сенаті засідають латинські епископи, що в своїй дієцезії мають ледви кілька тисяч душ.*)

(**входить Сапега**)

САПЕГА: (**став коло короля і читає...**) „А деколи на приказ латинського епископа, вище ставлять звичайного латинського крилошанина, як усіх наших владик. А як маємо якусь справу до латинського епископа, то нам важче туди дістатися, як якому небудь латинському священикові. Чиж ми не є правдивими епископами римської церкви? Серця наші рвуться з болю, як бачимо цю гордру до нас, бож ми є лише людьми й важко бути нам досконалими. За що нас переслідують? Хіба за те, що ми католики??..“*)

(**Лянцельотті стоїть склонивши голову, таксамо король, примас хвилюється**)

ПРИМАС: Алеж, милостивий пане, це нахабність! це просто клевета... це...

ЛЕЩИНЬСКІ: Акрім цього тут нема ще того, що вони роблять із православними! Бідні уніяти! (**глузливо**): Ім церкви забирають!!!

САПЕГА: До мене також дійшли скарги на уніяцького архиєпископа полоцького, Йосафата Кунцевича, що він насильно привертає українців до унії і таким чином не лише не поступає згідно із заповідями любови близнього, але своїм насильством наражає Річ Посполиту на небезпеку.*)

ЗЕНОВІЧ: Це знову ж неправда! Як каштелян полоцький я знаю, що навпаки, недавно коли Йосафат в одній з церков відправляв богослужіння, юрба розющених схизматиків побила епископських слуг і вірне архиєпископові духовенство, а потім огорнувало церковну касу й захристію.

КОРОЛЬ: (**до Сапеги**) Треба буде вислати листи до Йосафата й до православних. Напередодні війни з невірними бісурманами треба припинити ті братовбивчі розрухи. Я дякую панам за їхні поради.

(**всі кланяються**)

(**до Любом.**) А вам щиро дякую за щирі слова, слова, які так рідко можна тут почути.

(**Всі поволі наближаються до дверей**)

КОРОЛЬ: Зайдіть панове до мене на хвильку вечером, треба буде ще інші військові справи перед походом поладнати.

(**Всі, крім Сапеги, відходять**).

ЯВА VI.

КОРОЛЬ — САПЕГА.

*)Автентичне

САПЄГА: Чи ваша королівська величність зволять покликати зараз Сагайдачного?

КОРОЛЬ: (*устас з трону й поволі проходжується по кімнаті*) Так. Думаю зараз. Адже ще треба буде з Ходкевичем поговорити. Ви не знаєте, як іде бранка?

САПЄГА: Погано. На Волині цілий полк Юрія Заславського взяв за чверть року жолд з волинських податків і розбігся.

КОРОЛЬ: Завжди те саме!

САПЄГА: В Прусах 400 кіннотчиків узяло жолд і втекло. А вояки полковника Арніма помимо одержаного жолду нападають і грабують населення.

КОРОЛЬ: (*ходить, важко задуманий і мовчить*)

САПЄГА: Зновуж козаки в своїму меморіалі пишуть, що не можуть піти на Чорне Море проти Турків.

КОРОЛЬ: (*здержується, живо*) Не можуть? Чому ж?

САПЄГА: Мабуть ваша величність забули, що ми минулого року веліли їм попалити всі чайки, щоб вони більш не нападали самовільно на Туреччину.

КОРОЛЬ: Ага, правда, правда! Вони з певністю своїх чайок не попалили, але це не перешкоджує їм таке говорити.

(*проходжується далі*)

Павза

КОРОЛЬ: Чи не думаете, канцлере, що воно дивно якось. Ми завжди скороочуємо волю козакам, ослаблюємо їх чисельно, велимо палити човни, перед якими Турки дрижать зі страху, а як лише грозить нам якась небепека, ми благаємо в них помочі...

САПЄГА: (*докінчує*) І знову даймо їм можність розвинутися й зрости в силу, якої потім бойося і знову їх ослаблюємо. —

КОРОЛЬ: І навіть платимо їм...

САПЄГА: (*легко усміхаючися*) Часто лише обіцянками.

КОРОЛЬ: (*живо*) Адже минулий жолд ми їм заплатили?

САПЄГА: Ще ні, милостивий пан!

КОРОЛЬ: Ну, на решту можуть пождати...

(*павза — сутеніс*)

САПЄГА: Чи можна вже покликати Сагайдачного?

КОРОЛЬ: (*не слухаючи*) У такому випадку зовсім не дивно, що козаки не мають до нас довір'я. Як думаете, канцлере? Адже таке дивне і навіть, можна би сказати, дике поступування з ними не може викликати ні довір'я, ні пошани до нашого уряду. Безумовно!

САПЄГА: Так, як і справа унії...

КОРОЛЬ: (*живо*) Унія може пождати, що там унія!

(*став при вікні*) Тут татар от-от не видно.

САПЄГА: (*тихо*) Дуже незручне положення!

КОРОЛЬ: (*дивиться у вікно*) Як у політиці, канцлере! Чи як положення зручне, треба політики? Лише незручні положення вимагають політичного підходу.

Павза — ділковитий сумерк.

Король дивиться до вікна

САПЕГА: Милостивий пане, Гетьман Сагайдачний чекає...

КОРОЛЬ: (**Неначе пробуджуючись**) А-а-а! Правда, правда! Так покличте його, будь ласка! Ну ѿ світла, — вже зовсім темно. (**Ходить по кімнаті й стає знов коло вікна.**)

САПЕГА: (**плецє в долоні**)

СЛУЖКА: (**входить**)

САПЕГА: Світла! (**Виходить**)

ЯВА VII.

Служба вносить засвічені свічники й ставить на дзигліках. Потім виходить, по хвилині Сапега упроваджує Сагайдачного і Курдевича.

САПЕГА: Милостивий пане, Гетьман Сагайдачний і князь О. Курдевич (**виходить**)!

Сагайдачний і Курдевич низько кланяються, аж до колін. Король з лагідною усмішкою підходить до Сагайдачного і бере його в рамена.

КОРОЛЬ: Дуже тішуся, гетьмане, що вас бачу. (**цілує його в рам'я з одного й другого боку**) Серце мое радіє на вид такого заслуженого оборонця нашої землі. (**до Курдевича**) Щиро витаю вашу милість (**І Сагайдачний і Курдевич цілють в руку короля**)

КОРОЛЬ: (**веде їх обох до дзигліків**) Сідайте, мосці панове, трудив я вас аж сюди, щоб розрадити трохи своє серце. Наболіло воно журбами вітчизни нашої.

САГАЙДАЧНИЙ: Знаємо, милостивий пане, журби твої і не дивуємося смуткові твоєму.

КОРОЛЬ: Цвіт лицарства нашого згинув під Цецорою, перед невірним Османом навстіж відкриті брами нашого християнського краю.

САГАЙДАЧНИЙ і КУРЦЕВИЧ **мовчать.**

КОРОЛЬ: (**говорить далі**) Тому я й тішуся, що вас бачу. Адже ж ваша приявність тут, це доказ, що непереможені козацькі полки і цим разом з нами заступляться за християнську Европу.

САГАЙДАЧНИЙ: Могучий королю, милостивий наш пане! Знаючи природжену твою доброту і знаючи, що ти завжди лагідним оком дивишся на нас своїми ласками — ось і тепер вносимо до твого трону цю супліку.. (**подae йому звій пергаміну**). Захисти перед очернюванням нашого патріярха Теофана та не відмов нашому проханню вирішити пекучу релігійну справу: Уневажні універсалі видані на православних і затверди королівські грамоти нон-вопоставлених єпархів на їх урядах. А обіцюємо тобі, милостивий пане, вірно служити і грудьми своїми захистити нашу спільну батьківщину від невірних бісурменів.

КОРОЛЬ: (**хитає поважно головою**) Знаю і розумію вас дуже добре. Терплю і я цими вашими міжусобицями і не одну морщину вирили вони на мойому чолі. Обіцюю вам як найшвидше вирішити цю болючу для обох наших народів, справу, але знаєте, що тепер не час на те. Поки заведемо порядки дома, мусимо спільним зусиллям побороти нашого відвічного ворога, і думаю,

що ви не відкажете своєї помочі. Ваші єархи будуть затверджені, маєте мое королівське приречення!

САГАЙДАЧНИЙ: Милостивий пане, сорок тисяч козаків, слуг твоїх вірних, жде твого приказу.

КУРЦЕВИЧ: А разом із ними, милостивий пане, увесь наш народ жде твоєї ласки.

(На слова Сагайдачного лице короля проясняється і він кладе руку йому на рам'я.)

КОРОЛЬ: Обіцюю вам, мосці панове, що поти не спічну, поки на черговому соймі вашої справи не поладнаю. А тобі, гетьмане (до Сагайдачного), якому не лише наша держава, але й королівська родина чимало завдячує, ще раз дякуємо за вірність і лицарськість твою.* Зайди тепер до Ходкевича і разом із ним заходьте ввечері до мене. Обміркуємо разом воєнні пляни. (Встає, Сагайдачний і Курцевич також)

КОРОЛЬ: Мосці панове! Сповняєте ви свій обовязок супроти народу і держави чесно й по лицарськи. Маєте ласку нашу! Скажіть іншим, прошу, щоб учинили це — дістанутъ ласку нашу! (Сагайдачний, Курцевич ділють руку короля і з низьким поклоном виходять. Якусь хвилину Король сам. По хвилині входить Сапега.)

ЯВА VIII.

САПЄГА: Милостивий королю! Як чув я від Сагайдачного, козаки згодні йти з нами проти Турків. А з нас ніхто не мав надії, що вони допоможуть нам своєю поміччю. Справедливо, королю, історія напише колись про тебе, що Жигмонт III „боровся мечем, перемагав Христом“.

КОРОЛЬ: (задумано) Тааак. (по хвилині) Не будуть удоволені з мене уніяти Українці, та інакше годі! (згодом) Чи не завважуєте, канцлере, що в нашій єархії суспільній немає просто місця для таких людей, як Запорожці?

САПЄГА: Що торкається Сагайдачного, милостивий пане, то він є безумовно один з найвизначніших людей у Польщі. Сагайдачний це людина великого духа, яка шукає небезпеки, легковажить життя, у бою перша, у відвороті остання. Зріла думками, бистра розумом!..

КОРОЛЬ: (задумано) Власне,... козак!..

ЗАСЛОНА

* Автентичне

ІІІ КАРТИНА

Два велетні

ОСОБИ

АРХІЄПІСКОП МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ — МИТРОПОЛИТ ВЕЛЯМИН РУТСЬКИЙ — о. ЙОСАФАТ КУНЦЕВИЧ.

ЯВІ I

Кімната митр. Рутського. Крізь вікно видно сад і стежку. Стіл закидали паперами й книжками. Просте зализне ліжко, прості дерев'яні стільді. На столі хрест із Розп'ятим, біля нього засвічені дві свічі. Посередині двері. Ліворуч на стіні великий хрест. Біля нього клячник. Праворуч маленька шафочка. Рутський сидить за столом. Смотрицький палкий, вогнистий, рухи нервозні, стойте спертій на поруччя ліжка. Рутський спокійний, повільний.

СМОТРИЦЬКИЙ: Преосвящений, чи ви не розумієте, що не можете в нікого ніякої помочі? Ви мусите згинути!

РУТСЬКИЙ: Ми маємо поміч!

СМОТРИЦЬКИЙ: Яку!

РУТСЬКИЙ: (вказує на хрест) Його.

СМОТРИЦЬКИЙ: (поволі) І ми його маємо.

РУТСЬКИЙ: (твердо) Ні.

СМОТРИЦЬКИЙ: Преосвящений, не забувайте, що Він є власністю всіх людей.

РУТСЬКИЙ: А ви знову не забувайте, Преосвящений, що не всі хочуть бути його власністю. Деякі вже не належать до нього.

СМОТРИЦЬКИЙ: Це ви про мене!

РУТСЬКИЙ: (спокійно) Ні, ви до нього повернетесь.

СМОТРИЦЬКИЙ: (скипів) Преосвящений, ви забуваєтесь!

РУТСЬКИЙ: (спокійно) Ні, це ви тепер забулися, але приде час, коли ви отямитеся.

СМОТРИЦЬКИЙ: Пізнати, що вас вчили в Римі!

РУТСЬКИЙ: Шкода, що вас там не було!

СМОТРИЦЬКИЙ: Стеріг мене Господь від Єзуїтів!

РУТСЬКИЙ: (спокійно) Ні, не стеріг а навпаки. Дав вам вільну волю, а ви використали її на зло.

СМОТРИЦЬКИЙ: (холодно злісно) Залишіть уже мені, Преосвящений, означувати мої вчинки. Повірте, що я в них краще визнаюся.

РУТСЬКИЙ: І це також помилка. Свої вчинки ви оправдуєте своїми намірами, які ви лише знаєте. А ми бачимо ці вчинки і про вас думаємо на основі їх і тому ви себе не знаєте.

СМОТРИЦЬКИЙ: У такому випадку ви й себе не знаєте, Преосвящений! Тепер я саме розумію вас і не можу надивуватися вашому божевіллю!

РУТСЬКИЙ: А я вам дивуюся.

СМОТРИЦЬКИЙ: (зчудовано) Мені?

РУТСЬКИЙ: Так. Вам, що унію звєте божевіллям.

СМОТРИЦЬКИЙ: Цілковите божевілля. Релігійне й політичне!

РУТСЬКИЙ: Але божевілля, яке веде до вічного спасення.

СМОТРИЦЬКИЙ: Великий знак питання!

РУТСЬКИЙ: Цей знак питання кров'ю окупив Ісус Христос.

Павза

СМОТРИЦЬКИЙ: Преосвящений, скажіть мені щиро, ось тут, без свідків, чому ви, людина високо освічена, талановита, на зазив вашого зверхника, папи, покинули латинський обряд, свою народність і перейшли на грецький обряд? Чому ви тепер даєте собою помітати в сенаті, опльовувати православним і в нікого не маєте ні послуху, ні віри.

РУТСЬКИЙ: (тихо всміхається) Маю послух і маю довір'я...
(задумано всміхається далі й якась внутрішня радість заливає його душу)

СМОТРИЦЬКИЙ: (пильно вдивляється в Рутського, відтак сам показує на хрест, неначе мовчки питаеться)

РУТСЬКИЙ: (тихо) Так!

Павза

РУТСЬКИЙ: (повільно) Так, отче Мелетіє! Ви зовсім справедливо перед хвилиною сказали, що треба бути божевільним, щоб вірити в життезадатність Унії. Не має вона і не матиме ще довго з політичних причин підтримки в нас, у сенаті, хоч милостивий пан наш король і серцем і умом своїм є католиком і сильно боліє над цим. Про це вже заздалегідь старається патріярх Теофан, до якого вступ мають лише Москалі. А що варта православна Москва без православної України? Що варта політичний союз без духовного? Не маємо ні священиків, ні церков. Це все правда. Але ж чи назовете божевільним св. Петра, що як інов у Рим проповідувати Христову науку, то немав нічого більше, лише ласку Божу? Ішов до патриціїв, він, син понижуваного і опльовуваного народу. Не знав ніякої філософічної школи й коли його питали, може його Бог має щось принадного в собі, він відповів, що його Бога повісили на хресті між двома розбійниками. У такому випадку — питали його римляни — може його опікунами є сильні світа цього, багачі, філософи, цісарі? „Я багачам проповідую, щоб вони своє майно роздали бідним, філософам, щоб покорилися вічній вірі, а цісарам, щоб уступили зі становищ зверхників Церкви“. Нема отже сумніву, відповіли римляни, що всі вони виступлять проти тебе. Що ж ти тоді зробиш? — Умру! — відповів спокійно св. Петро.

Павза

СМОТРИЦЬКИЙ: Преосвящений, гляньте на цю справу з політичного боку. Хоч ви не є українцем з тіла, але ви є українцем з духа. Я ж із тіла й духа українець. Чи ж ви не бачите, що ми, українці, можемо лише в єдності православної Церкви добути те, про що ми мріємо в нетрах душі свої?

РУТСЬКИЙ: (рішуче) Ні, не бачу! І ви теж не бачите! І так, як ви питалися, чому я вихованець Риму, перейшов на грецький обряд, так як питаютимо, як ви, вихованець Візантії, можете бачити рятунок у православ'ю?

СМОТРИЦЬКИЙ: (швидко) У єдності православ'я!

РУТСЬКИЙ: (сумно) Де ж ця єдність? І в кого ви її шукаєте? Чи ж ви не бачите, що сильні цього світа притемнюють ум еретич-

ними релігіями, щоб на цьому скористала держава? Чи ж ви не бачите, що оглуплювання при помочі релігійної ересі, це найсильніший доказ у політиці. А використування нашої релігійної немочі це лише вода на млин ворогів народу й Церкви?

СМОТРИЦЬКИЙ: Преосвящений, сила там, де більшість. Нас православних потребують, козаки сьогодні захищають своїми грудьми польську державу, а ви уніяти призначені на загибель. Маєте найкращий доказ, як відбувся Великден на Виленщині. Ви не лише не можете помогти, але ви шкодите! Через вас, уніятів, наша шляхта покидає народ, через вас використовують нашу неміч. Чи ж ви не бачите, скільки крові полялося, скільки церков поруйновано! А користають на цьому шляхтичі, які забирають церковні майна й піднаймають їх жидам. Преосвящений! Стримайте свій бій за унію, пождіть, поки політичні умови не наладнаються, зробимо собор, порозуміємося...

РУТСЬКИЙ: Цього самого й я вас можу просити: Преосвящений, стримайте свого митрополита Борецького, нехай не пише суплік до короля, віддайте нам наші церкви, не обкідуйте камінням і прокльонами наших священиків. Хай наладнаються політичні умови...

СМОТРИЦЬКИЙ: Але ж зрозумійте, Преосвящений, що не уніяцьке, а православне козацтво пішло зі Сагайдачним боронити Річ Посполиту і що саме тепер ми, православні, можемо це використати для вашого й нашого добра, скажімо, для народного добра.

РУТСЬКИЙ: (спокійно) Ви цього не використаєте!

СМОТРИЦЬКИЙ: (живо) Як то? А хто ж використає?

РУТСЬКИЙ: Москва!

СМОТРИЦЬКИЙ: Ні, це божевілля, цілковите божевілля! Так, як православні українці в кожному католицькому священикові бачать езуїта, так католики українці в кожному православному бачать москвина. При чим же ж тут Москва? Ми проливаємо кров і ми з цього черпаємо силу!

РУТСЬКИЙ: Тут саме, Отче Мелетіє, і засаднича різниця: **Ми** проливаємо кров і **ми** з цього черпаємо силу, а **ви** проливаєте кров і силу з цього черпає хто інший і майже завжди ворог. І так було, є і завжди буде. Бо лише кров пролита за правду віру й за правду ідею дає силу тому ж народові. За все інше пролита кров дає силу другому, часто ворожому чинникові, а ще частіше кличе за собою кару.

СМОТРИЦЬКИЙ: Преосвящений, хто сіє вітер, збирає бурю. Ваші священики сіють незгоду між нами, відбирають нам церкви. Не треба багато шукати: ваш Йосафат Кунцевич, цей святий за життя, іде з римським хрестом проповідувати ваш католицизм. Свій похід значить він насилям аж поки доведе до того, що обурені жертви смертю його пімстять свої кривди. А все це діється під плащиком католицизму й любові близького!

РУТСЬКИЙ: (тихо всміхається) Преосвящений, які ви несправедливі супроти себе! Забуваєте, чи то так докладно кажучи, хочете забути, що католицизм це не є фраза, не є собі якась видумана чи вифілософувана доктрина. Католицизм, це устрій всесвіта, і кожний прояв життя є католицький. Католицизм — це обявлення, в чому лежить суть, звідки постає й куди прямує ціле існування. І в тому

велич та істота католицизму. І в тому ви, Отче Мелетіє, поволі або можете навіть поневолі, є католиком. Ви і багато інших.

Павза

РУТСЬКИЙ: (тих) Ви боїтесь унії. Ще довго боятимуться її. Ћо ми, люди, щораз більш звикаємо до блудів, щораз більш освоюємось з гріхом. Ми щораз то менше ненавидимо брехню, бо щораз то слабше любимо правду...

(Павза) Здалеку чути голос монастирського дзвінка. Крізь вікно видно, як монахи в насунених каптурах ідуть на молитву. Рутський хреститься, за ним хреститься і Смотрицький, який підходить до Рутського й кланяється. Рутський подає йому руку. Обидва міряють один одного очима.

СМОТРИЦЬКИЙ: (твірдо, повільно) А коли вас опустить король, коли вас кине нам на поталу сенат і сойм?

РУТСЬКИЙ: (сильно, спокійно) Тоді заступиться за нас христовий намісник у Римі!

СМОТРИЦЬКИЙ: (я. в.) А як не відгукнеться Ватикан і мовчатиме Папа?

РУТСЬКИЙ: (я. в.) Тоді вишлемо посла до Бога, щоб там розказав про наші кривди.

ЯВА II

Бічні двері відчиняються і входить Йосафат. Завважуючи, що Рутський не сам, спиняється і тихо склоняє голову, кланяючись. Смотрицький здригається і приймає руку. Німа сцена.

ЗАСЛОНА

IV КАРТИНА

Ніч під хрестом.

ОСОБИ

АРХІЄПІСКОП ЙОСАФАТ — ХОР МОНАХІВ ВАСИЛІЯН — ПРИВІДИ: — МАТИ — ПОКАЛЧЕНІ СХИЗМАТИКИ — АРХІЄПІСКОП М. СМОТРИЦЬКИЙ — ХОР ЖЕБРАЦІВ — ДІТИ — ЖІНКА — МИТРОПОЛИТ РУТСЬКИЙ

Каплиця. Ніч. У глубині престолі, ліворуч престили вікно, крізь яке паде на долівку і каплицю світло місяця. Над престолом горить червона вічна лампада. На сходах лежить хрестом св. Йосафат

ЯВА I.

Хвилину тиша.

ЙОСАФАТ: (підводить голову і стоючи навколошках дивиться на надпрестольний образ Пр. Діви. По хвилині): Дай мені знак свій, Господи, дай мені знак свій!

Тиша.

ЙОСАФАТ: (припадає знова обличчям до сходів престолу).

ЯВА II.

Праворуч виходить по-міщанськи вдягнена жінка, із сумним, заплаканим обличчям і звертається до Йосафата.

ЖІНКА: Опустив ти нас сину, покинув ти батьків своїх. І ка-

зав ти, що йдеш служити Тому, Який тебе створив. Полишив ти нас без помочі, без поради, без утіхи в тяжких днях старості. Чого ж ти зробив це, сину, чи ж не жаль тобі матері, батька? Вернися до нас, сину, вернися! Чи ж не жаль тобі нас?

Тиша.

ЙОСАФАТ: Ні, ні, Господи, не жаль мені ...

ЯВА III.

Ліворуч виходить Смотрицький. Говорить дужим сильним голосом.

СМОТРИЦЬКИЙ: А не жаль тобі, Йосафате, цих сотень покалічених твоїх братів православних, яких гонять у тюрму — беруть на тортури? Тобі їх не жаль, тобі, що ворогів любити маєш і прощати їм усі їхні злочини й гріхи?

ЯВА IV.

Привиди один по другім висуваються ліворуч і праворуч склони. Вони всі окривавлені, в лахміттях.

1 - ПРИВИД: У Перемишлі всіх православних священиків у смердючій в'язниці в'язнять, беруть на тортури, мучать і калічать...

2 - ПРИВИД: У Берестю кількох людей вкинули в глибоку, смердячу яму, де вони й подушилися. А вкинули їх твої овечки, католики!

3 - привид: У Сокалі нашу церкву забрали, наших православних священиків киями били ...

4 - ПРИВИД: У Красноставі розбили церкву нашу, невинних людей покалічили й побили ...

5 - ПРИВИД: І в Белзі били людей! І у Вильні!

6 - ПРИВИД: І в Буську! І в Могилеві!

7 - ПРИВИД: І в Кременці!

8 - ПРИВИД: І в Ярославі!

9 - ПРИВИД: А в Пинську всі церкви забрали, а людей по в'язницях мучать ...

УСІ ПРИВИДИ: (кричать хором) Душехват! Душехват!

ЙОСАФАТ: (підводиться зі сходів, обтирає піт рукавом) Господи, покарай за них мене, дозволь мені взяти вину їхню на себе, бо не розуміють вони Тебе. Прости їм, прости їм, равві ...

СМОТРИЦЬКИЙ: (підходить ближче) Тепер просиш Господа, щоб їм простив, а хто цькує собаками православних братів своїх, хто велить відбирати їм їхні святощі й кидати їх у в'язницю, у смердячі ями, калічти й тортурувати. Адже ж ти, фальшивий пастире, ти!

BCI: Душехват! Душехват!

ЙОСАФАТ: (кричить у розпуші, в гарячці) Це неправда, це неправда, я того не робив, я не вчинив ніякого насильства, ніхто не докаже мені, щоб я когось присилував до приняття унії! Господи, Ти все знаєш, Ти можеш сказати всю правду, скажи їм, Господи ...

Тиша

По хвилині

СМОТРИЦЬКИЙ: (глузливо) Ну, де ж твої свідки, Преосвящений, укажи їх, послухаємо ...

Усі німіють. Йосафат дивиться довкруги, неначе шукаючи помочі і бачить лише грізні обличча й витягнені проти його руки привидів і Смотрицького.

Павза

ЙОСАФАТ: (кидається обличчям на сходи престолу і з болем кричить) Ілі, Ілі, ліма савахтані!

Павза

Смотрицький і привиди приступають крок ближче. По хвилині ще один крок. Здалеку чутно хор монахів. Привиди мертвіють.

ЯВА V

Аванисеною проходить хор монахів - Василіян з накинетими каптурами та із засвіченими свічками. Монотонно рецитують.

ХОР ЗА СЦЕНОЮ:

(пс. 21.) Боже мій, Боже мій, зверни увагу на мене!
Чому опустив ти мене?
Далеко від спасення моого
Слова прогріхів моїх.

НА СЦЕНІ:
Боже мій, взиватиму я в день Тебе,
А ти не вислухаєш мене.
Взиватиму Тебе що ночі
І знатиму, що опустив Ти мене.
На Тебе уповали батьки наші
Уповали і Ти вибавив їх.
До Тебе кликали і спаслися
Уповали і не посорошились.

КОЛО ЙОСАФАТА: Я ж червак, а не чоловік
Посміховище людям і погорда всіх
Всі, що бачили мене, насміхалися,
Говорили устами, головою хитали:
„Уповав на Господа, нехай вибавить його,
Нехай спасе його, бо хоче його“.
Не відступай від мене, бо смуток близько
І нікого немає, хто поміг би мені,
Мов черепок висохла сила моя,
І в порох смерти обернув Ти мене.
Звіщатиму ім'я Твоє братам моїм
І серед громади оспіуватиму Тебе.
Ви, що бойтесь Господа, хваліть Його,
Усі прославляйте Його,
Бо не погордив ані не відкинув молитви
бідного

Ані не відвернув лиця Свого від мене.

ЗА СЦЕНОЮ: I як я взивав Його,
To Він вислухав мене.
Істи будуть убогі і наситяться
Хвалитимуть Господа ті, що шукають Його...

Хор переходить авансеною з праворуч до ліворуч. У далині мовкне
спів монахів.

Привиди й Смотрицький неначе зломані. Йосафат непорушно лежить
хрестом.

З того місця, де стояла жінка, виховзується в лахміттях жебрак. По-
бачивши його, привиди відступають. За ним висуваються інші жебраки й жеб-
рачки, жінка з дитиною, кілька молодих хлопців гарю, чисто вдягнених.

ЯВА VI

ЖЕБРАК: А як я вмирав із голоду, то ти (**показує на Йоса-фата**), не маючи грошей, продав свій єпископський омофор і на-
годував мене.

ХОР ЖЕБРАКІВ: Ти кормив нас і напував, удягав нас і по-
тішав.

ЖІНКА: (з **дитиною**) Ти дитину мою вирятував від смерти,
а мені вказав чесноти шлях!

ХОР ПРИВИДІВ: (відступаючи, тихо-грізно) Душехват! ду-
шехват!

МОЛОДІ ХЛОПЦІ В ОДИН ГОЛОС: Ти засіяв зерно правди
Божої в наших серцях і міцні твоєю вірою ми ідемо в життя!

ХОР ПРИВИДІВ: (тихо-грізно) Душехват!

ХОР ЖЕБРАКІВ: Ти кормив нас і напував, удягав нас і по-
тішав!

МОЛОДІ ХЛОПЦІ І ЖІНКА В ОДИН ГОЛОС: Ти бідних
пригортає і всім указував шляхи правдивої віри!

ХОР ПРИВИДІВ: (я. в.) Душехват!

МАЛА ДИТИНА: Молитвою і піклуванням ти вирятував мене
від смерти і віддав батькам!

ХОР ПРИВИДІВ: (я. в.) Душехват! душехват!

ХОР ЖЕБРАКІВ: Ти кормив нас, напував, удягав і потішав!

Біля престолу являється Рутський і голосно кличе:

РУТСЬКИЙ: Ти вдихнув духа Божого в нашу Церкву й ожи-
вив її своїм духом.

Привиди щезають,—жебраки, жінки, діти і т. д. Рутський також. Крізь
вікно вже ясніє день. Йосафат хвилину лежить і молиться. Підносить голову
і дивиться на престол. Промінь сходячого блідого сонця паде на престол і опра-
ва евангелія блінітця. Йосафат стає, робить метаніс перед престолом, підхо-
дить до престолу, хвилину думає, а потім відчиняє евангеліє на осліп. Хвили-
ну очі його звернені вгору. Павза. Нахилається і читає в голос:

ЙОСАФАТ: Аще хто душу віддасть за други своя, спасен
будет! (по хвилині) Дякую тобі, Господи! Хай ім'я Твоє буде bla-
гословенне!

(замикає евангеліє і тихо-лагідно всміхається).

На дворі щораз більше дніс. У церкві ще темно. Здалеку чути хор монахів. Виходять так як передше, але з ліва до права, у каптурах і зі свічками. Йосафат має навхрест зложені руки і дивиться вгору, неначе молиться. Коли хор його минає, Йосафат поволі сходить зі сходів і в малій віддалі ви-
ходить зі сцени разом з хором.

ХОР МОНАХІВ:

(90 пс.) **Хто живе в помочі Вишнього,**
 Під охороною Бога небесного замешкає

Він скаже Господеві: Ти заступник мій,

ЗА СЦЕНОЮ: Прибіжище мое, Бог мій і я вповаю на Нього.

НА СЦЕНІ: Бо Ти, Господи, вповання мое,
 Найвищого Ти поставив прибіжищем Твоїм,
 Не прийде до Тебе зло
 І удар не приблизиться до осідку Твого.

КОЛО
ЙОСАФАТА: Бо Він янголам Своїм заповів про тебе,
 Щоб хоронили тебе на всіх дорогах твоїх,
 На руках понесуть тебе,
 Щоб коли не піткнув ти об камінь ногу твою.
 На аспіда й василіска наступиш
 І потопчеш льва та змія,
 Бо він на Мене уповав
 І Я вибавлю його.

ЗА СЦЕНОЮ: Взвати буде до Мене
 І Я вислухаю його,
 Я з ним у смутку
 Визволю і прославлю його.

ЗАСЛОНА

V. КАРТИНА

Заговір

ОСОБИ: О. ІЛЯ — ЮРБА.

Напів розвалена шопа. Темно. На переверненій бочці сидить чоловік у подергій одежі. Довкруги жінки й чоловіки, дики, розлючені, в лахмітті. Високо, під стелею світить слабким світлом маленька лампочка, брудна й закопчена. Всі похмурі, завзяті.

ЯВА I.

Хвилину павза.

1. ЧОЛОВІК: Патріярха нашого Теофана шпигуном турецьким зробили!

2. ЧОЛОВІК: А наших владик султанськими запроданцями, ворохобниками і зрадниками!

1. ЖІНКА: Над чоловіком моїм знущалися, волосся з бороди видирали, за нігти голки вбивали, — собако ти православний, — прозивали.

Павза

1. ЖІНКА: (**зломаним голосом**) А потім сина єдиного, Тимоша, взяли на війну! (**хлипає**)

2. ЧОЛОВІК: У католиків срібло - золото, а піп, правдивий син Христа, не має кусника хліба.

3. ЧОЛОВІК: Геть з проклятими католиками! (**кричить**) Бий їх, собак скажених!

BCI: Бий їх, бий! (**грізно півголосом**)

ЧОЛОВІК, ЩО СИДІВ НА БОЧЦІ: Тихо!

Всі стихають.

ЧОЛОВІК НА БОЧЦІ: Преподобний митрополит наш Йов своє посланіє нам тут післав.

ВСІ: Ну що? Кажи, що таке? (**деякі хрестяться і шепочуть молитви**)

ЧОЛОВІК НА БОЧЦІ: Дай світло ближче! **Один подає лампу.** Всі окружують мужчину. Цей витягає папір і читає:

„Ми не шпигуни ані ховаємо шпигунів. Ми горожани цієї землі, тут осілі й замешкали. Проповідуємо ту ж віру, що й по-передники наші й навчаємо про царство небесне. Ніякого життя і ніякого майна не хочемо, ні злочинів ні насилия не чинимо. Не звемо на війну на християн, убивати не вчимо. Навпаки, даемо себе вбивати, майно своє губити і не жалувати за цим, знаючи, що краще — вічне майно на небі...“

Павза

„Не бунтівники ми й не ворохобники, а люди призначенні на мучеництво. Нехай про латинську Церкву і про уніятів іде неслава по всьому світу, що вони гонять і мучать український народ. А про нас на всі сторони світа хай іде добра слава мучеництва, нехай кожний знає, що поки ми взяли на себе цю святу службу, ми положили на себе мученичий вінець. Не на панування і роскоші ми пішли й ніякий страх, ні карі, ні муки не відвернуть нас від правдивої віри й служби Богу.“

Павза

„Стійте твердо, не падайте і не тривожтеся! Веселими ногами поспішайте на блаженне мучеництво! Тіштесь переслідуванням, муками, смертю братів наших — бо велика нагорода наша на небі.“

Павза

ЯВА II.

Ще перед кінцем читання входить крадъкома православний священик Ілля, оглядається довкруги й залишається в тіні. По скінченні читання і по павзі перед тиші голосно говорить.

ІЛІЯ: (**виходить на середину сцени і стає біля бочки**): Рідні мої! Ще вам мало крові й знущання? Мало вам, що ваші батьки й брати по в'язницях гниють, що наші монахи й священики з голоду гинуть? Хто ж це зробив? Хто своєю диявольською силою наших братів або польщить піддаючи їх під владу римського папи або кидає у в'язницю? Чи ви можете терпіти біля себе цього посла диявольського, який не допускає до нас наших владик, цього фальшивого пророка, що забирає нам наше церковне майно, замикає нам церкви і собаками ~~зъкус~~ нашого патріярха Теофана?

Павза. Всі тихо.

ІЛІЯ: Браття мої, чи ж ви не бачите нашої муки, чи ж ви

не бачите терпінь? Церкви нам замикають, мерців не дають нам покропити свяшеною водою, молитися не вільно! За що це все? Чи ж тому, що ми такі ж вірні сини нашої Річипосполитої як і інші? Шляхта нас опустила, голосу не маємо в сенаті, всі з нас глузують, собаками цькують! Прокажені ми, прокажені!

ВСІ: **(тихо)** Прокажені ми, прокажені!

ІЛІЯ: **(по павзі)** За ці всі кривди, за слози наших рідних, за кров наших братів і сестер, хай відповість найбільший шкідник, найбільший злочинець...

(павза)

ВСІ: **(одноголосно — тихо - грізно):** Йосафат!

ІЛІЯ: Браття мої, ви знаєте мене, чи я ж зробив кому щось злого? Я ж ваш і тілом і душою, з вами я жив, вам робив добре, вас охороняв. І за це ... за це ...

(павза—голос Ілії неначе заломлюється)

ГОЛОСИ: Що? Якто? Що вони хочуть зробити?

ІЛІЯ: Мене хочуть ... хочуть кинути у в'язницю. І такий приказ дав Йосафат.

ГОЛОСИ: Не дамо тебе! Смерть Йосафатові, смерть йому! Всі згинемо, а тебе не дамо!

(всі окружають Ілію)

ІЛІЯ: **(відчиняє рамена неначе всіх хоче обніти)** Браття мої, хочу вас сьогодні попросити. Не можу довше терпіти, не можу дивитися на ваші кривди й ваші слізки. Завтра я скажу цьому проклятому папістові Йосафатові все, чим наболіла душа моя, скажу йому, що він є причиною нашої недолі й нашого терпіння. Але за це жде мене ... смерть!

ГОЛОСИ: Не ти згинеш, згине Йосафат, смерть йому, смерть!

ГОЛОСИ: Я битиму у дзвони на тривогу, як вони тебе схоплять!

ГОЛОСИ: Визволим тебе, а Йосафата пішлемо в пекло!

ІЛІЯ: Тішуся, браття мої, що мене не хочете дати на поталу. Бог з нами, браття. Ось тут вам і доказ, що й про нас Бог не забуває. **(Витягає гроши)** Віленське братство післало нам 200.000 фльоренів на боротьбу з проклятими католиками. Ось вам трохи грошей. Роздайте їх бідним і скажіть, щоб завтра були ранком під палацю цього папіста. Щоб мене оборонили перед посіпаками його.

ВСІ: **(ловлять гроші)**

ГОЛОСИ: Оборонимо! оборонимо!

ІЛІЯ **(роздає універсали)** А ось тут письмо нашого Преосвященного Мелетія Смотрицького, щоб боронити кров'ю нашої віри. Могилів, Орша, Полоцьк вже підняли бунт проти папістів. Ще лише Вітебськ ...

ГОЛОСИ: І Вітебськ оборонить гідно батьківську віру.

ІЛІЯ: А ви знаєте, що Йосафат усіх на польську віру на-

вертає. От недавно Службу Божу служив у Варшаві в альбі латинській ...

ГОЛОСИ: А - а - а! Єзуїт, езуїт... собака ...

1. ЧОЛОВІК: А в Могилеві міщани зложили три тисячі золотих і принесли до Полоцька до Йосафата, щоб він занехав правдо церкви. А він їм відповів: „помиляєтесь діти мої, я хочу душ ваших, не вашого золота ...“

ВСІ: (**тихо, унісено**) Душехват!

1. ЖІНКА: А в Полоцьку, як з монастиря св. Тройці ходив на ринок по харч, то раз усіх людей торгуючих привів зі собою і всіх висповідав.

1. ЧОЛОВІК: Так ось діявольське кодло наших людей до папи притягає.

ГОЛОСИ: (**побренькують грішми**) Убити його, папіста, вбити!

ІЛІЯ: (**м'ягко, тихо**) За цю смерть, дорогі мої, Бог пішле нам своє благословення.

(**Всі клякають, Ілія держить розпостерті над ними руки, неначе благословить.**)

ЗАСЛОНА

VI КАРТИНА

12. падолиста 1623. у Вітебську

ОСОБИ:

АРХІЄПІСКОП ЙОСАФАТ КУНЦЕВІЧ — О. ІЛІЯ — СЛУГИ
АРХІЄПІСКОПА: Е. КАНТАКУЗЕН, О. ДОРОШКЕВІЧ, УШАЦЬКИЙ ГРИГОР — — ЖІНКИ — ЧОЛОВІКИ — ЮРБА

Ранок. У далині церква, ліворуч брама відчинена, кілька сходів провадять униз. Праворуч палата Єпископа і широкі сходи до неї. Між церквою і палатою на кінці сцени ріка Двіна. Видно гору, якої решту закриває палата. Ліворуч, проти палати з одного боку, і церкви з другого боку, ходить о. Ілія та інші з юрби. Коли підносяться заслона, юрба зникає (мімічна гра), а залишається лише Ілія.

ЯВА I.

З церкви виходить Йосафат, з ним кілька його слуг, між ними диякон Доротей, Емануель Кантакузен, Григорій Ушацький та інші.

ЙОСАФАТ: (**іде наперед, Ілія підбігає до нього й вигрожує кулаком**)

ІЛІЯ: Ти ходиш молитися, святим себе робиш, а хто позамікав наші церкви, хто вбивати православних велів?

ЙОСАФАТ: (**спокійно дивиться на нього**) Ви мене всі ненавидите, хочете мене вбити, а я вас усіх ношу в своїм серці й буду щасливий, як умру за вас.

ІЛІЯ: (**кричить**) Син диявола ти, чортівське насіння, ти паршивий уніят!

КАНТАКУЗЕН: (**з кількома слугами оточує Ілію**) Не смій зневажати нашого пастиря!

ДОРОШКЕВІЧ: (**до других**) Візьміть його, браття, і замкні-

мо в кухні, він що дня напаствує нашого владику!

(між тим Йосафат зникає в брамі палати)

ІЛІЯ: (кричить) Не владика він, а собака, перевертень польський, насіння диявольське! Папіст! Латинник!

КАНТАКУЗЕН: (та інші слуги обезвладнюють Ілію, він боркається і кричить) На поміч люди добрі, на поміч, уніяти мене вбити хочуть, рятуйте!

ЯВА II.

З усіх сторів збігаються люди з мушкетами, киями, ножами.

ГОЛОС З ЮРБИ: (репетує) Бийте в дзвони, бийте в дзвони, нашого батюшку забивають!

ІЛІЯ: (кричить) Рятуйте православні християни! (дзвони дзвоятъ)

(Юрба нападає на слуг Йосафата — двоє з цих слуг відводять Ілію на сцену. Решта слуг з Кантакузеном, Доротеєм і Ушацьким стають на сходах за-слонюючи вхід)

ГОЛОС ІЗ ЮРБИ: Де ваш владика? Давай сюди цього латинника, папіста, душехвата!

ВСI: Бий душехвата!

(До Ушацького підходить один з юрби й півголосом говорить)

ЧОЛОВІК: Що ти тут робиш? Чого стоїш тут із цими людьми? Спасайся чимборше!

УШАЦЬКИЙ: Ні, брате, то радше ти йди звідсіль і не бери невинної крові на своє сумління...

ГОЛОСИ: Бийте їх, пахолків папіста! Давай сюди Владику! (кілька стрілів)

На слуг паде град каміння; Кантакузен хапається за голову й скочується сходами долі.

ЯВА III.

На сходи виходить з палати спокійний Йосафат і стає проти юрби.

Павза.

ЮРБА: (з камінням у руках і мушкетами відступає)

ЙОСАФАТ: (поволі, спокійно) Бог з вами діти мої! Чого ж ви знущаєтесь над моїми слугами? Що ж вони вам злого вчинили, в чому винні вони? Як щось маєте проти мене, ось я тут є! Залишіть слуг моїх у мирі й не вбивайте їх.*

(Хвиля вагання, деякі руки піднесені опускаються долі. Із-за палати вибігає Ілія і кричить):

ЯВА IV.

ІЛІЯ: (кричить) Бий папіста, бий латинника!

Юрба кидаеться на Йосафата, один б'є його кием по голові, другий сокирою в чоло. Йосафат паде на землю.

ГОЛОСИ: Бий, щоб знову як то болити!

Автентичне*)

ГОЛОСИ: Молися до свого папи, Владико!
” А може тобі король поможе!

УШАЦЬКИЙ: (кидається зі слугами між юрбу) Люди добри,
що ви зробили! Святого вбили!

Кілька з юрби княми б'ють Ушацького й Дорошкевича та слуг. Ці па-
дуть на землю. Дзвони ділай час дзвонять. Людей усе більше й більше збі-
гається.

ІЛЯ: (до юрби) Браття, ходім погрітися до палати! (вбігає
до палати, за ним інші).

Деякі підходять до трупа Йосафата.

ЖІНКА: (плює на нього) За наші сльози й за наші кривди!

ЧОЛОВІК: (копає його ногою) Владико, таж то сьогодні не
говориш проповіді? Народ тебе слухає!

BCI: (регочується) Ха-ха-ха!

Зі сходів палати скочують дві бочки вина й вибігає решта юрби з чар-
ками.

ЧОЛОВІК: (до Йосафата) Поснідаймо владико! А може й
тобі винця дати?

BCI: (регочується) Ха, ха, ха!

(Юрба п'є, деякі просто з бочки!)

ЖІНКА: (підходить з чаркою до трупа) За твоє здоровля,
Йосафате! Кланяйся там Велзевулові від мене!

ГОЛОСИ: І від мене також! І від мене!

(Вікно палати відчиняється і Ілія викидає через нього жмут паперів)

ІЛЯ: Ловіть, братці, листи найсвятішого отця! І дайте душев-
хватові, хай собі під час дороги в пекло почитає!

Дехто з юрби виносить із палати фотелі, різні одяги й т. і. Деякі з
річами втікають зі сцені.

ЧОЛОВІК: Гей ти там, що ти собі береш, а може б ти й нам
що дав!

ІЛЯ: (знову при вікні) Беріть братці, беріть. Тож то все на-
ше, ми за це кров'ю і сльозами заплатили!

Ті, що пили, беруться за руки й навколо Йосафата кружжають колом і
співають:

Їде, іде Йосафат,
Їде в пекло душевхват!...
Уха-уха-уха-ха-ха!

ЧОЛОВІК: Гей людоњки, а може би так владика проїхався
по нашему місті? Га? Хайби поглянув на бідних своїх овечок!

ГОЛОСИ: Давай сюди шнурів, давай сюди!

(Кілька з юрби приносить шнур і ним зв'язують ноги Йосафата).

ЖІНКА: (сидіє Йосафатові на груди) А може би ми так у-
двійку собі поїхали? Га? (встає)

ГОЛОСИ: А нуго тягніть того святця!

BCI: (б'ють у долоні, де кілька з них тягне за ноги)

(спів) Іде, їде Йосафат,
Іде в пекло душехват!
Уха-уха-уха-ха-ха!

ГОЛОСИ: До Двини його, до Двини! Він так рідко купався!*)
ВСI: До Двини, до Двини!

(Йосафата витягають за куліси, по хвилині юрба стойть на горі і згорі
мечуть у ріку тіло. Видно як воно поволі котиться, піддержуває шнуром).

ГОЛОСИ: Владико, тримайся! Тримайся добре, владико! (ті-
до падає в воду)

Нагло цілковито темніє. Сильний голос дзвонів. Народ мовкне.

ГОЛОСИ: Що це! Свят, свят! Господи рятуй! Втікайте, спа-
сайтесь!

Сцена порожніє. На тому місті, де впало тіло Йосафата, п'являється великий, світляний хрест.

ДЕХТО: (відступає на вид хреста, хреститься і стає навколошки)

ГОЛОСИ: Господи! Прости нам! Ми святого вбили!

ДЕХТО: Боже, будь мені милосердний!

ГОЛОСИ: Прости нам, Угоднику Божий, прости нам, святий Йосафате!

ЗАСЛОНА.

КАРТИНА VII

I знову два велетні ОСОБИ

АРХІЄПІСКОП МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ — МИТРОПОЛИТ
ВЕЛЯМИН РУТСЬКИЙ

Та сама обстановка, що в III картині. Владики иначе продовжують раз-
мову.

СМОТРИЦЬКИЙ: Цілковите божевілля!

РУТСЬКИЙ: Преосвящений вже раз назвали в одній з наших розмов унію релігійним і політичним божевіллям.

СМОТРИЦЬКИЙ: Так. А ви відповіли мені, що ще божевілля веде до вічного спасіння, що його своєю Кров'ю окупив Ісус Христос.

РУТСЬКИЙ: Дозвольте вам сказати ще більше: Унія, оце власне, на вашу думку, релігійне і політичне божевілля, воно веде не тільки до вічного спасіння по смерті, але і до повної духової незалежності людини в туземному житті.

СМОТРИЦЬКИЙ: Що ви розумієте під цією духововою незалежністю?

РУТСЬКИЙ: Те, що розумів наш Спаситель: людину свідому,

*) Автентичне

яка створена на подобу і образ Бога, свого творця, людину вільну, розумну, яка кориться і відповідає за свої вчинки тільки перед своїм Творцем.

СМОТРИЦЬКИЙ: Хіба ж наша православна Церква заперечує існування такої людини?

РУТСЬКИЙ: Так.

СМОТРИЦЬКИЙ: (*знизує раменами*) Безглуздя!

РУТСЬКИЙ: (*спокійно*) Зовсім ні! Адже ж хіба ви свідомі того, що кожна православна чи яка небудь інша нез'єднена з Римом церква є завжди залежна від держави!

СМОТРИЦЬКИЙ: Хіба ж держава це зло?

РУТСЬКИЙ: Кожна держава, яка ради свого існування й при допомозі своєї сили йде проти законів совісти й проти свободи її — це зло. Тільки єдина Божа держава, Церква, є доброю. І тому Божа держава не сміє бути залежна від світської держави.

Павза

СМОТРИЦЬКИЙ: А я вам повторю, Преосвящений: повну політичну незалежність ми знайдемо в єдності православ'я. Прийде час, коли всі православні Церкви об'єднаються в одно й тоді, хто зна, чи встоїться Рим!

РУТСЬКИЙ: Ви йдете на Схід, тепер?

СМОТРИЦЬКИЙ: (*неначе заскочений*) Так, чому питаете?

РУТСЬКИЙ: Бо на Сході ви побачите справдішню „єдність“ православної Церкви, побачите „єдність“ антіохійської, єрусалимської та інших церков... І переконаєтесь, Преосвящений, тоді, на власні очі, що ні в одній православній Церкві, нема й не буде, бо не може бути, єдності!

СМОТРИЦЬКИЙ: Що нема ще тепер — погоджується. Але хіба ви пророк, що відважуєтесь казати „не може бути й не буде“?

РУТСЬКИЙ: Не може бути й не буде, бо рушійною силою кожної православної, чи якоїнебудь іншої нез'єдненої церкви є людська амбіція і жадоба влади. А ці людські слабості досі існуюватимуть доки житиме хоч одна людина на землі!

СМОТРИЦЬКИЙ: (*глумливо*) Ну, мабуть більшої амбіції, як у римській Церкві, ледве чи можна найти! Пригадайте: на одному престолі — аж три папи зразу!

РУТСЬКИЙ: Не перечу! Христос настановив людину зверхником своєї Церкви, а людині дуже тяжко піддатися всеціло Христовій амбіції. А рушійною силою римської Церкви не є амбіція людини тільки амбіція Христа.

СМОТРИЦЬКИЙ: (*глумливо*) І ви в це вірите, отче Рутський?

РУТСЬКИЙ: (*твердо*) Так, як вірю в Нього, отче Смотрицький! (*показує на хрест*).

Павза

РУТСЬКИЙ: Ви забуваєте одно, Преосвящений, Божа держава, Церква, не є тільки на землі й не є тільки в небі. Тут на землі це тільки частина одної цілості, що її творить небесна й земська Церква разом. Наша Церква тут — це експозитура небес-

ної. І зовсім не в тому річ, скільки душ матиме ця Церква, чи один міліон, чи десять душ. Правдивість Церкви не є в числі душ, тільки в якості їх. Ви дивуєтесь, що я, Митрополит київський, що має владу над 10,000.000 душ, дозволяю поневіряти себе польській шляхті. Саме тому, що я на це дозволяю, в тому моя сила, і в тому моя перемога. Найбільша сила Христа, це не Його життя, а Його розп'яття. Ми сильні смертю, Преосвящений, і цієї сили ніхто не переможе.

Павза. Здалеку чутно голос монастирського дзвінка. Крізь вікно видно, як монахи в насунених каптурах ідуть на молитву. Рутський хреститься, за ним хреститься й Смотрицький.

РУТСЬКИЙ: I Ви нам допомагаєте бути сильні смертю, Преосвящений!

СМОТРИЦЬКИЙ: (здригнувшись) Я?

РУТСЬКИЙ: (по хвилині) Може не ви безпосередно, але посередно так. Адже ж ваша Церква віддала нам тепер одну з найбільших прислуг...

СМОТРИЦЬКИЙ: (ніяково) Наша Церква?

РУТСЬКИЙ: Так ваша Церква! Тобто може, не ваша, українська, тільки ваша московська Церква православна допомогла нам вислати свого посла до Бога, святого Йосафата.

СМОТРИЦЬКИЙ: (з легким глумом) Чи незаскоро його канонізуєте, Преосвящений?

РУТСЬКИЙ: (гостро) Це не мое діло — це діло Христа його намісника.

СМОТРИЦЬКИЙ: (з легкою усмішкою) Інколи й послів відкликають!..

РУТСЬКИЙ: Ми вислали посла, що його ніхто і ніколи не відкличе!

СМОТРИЦЬКИЙ: Ми висилаємо їх щоденно сотні й теж завдяки вам, Преосвящений! І невідомо, хто в Бога матиме більше послуху, ваш посол, чи наші послі?

РУТСЬКИЙ: Відомо, Преосвящений, дуже добре відомо. Ваші послі ідуть до Бога несвідомо, ради вашої амбіції чи політичного крутійства таких керівників православної Церкви, як патріарх Теофан. Наш посол пішов свідомо ради амбіції Христа.

СМОТРИЦЬКИЙ: (холодно) Не вам писати історію про патріарха Теофана, і думаю, що було б краще, коли б ви, митрополите, вживали інших слів, говорячи про нього...

РУТСЬКИЙ: (усміхається) Не є це мої слова, Преосвящений, це його слова. Вам, відомі мабуть уривки його послання (бере зі столика звіт, розвиває і читає)... а вашою єдиною поміччю в боротьбі з латино-уніятами є наша православна русская Москва...*)

СМОТРИЦЬКИЙ: Ви фальшиво зрозуміли слова патріарха Теофана. Він думав тут про єдність...

РУТСЬКИЙ: (з усмішкою) Преосвящений, не обмануйте себе й других. Хіба ж може бути єдність Українців із Москалями?

СМОТРИЦЬКИЙ: (швидко) Української православної Церкви

Автентичне*)

з московською православною церквою під одним патріархом"

РУТСЬКИЙ: (**з усмішкою**) А як ви назвали б мене, коли б я українську католицьку Церкву хотів „об'єднати“ з польською католицькою Церквою?

СМОТРИЦЬКИЙ: (**вибухово**) Це буlob національне відступництво!

РУТСЬКИЙ: (**з усмішкою**) Чому? Я ж вас не зву відступником тому, що ви православних Українців хочете з'єднати з православними Москальми, а ви звали б мене відступником, коли б я католиків Українців хотів з'єднати з католиками Поляками? Щось воно, Преосвящений, з логікою не в порядку...

Павза

СМОТРИЦЬКИЙ: Не розумію! Не можу зрозуміти! Польща гнобить нас і використовує нас, Польща гнобить вас, насміхається, глузує і поневіряє вас! І ви не хочете об'єднатися з нами в одну українську православну Церкву! —

РУТСЬКИЙ: (**докінчую**) Щоб піддатися одній православній Москві! Не хочу! І не об'єднаюся!

СМОТРИЦЬКИЙ: (**вибухає**) Чого ж ви хочете? Ради Бога, скажіть, чого ви хочете?

РУТСЬКИЙ: (**поважно, твердо**) Одної української православної церкви у злуці з намісником Христовим у Римі.

СМОТРИЦЬКИЙ: (**вибухово, поневолі**) Але ж до цього не допустить ні Польща, ні Москва!

РУТСЬКИЙ: (**підходить поволі до Смотрицького і пильно дивиться йому вічі**) Преосвящений, ви сказали історичні слова! Але коли **ми** цього схочемо, то нам поможет Він (**показує на хрест**) і Його намісник у Римі.

Павза

СМОТРИЦЬКИЙ: (**тихо**) А як нé відгукнеться Ватикан і мовчатиме Папа?

РУТСЬКИЙ: (**сильно й спокійно**) Тоді поможе нам наш посол до Бога, який Спасителеві росказав про наші кривди.

На двері, якими в III картині входив Йосафат, паде ясний світляний хрест, який поволі пересувається і неначе лучить обох Владик.

Смотрицький здригається і поволі, низько, хилить голову перед Рутським.

ЗАСЛОНА

КАРТИНА VIII

Посол до Бога

ОСОБИ:

КАРДИНАЛ БАНДІНІ — КАРДИНАЛ МАДРУЦЦО — КАРДИНАЛ ЕСТЕ — КАРДИНАЛ МІЛЛІНІ — КАРДИНАЛ МЕДІЧІ — КАРДИНАЛ САВЕЛЛІ — КАРДИНАЛ БОРДЖА — КАРДИНАЛ САКРАТИ — ПАПА УРБАН VIII.

ЯВА I.

Ватикан. Зали засідань Пропаганди. Великий стіл, кругом нього високі фотелі. У глибині підвищення для папи. Три кардинали (Савеллі, Борджа й Сакраті) стоять у розі й ницком розмовляють. Авансеною проходиться секретар пропаганди Бандіні й кардинал Мадруццо.

МАДРУЦЦО: Воно є зовсім безпотрібне. Всі унії є безпотрібні. Усі повинні приняти один, латинський обряд і тоді б не було ніяких суперечок, зайвих плутанин.

БАНДІНІ: Не говоріть так. Адже ніяка релігія не може виступати проти нації, а обряд цеж елементи, якщо вже не форма нації.

МАДРУЦЦО: Треба стояти вище нації і кожна релігія є по над нацією.

БАНДІНІ: Справедливо! Саме тому католицька релігія є по над нацією, бо кожна нація може чи радше мусить міститися в католицизмі. А всі інші християнські релігії є власне понад: там треба вибирати або релігію, або націю.

ЯВА II.

Входить кардинал Мілліні.

МІЛЛІНІ: (до приятніх) Не розумію! Що це таке? Кожного дня засідання пропаганди? Краще от просто замешкаймо в цій залі.

САВЕЛЛІ: (з гурта трьох) То секретар Бандіні таке видумує.

БАНДІНІ: (до Мілліні) Я думав, що ви вже знаєте, Еміненціє, що сталося у Вітебську.

МІЛЛІНІ: У Вітебську? Де це є?

МАДРУЦЦО: У Польщі.

МІЛЛІНІ: Ага, ага, в Польщі! Знов якась війна, певно з Турками, що?

БОРДЖА: Для Мілліні Польща не існує без Турків!

МІЛЛІНІ: (не зважаючи) Ну щож там сталося?

(всі кардинали сходяться до Бандіні і Мадруцца)

БАНДІНІ: Убито архиєпископа полоцького, українця, Йосафата Кунцевича.

БОРДЖА: Але не Турки його вбили!

МІЛЛІНІ: Ну прошу ж я вас, деж таки... та не перебивайте ж! Ну, ну цікаво. Що те, революція?

МАДРУЦЦО: Ні, православні.

МІЛЛІНІ: Ага, православні. Але він зовсім не був такий відомий!

САКРАТИ: Якто відомий?

БОРДЖА: Відомо ж, кого не знає Мілліні, той не є зовсім відомий!

(легкий, дискретний сміх)

САКРАТИ: (усміхаючися) Ні, Мілліні думає, що вбивають лише відомих, а він нікого з українців не знає, лише Рутського.

МІЛЛІНІ: (сердито) Ну, чого ви всі властиво —

ЯВА III.

Увіходить папа Урбан VIII. за ним кардинали Есте й Медічі. Всі кланяються, папа повагом переходить на свій фотель. «Кардинали займають свої місця. Стоячи говорить і всі стоять.

ПАПА: (по хвилині) Наш дорогий брат, митрополит грецько-го обряду в Польщі, Рутський, стовп східної церкви, український Атаназій, повідомив нас, що за католицьку віру, за злуку українців із Римом у єдиній Церкві, життя своє віддав благородний син наш Йосафат Кунцевич, полоцький архиєпископ. Сповнив свій благородний обов'язок і відійшов як послушний син до свого Батька.

(мала паузза, інчаче тихо молиться — так як усі)

ПАПА: Тому попрохав сюди я вас, щоб у першу чергу ми зібрані разом, віддали поклін нашому братові-мученикові, а далі, щоб кардинал секретар Бандіні прочитав нам усім письмо митрополита Рутського. Вияснює воно не лише стан нашої грецької Церкви, але заставляє призадуматися над тим важким становищем, яке тепер переживає грецька з'єдинена Церква.

(Всі сідають)

БАНДІНІ: Нунцій Лянцелотті, який також повідомляє про мученичу смерть архиєпископа Йосафата, освітлює дещо докладніше становище грецької церкви. Також і монсініоре Торрес, описуючи смерть Йосафата, висловлюється неприхильно про польське латинське духовенство включно з примасом Гембіцким. Не лише, що польське латинське духовенство не признає грецьким владикам належної їм влади й поваги, уважаючи їх нижчими від себе, але навіть на сеймах і дискусіях повторюють, що унія є непотрібна, а навіть шкідлива для держави. (Бандіні витягає сувій записок). Що більше, нібито різнородність обрядів не годиться з єдністю церкви й віри, а добро Польщі вимагає, щоб унії не було. (Переглядає записки)

Митрополит Рутський догадується, що коли б усі стали в Польщі сприяли католицькій церкві так, як король Польщі Жигмонт III, то у продовж одного року не буlob схизми й не попливла б ні крапля крові. Головно ослаблює дуже унію перехід української шляхти на латинський обряд і брак українських священиків...*)

ЕСТЕ: Тепер щойно можна зрозуміти, Ваша Святосте, чому унія так пиняво приймається...

МЕДІЧІ: I саме є великим питанням, чи варто її поширювати,

*) Автентичне

ЖОЛИ вона стрічає на своїому шляху перешкоди, які лише смерть може усунути.

ПАПА: Забуваєте Еміненціє, що Провидіння вже та^к установило, що, щоб вернути до Христа, не вистане самих лише слів. На тверді людські серця треба чогось сильнішого, треба щоб рани говорили, треба серце зворушити кров'ю.

МАДРУЦЦО: Адже ж, якщо не помиляюся, уніяцьке духовенство в Польщі має такі ж самі права, як і латинське. Неторканість особи, свобода від податку й право до десятин.

БОРДЖА: Але забуваєте, Еміненціє, що уніяцьке духовенство є жонате, тому й трапляються ріжні дива, наприклад, що треба платити податок від відчинення церкви чи від уділювання св. Тайн.

ЕСТЕ: Чи ж ви не пригадуєте собі тієї справи зі священиком Кишкою, якого покійний Григорій XV. іменував жмудським єпископом? Цей Кишка запросив був Рутського на своє висвячення і під час торжества віленський суfragan Война, зажадав першенства для себе, перед митрополитом Рутським. Це зухвале жадання єпископа-помічника, без юрисдикції, без дієцезії, супроти митрополита-достойника, якого влада є більша від гнезненського архієпископа, обурило до живого віленського єпископа Волловіча, який і велів суfraganovi Войні усунутися. Але Война уперся і справа найшлася у нас. Щойно Григорій XV. довідавшися про це, зганив суfragana й постановив, що не сміє бути ніякої різниці між обрядами.

БАНДІНІ: Усі листи митрополита Рутського писані слозами й кров'ю серця. Таку силу душі може людині дати лише Спаситель. Останніми часами знову навістила його атака паралічу. Свій останній лист він кінчає: „не зложу цього тягару, який я взяв на себе, не зійду з хреста, на який я увійшов, аж поки не найдеться черговий, який мене заступить“.

МІЛЛІНІ: (наївно-поважно) Якто, і там ще існує унія?

ПАПА: Не лише існує, але саме дала найкращий плід, посів крові. Значення слуг Божих є більше по смерті як за життя. Почуваю, що український владика стане власністю вселенської Церкви а знову українці відцуряються його. Бо ніхто не є пророком у своїй вітчині! Міне кілька століть, коли всі зрозуміють, що Йосафат був первістком, що своєю кров'ю засвідчив єдність Церкви й що Він є тим послом, що його вислали українці до Бога, тим прaporом, який поведе інших апостолів не лише на Україну, але й на цілий Схід. Довго ще ненавидітимуть Його, довго оплюгавлюватимуть Його ім'я, бо найбільшим і непоборним противником є той, що віддає життя своє за щастя і долю своїх близьких!

(устас, за ним усі кардинали, — до Бандіні)

ПАПА: Отче секретарю, зараз напишемо листи до короля Жигмонта III. і його опіці передамо українську унію та зажадаємо укарання винуватців і зрівнання з правами латинських і грецьких єпископів. (До кардиналів) Крім цього цими днями видамо наше бреве, що ніякий українець як світський так і духовний не може перейти на латинський обряд, хочби з причин найважніших, без

окремого дозволу Апостольської Столиці. Католицька церква не сміє тратити українців! *Per vos mei Rutheni Orientem convertendum spergo!**

(Німа сцена. При останніх словах у далині появляється той самий світляний хрест, що при смерті Йосафата. Сцена темніє, всі стоять непорушно, ясніє лише хрест.)

ЗАСЛОНА

I X. КАРТИНА

Смерть Мелетія Смотрицького

ОСОБИ:

НЕГРЕБЕЦЬКИЙ, СЛУГА МЕЛЕТИЯ — МЕЛЕТИЙ СМОТРИЦЬКИЙ, АРХІЄПІСКОП ГІЄРАПОЛІТАНСЬКИЙ — ДІЯКОН МИТРОФАН — МИТРОПОЛІТ РУТСЬКИЙ — ХОР МОНАХІВ — ПРИВІДИ.

Дермань. Мала келія, білі стіни, на стіні хрест. Ліжко, біля його маленький столик. На столику засвічена свічка. Ліворуч вікно маленьке й затратоване. Сумерк. Смотрицький лежить у ліжку. Біля його слуга Негребецький, молодий хаопчик, щось порядкує. Позад сцени (крізь вікно) видно вежу дзвіниці.

ЯВА I.

НЕГРЕБЕЦЬКИЙ: Може Преосвященний ще чогось потребують?

СМОТРИЦЬКИЙ: Ні, можеш іти, я й так чекаю гостей.

НЕГРЕБЕЦЬКИЙ: Чи може мати приїхати оо. Єзуїти з Острога?

СМОТРИЦЬКИЙ: Ні, хтось інший прийде...

НЕГРЕБЕЦЬКИЙ: (уже виходить) Ну, то я оставлю двері відчинені, щоби Преосвященний не потребували вставати.

СМОТРИЦЬКИЙ: Не треба! Можеш зачинити! Для цих гостей не треба відчинених дверей. Подай мені лише папську буллю. (Негребецький подає звій пергаміну і відходить. Сумерк щодалі більше западає).

ЯВА II.

Смотрицький лежить непорушно. У кімнаті мовби війнув вітер. Полум'я свічки хитається, неначе мало б згаснути. Смотрицький здригається, в одній руці держить сильно пергамін, другою сягає по хрест ручний. Сідає па ліжко і вдвівляється в темряву.

У той кут келії, який не є освітлений, і не видно його в темноті, входить гурт людей. Чути шелест кроків. Урешті голос здушений зі злоби:

ГОЛОС: „Отче Смотрицький, готуємо для тебе кару!

СМОТРИЦЬКИЙ: (усміхаючися) Пізнаю тебе, дяче, по голосі. То ти, намовлений схизматиками, отруй мене! Благословлю тебе, сину, ти же знав навіть, що робиш мені ласку ...

ГОЛОСИ: Владико, вернись до нас! Аджеж ты сам велів нам

*) Автентичне

убити Йосафата, цькувати собаками католицьких священиків, бити католиків.

СМОТРИЦЬКИЙ: (з розпукою) Не пригадуйте мені цього! Не пригадуйте! Боже, Боже, прости мені це—прости мені!

ХОР ЗА СЦЕНОЮ: Проклятий ти, проклятий! Ти переслідував Бога й Церкву.

ГОЛОСИ: (на сцені) Ти проклятий владико, ти проклятий...

СМОТРИЦЬКИЙ: (душиться) Я проклятий, проклятий! (відзискує рівновагу) Ні, ні! Намісник Христа мені простив (показує сувій пергаміну), я маю його письмо, я маю знак ласки, маю...

(ховає голову в долонях)

ГОЛОС: Хто ж тобі вірить, Мелетіє? Ти два рази зрадив нас і запродався уніятам і папістам. І ти знову зрадив папістів і переїшов до нас, православних. Хто ж знає, чи ти тепер, на цьому ложі смерти не зрадиш знову римської Церкви...

СМОТРИЦЬКИЙ: (закриває вуха руками) Неправда, неправда! Боже, Боже! Ні! Ні!

ГОЛОС: (легко насмішливий) Тиж навіть сам тепер ще не віриш у правдивість догми римської церкви?

СМОТРИЦЬКИЙ: (корчиться з болю) А-а-а, вірю, Господи, вірю. Поможи моєму невірству, Господи, поможи...

Німіє.

ЯВА III

(Авансеною проходить хор Василіян, у руках свічки засвіченні, на головах каптури. Ідуть поволі зліва вправо. Голови склонені.)

ХОР:
(пс. 101 за сценою)
**Господи, вислухай молитву мою
І жалісний голос нехай дійде до Тебе.
Не відвертай лица Твого від мене,
В котрий лише день сумую, нахили до мене ухо Твоє.
В котрий тільки день призову Тебе,
Господи вислухай мене.
Шезли наче дим дні мої,
І кості наче хворост зісохлися.
Я став зранений наче трава,
І висохло серце мое, їсти забув я хліб мій.
Від голосу зітхання моого
Присохли кості мої до тіла моого.
Я неначе пелікан у пустині,
Неначе сова в румовищах,
Я їв попіл наче хліб
А питво мое я з плачем мішав.
Дні мої зникли як тінь,
А я зісох неначе трава.
Господи, Ти поглянув на молитву покірних
І не погордив просьбою їх.
Ти нахилився з висоти святої Своєї
(за сценою) Господь із неба на землю поглянув...**

(Привиди щезають. Хвилинутиша)

СМОТРИЦЬКИЙ: (неначе отямлюється і дивиться вдалечину і до когось близького говорить) Владико! Адже ж я писав Христовому намісникові до Риму, що схизма є випливом недбалства польської шляхти, що треба примушувати шляхту більше піклуватися душами підданих, а не використовувати лише їхню працю і піт. І хай папа заборонить змінювати східний обряд на західний, бо таким чином не користає ні східня, ні західня Церква. Східня марніє, а західня не користає. Рутський, ти ж це знаєш!

Павза

СМОТРИЦЬКИЙ: (тихо) Господи, ти кличеш мене, вчини цю ласку, хай допровадить мене до Тебе святий Йосафат. (**Щілий час Смотрицький тримає буллю в руці**)

Павза

(Праворуч паде стовп ясного світла і в ньому стоїть Йосафат (з раною на голові) з витягненими руками)

СМОТРИЦЬКИЙ: (вдивляється широко у привид, витягає до нього руки й скрикус) Йосаф...

(в тому ж моменті хапається за серце і паде мертвий на ліжко)

ЙОСАФАТ: Підходить поволі до ліжка (світло йде за ним), укладає йому руки, а потім поволі виходить праворуч.

Тиша.

ЯВА IV.

Входить диякон Митрофан і Митрополит Рутський, за ними слуга Негребецький. Як вони увіходять до келії і є в дверях, зачинають дзвонити дзвони.

МИТРОФАН: Що це? Дзвонять?

РУТСЬКИЙ: З якого ж то приводу?

МИТРОФАН: (до Негребецького) Ану їди подивися, хто то дзвонить!

(Негребецький відходить)

МИТРОФАН і РУТСЬКИЙ: (підходять до ліжка Смотрицького)

МИТРОФАН: Преосвящений, прибув Митрополит Рутський... (бачучи, що Смотрицький неповорушно лежить, підходить біжче, торкає рукою чола і оба клякають)

РУТСЬКИЙ: (по хвилині підвіdotиться, підходить до Смотрицького і хоче витягнути з його рук папську буллю. Затиснені руки не дають.)

МИТРОФАН: (нишком) Їх Преосвященство Кир Мелетій заходали похоронити себе із цією папською буллею в руках...

РУТСЬКИЙ: (спокійно) Письмо, в якому Христовий намісник висловлює свою радість, що Кир Мелетій навернувся та уділює йому похвалу за його праці в користь св. Унії, не належить до покійного Преосвященого, тільки до історії нашої святої Церкви. (Знову силкується взяти буллю із затиснених рук, але надаремне.)

(по хвилині, неначе зосереджується і сильним голосом кличе) Мелеті! Ти був послушний Апостольській Столиці, то ж іменем св. Столиці наказую тобі, віддай мені письмо, що його тримаєш у руці!

(Рука Смотрицького розтуляється і булля випадає)

РУТСЬКИЙ: (бере буллю і звертається до Митрофана) З неї треба зробити відпис, а буллю знову віддати Преосвященному в домовину ...

МИТРОФАН: (дрижачим голосом) Я вже зробив відпис, Ваше Високопреосвященство! Сам Кир Мелетій наказав! Раніш!...

РУТСЬКИЙ: (вкладає буллю у відчинені руки, руки знову тісно сплітаються*)

ЯВА V.

НЕГРЕБЕЦЬКИЙ: (вбігає і кричить) Прошу отця, там нема нікого. Дзвони чогось самі ... (бачить помершого, мовкне й клякає)

ЯВА VI.

Зправа вліво виходить хор монахів і став ліворуч, де передше стояли привиди, поволі редитує.

ХОР: Яка солодкість життєва не має у собі журбі?
Яка слава на землі незмінна?
Все більш немічне від тіні, все більш фальшиве від сну,
В одну мить все те забере смерть.
Але в світлі лиця Твого, Христе, ѿ у насолоді
Твоєї краси,
Того, що вибрал Ти, упокой, як чоловіколюбець.
Як цвіт в'яне і як тінь минається,
Розкладається кожна людина,
Але коли заголосять труби
І мертві всі воскреснуть на Твою стрічу, Христе Боже,
Духа Твого слуги, якого Ти переніс від нас,
У святих Твоїх житлах помісти.

Німа сцена.

Під час останньої строфи, яку редитує хор, заслона поволі опускається.

КІНЕЦЬ.

*) Автентичне.

О. ДР ВОЛОДИМИР МАЛАНЧУК, ЧНІ

Духове положення сучасної людини

Говорити чи писати на тему духового положення сучасної людини взагалі, а української зокрема — не легка, а дуже важка справа. З-поміж різних аспектів, під кутом яких можна підходити до цього питання, я вибрав покищо один, на мою гадку найважніший, найбільш під цю лиху годину придатний для нашої розваги: а саме хочу застосовитися з читачем над причинами цього духового положення сучасної людини взагалі й української зосібна. Інші аспекти цього питання заторкнулише на стільки, на скільки вони конечні для зрозуміння наміченої цілі. І ще одна заввага: якщо нас займає вище поставлене питання, то не так його спекулятивна, як радше практична, скажім: антропологічна сторінка. Ми розпитуємо, бо те питання нас непокоїть, воно накидується нашій розвазі. Накидується, бо як священики, чи майбутні провідники, чи виховники — ми в кожному разі бажаємо стати душпастирями, які за вимогами нашого часу, за даними вірної аналізи свідомості сучасної людини, вміють правильно підходити до потреб, до вимог повіреного нам народу.

1) Кожна знаменна доба людської історії має своїх речників, носіїв, проводирів, які витворюють духову атмосферу, кристалізують ситуацію для сучасної людини. Ми шукаємо світла для розв'язки нашого питання в найвищих науках: філософії та богословії тому, що одна і друга є понадчасовою любов'ю до мудrosti, людської та Божої, бо одна і друга являються вічно тим самим питанням за правдою та вічно тією самою відповіддю на те питання з людського чи Божого боку. Але не шукає світла якась собі лише абстрактна людина подумана, а конкретна особа даного часу, даного довкілля, даного народу. Тому мисленик у своїх заложеннях, у своєму способі ставлення проблеми, а почасти також і у відповіді на ту проблему є залежний від свого часу, від свого довкілля, від свого народу. То якраз дух свого часу, то краєвидність свого довкілля, то обличчя свого народу оживляє мислення життедайною плодючістю та закрашує його своєрідно. Якраз на овіді того ж духа треба нам шукати в найвищій мудрості розв'язки на поставлену нами проблему.

При тому мусимо запитувати тих, які стали речниками, носіями ідей, течій, що причинилися до скристалізування духової ситуації людини. Ті речники, носії — це мисленики правдиві або неправдиві, які зображують останній вираз, які викінчують риси на обличчі даного часу, подаючи найбільш характеристичну, часто найглибшу відповідь на знаменні проблеми своєї доби. Отож мисленик витворює духову течію, яка є дзеркалом, що в ньому ми віднаходимо черти питомі духовій ситуації людини. І так духові риси середньовічного християнства, глузд середньовічної готики зрозуміємо в „Сумі Богослов'я“ такого св. Томи з Аквіну; духові риси гуманізму віднайдемо в „Розправі про методу“ такого Декарта; духові риси доби просвічення віднайдемо в „Критиці“ такого Канта; духові риси романтично-національного пробудження понаполеонських часів віднайдемо в ідеалізмі

Фіхте й Гегеля; сліпі довір'я в єдиноспасаючу силу науки другої половини 19 стол. зрозуміємо в світлі синтетичної філософії Спенсера, і т. п. Але мисленник є не лише виразом духової ситуації свого часу, не лише останнім сформулюванням його проблем та вимог. Він є також його носієм, провідником. Всі ми в більшій чи меншій мірі віддихаємо духовою спадщиною Томи, Канта, Декарта, — свідомо чи несвідомо, безпосередньо чи посередньо, не прочитавши особисто може ні одного рядка з їх творів; всі ми й далі розносимо в дрібній монеті те, що переняли від них, як не в золоті, то бодай у сріблі. А що вже казати про таких носіїв та речників як давні Церковні Отці, як Апостоли, як сам Ісус Христос, основник християнської віри, своєї Церкви, як давні пророки, мудрці Аристотель, Платон, Сократ. З якою великою рацією можна сказати, що ми духовно віддихаємо їх спадщиною, свідомо чи несвідомо, безпосередньо чи посередньо, як їх прихильники, ба навіть як їх вороги; що розносимо в дуже дрібній монеті те, що переняли від них у чистому золоті! (Опісля вкажемо, які є та які повинні бути речники, проводирі нашої доби).

2) Духова ситуація сучасної людини: Яка є духовна ситуація сучасної людини, який є дух нашого часу, яке є обличчя нашої доби, що зробила та виховала мисленника, якого можна б назвати речником, носієм нашої доби? Ця ситуація, цей дух, це обличчя нашої доби носить на собі риси загрозливої трагіки. (Вистане нам уже заздалегідь це завважити, якщо широко прислухаємося живчикові сучасного світового організму. Потім краще це зрозуміємо, коли пригадуємо над причинами, що створили сучасну ситуацію людини). Кажу, загрозлива трагіка ціхує людину наших часів. Здавалося б, що Провидіння покликало сучасне людство до існування в переломовій добі космічних розмірів, у якій на румовищах давнього має серед великих потрясень існуючого ладу народиться щось нове, небувале, що людське життя стає загрожене в основних підставах свого існування. Сучасна загрожена людина виявляє мало зацікавлення до традиційних установ, до вчора викінчених поглядів, кличів, систем. Її займає та непокоіть тверде, прикре питання: бути чи не бути? Як те марево, так безвиглядна непевність свого життя-буття в основній наготі стало для сучасної людини проблематичним тягарем. Те існування (екзистенціональне) наставлення — ось міт людини 20-ого століття. І людина відчуває тепер ірші як колинебудь порожнечу свого існування, якої несамовиту пропасть старається вона конечно заповнити. Щоб краще зрозуміти цю несамовиту пропасть людського життя, щоб зрозуміти елементарну невдачу всяких чисто людських змагань рятувати себе серед того розливного космічного осамітнення, треба наперід зрозуміти, якто людина для очайдушного заперечування себе супроти Творця природи, видобулася повільно від докучливого для неї істотного ладу, який становив одиноко тривку для неї рівновагу, видобулася, щоб устроїти собі свій власний світ, який тепер загрожує їй загладою власної її істоти.

3) Істотний лад на світі — не нарушені людиною: В перші сторінки історії людства врите гранітними буквами об'явлення: хто є людина, яка її доля, яка її гідність, але і яка її нужда.

Ця ідеальна праісторія людського роду — вагітна рішальними подіями і проблемами грядучих поколінь. Ця праісторія — ось дзеркало, в якому кожний людський рід може себе розпізнати, віднайти та рятувати.

Отже на цих перших сторінках є записаний м. ін. основний факт, який зазначує всі грядучі події: людина завдячує своє існування Творцеві, торжественному ріщенню самого Бога: „І сказав Господь: Створім людину на нашу подобу... і створив Господь людину на свою подобу. На подобу Божу її створив“ (Бит. 1:26—27). Аж тричі заявляє св. Письмо, що людина створена Богом на Його подобу. Так якби Господь підохрівав, що людина готова колись призабути на свою властиву істоту. Так якби Господь бажав перестерегти людину, щоб вона не важилася плюгавити свою гідність. Ці слова св. Письма звучать у починах людського роду наче прохання, гей тривога, гей той Херувим, який грізно кличе: Пам'тай, людино, що ти створена на подобу Всешишнього!

На тому місці раз на завжди усталено і рішено: людина створена Богом на Його найсвятішу подобу. В цім її найвище шляхотство! А це шляхотство зробов'язує! Адже ми сталися духом від одвічного духа, духом, що його створив усемогучий Бог, Котрий усе свободіно покликав на денне світло існування. Тому воно злобна брехня казати за Ніцше, мовляв, Створитель бажав призабути на себе і свою гідність, коли задумав та постановив створити вселенну. Навпаки: світ має на собі Божі сліди, а людина є скінченою відбиткою Божого Творця. Отже ми сталися духом, духом обдарованим розумом, свободіною волею. Людина сталася паном великого світа. Ми є відважним рішенням Створителя неба й землі, Котрий залишає людині, своїй упривілеєній істоті, свободу признати або не признати виключне Боже право над нею.

І коли людина спроневіриться потім своїй гідності, не схоче признати вище накреслену для неї правду, тоді вона, архітвір Божих рук, буде за кару трактована як той нужденний черв'як, що над ним вона повинна панувати, — як бездушна тварина, позбавлена добровільного вирішування своєю долею. І будуть тоді грізно лунати для її сумління слова св. Письма, як колись грозою прошили впавших і прогнаних із раю прародичів слова Херувима з мечем при вході до раю: „Господь створив людину на свою подобу, на свою подобу її створив“.

І коли людина вже так далеко спроневіриться тій правді, що не схоче пригадати собі свого походження; коли вона забажає статися володаркою цього світа; коли призабуде на своє шляхотство, на свій Божий прообраз та себе саму буде ставити як виключну причину своєї гідності; коли вона відважиться творити себе божищем власних примх — тоді залунають, як звук спалаху сирени, слова вписані ґранітними буквами на сторінках людської долі: „Господь створив людину на свою подобу, як свою подобу Він її створив“. Ось ненарушима правда: ми ество створене на прообраз і подобу Божу. Ми є Божим соторінням та прообразом Божим. У цих двох правдах криється наше ненарушне цьогосвітнє становище, яке допов-

нє та завершує нашу істоту. І коли людина спроневіриться тому своєму істотному положенню, тоді їй загрожує велика небезпека.

Але людське ество є не лише створене на Божу подобу, воно є ще особове ество. А особа, за словами римського філософа, це самобутнє ество, обдарене духововою природою. І полишаючи самовільно положення, витворене для неї фактом свого створення, людина затрачує тоді не лише свою гідність створіння, гідність Божої подоби, але також привілей своєї особовості, свою власну духову істоту.

В часі універсальної християнської спільноти (дoba християнської старовини, особливо християнське середньовіччя) людська особовість була ідеальним виразом та носієм людської суспільності. В тих часах живої віри ми змагали якнайкраще завершити в собі Божу подобу. На жаль у привілії людської свободи завжди крилися зародні, які загрожують нашій свободі, а саме нещасний привілей свободи до упадку, до злого. А в матеріальній природі людини завжди крилися зародні небезпеки упадку, пониження аж до виключно тваринного життя. Тому людина живої віри мусила небувалим зусиллям змагати рятувати в собі Божу подобу, щоб допровадити її до повноти. Так повстали надрядні постаті християнської старовини та середньовіччя: постаті праведних, святих, героїв християнського світогляду. Їх змагання набирало титанічних розмірів: змагання за шляхотство Божеської подоби в людині. В тій добі живої віри людина стояла близько злого і близько доброго. Люди були тоді так само рішені в повненні злого, але теж і у привертанні збуреного ладу. Хто провинився, мусів творити покуту. В тих часах розуміли та виповняли Божий закон та Божий лад у повному тягарі їх значення. В тих часах переступали, але і привертали Божий закон та Божий лад у повному значенні цього слова.

Тоді ми були ще свідомі того, що Божий лад, це щось першорядне, одиноко певне, одиноко забезпечуюче. Тоді небесні тіла трималися кріпло небесних облаків, а Бог був володарем світа й людини, людина ж була Його подобою. Коли ця подоба збещувалася сама, то залишалося їй тоді одиноке завдання: привернути збещений Божій у людині подобі її первісну святість та невинність. Як те непохитне небо над людиною, так непохитно панував тоді в світі Божий лад. Нові люди являлися, проходили, щезали, та Божий лад тривав понадчасово. Тоді людина мала правильне розуміння того Божого парадоксального слова: „Хто хоче своє життя спасти, мусить його затратити“. Тоді людина була живо переконана, що не важко є рятувати себе та забезпечувати своє життя, а важко шанувати Божий закон, тоді і спасення дається в нагороду.

Але від часу, як ми стали вірити, що забезпечення нашого буття є виключно нашою власною справою, від тоді якраз наше життя захиталося, стало загрожене в самих основах. Дух живої віри старовинної та середньовічної людини звисав мов те величне небо над землею, а під променнями його сонця ми почували себе забезпеченими. Це безпідставне казати, начебто в тих часах живої віри неодин змагав рятувати своє життя без Бога, а то і проти Бога. Такому противився б дух того часу. Люди знали це і хто

пробував власними силами забезпечувати своє життя, такий мусів бути свідомим свого бунту. І такий покутував опісля або гинув як бунтар. І в тих часах діялись проступки, які кликали пімsti в неба. Але людина живої віри була того свідома, що її проступки дійсно взивали пімsti неба. Жерстка дикість того часу була здібна до таких жорстокостей, що сьогодні ціпеніє нам на їх згадку кров у жилах. Ба, що більше, діялись тоді нераз жахливі речі в ім'я самого святого Бога. Але і знаменне воно: тоді людина всеж-таки за ще більш жахливу річуважала бурення Божого ладу. Тому направа цього ладу відбувалася нераз серед проявів примірної, але й невмолимиї твердости, яка дразнить нашу сучасну розчленість. Такий був Божий лад у загальних обрисах, ненарушеній людиною аж до новітньої доби.

4) Повільне бурення історичного Божого ладу автономною людиною: Але ми почали звільна та з усе яснішою свідомістю висвобожуватися з-під тієї, мовляв, для нас докучливої опіки: Божого ладу над нами. Ми почали ворохобитися проти позірної загрози нашої людської природи. Не легко воно зазначити день та рік цього бунту проти Божих установ, коли то людина почала брати в свої руки своє життя, щоб кувати свою власну долю. Наперід якесь недовір'я супроти Бога опанувало людину; мовляв, людська природа та людське шляхотство не почуються вже такими забезпеченіми під Божим покровом, під покровом Христової Церкви та її заступників. Будьмо ширі, воно було можливе, а навіть історично доказане, що деякі хоронителі Божого ладу самі нераз загрожували свободіному шляхотству людини, а тим сталися співвинними за отої бунт та повалення ладу. А набрав той бунт титанічних розмірів, коли ми вперше свідомо доглянули в своїй долі виключно свою особисту справу, не когось іншого, ані Божу. Наче прадоричі під напором приманливої покуси, так ми, їх нащадки, почали з якоюсь невиразною боязню, з якоюсь тривожною цікавістю та вірою переконуватися, що ми самі управнені в ім'я Бога взяти в свої руки нашу власну долю. Чей же ми свободні, автономні, то ж навіщо придалася б нам свобода, коли б ми не могли вповні закоштувати всіх можливих при-над нашої свободи? Навіщо придався б людині духовий характер, яким ми можемо власними силами просліджувати дійсність та відтворювати творчо в собі ввесь світ, коли б ми були приневолені тільки приглядатися та подивляти вічно тим самим монотонним подивом незмінний Божий лад над нами? Отже людина рішається статися вповні свободною, автономною. Але стається вона свободною в нечуваному досі новому глупзді. Прадавня примана, що її колись процідив був ворог людського роду наївно щасливим прадоричам: „Станетеся як боги, які знають добро і зло“ (Біт. 3, 5) — опанувала людину з якимсь почуттям блаженного жаху, нечуваної оп'яніlosti. Її гаслом стаються слова поганського гуманіста: „Це розкіш тепер жити“. І ми полишаємо космічний лад, усталений Сотворителем, полишаємо з почуванням якоїсь полекші, наче ту клітку, в якій не почувалися вже як дома. Постаті, що належать до світової слави: мистці, володарі, вчені подали людині

зловісний приклад, до яких пропастей ганебності сталася спосібна людська воля. Людина взяла у власні руки свою долю, долю цього світа, долю власного народу, долю людської культури. Сама накреслила собі новий лад, копіюючи в початках лад Божий. Хоч той новий лад являється рабським малпуванням Божого ладу, то людина вважала його своїм власним твором. А Божий лад воно узяла, ув'язнила під химерний диктат володарів свого царства. Людина покищо на стільки толерувала Божий лад, на скільки він не перешкоджував людському ладові. „Релігія — писав Макіавелі у своєму „Володарі“ — заслуговує на згляд тільки як політичний засіб. Політика — суворенна володарка в усьому царстві людських потуг і змагань. Добро це те, що служить політиці, яка змагає до потуги, а зло це те, що гальмує ту діяльність“. Словом, людина заявляє себе автономною, самоуправною. Тут і там ми ще свідомі, що заряджуємо Божим приданим... „Ми не тому будемо вважати наші вчинки за обов'язуючі, що ті вчинки наказані Божими законами, але тому будемо їх уважати Божими законами, бо ми почуваємо себе внутрішньо до них зобов'язаними“ — розумує Кант.

І ми все далі відстручуємо від себе завадного Бога та Його придане. В деїзмі 18-ого стол. являється Бог тільки ленним господарем, який приневолений виректися свого права посидання. Ідеалізм 19-го стол. підносить людину до гідності божества. Позитивізм захистує вже вірування людини в якесь божество, а матеріалізм вимазує навіть імення Бога з людського „наукового“ словника: все, мовляв, матерія, молекулярні судороги людського мозку. Ось, мовляв, останні румовища мітично-богословського світа, в якого дійсність донедавна ще вірило наївне шляхоцтво людини.

5) Будова нового ладу на основах цьогосвітних гуманних ідеалів. І на румовищах збуреного Божого ладу стараємося будувати новий лад на цьогосвітніх підвалинах за зразками чисто людських ідеалів: це доба гуманізму, яка сягає в наші часи. Звільнені від опіки докучливого для нас Божого ладу, хочемо власними силами діпнити незбагнутого досі розвитку в надлюдину. Так, воно правда, що прогнавши правдивого Бога геть від себе, людина, ота наскрізь релігійна істота, будує собі бога на свою власну подобу, на свій власний прообраз. Бо в очах „благородного“ гуманізму людина не сміє зрікатися свого духового шляхотства. Навпаки, її завданням є рятувати свій духовий привілей посеред матеріальної природи, яка змагає поневолити свободну культуру духа. Свобода — ось у чому полягає, мовляв, людське шляхотство, незалежність від матерії, незалежність від пересталіх установ, незалежність від позасвітнього Бога. Свобода — ось клич, який пронизує всі людські змагання. Ми не сміємо понижувати себе до тваринної істоти, навпаки, людина має прямувати до надлюдини. Людина мусить залишатися духом, вона мусить бути своїм власним богом та прогнati геть із свого царства сотворений характер своєї істоти. Колишні часи Божого ладу вважає людина тепер зі згірдливою усмішкою за добу поневолення, а зма-

гання давніх часів до людської величі — за збочені змагання. Такі клічі модерного гуманіста і звучать вони як самозрозумілі для модерної людини з хиткою а то й ніякою вірою. Відтепер людина вірить тільки в себе, в свої власні сили. Не покора, не застanova, не молитва, не самовиречення себе, не вічне життя, — але самосвідомість, чин насилення, самовистачальність, вічна слава на цьому світі, людська природа з передхристиянських часів, гордість, свободний розвиток повної, необмеженої особовості промовляють до нас чаром ідеалу новітніх часів.

Це був величезний розрив з історією не лише християнської доби, але і з тим, що оставало ще віруючого з передхристових часів. Освідомі собі уважно, як то людина виступає рішуче та зухвало з Божого ладу, з одинокого можливого дійсного ладу. Людина забажала статися рівною Богові, жити без Бога, стерти зі себе настирливу Божу подобу. Це був розрив, це був переворот людського духа в космічних розмірах. Але з тією різницею, що переворот довершений автономним людським духом завершується в зовсім протилежнім напрямі від перевороту довершеного Коперником: Не безмежний космос стається осередком цього світу, нашої землі, людини, а навпаки цей світ, земля, людина стаються осередком космосу. Людина затирає сліди створеного, вона не бажає більше називатися Божою подобою. Навпаки, вона творить собі Бога на свою подобу; Бог стається подобою людини, або якимось абстрактним ідеалом, прогнаним десь у хмарний світ транспендентальних ідей. Людський дух не бажає знати того, що він є духом із Божого духа. Знає лише, що він сумнівається, а в своєму сумніві думає, а в своєму думанні добачує лише самого себе, своє власне існування. Його Я необмежене, абсолютне Я — це одинокий предмет певного знання. Слово свобода приняло для людини модерної нечувано зрадливої примани. Якщо досі людська свобода означала гідність людини у видимому світі так, що людина одинока з-поміж усіх видимих соторінь могла свободно призвати Божий лад та відтворювати його в собі і поза собою, то відтепер свобода означає добровільне заперечування ладу, вольність до безладдя, до хаосу, до промахів, до самовинищування, до постійного блукання. Лессінг заявляє, що в тому вічному блуканні, хитанні, промахах полягає справжня гідність людської, скінченої істоти, бо спокійне запевнення правди та посідання добра — це тільки привілей Абсолюту.

6) Кріза як основна невдача будови нового ладу: Але ми не могли вповні стерти зі свого ества рисів дійсного шляхотства, Божого походження. Ми мусіли із розчаруванням призвати, що не так то легко й безкарно приходиться нам зносити на собі злочин намаганого божества. Ми були покарані саме в тому, в чому провинилися. Людина змагала велетенським зусиллям свого духа на собі досвідчити, що вона своїми власними силами пізнає й опановує цей світ. Але ця зарозуміла очайдушність довела до нечуваного розладу всіх її сил та змагань. Історія новочасної культури, архітвори красного письменства, мистецтва, осяги науки, філософії свідчать наявно про те. Ті всі змагання людського духа

поза межами Божого ладу це справді велетенські кроки, але поза дорогу — магні пассус, сед екстра віям, сказав би великий Августин.

На жаль людина бачила та захоплювалася упоєно тими велетенськими змаганнями. Але іманентний лад у Божих творах не зносить довгого насилия. Ми мусіли з огорченням признати, наявно чи потайки, що ті людські зусилля були поза правильним шляхом. Треба вже при другій нагоді слідти за потрясаючим видовищем, за невдачею, за тою сучасною крізою людства:

1) як то змагання людини ділнити власними силами до незбагнутого розвитку в надлюдину доводить до нікчемного вигашення всякої дійсної людської гідності;

2) як то історія модерного духа людського стається, як історія бунту проти Божого прообразу в собі, силою внутрішньої трагіки, бунтом людини проти себе самої;

3) як то вкінці кріза людської гідності закінчується планетарною невдачею всякого людського ладу.

Це все наслідки того основного неладу, до якого дійшла людина полішаючи своє положення сотворіння. Це потрійна кріза людини ставить її перед пропастю порожнечі, безглаздя свого життя-буття.

Ми залишаємося покищо при такому висліді, при тих наслідках, що на них тепер усі страждаємо. Це благословенне страждання, може остання признака опіки Божого провидіння над блукаючим людством.

Боже об'явлення розказує нам про Люцифера, одного з найкращих та найвищих чистих духів, на якого тільки могла спромогтися Божа всемудра всемогучість. Богоподібність цього духа так його захопила собою, що він забажав дорівняти самому Найвищому. А далі продовжжає нам його історію переказ: коли то Люцефер вирішив грішно „не буду більше служити Богові“ та як бунтар захотів сягнути до Божого престолу, тоді зломилося йому одне крило від надсоторенних зусиль дорівняти Богові. Від тоді остале ціле крило служить йому вічним напімненням про його колишню велич і славу, а зломане крило вічним дошкульним пригадом його заслуженої немочі.

І ми, впосні осягами людського духа, бажали дорівняти Все-могучому, будуючи Вавилонську Вежу. І в тому самозахопленні богоподобністю свого духа ми постановили: не будемо більше служити Богові. І сягнули ми надсоторенним зусиллям Божого престола. — І ось унаслідок того зусилля зломалося одне крило нашої духової істоти. І ми власною суваловою засуджені на те, щоб шпирати лише в темних нетрах своєго власного я, щоб кволіти у власній долі яку собі вибрали. Ми провалилися, ми поповнили злочин намаганого божества. Але ми не хочемо признатися до злочину, до упадку. І замість говорити про упадок, який найкраще з'ясовує трагічне положення людини, зрадивши своє власне становище в космічному Божому ладі — ми говоримо про крізу людства, якій змагаємо даремне зарадити своїми власними силами.

ІСТОРІЯ УНІЇ

О. Степан Семчук: **Берестейська Унія.** Видання Конгресового Комітету. Винипег 1946, стор. 32, форм. 134 x 198.

Митрополит Михайло Рагоза, Видавництво й Друкарня оо. Василіян, Мондер Альберта 1947, стор. 20, форм. 112 x 156.

Наша Холмицна. Видавництво й Друкарня оо. Василіян, Мондер Альберта 1948, стор. 31, форм. 112 x 156.

„Кожний гідний та великий народ шанує великі роковини свої та їх творців. З того приводу творить численні обходи, торжества, пам'ятки і видання“ (стор. 27).

Великі роковини в житті Української Католицької Церкви, а саме 350-ліття відновлення церковної єдності, пройшли на рідних землях під знаком жорстокого переслідування. Московські можновладці, що станули на шлях давньої царської церковної політики, використали ці роковини на знищення Української Католицької Церкви як носія найсвятішої та найздоровішої ідеї. Тож святкувати ці роковини могли тільки ті українці, які знайшлися поза рідною землею та поза впливами комуністичного режиму. Важкі історичні переживання та тверда дійсність української еміграції зумовили і святкування українцями - католиками ювілею Берестейської Унії. З важніших обходів та торжеств являється хіба Конгрес Українців Католиків Канади в днях 2, 3 і 4 липня 1946, а з видань цінний історичний документ п. Пія XII енцикліка „*Orientales omnes*“ та декілька брошур і часописних статей, між якими популярно-наукова розправа о. Ст. Семчука займає перше місце.

Достойний автор, який побіч своєї душпастирської та широкої громадянської праці з замілуванням віддається письменству, дає в цій розвідці повний образ берестейського поєднання. Начертана коротко на вступі (стор. 4—7) первісна („стародавня“) єдність Української Церкви з Римським Престолом та релігійно-культурні зв'язки України з католицьким Заходом за княжих та по-княжих часів є не лише гарними рамцями для теми, але рівночасно і влучно виведеним та гарно змальованим історичним доказом, що „1596 року в Бересті Литовськім наші владики оконечно ще раз створили й прилюдно завершили ту стародавну єдність“ (стор. 7). З прагматичним підходом автор малює далі докладно церковні відносини в Україні XVI. стол. та зокрема жалютідний стан нашої Церкви, які й дали близчий поштовх до переговорів у справі унії та довели до її остаточного завершення. Поодинокі події, що зложились на великий акт унії в Бересті, наведені вірно в хронологічному порядку. Також і головні особи, які відіграли в акті унії свою позитивну чи негативну роль, як Кирило Терлецький, Михайло Рагоза, Іпатій Потій та князь Константин Острозький схарактеризовані вірно на основі їх власних заслуг та діяльності, які дуже подрібно вичислено. І взагалі автор оперує й доказує не фразами, а історичними фактами, що надає розвідці дійсної наукової вартості та значення. Автор наводить багато цитатів з різних актів та історичних документів, а важний акт про-

голосення Берестейської Унії — спільне послання владик, у якому ядерно зазначені причини та суть церковного єднання, — приносять у цілості сторінки 21—24.

Закінчення дають кінцеві рефлексії автора „350-літня річниця“. (Країце було б: роковини. Слово „річниця“, як кажуть самі наддніпрянські мовознавці, означає дно ріки, покрите рінню). Вони ще раз пригадують читачеві цю світлу подію, а опісля звертають його увагу на сучасний тернистий шлях нашої Церкви та на обов'язки еміграції. Ця частина слабша від попередньої. Брак у ній гармонійного пов'язання, попередньої систематики, за те вичувається місцями проповідничий тон. Тому деякі звороти є невідповідні і небажані, напр.: „Ціле Надсяння і Надбужжя, Лемківщину і Холмщину видерли нам дійсні бандити з Кремлю і кинули під ноги варшавським бандитам“ (стор. 31). До попереднього, поважного, спокійного, дійсно по історичній зasadі „*sine ira et studio*“ трактування теми — це разить. Або: „Маємо всі нагоди і права боронити рідних і це наш святий обов'язок. Коли б ми його не виконали як слід, то спаде на нас проклін Єремії, всіхнє нам правиця і язик присохне до піднебіння“ (тамже). Якщо навіть можна б того аргументу вжити, то хіба тоді, коли б читач передтим уже був поінформований про часи і проклін Єремії, бо інакше він цеї аналогії не зрозуміє і цілий аргумент пропаде. І взагалі закінчення було б випало відповідніше, коли б автор замість цього був навів кілька цитатів з папської енцикліки „*Orientales omnes*“, про яку в цілій книжочці не знаходимо, нажаль, ніякої згадки.

Під мовним оглядом, як на еміграційні канадійські відносини, видання представляються наскрізь позитивно. Завважую тільки один недолік і то тільки тому, що він псус змисл контексту. „На означений день приїхали наші владики, але також приїхав князь Острозький зі всею своєю свитою та поборниками Унії, щоби остаточно ще раз протиставитися явно святій справі єдності“ (стор. 20). Французьке слово „свита“ в значенні дружина, почет, у нас не вживається, бо в нас таке слово має інше значення. Знова слово „поборник“ має в нас завжди значення оборонця, захисника, а таким князь Острожський, як це ясно виходить із контексту, не був.

Книжечка містить два портрети Папи Климентія VIII. та Іпатія Потія як теж відбитку пам'яткової медалі, що її Римська столиця вибила з нагоди відновлення церковної одности. Дуже естетичне враження робить і обгортка книжечки: на її верхній частині вміщена мистецька заставка, а на спідній кінцівка із Львівського Апостола 1573-74 р.

З огляду на все актуальну суть трактованої проблеми, якою для Української Католицької Церкви є і залишиться Берестейська Унія, ця цінна книжечка, написана річево, вміло та переконливо; по справленні дрібніших недоліків, повинна появитись у нових виданнях та знайти масове поширення серед нашої еміграції. Тоді сповнить вона те завдання, яке мав достойний автор та яке поставив собі Конгресовий Комітет.

Митрополит Михайло Рагоза. Ця книжечка являється гармонійним доповненням розвідки про Берестейську Унію. У ній висвітлений, такоже само докладно й вірно, важкий для нашої церкви час митрополитування Михайла Рагози. Звідси можна й оправдати заголовок книжочки, хоч у ній у однаковій мірі та розмірах характеризується як київського митрополита Михайла Рагозу так і луцького єпископа та патріяршого ексарха Кирила Терлецького. Автор щераз розмальовує церковно - релігійні відносини в Україні XVI ст., причім наводить нові обставини та цитує деякі нові документи. На основі виложеного матеріалу обі головні постаті: єпископ Кирило Терлецький і митрополит Михайло Рагоза схарактеризовані зразково; перший як владика - патріот, що цінив справу рідної Церкви більше як патріаршу службу, другий як второнпний та ревний пастир.

Помимо подібної тематики та тих самих дієвих осіб, відношення цеї книжечки до рік скоріше виданої розвідки „Берестейська Унія“ є наскрізь гармонійне та доповняюче. Автор малює ті самі події під новим формальним кутом, наводить свіжий матеріал та вносить багато нового світла, а проте ніде не повтаряється.

Наша Холмщина. Як можна було б сподіватись із заголовку книжечки та з гарно закроєного початку, автор хотів дати тут коротеньку історію Холмщини, цеї нашої старої княжої землі. Але в брошурі знаходимо тільки кілька історичних фрагментів: гарно змальовану світу добу короля Данила, опісля одним цитатом із Якова Суші представлено холмську провінцію в XV. і XVI. стол., а потім зреферовано час і працю єп. Атанасія Пакости (1619—1625). Другу і то більшу частину книжечки (стор. 15—31) становить коротка монографія єп. Михайла Терлецького (1630—1649). Час його життя, відносини, його характер, труди та заслуги описано вірно на основі історичних джерел. Мало підкреслено його особисті зв'язки з Заходом, зокрема його приязнь із австрійським цісарем Фердинандом II.

о. др К. М.

Я маю Карла Кравса за великого письменника, але я не хотів би написати (його твору) „Смолоскипів“. Бо тут саме йде більше як про письменство. Я маю Шелера за визначного філософа, але я не хотів би вчити його змінливої філософії. Бо тут іде більше аніж про філософію. Про що? Ну, я поясню це такою заміткою: я не маю Гільті за великого письменника, ані за великого філософа — але я хотів би написати багато з його речей, бо він був Божим приятелем.

Теодор ГЕККЕР *»Tag und Nachtgedanken«*.

Є Святі, яких завдання радше класти розрізnenня-межу між світом і правдою; інші ж знову Святі мають призвання творити між обома лучність.

Кардинал Г. НЮМЕН.

ЛОВИ НА ТИГРІВ І НА ЛЮДЕЙ

Іван Багряний. Тигролови. Роман. Видавництво „Прометей“, Частина перша. 1946. (Стор. 168). Частина друга. 1947. (Стор. 137 + 2 інш.). Форм. 146x204 мм. — Редактор художньої літератури проф. Б. Подоляк. Обкладинка — В. Залузький.

Іван Багряний. Звіролови. — „Вечірня Година“ — щомісячник. Видає „Українське Видавництво“ Краків. Лютий—березень 1944. Літературний редактор Василь Чапленко. Стор. 63+1 інш.; форм. 205x264 мм.

„Еклектичною є літературна творчість найвидатнішого представника нашого неохвильовизму — Івана Багряного... Скрізь спостерігаємо типову для підсоветської літератури кількісну гіпертрофію і якісну індиферентність образності, спричинену прагненням естрадної реторики, плякатної ефектовності, газетної публіцистики, елементарності емоцій, навмисної вульгарності вислову...“ так характеризує творчість Багряного проф. В. Державин у ст. „Українська еміграційна література 1945—1947“ („Календар-альманах на 1948 рік“, Авгсбург. — Стор. 141). Особливо різко виступають оті властивості в романі Багряного „Тигролови“. Цей роман друкувався 1944 року скорочений п. н. „Звіролови“. Перший нескорочений текст роману під час війни загинув і автор уже на еміграції з пам'яті відновив повний текст затраченого твору, — як зазначено від видавництва „Прометей“ у вступнім слові до нового видання „Тигролови“. А дальше у вступі читаемо: „Очевидно, між першою і другою редакцією роману буде деяка різниця, але є підстави твердити, що в основному цей другий варіант цілком відповідає конкурсовій редакції“ (тобто першій, нагороджений у 1943 р. першою премією на літературному конкурсі монопольного за німків „Українського Видавництва“).

Нова перерібка твору робить на читача саме враження неоднозначності, чогось наче понахапуваного: так і видно, що в ній до поодиноких частин „Звіроловів“ (тобто першіного, хоч скорошеного варіанту), що їх автор мав перед собою, подочіплювано „з пам'яті“ здовжнення другого варіанту. Втратила на тому органічність композиції твору: порівнюючи „Звіроловів“ із „Тигроловами“, маємо враження, що це якісь два

твори різних авторів, скуплені редактором досить механічно в один. Перший із тих „творів“ (напр. розділі перший і другий І-го тому) нагадують своїм істеричним стилем, може радше: манерою, лівих жидівських експресіоністів 1920-тих років. Другий же „твір“ наче з Джека Лондана чи Джемса Олівера Кервуда — тут і там просякнуті чуттєвими вставками „першого“ автора; може радше: волонтаристично-віталістичною атмосферою герой Лондана і ліричною красою описів природи Кервуда, ну, і зрешті його ж „геппі ендом“ (щасливим закінченням). Творчий темперамент Багряного подекуди дає собі раду з поєднанням усіх цих складників в одну композиційну цілість — і це доказ його великого таланту. Та, здається нам, що всежтаки для повного гармонійного злиття цих складників в один живий організм — треба би було ще багацько праці мистця, а не тільки редактора. Натомість скорочений текст („Звіролови“), вільний від усіх істерично-„ідеологічних“ скрепотів, буде — здається нам — для пересічного читача далеко більш легкостворним і любим, особливо ж для молоді: в ньому справді герой Лондана Й. Кервуда наче втілились у героєві, який ніби представляє українську землю й людину. Правда, з християнського боку, така лектура для молоді не конче пригожа: „...саме життя спонукує користуватися іншою як християнською, старозавітною засадою — око за око, зуб за зуб... отака більш-менш основна ідея повісті „Тигроловик“, якщо конечно дошукуватися там ідеї...“ — пише близький вітаїзові критик Б. Романенчук („Літаври“ ч. 4—5, стор. 88).

Коли ми читаемо, що „сам“ проф. Ю. Шерех, святий критики вітаїстичного напрямку (про вітаїзм пор. статтю п. н. „Доба демона і література“ в 2-ому ч. „Життя і Слово“) нещодавно закінчив перекладати коран фашизму й гітлеризму. Ніщеве „Тако рече Заратустра“, то стає нам від того прояснюватися багато дечого: ідеологія вітаїзму це в основному ідеологія бога „Життя“, ідеологія розбещеної метафізики дарвінізму, розбоятаної „романтизмом“ поганського націоналізму. „Джовінєцца, джовінєцца“ (молодість, молодість) — цими словами починається гімн фашистів Мусолінія: а в Багряного „Тигроловах“ читаемо: „То йшла молодість і ні до кого немаї ніякого діла. То йшло життя, тріом-

фуючи. Життя — як мерехтливий соняшний простір, як безмежна, заквітчана Падь Голубая” (ІI, 14). Або „Бог кохання”, зовсім у дарвінівському дусі, але з романтичним захопленням; або в такім же дусі „Коли вирує кров” — на головки двох розділів „Тигровів” (ІI, 31—36).

Розум — на погляд вітаєтів — шкідлива річ (оте московське „горе от ума”): „А ти не думай. Хай йому хрін. Хай Ленін думає” (ІI, 22). Яке воно подібне своїм вітаєтічним духом до отого гітлерівського „дер Фюрер денкт фюр унс аллє!.. „Ліпше не думати, жити поки можна, дихати, дивитись на сонце, що сліпило геть, сяючи та мерехтячи в снігах, підставляти груди під вітер, слухати, як шумлять кедри верховіттям” (ІI, 38). Та що там!... Подумаєш... Чхать!!!“ (ІI, 71), щось мов оте московське „жизнь — капейка!“. „І чорт по ньому, по всьому!..“ (ІI, 50). Таких вітаєтів виховує СССР. „Хтось з'їхав з глазду в тій країні“ (ІI, 62). Свята правда, адже ж здоровий розум це прикмета дійсних людей, Божої подоби; зате ж „разум взамущьонний“ (як співається в Інтернаціоналі: „Кіпіт наш разум взамущьонний“) це прикмета соєтських антропоїдів, як іх назвав Мережковський. І прикмета, додаймо, вихованых у советській дійсності „протестантів“-вітаєтів. Коли ж вони через свій „протестантизм“ відсакають від соєтського правовір’я, а не хочуть досягнути християнства, то затримуються над другим проваллям: ніщівсько-дарвіністичного вітаїзму, яке веде до поганського нацизму або й анархії. Постає тип „надлюдини“ (родом не конечно з Берліну, може теж бути з Америки Лондона: воно в нас навіть легше, бо маємо по-українськи повне видання творів Лондона, видане під редакцією Ю. Клена-Бургардта), вихованням і школою з націвського Мюнхену („Штадт дер Бевегунг“), тип, якого ми бачили часто в націвських фільмах із Гансом Альберсом: „Григорій не був ані слабовольний, ані забобонний, — він не вірив ні в чорта, ні в диявола. Але, виріши се-ред природи, він вірив у інтуїцію, у не-зображене відчуття, у вовчий інстинкт...“ (ІI, 71). Хіба ж іншу ідеологію ставив масон-імперіяліст Кіплінг у „Книгах джунглів“ чи „Кімі? Подібно і геройка „Тигровів“, Наташка; у ній дуже мало розумної жінки-людини, зате баґацько хижої самиці. Сам автор каже про Наташку: „Яка запальна! Хижка! Ні, не хижка, — дикунка. От. І в ній кров бурхає так, як і в кожній тварині, тут, як

у пантери, чи в рисі, чи в тигра“ (ІI, 161). І це слово „дикунка“ автор повторює дальше (ІI, 39), як характеристику Наташки. І взагалі герой Багряного, поправді, тільки антропоїди, а не люди, тільки тварини, звірюки чи звірятка. І хоч автор старається головний особі роману Григорієві Многогрішному, причепити марку патріота й мученика за Україну („все за те, що я люблю свою батьківщину“, ІI, 115 — висказ слабший навіть від Тичинового „любити свій край не є злочин!“), то мимохіт виривається йому і признання: „А то мені приліпили лихо його знає й зацю...“ (ІI, 57). Українство Многогрішного не державницьке, а якесь Тарасо-Бульбівське, малоросійсько-козацьке розчулання; радище якась розпереданість, аніж свідомий себе український патріотизм. Його герой, це більше „мускулясті диктатори“ (ІI, 138), яким хочеться добре попожити й попоїсти: „ілі — не ілі, молотили, стирали все, як на журнах“ (ІI, 137). Описи бйок і орудування щелепами, безлічі страв і взагалі „доброго життя“ в Багряного нагадують нам старі традиції першого українофільства, щось із „Тараса Бульби“ чи Боровиковського „Марусі“ з епісом малоросійських об’яденій. Тут ідеологія Багряного, б. міністра пропаганди УНРади, з державно-творчого становища, є не поступ уперід, а відступ на передшевченківські позиції, малоючи не до Котляревського. Але, як ми вже вище сказали, навіть отої примітивний українізм Многогрішного й ін. герояв Багряного, так і видно, не зрісся органічно із самим твором: ту дочинку можна дуже легко відняти, а на те місце дати якусь іншу ідею й волеву атмосферу, напр. державну т. зв. „Радянської України“. У творах типу „Тигровів“ чи навіть Домонтовичевого „Доктора Серапікуса“ український патріотизм це тільки неорганічна причіпка до советської дійсності. Щось на зразок України в часописі „Радянська Україна“: назва Україна, її форма — тут і там повторені і підкреслені, але українського змісту в них нема, а є тільки советська дійсність. Вітаєтічний світогляд хвильовистів та ін. вітаєтів на таке дуже легко дозволяє: у нім же важне пливіння „життя“, а все інше це тільки реалітивна, переливчаста форма, — сьогодні така, завтра ж інакша. Кожна етична, культурна, чи соціальна система, яка не визнає особового Бога за свій корінь, Бога, котрий є єдиною основою всякого буття, така система тим самим спирається на небуття, на „нічім“, на „нігіль“, і є системою нігілістичною. Тому

атеїзм, анархія і нігілізм, — останньо прекрасно зібрані в понятті вітажму (в літературі також під назвою „революційного неоромантизму“), не можуть бути справді державно-будівними: таix „патріотизм“, ix „національність“ це тільки театрально-передвиборчі дочіпки до їх дійсного змісту: „ніщо“. Це признає мимоволі Багряний своїм глибоким суспільним пессімізмом: напр. людська солідарність існує в нього тільки в пущі (ІІ, 42); Україна в нього тепер „екстен-
торіяльна Україна... без стерна і ві-
трил“ (ІІ, 57); земляки, без віри й надії,
сміються „беззвучним, мефістофелівським
сміхом“ (ІІ, 62). Многогрішний серед
свят думає: „досить цих свят!... він би
тепер з цілковитою апатією і байдужі-
стю поліз до самого пекла, його тягло
туди... В щастя своє він уже не вірив“
(ІІ, 50)*). Що ж у тім усім українського,
творчого? Хіба ж не може бути таким
вітажтом американський генгстер Гемінг-
вей, „полінезіець“ Лондона, французький
інтелігент-чинік Селіна, польський бандіт
Сергія Пясецького і т. п.? Коли є в „Тигровоах“ якісь будівні елементи,
то вони дуже нагадують такі ж елемен-
ти з большевицькою „Літературної Газе-
ти“: отже (зрештою правильне) огидство
перед розпустою: автор протиставить
природну, хоч несвідому себе чистоту
українки Наташки статевій розбещеності
советських людей (ІІ, 83). Інша справа,
що опис тієї розбещеності вдався авторові
більш переконливо, аніж ота Наталичини чистота... Як воно за традиціями
Кащенка в нашій літературі водиться — так і в Багряного романі обов'язково відбувається „блотушанде“ над українськими жінками; тільки, що в Кащенку їх обов'язково насилюють поляки, а тут воно вже йде з москалями і добровільно до деякої міри. Нагадується нацивська фільма „Юд Зіс“, за яку саме йшов у Німеччині процес проти режисера Гарляна за антисемітизм; мимохіт приходить злобна гадка в голову: це не Гітлер нашу традицію народив, а навпаки: ми його...

Багацько в „Тигровоах“ нашої сумної пам'яти „восточної“ традиції; от напр. ідея пімсти й насолода з неї аля „Марко Проклятий“ Стороженка. Та, властиво, це не так українська, як радше на-
кинена нам лъжками жидівська ідея від-
плати за зруйновану святиню. Соломона:

*⁴⁾ Зовсім подібні ідеали пекла проповідує напр. у фільмі »The Sea Wolf« жидівський артист Едвард Робінсон, як недавно виявило „Федеральне Бюро Роз-
відки“ США — член Компартії...

це ідея, яка з часів А. Дюма-старшого („Три мушкетники“ і „Граф Монте Крісто“) аж по сьогодні товчеться в усіх пригодницьких і непригодницьких романах та засмороджує своїм східним духом, колись християнську, Європу. Ще й інші сумної пам'яти восточної традиції стрімко в Багряного, навіть уже трохи з новішої нашої літератури; от напр. ординарні слова і прокльони наче з Черкасенкових „Пригоди молодого лицаря“, то знов щось наче з „Бурсака“ Наріжного (І, 126—127); то знов отої вроджений сексуалізм (І, 26—27) — треба його чи не треба для розвитку акції — як у Винниченка чи „Дудка. До тієї сумної літературної традиції треба причислити і становище Багряного до релігії: плітке й непережите яксід. Релігійність героя „Тигровов“ не тільки поверховна, але ніераз просто магічна.Хоч головний герой Многогрішний „не вірив у диявола“ і ніби не був забобонний, то проте релігію всіх тигроволовів годі назвати інакше, ніж двоєвір'ям, забобоном. Многогрішний згадує Бога тоді, коли йому вдалося застрілити свого ворога Медвина: „Боже мій! Мить по-
диву. Мить буйної радості. Є, є Бог на небі! Ось він! Ось той, з ким їх і Бог не розсудить“ (ІІ, 113). Чи не нагадує нам така „релігійність“ Багряного подібної ж „побожності“ жида Блока, який у своїй поемі „Дванадцять“ поставив на чолі больщевиків — Христа?!.. Поза „побожним“ Многогрішним, інші герой „Тигровов“ звичайно вступають у традиційні сліди фільми з Достоєвського „Дідята“ і проклинають Бога за те, що на світі є зло: „Боже мій, Боже! Та чи ти ж є на небі?! Чи тебе шукати та на прошукані, Боже? Куди ж ти дивишся?!..“ (ІІ, 46) і под. Гріхи — почуває герой, він наче змів у бані (лазні, ІІ, 48). Прокльони це „моряцька молитва“ (ІІ, 59). Свята — поза „віршуваннями“ наче зі старих інтермедій узятими — це тільки звичайний відпочинок від праці з особливо багатим їдженнем: „тоді сідали до столу — пили, гуляли... Потім відпочивали...“ (ІІ, 49). Дома метають жереб, кому починати лови, „вірячи в щастя, в провидіння, в фарт — це було традицією“ (І, 152). Очевидно для советських людей бог є тільки з малої букви і є, очевидно, для кожного свій бог (І, 41). Часом і „побожні“ українці візвуть Бога (І, 127), але це так, якби сказали галичани „а, ней то шлях трафит“... Одинокий у Багряного приємливий для християнства образ релігії: тепла згадка про молитву до Богоматері (ІІ, 137); нагадуються слова Міцкевича „хоч і давно

вже в мене проминула віра, та на поталу не дам я імення Марії”...

Одноке природне християнське в Багряного це його любов до природи, до звірків. Правда, ця любов далека від францисканської святія-бідачини з Асізі чи насілодовника його св. Антонія Падованського: в цих святих веде вона від природи через людину до Бога, у Багряного ж вона втікає від людини в природу. Ale вже саме признання — нехай і несвідоме — Божого в природі розв’язує окови матеріалізму і дає нам із Багряного-агітатора — Багряного-поета. „Стільки має людина поезій, скільки має Бога”. Часом той поєт, справжній ліричний українець, іще бореться з агітатором — усежтаки перемагає дійсний поет. Як от напр. при описі розстання коханців: „І десь зринула з пам’ятої і бриніла в увахах пісня, як кров у висках, бриніла боляче і чітко: »...Цілувалися ми з тобою один раз...»

Ху-у! Серце Григорієве ніби хто поклав у жорстокі лещата. Він стояв, зщипивши зуби до хруска, щоб не ревнути дико, нестямно. А по щоці повзла помалу слюза. Вирвалась таки! Так, як вирвався він колись із скаженого поїзда.

Згори почав падати густий лапатий сніг. Засипав сліди. Засипав усе...

І сідали рядочком сніжинки, як білі голуби, на сталеву, сизу цікву вінчестера“ (ІІ, 116). Яке прекрасне і яке мондерне воно рівночасно! Знак, що Багряний справжній поет!

То знов чудово-малярський опис, гідний пензля світлогописця, що так і викликує в нас просто зорові враження: „Місяць, що зійшов над хребтами лісистих кряжів, стояв, мов вогнений щит, низько прибитий до брами в нові краї, в невідомі світи. Він здавався живим, — то яснів, то темнів, надимаючись. То обличчя! То обличчя великого духа-демона, несходимого »Далеко«. Воно то хмурніло, то ясніло і знову хмурніло, червоніючи, — з долин, з улоговин, з міжгір, підіймались тумани і хвилями десь сходили вгору. Межи кряжами внизу вони лежали велетенськими намітками, чи, як хвилі бавовни, чи як зігнаті вітром сніги. Над »падями«, над проvalлями, над »становниками« безкраїми і покрученими, над тайною нетрів стояла імла, проснована тъмяним, червоним баговинням“ (І, 65).

Багатство слівні Багряного дуже велике: майбутній словозбирач мусітиме уважно розглянути творчість Багряного, коли будуватиме словник новочасної української мови; правда, є в слівні й чимало неукраїнського: жирний, проект,

і т. п. Навіть вічний огріх із назвою „росіянин“ зам. москалі (ІІ, 63). Чи „голоспинні баби“ та „сухозаді кавалери“ (ІІ, 79, 80) можуть бути епітета орнанція — трохи сумніваємося.

Для літературного дослідника книжка Багряного без сумніву дуже цікава. Для звичайного читача місцями цікава лектура пригодницького типу, часом дійсна поезія, часом советський деклямований патос і скрегіт. Вибором саме таких героїв і саме такої віталістичної ідеології книжка „Тигролови“ для молоді і некритичного читача небезпечна: в ній чується сатаністичну тезу старого В. Блейка (1757—1827), що, мовляв, добро є пасивним послухом розуму, зате зло — активною енергією життя. Нам годі влегшувати собі справу і, кинувши на автора анатому, загорнутися в тогу вдоволеного собою критика: діксі ет сальваві анімам меам. Такий погляд був би негідний християнина, який має не тільки обов’язок перестерегти маленят перед злом, але і зрозуміти письменника. Пересторогу ми кинули. А Багряного теж можемо дуже добре зрозуміти: це витвір советської дійсності і мабуть має добрку волю. Ale мусимо спітнати себе при тому, що ми, християни, зробили в ділянці літератури, філософії, публіцистики, щоби багряні, отже вже не вповні червоні, пізнали наш світогляд, нашу науку віри? Ось недавно один наш визначний письменник із наддніпр. України звернувся до мене за книжками з тієї ділянки в українській мові. I я мусів із соромом сказати йому, що ми, від стільки літ християни, досі не маемо ані одної книжки, яка б викладала науку нашої віри для інтелігентів... A де ж наші переклади з християнських авторів на українське? Колись Драгоманов поручав галичанам читати всяку московську безвірницьку літературу: чи робили ми колинебудь бодай спроби дати щось поважніше з католицької літератури?...

Тому, коли б ми хотіли осудити Багряного-автора як людину, то мусіли б кинути перш за все каменем на себе самих. I тому можемо щонайбільше жаліти, що великі таланти ходять у нас по садах-пустярях усіх світоглядів, що вносять в українські прості душі всякі чужі інфекції, тільки не знають саду великого Бога, де садівником сам Син Його. A винні тому багато саме ті, які стоять при воротах цього саду. I які за словами св. Письма, самі не входять та й інших не впускають... A всякі багряні матимуть право сказати на суді, коли їх питатимуть, чому не

були по боці Ісуса, так, як сказав недужий при силоамській купелі: „Господи, не мав чоловіка, хто б укинув мене в саджавку“ (Ів. 5, 7).

Араміс

ВЕРФЕЛЬ, КІНО, НАЗАРУК І Т. П.

Римський прелат і рівночасно славний англійський романіст, бл. п. Монс. Роберт Гю Бенсен, у цілому циклі своїх психологічних повістей присвятив багато місяця проблемі самообману душі. Самообман душі — мабуть чи не найгірший гріх: він же старається відвести від правди саме сумління, отже взагалі робить діяльність сумління неможливою, бо відбирає людині, сказати б, „очі душі“. Особливо привабний цей гріх самообману для т. зв. високих інтелігентів, головно ж для письменників і авторів. Бо такий гріх з одного боку дає таким людям застykання їх сумління, а з другого дуже підходить до їх, назім й так: театральної, акторської духовості з її вмінням учуватися в духовіті інших людей, а навіть із умінням не тільки її зрозуміти, але іще до деякої міри просто перемінити своє „я“ в „я“ описаного чи відтворюваного героя. Багацько таких людей грає ролю якось чуjoчо особи не тільки на сцені чи в своїм письмовім творі але часто навіть у своїм особистім житті. Дуже цікава з того погляду повість Бенсена п. н. „Сентименталісти“: в ній представлено саме такого письменника, який не лише в своїх творах „виворочиває“ — терміном старого Вишенського — себе, але й буде життя свого „я“ на самообмані, на підставленні своїй особовості зовсім чужого її, видуманого „я“.

Визначний жидівський письменник-романіст Франц Верфель належав мабуть до типу таких життєвих комедіянтів. Відомий із цікавої книжки „Гітлер у нас самих“ інший жидівський письменник, навернений на католицтво, Макс Пікард, пише про Верфеля таке: „Маю велике недовір'я до Верфеля... У нього все правдиве, але так, як є правдивим штучний шовк... Воно назагал можливе, що й нехрещена людина може представити католицьку святість (мова йде про твір Верфеля „Пісня про Бернадету“): адже Бог може дарувати таке людині наперед, як дар наперед до хрещення, хоч би воно опісля в такої людини і не наступило. Але у Верфеля я в таке не вірю. Хіба що жив би він тому сто літ назад. Та сьогодні? Світ тепер і внутрішньо в перевертах, жнемо в тотальному розкладі. Пересвідчення кружать у світі і то без-

особово та дістаються часом цьому чи тому. Нема вже більше зв'язку, навіть об'єктивного, між пізнанням і особою. Особа живе сама для себе, а пізнання існує само для себе... Також і пізнання своєї приліто собі до такого Верфеля — і саме те, що найбільший обман диявола, гірший навіть від комуністичного атеїзму: бо той останній можна ще запримітити, він має ще настільки пристойності, що відкриває себе самого, отже кожний може заняти супроти нього своє становище, яке приходить до вживу через людську свободу. При другому ж обмані — у Верфеля — людська свобода вже не діє, обман є вже такий досконалій, що вже навіть годі при ньому вжити свободи (вибору) — і саме те є тут сатаничне. Так бачу я справу Верфеля, яка поправді є упадком до диявола“. („Ворт унд Варгайт“ 1947, стор. 420. Тут гра слів, яку годі віддати по-нашому: слово „фаль“ означає раз „справу“, а раз „упадок“).

Автор цих рядків належить у тих справах до „війкових хуситів“ і багацько наївних доброязиків закидує мені „песимістичний“ погляд на літературу. Кажуть, що той „песимізм“ походить із недостачі в мене любові для близького, яким є чайже також і кожний письменник. Щодо тої любові близького для письменників, то я такої гадки: любов близького в критика у відношенні до письменників як до вибраних людей, котрі своїми творами мають великий вплив на тисячі простеньких віруючих наївно в написане, таку любов близького у відношенні до тих вибраних генієм одиниць мусить добре гальмувати згл. обмежувати саме огляд на тисячі отих простеньких читачів. Бо простенькі читачі такі ж самі мабуть наші близкі, як і отої вибранець-письменник. І такий же самий наш обов'язок дбати про душу читача, як і про душу письменника. А що простенькі душі примітивніші, скажім дещо образливо: дурніші від душі вибраних-творців, то для мене ясне, що більше любові близького й оглядності мушу, як католицький критик, мати для тих простих душ, аніж для освічених і вибраних творців. Виходячи з того та маючи на увазі вислів Пікарда про Верфеля, Пікарда, який Верфеля особисто знов, ну, і належить до тої самої жидівської нації, що і Верфель, я з великим недовір'ям узявся читати Верфелевій роман „Пісня про Бернадету“. І відразу скажу: приємно рознарувався, хоч увесь час читання дивився на книжку, як кіт на пса.

Визначний жидівський письменник,

Франц Верфель, жив до приходу Гітлера в Австрії та писав свої твори по-німецьки. По приході Гітлера Верфель утік до Франції. Та прийшов 1940-вий рік і полуцища зломаного хреста заняли і ту другу батьківщину Верфеля. У безвигляднім положенні Верфель схоронився до Люорду. Жити в тім чудотворнім місці, письменник пізнав історію об'явлення Непорочного Зачатої дівчині Бернадеті Субир. Верфель, хоч жид і досі ворог християнства, склав собі тут обіт — так бодай сам пише на вступі до свого роману — „коли буду врятований із того розпучливого положення й осягну спасені береги Америки, то, обітував я, перше всіх праця зложу пісню про Бернадету, як тільки найліпше зможу“. (Франц Верфель „Дас Лід фон Бернадетте“. — Роман. 1948. Берман-Фішер Ферляг, Він. Стор. 8. Видавництво теж юдівське і не має нічого спільногого з християнством). Сподобалося Божій Матері врятувати на кілька літ життя Верфелеві: він справді встиг утекти до Америки і в Лос Ендже尔斯, у травні 1941 року „Пісня про Бернадету“ була готова.

Визначний католицький критик і літературознавець, проф. Отто Мавер з Відня пише про цей роман Верфеля таке: „Гагіографія стала рідким мистецтвом. Хоч Церква боронить і обстоює догму про оправдання і позитивність культу святих, то книжкова продукція німецькою мовою ледве чи примінюється до того. Як воно засоромлює нас, що саме жид мусів написати найкращу книжку про Люорд і Бернадету, правда, жид, котрий і стояв перед ворітами Церкви, бо вважав її за Божу установу спасення, а Христа мав за Месію жіздів, Спасителя світу і за воплоченого Божого Сина. Можемо те все вичитати з Верфелевої книжки „Цвішен Обен унд Унтен“, книжки, яка — окрім трьох промов про віру в Бога — дає цілий ряд дуже з богословського боку цікавих афоризмів, що свідчать про чималу богословську освіту цього мирянинна. Вони й дадуть католицькому читачеві відповідь на ледве чи можливе до стриму питання про автора: а саме про те, як це він міг написати таку віруючу книжку про католицьку святу, сам не ставши католиком? Страх, який стримав його перед переходом на католицизм, треба звести до фальшивого пояснення богослов'я св. Павла в Листі до Римлян 9—12: цей страх відзеркалює всю трагіку сучасного жидівства, яке — помимо найстрашніших страждань і понижения — і досі не віднайшло для се-

бе Христа. Верфель уважає вихід із жидівської релігійної принадлежності в час переслідування не тільки за анфер, як абсентування, щоб оминути страждань разом із жидівством, але навіть бачить у тому зраду супроти призначенню Божого для його народу взагалі; а те призначення, на гадку Верфеля, в тому, щоб грати ролю злого в драмі світу і так — негативним способом — складати свідоцтво за Христом. Тої ролі буцім то жидівський народ не може відкинути, якщо має ніби шанувати Божу волю... Яке ж тут не зрозуміння намірів св. Павла щодо тайни Божого проводу! Правда, Ізраїль через свій непослух стався багато разів свідченням за Христом на численних процесах, які безнастінно над цим народом проходять задля закаменіlosti його серця. Але те, що Бог може зло в своєму пляні звернути на користь, те ніяк не дає причини заперечити того, що Ізраїль і сьогодні спинює прихід Божого царства. Пікард поставив у сумнів повну щирість Верфеля у відношенні до Бернадети; як мені (тобто проф. Маверові, Ред.) здається, несправедливо. Бо хоч Верфель і не долучає міякого „Вірую“ до свого твору, то основи лежать тут глибше, ніж щоб казати, що книжку створила тільки літературна коньюнктура на релігійні речі.

„А тепер до самої книжки: є це пісня, пісня пісень про святість і — мусимо це признати — психологія святої скопленя тут правильно. Діланню Бога в душі, що саме є початком святої, присвячено тут чимало місця. Ніде не пробується вяснити надприродного із самого тільки внутрішньо-психічного простору, а це в часах Фройда, Адлера і Юнга справді гідне подиву і признання. Ніде в книжці не подається в сумнів об'єктивності Божого ділання, ніде чудо не розвивається в суб'єктивності ні не знесилується через історичні паралелі. Що означає святість у моральному глузді слова, те стає тут прозорим: хрест (страждання) як основа форми, покора, діточість як основні чесноти; кеноза, повна непоказність Божого Сина під видом раба, е праззиком і формою життя. Верфель розуміє ласку виборання, але розуміє теж і у ділі у ній людини. Ніде не вискачує якийсь деус екс махіна. Ніде не співає Верфель панегіричного гимну Бернадеті, не припіває Святій ніякої аретології в формі літанії. Він знає її походження з землі і людське в Ній (тут Верфель сходиться з гагіографією Іди Геррес). Верфель чудово оперує психологією; його Бернадета це істо-

та з тіла, крові й серця, а не якась там муміфікована, в золото оправлена постать, як це нам передавало деколи давнє історіописання. „Люблю“ — це було останнє слово Бернадети, заки Вона заснула в Бозі при молитві „Богородице Діво“. Верфель (у тій повісті) не є гуманістом чи апостолом гуманності без докми, закону і євангелія. Він уміє цю любовь по-богословськи на відповідному місці поставити, він розуміє, що перш за все і понад усе треба любити Бога. Книжка Верфеля це роман, а проте є вона і документом. Бо складена вона на історичних джерелах, а не тільки за уявою. Постала ця книжка з обіту, що його склав Верфель у надії осягнути спасаючі береги Америки.

За його власними словами, він присяг собі „все і всюди в своїх творах прославлювати Божу тайну і людську святість, не зважаючи на добу, яка з глумом, злістю й байдужістю відвертається від тих останніх вартостей нашого життя“. Свідоцтво його відається нам цирім, хоч сам він і не навернувся. Може Бог хоче сьогодні прославити Ім'я Своє і поза межами Своєї громади, упривнити Себе посеред нехрищених. Дивен Бог во Святих Своїх!¹² (У „Ді Цайт ім Бух“, Він-Зальцбург 1948. Стор. 467—469).

І справді мушу і я підписатися під наведеними словами. Додам хіба ще, що Верфелевий роман не викликає у мені ніде отого прикрого враження, яке часто маємо при читанні жидівських авторів: отіє надмірної штучності, ставання на голові, глузування з християнських святощів і т. п., всього того, що наш народ влучно назавв „як жид у церкві“. Правда, можна би мати щодо впovні широго переконання Верфеля деякі застереження. Отже напр. назва „метафізичний млин“ (117), або „дурна душа в чистилищі“ (122), або названня стану екстазі словом „транс“ (196), то знов вислів, що виглядає на цинізм у відношенні до святого (340, Бельаш зустрічю з лівчиною хоче з'єднати собі Божу ласку); чи іронічний вислів, у якому побожність лучиться з вирахуванням (433); то знов вислів, що виглядає трохи на пантейзм (547). Але майже все те можна — при добрій волі — вияснити також позитивно, як авторове вміння вчутися в фальшивий спосіб думання християн-філістрів, чи недовірків і т. п. Може ще як найближчий заміт проти автора я поставив би деякі його намагання зробити з Бернадети мистця (471) та неохоту, яку відчуваєте в автора, коли він говорить про монастир, особли-

во ж дуже негативне відношення до магістри новіціяту: тут, здається нам, іще трохи „пахне жидом“! Надто мало автор учуся в духа новіціяту (455); подекуди відізветься ще в нього дух давнього Верфеля, дух вітажму („покора, яка була їй сутєво чужа“, 501). Але, Господи, хіба ж не грішить і праведник 77 разів на день? Хіба ж не можна тих усіх недотягнень і дрібничок справити звичайним скресленням, у тексті? Органічно натомість зрослого з твором зла я при уважному читанні ніде не добачив.

Але — що цікавіше — менавернений жид Верфель у своєму романі про Святу, що був готовий уже в 1941 році, зрозумів цю новочасну Святу так добре, як напр. відома християнська письменниця Іда Геррес зрозуміла іншу новочасну Святу в своєму творі „Укрите обличчя“ (про св. Теренію Мартен), який вийшов щолиш 1946 року. Коли порівняємо твори визначних католицьких письменників про святість, як напр. роман Ж. Бернаноса „Під сонцем катанії“, із твором Верфеля, то побачимо, що Свята Верфеля більше приступна психіці сучасної людини, ніж скретільно-пересадний святець Бернаноса. Взагалі в останніх часах чогось то помітне для католицьких романістів представляти справу спасення в дуже крайньому, різко-му, малошо не язиеністичному глупі; так напр. романи: Грегем Гріна „Брайтен Рок“, чи Г. фон ле Форт „Вінок янголів“, чи згаданий уже роман Бернаноса і ін. Не заперечуємо того, що великі мистці витягають із життя Святих речі непересічні і тим може більче підходить до зрозуміння непересічних душ Святих. Але напр. зрозуміння появи Пресв. Серця Христового в малярюнку напр. Новаківського, яке — на нашу гадку — має більше даних бути близьким тій чудесній появі, що її мала св. Маргарета, для пересічних глядачів не надається, ба навіть може викликати згіршення. Верфель через сам вибір свого „легкого“ чи там „пересічного“ об'єкту, св. Бернадети, Святої в дусі дитячої простоти такої напр. св. Теренії від Дитяти Ісуса, мав тут, правда, легше завдання, ніж напр. Франсуа Моріяк, що взявся нам уприступинити життя св. Маргарети з Кортони, сьогодні для нас дуже далекій, усектаки, якщо Верфель навіть і з чистого вирахування вибрав був собі такий об'єкт — а так, як знаємо, не було — то і тоді воно давало б йому хіба тільки свідоцтво великої інтелігенції й розуміння психології сучасної пересічної людини. Нехай, що воно

і трохи пересічне; але коли сам Бог останніми часами дає нам таких „пересічних“ святих, то вже не будемо Його вчити... А врешті: чи не трудніша „пересічна“ святість від надзвичайної? Чайже в першій більше людського, а ма- буть трудніша річ зробити з пересічно-го святе, ніж із надзвичайного.

Зате як багато дав нам доброго Верфель у своїй „Пісні про Бернадету“! Отой, до смерти ненавернений Верфель, отой колишній етичний перевертник! Візьмім для прикладу декілька думок із цього роману про Бернадету.

„Психопатичне стоїть іздавна в глибокому зв'язку з диявольським. Віра в божеське є нічим іншим, як тільки суттєво-переконаним признанням, що світ має свій глузд, то зн., що є духовим світом. Божевілля ж — це досконале відкінення того глузду. Більше того: воно є притчевим безглуздям створення в створенню. Де в душі бракує останньої очевидності глузду — а буває воно дуже рідко — там божевілля входить у свої права. Звідси воно і те, що часи, які заперечують божеський глузд всесвіту, бувають криваво биті колективним божевіллям, хоч і як би вони себе в своїй зарозумілості за незнать як повних розуму і просвічення вважали“ (298). Читайте в цьому світлі статтю про демонізм у літературі з непереднього числа „Життя і Слова“!

„Французька література (початку другої половини 19-того стол.) завдає собі без відпочинку багато труду, щоб реалістично представити розвиток людства. Описують життя машиніста паротягу, корабельного палія, робітника фабрики й гірняка у вуглекопальнях. Карткується статеві клопоти дібрноміщанських жінок і чуттєві комплікації торговельних агентів. Шляхотна французька мова лізе до базарів, каварень і коршем у лакейському намаганні охопити якнайбільш простакуваті польоти жаргону. І вся ця тривільльність потопає в банально плоскій метафізиці поступу і знання.“ (511—512). Цінне признання same в устах бувшого „поступовика“!

Один із осіб роману, поет Ляйт (ма- буть висілення самого Верфеля) каже: „Я не належу до тих он вас, що вірите в небо на небесах. Але і не належу до отих дураків, що вірять у небо на землі, яке можна зааранжувати через країні закони й машини. Тут то я вже далеко близчий вам, отим, що вірите в небо на небесах...“ (530). А даліше: „Так, мої дні почислені, і важкі мої ночі. Але страх перед смертю — це ще не найгірше. От, витягнеш усі чотири

кінчини перед себе і ждеш. Але в моїх важкених ночах пізнав я щось далеко більш жахливе. Ви не висмієте мене, бо належите до тих, що вірють. А зі старістю я не стався дурнішим, тільки мудрішим. І пізнав я, що на цьому світі найбільший грішник — це я, Гіякінт де Ляйт, безіменний герой статей, нуля, яка нікому нічого не варта. Повірте мені, Кляренс, що я вас тепер аніяк не кокетичною аля лорд Байрон. Не говорю тут про тисячі брудних гріхів розпусти й немочі, якими моя душа плямиться день-у-день. Але говорю тут про центральний гріх Бітія, про найбільшу смішну й абсурдну пижу, яка стояла вже при моїй колісці. Вона трясла мною вже десятилітком. Із пижи я не хотів нікому нічого завдячувати, на- віть моїй мамусі. З пижи хотів я бути чимось, що походить само від себе і на собі самім спирається. Думка бути людиною, вирослим ембріоном, обусловленим через походження, країну, мову, кров і переміну матерії, така думка була для мого нутра нестерпна. Незалежний аж до манії, присяя я собі бути єдиною істотою, яка не належить до ніякої спільноти. За моїми переконаннями ніщо мене не виховало, ніщо на мене не вплинуло, ніщо мною не керувало. Я був моїм власним плодом. Самосвідомість моого пишного духа піднялась понад усе подумане. Коли я не визнавав Бога, то тільки для того, що я не стерпів би того, що це не я є Ним. І тому аналіза була моїм престолом, із якого я царював. Але тепер мені так, наче б я стояв поза моїми плечима і вперше бачив себе плястично, мов якогось чужиницю. Мій гріх, Кляренс, є гріхом Люцифера, хоч я тільки запаску- джене ніщо з раком у тілі. Важкі години ночі за останнього року дали мені пізнати, що гріхи наші не так шкодять Богові, як радше нам самим. Так, мені ясно, моя пижха зруйнувала мене...“ Чи склав котрійнебудь із наших „навернених“ письменників таку відверту сповідь?

Або така гадка про смерть: „Ну, але смерть у монастирі зовсім інша від смерті в світі. Смерть у світі — наче не- щасний випадок при будові муравлиній хмародеру. Один із спочечних робітників упав із високого руштування, тож його товариш виняли на хвилину люльку з зубів і зирнули боязко в глибину, знаючи, що сьогодні чи завтра жде їх таке саме. Зате смерть у монастирі це свого роду свято вивершення будови душі, яке святкують цехові мулярі й теслі, коли вже будинок готовий. Працю-

валося ж невтомно пильно для того єдиного дня, в якім можна врешті відіхнути і надіятися, що будинок певний і побудований раз на завжди. День смерті в монастирі може бути зв'язаний із сенсацією святочної цікавості. Монахині з гарячою молитвою товпляться радо довкола вмираючої. Вірять, що можуть допомогти своїй сестрі в її болях. Почекують себе мов умні жінки, наче повитухи надприродного розв'язання одної душі до того світу". (487).

I врешті опис навернення Ляфіта: „Ритмічне мурчання молитов (при печері в Люрді) переходить у якийсь добродійний шум. Він наче м'яка опора, на яку зіпреш плечі. I рівночасно почуваеш, що окружає тебе щось помічне, окружжає, бере в свою середину. Молитва прочан проймає Ляфіта до самого нутра. Щось наче всміхена іроніяходить на нього. Пишний і бездушний? Так, але чи справді я вже такий дуже опущений, більш аніж інші опущенні? Хіба не вистане воно в величезній сумнівності всього пізнання не бути більше простеніким, як ось ті вони? Яка ж бо різниця поміж мною і ними? Ця дрібка більш рафінованої мови, в яку загортає своє повне незнання, ще більш легкодушна ніж вони і ще менше щира. Чи не тому я так низько скотився, бо не вірив у рамена, які мене можуть піднести? Ой, матірня сило всесвіту, Зірнице порання! — Підпора підходить близче. Так, наче б молитва торкалась його багатьма м'якими руками. Він, що погорджував кожною людиною, як стовпленням низьких інстинктів і низинних зацікавлень, відчуває тепер богомольців як одно тіло, любе й безтісне, що йому помогає й помогає. Не відчуваючи нічого більше, як тільки занікаючий сором, падає тепер і письменник Ляфіт навколошки та шепоче мамині, з дитячих літ відомі слова „Богородице Діво“, в печеру Нашої Пані. Ніщо нове не входить у його свідомість. Він знає тільки, що ця порожнеча, ця критична пустка, на яку він був колись таким пішній, що вона все була повна певності, ось тепер вона відсерпанюється і роз'яснює наче мрячний день. Немає ніякого навернення до віри, є тільки поворот до неї. Bo це ніяка функція душі, тільки сама душа в своїй щирій наготі. У якомусь невідомому досі мирі триває Ляфіт так аж ніч приходить і багато людей уже встало й виходить, і тільки свічі ще живуть. Та заки встали і йому, приходить до нього, сам він не знає чому — на уста заклик: »Бернадето Субіру, молись за мене!«" (535).

До цієї моєї рецензії-статті, яка друкувалася в „Християнському Голосі“ (ч. 14) — редакція „Х. Г.“ додала була від себе таке: „На підставі тієї повісті випродуковано гарний фільм під тим самим натівомоком „Пісня про Бернадету“, який теж недавно висвітлювано по різних місцях і наші люди мали змогу його оглядати та ним захоплюватися. хоч „Пісню про Бернадету“ написав жид, що до кінця життя не навернувся, то проте фільм, випродукований на підставі його книжки, навернув уже багато людей. Між іншим навернувся підо впливом цього фільму відомий письменник, журналіст і театральний критик, жид Якоб Гірш, що був атеїстом і також із приходом до влади Гітлера, втік із Німеччини до США. Гірш увесі час відчував у своїй душі якусь порожнечу, якої не міг виловити ніякою працею ні жодними життєвими заінтересуваннями. В місяці лютні 1944. р., саме тоді, коли зовнішні умовини його життя були вже наскрізь наладнані, його внутрішнє життя було таке похвильоване, що він почав утрачати духову рівновагу. Саме в цих днях він, як фільмовий рецензент, пішов до кіна на новий фільм „Пісня про Бернадету“. Цей зекранізований роман зробив на Гірша велике враження. Коли ввечері сів за писальний стіл, щоб накреслити рецензію на нього, відчув у собі гаряче бажання щераз побачити його. I таким робом декілька вечорів, один за одним, провів у кіні, глибоко переживаючи фільмові картини, що починалися ось якою заввагою Франца Верфеля: »Для тих, що вірють, обґрутування не потрібне. Для безвірників воно — безцільне... В тих тижнях у душі Гірша склався вирішальний переворот. Він навернувся до триєдного Бога, став християнином, дав себе охристити... Про цей переворот у своїй душі написав він книжку в формі листів до сина. Ця книжка має назву „Поворот до Бога“. Думаю, що як книжка, так і фільм „Пісня про Бернадету“ принесуть велику духову користь і всім нашим читачам, а неодного може навернути так, як Гірша, бо твір той повністю історичний і спертий на перевірених документах.“ Таке додала редакція „Християнського Голосу“ до моєї статті.

Поминаючи запевнення редакції „Х. Г.“, що багато навернеться, бо книжка сперта на документах, можна з іншими додатками погодитися. Ale можна мати і застереження, які прийшли мені на думку саме по оглядинах фільму про Бернадету. Чи можна мати на цей фільм інші погляди, як редакція „Х. Г.“? Ду-

маю, що можна. Бо ось напр. має такі застереження відомий проповідник і проповідник академічної молоді о. др Зузо-Бравн, який виповів їх у катол. часописі „Дер Фольксботе“. Пише він, що фільм, кромі свого доброго впливу, буде мати і злий, а саме через фальшиве представлення різних духовних осіб, головно ж через від'ємне представлення постаті епископа та настоятельки новіціату. Що в повісті Верфеля вийшло ще зносним, те в фільмі, який оперує вже тільки образами, виходить переяскравлене, а через те неправдиве реально, отже мусить мати негативний вплив на глядачів, спеціально на тих, які вже і так мають якісь заміти проти духовенства чи монастирів. Думаю, що ця гадка о. дра Бравна зовсім правильна.

Отже я почав застоновлюватися, чому фільмові продуценти, жиди переважно, продукують нагло „католицькі“ фільми? Чи тільки для самого бізнесу, чи може мати у тому якийсь інший інтерес? Це ж бо крім фільму про Бернадету, вийшов ще цілий ряд фільмів, які торкаються релігійних проблем, напр. „Ключ до небесного царства“, „Моя дорога до щастя“, „Переслідуваній“ і б. ін. Ніхто із фільмових капіталістичних режінів не навернувся, навпаки „ідеальна“ представниця Бернадети, Джінніфер Джонс, вийшла заміж за старого жидівського фільмового продуцента... Що отже за тим криється? Бо ж заміти Пікарда проти Верфеля всетаки мусять мати якийсь глупдзі...

На допомогу в розв'язці тієї проблеми прийшли мені спогади про практику ОО. Василіян із Жовкви, які не продавали принципіально ніяких молитовників ані побожних книжечок жидівським крамарам. Коли я звернув Василіянам увагу, що тим тільки шкодять поширенню релігійної книги поміж простий народ, який дуже багато купує саме в жидівських продавців, то дістав на те відповідь, що не продають для того, щоб не виробляти в простому народі привички брати духовну лектуру від жидів. Бо коли народ привикне брати релігійні книжки від жидів, то опісля дістане від них під виглядом духовної страви також і протирелігійну отрую. Признаюся, що відповідь Василіян мене тоді мало переконала.

Щолиш на фільмах про духовні справи я переконався, яку велику рацію мали Василіяни. Бо ось в інших фільмах тих самих продуцентів, які випродукували фільм про Бернадету, я побачив тих самих майже артистів і теж у ролях монахинь чи священиків, — обов'язко-

во католицьких, не інших віровизнань, — але в якім жахливім світлі! Ось напр., представлений цілий манастир — і то в кольоровому фільмі, щоб іще більше сугерувати дійсність! — а майже всі монахині, коли не божевільні, то німфоманки, які тільки мріють про еротичне життя. Глупдзі фільму такий: що „природі“ не можна опиратися, бо сяк чи так — вона переможе надприродне... У трьох інших фільмах на теми з духовного життя — всі настоятелі духовенства чи манастиря, подібно як епископ у „Пісні про Бернадету“, представлені наскрізь у негативному світлі; побожнішими можуть бути тільки простісінькі духовні, які н. б. мусить обов'язково протиставитися злим провідникам. Зовсім так, як тепер діє більшевицька організація „Десінформу“ в Чехах, де при допомозі упавших „священиків-пролетарів“ твориться схизматицькі ніби „Католицькі Акції“ та взвивається клір, виповісти послух своїм епископам...

Що Василіяни мали велику рацію цього доказом ще й те, що тепер скрізь постають жидівські видавництва, які видають нераз дуже гарні католицькі книжки, ба навіть релігійні журнали, напр. під назвою „Екклезія“... В католицьких часописах стають до співпраці теж жиди... Навіть у чисто советофільських журналах, як напр. передвоєнних „Вядомостях Літерації“ у Варшаві, була осібна „Католицька сторінка“, яку редактував п. Сківський, що перейшов на протестантизм і писав, поза тією сторінкою очевидно, визначно протикатолицькі речі... Щойно в світлі такої підлазки зрозуміємо, чому я виступив у попередньому числі проти „такого світлого католика“ як др О. Назарук. Просто тому, що за шостилітньої співпраці з дром Назаруком у „Новій Зорі“, я дійшов до переконання, що він переводить у цім часописі шкідливу для католицтва роботу-підлазку. Бо як напр. мав я інакше розуміти таке, що на директора адміністрації і на заступника самого шефа редакції принято людей на поручення жида-комуніста Розенберга-Чорнія та на поручення секретаря радикальної партії Матчака? Або як було розуміти напр. заборону дра Назарука своїм співробітникам писати щонебудь проти масонів, хоч, як відомо, є аж п'ять папських енциклік проти тієї небезпечної секти! Як було інакше розуміти напр. непоміщування статей о. Т. Коструби проти схизмофільської „Історії України“, той самої, яку тепер Тиктор перевідає у Канаді? Чи це були „католицькі“ діяння? Або постійна підлазка проти „Като-

лицької Акції" та її президента в листах дра Назарука до Впреосв. Григорія (ті листи я сам читав), яка спричинила те, що Кир Григорій не приняв навіть на авдієнцію цього ж дра М. Дзеровича. Або виєднання дром Назаруком фондів на видання порнографічної книжки "Парасочка" для видавництва радикала Матчака. І т. п.

З того наука, як дуже важкою у приємнанні для праці в католицьких організаціях є обережність супроти тієї підлазки та саботажу, які стараються провести під духовним плащиком різні чорні одиниці чи радше організації, як напр. большевицький ВОКС, Десінформ чи масонські льожі.

Чи годиться „виступати проти небіжчиків, які вже не можуть боронитися“, на те відповідю послужить віймок із статті самого дра Назарука, поданий на 347 сторінці нашого журналу. І в моїх „нападах“ на „світлого католика“ йде мені не про визначування місця дрові Н. чи іншим на другому світі, бо я не Г. Бог, але про оцінку і значення деяких учинків „світлих католиків“ на цьому дуже земному світі, так як напр. оцінюється негативно відречення св. Петра, хоч Він був опісля Святим. Отже коли др Назарук тепер у небі, чого я направду йому бажаю, то воно ніяк не виключає того, що живши на цьому світі він зробив багато зла. Примікати на те сусільно зло очі, це значить бути не добрим католиком, а найвняком, якому Бог дав очі, а він ними не хоче бачити колод на дорозі і дальше на них спотикається!

Дальшою небезпекою приємнання в свої ряди некатоликів до послуг для католицтва є те, що такі некатолики, навіть при найкращій своїй волі як от Верфель, не розуміють добре духа релігії нашої і через те його нераз дуже опростачують чи навіть викривлюють. Це відно дуже добре на підставі повісті О. Назарука „Роксоляна“, яку він друкував у „Новій Зорі“ й опісля видав окремо книжкою. На цю тему прочитайте рядки, які про цю повість написав о. Т. Коструба ЧСВВ у своїм „Огляді української католицької літератури“ в „Життю і Слові“, особливо на 62, 64 і врешті на стор. 248—249 „Життя і Слово“^{*)}. Бо про дійсну католицькість якогось твору рішаче не те, чи автор є католицьким редактором, ані навіть не те,

чи він священик, а тільки те, чи він по-католицьки живе, чи пише свої речі в світлі Божого Слова і Його ласки. В такім світлі цойно видно, яка воно тяжка річ мати дійсних католиків співробітниками католицької преси, літератури, театру, кіна, — словом католицької культури. І для того оглядачися при виборі таких співробітників на задні колеса, бути обережним у виборі таких співробітників, це не напасливість а просто розумівання конечності. Інакше заале наше католицтво зараза фальшивих католиків, які в час переслідування підуть проти своїх дійсних душпастирів. А підуть для кращого зведення невинних під прапором т. зв. „Католицької Акції“, як оце тепер у Чехії. Во правдиво диявольська підлазка саме в тому, що йде під прапором нібі Христа: „повстануть з вас самих мужі, що будуть казати перевернуті, аби тільки учнів потягнути за собою.“ (Діяння, 20, 30). А будуть робити свою підлазку правдиво по-диявольськи, мішаючи правду з брехнею; про що навели ми на 275 стор. цього числа дуже правильні й дуже передбачливі слова св. п. мученика, Єпископа Григорія Хомишина. Хто нам закидає „напади“ на цього Мученика — нехай прочитає ті слова його і застановиться, чи в тих „нападах“ ми не дімо саме в напірах „нападеної“.

Микола Мох

ЗНЕВАГА УПА І НАШОГО ЖІНОЦТВА

Степан Любомирський. **Жорстокі світанки**. Роман (у двох частинах). 1947. Наклад і друк „Нового Шляху“ — Вінніпег, Канада. Стор. 235+235, форм. 148x220 мм. Наклад 5000(!) примірників.

Перед нами роман, якого тематикою мали бути дії УПА проти большевицьких окупантів України. Оповідання досить уміло сконструоване, читач роману з цікавістю слідкує за розвитком подій та долею осіб, які автор покликав до життя. Драматичне напруження досягає свого вершка при кінці книжки та цікаво роз'язане. Автор має також хист гарного опису:

„Верх Вовчої горів у ранішньому сонці. Кривавими барвами палали його стіни, пожежею палахкотіли східні склони... Нижчий верх Царівної відбивав блакитъ всесвіту лагідними тонами ясного моря... Було тихо в природі, як у святині. Пишні гірські смереки витягали стрункий стан до сонця... Сірий заяць, старий друг, виставив уху вгору, як дві антени, стараючись своїми малими очками

^{*)} Правильно зрозумів зло тієї повісті духовник Станіславівської Духовної Семінарії, о. проф. С. Лукач. Та його спротиви не мали послуху.

ропізнати пару людей, що поволі посувались вузькою стежечкою...“ (ІІ, 89).

Та як із красою Карпатських верхів, так теж, здається, автор добре знайомий з брудом московського середовища, методами „праці“ НКВД, способам інших тортур, життєвим стилем москалів та їх військових гарнізонів. Типи з цього середовища, подані автором, чіткіші, живі, а описи подій і акцій серед нього подані талановито, з усіма прикметами доброго оповідача. Постаті ворожої до УПА сторони змальовані чіткіше й живіше: слабий і добродушний, а навіть добросердечний полк. Щаблов, дурний і тупий Зухін, незламний майор Бісенко, відважний і прямий кап. Верета, закохана в Вереті гарна донька полк. Щаблова, Анісія.

І саме тут, коли призадуматися над створеними автором постаттями, маємо враження, що роман писало щонайменше два автори. Хто може бути отим другим автором? Ось бо один автор хвалит і гарно змальовує всі московські типи роману. Бо що ж напр. можемо закинути москалеві Щаблову? Він був чесний і послідовний і як батько і як воїк та вірний як друг зброй. Коли його полк перешов до УПА, Щаблов покінчив самогубством, як на поганина пристало. Анісія, його донька, закохана в Вереті, пристрасна москова, що любить шляхотну людину, у своїй любові вірна та боронить свого милого перед НКВД з нараженням власної особи, помимо того, що Верета її брутально відкинув. Вона радше віддала б у кіті майора Тшаподзе з НКВД дурного й нахабного москаля Зухіна, який проте за свою нахабність задля вродженої глупоти просто невідповідальний. Майор Бісенко (українець), відважний, прямий і вірний воїн Червоної Армії, — переходить на бік УПА не задля любові до сестри Черв. Хреста УПА, а тільки в моменті, коли наочно пересвідчився про звірства НКВД, коли на його очах передідно насилують його кохану. Такі большевики в романі. Але хто є Верета, чи головний герой роману, син України, невстрашимий боець, зразковий воїк, тверда і пряма людина, який мав бути репрезентантом нащадків козачого народу, його широких степів? І ось тут виступає начебто другий автор. Бо представник українства, який — за словами автора — єдиний (всупереч нужденним галичанам...) має майбутнє перед собою, пан кап. Верета вже зовсім інший тип. По кількох тижнях п'яніння в обіймах московки Анісії та обіцянок, які його побив, кап. Верета покидає Анісію то-

му, що вона любить приглядатись публічним екзекуціям. Отже пан капітан закохується(?) в галичанці Марії, дівчині з буфету, яка потягнула його до себе свою ніжністю, простотою та правдивою жіночою красою. Задля Марії Верета ладен зробити все. Здобувши любов Марії, яка рятує його життя з нараженням власного, того ж таки самого вечора пан капітан застає в себе дома Анісію, отже спокійно бере її знову в обійми... „Анісія була настирлива, вимагаючи і у висліді, вдволюючи її і свої змисли інстинкти(!), капітан думав про глибокі і темні очі Марії і правдиву любов“. Симпатичний „герой України“...

Хто ж це герой УПА, про яких фантазує третій, коли не той самий автор? Цих він напевне не бачив ані про них нічого правдивого не чував, отже і не важиться він їх просто малювати. Вони виступають у нього лише на тлі подій так, що радше можна б їх уважати за епізодичні постаті роману, всупереч безпосереднім авторовим запевненням, що це великі герої, „відважні очайдухи“ і т. п. Не маємо чітко й живіше зарисованого характеру упівців, за віймком хіба пор. Бусача, лікаря Чубатого і розвідчика Петра Вербова. Невстрашний і шляхотний командир повстанчого загону, Бусач, у шпиталі закохується в сестрі Олександрі, яка повинна би бути одною з найкращих представниць українського жіноцтва в боротьбі. А проте ця геройка „колись не могла вдергати ритму свого серця і крові(!), і у відповіді на визнання любові(!)... навіть не спамяталась, як уже дарувала свою дівоčість, свою честь в нагороду за ці слова. Був такий, що взяв її і пішов опісля... бо вона не мала для нього вартості(!) тоді, він вже осягнув все, чого тільки бажав собі. За пустих кілька слів.“ (ІІ, 148). Поручник Бусач кохається отже (цей єдиний без скандалу й порнографії) в с. Олександрі, вона кохається в ньому, а в ній кохається „свята“ постать польового лікаря УПА, дра Чубатого, якому большевики замутили дружину. Але — ви очам і вухам своїм не даете віри — що цей дійсно твердий воїн, який при кінці роману вмирає тортурований, насміхаючись із катів їм у віці, — ви не хочете вірити, що він же (на 161 сторінці першого тому) виявляє себе супроти свого суперника в любові до с. Олександрі, важко пораненого пор. Бісенка, підлим брехуном та завдає своєму другові свідомо важку кривду, бо „як мужчина він мусить усунути перешкоди, що стоять на його шляху. Піддатись дійсності, це значить програти життя! А цьо-

го він не хоче і не зробить!...“ І це має бути „свята“ засада дра Чубатого „в особистих справах“... І ми запитуємо себе: хто виховував отого „упівця“ дра Чубатого? Ні, ми таки запитаємо: хто, яка партія, яка група „перманентної революції“ виховала самого автора?! Такі ж бо самі засади, як вище наведені, як справедливо замічає сам автор на іншому місці роману, втілені в НКВД! Але чи лише те затирає різницю між НКВД і „УПА“-автора? Крім дурних Сушкінів і придурукуватих Зухінів маємо в повісті ще й упівця Івана. Він пильний і впертий та працьовитий господар шпиталю УПА, людина вже в старшому віці. В обороні станиці проти численнішого ворога Іван гине геройською смертю. Але чому цей Іван мусить бути в автора Іваном Дурою, який не вміє говорити, не починаючи речения від „Ой“ або „Хе!“?: „Ой, де ще весма, пане докторе, де ще весна?“ На запит дра Чубатого, як мається Ксеня, Іван відповідає: „Трохи ще голова болить... Але ви знаєте, пане докторе... — тут Іван нахилився трохи довірочно до вуха лікареві — ці дівчата, то часом попадають у таке щось, ні сюди, ні туди, ні в пілт, ні в двері!...“ — Но, но, Іване, не забувайтесь — погрозив лікар пів серозної(!) і Іван' почервонів...“ (І, 49—50). У стами цього ж Івана автор характеризує медсестер УПА, коли лікар радить проганяти нудьгу в шпиталі полюванням: „Полювання, гм. Вони не щочуть стріляти, вони про війну слухати не хочуть. Лише про хлопців і дівчат, любов фурт і любов. Мені старому встидно вже, гі, а вони лише це та та те. Воно, пане докторе, я знаю, якого лікарства їм треба... — Іване! Будете ви мені тихо, чи ні? — Буду, буду, вже пане докторе, що робити?...“ (І, 55). Не інакшу характеристику дає про себе і сестра-геройка УПА, Ксеня: „ця вічна небезпека, ця непевність завтрашнього дня, ця необравованість не для мене. Я не можу на все з нею погодитися. Мені здається, що на душі лежить млинський камінь і що я просто віддихати не можу, так давить мене він додолу, до землі. — Вона говорила правду“ (слова автора, І, 53). Марія, яка по Вереті мала бути другим головним персонажем роману і найшляхотнішим типом українки, пише в листі до Ксені: „...Ти думаєш, що хтось тут має час і здібність взагалі застновлятися над питанням, чи з дівчиною він, чи з жінкою має(!) до діла? Чи ти думаєш, що ця проблема сьогодні має цю саму вагу, що колись? Я велика пессимістка під тим оглядом. Мені

здається, що це в ніякому разі не рішає про любов!...“

А хто це в п. автора Любомирського бійці УПА? Вони самі говорять про себе устами ранених: „...нудьгувати тут, сестри як монахині, рідко заходять, Іван понурій як ніч, гей, у бою сто разів краще! І дівчата (у бою?!), і сміх, і життя, все! А тут, наче в живому гробі! Фуї!“(!). Ми мусимо вірити їх словам, бо до воїна УПА, який теж повнить службу кроводавця, лікар УПА звертається з запитом: „А як у вас... з дівчатами?... Не попавсь? — підзорливо глянув лікар“. Гарні бійці, ні?!

Отже по прочитанні роману звичайній читач не повинен сумніватися, що бійці УПА це самі дівкарі тай більш нічого. А тож і неустрашимий член розвідкої служби УПА, Петро Вербів, одна з найбільш героїчних постатей роману, також закоханий у Марії. Вона ж відкинула його задля кап. Верети, якого кохає. Але щоб рятувати червоноармійця Верету з рук УПА, Марія звертається з проханням до цього ж Петра. Як же цей геніяльний розвідчик і воїн УПА поступає тоді з Марією? Він поміж кошиками „продовжував свій маратонський(!) марш... Сюди і туди, кількома всього кроками. Вона ждала на рятунок для Верети, дорогого чоловіка... Петро Вербів ставуне несподівано перед нею. Змірив її понурими очима, що здергували ще більш понурі думки за високим(!) склепінням насупленого чола. Взяв її за рамена. — Слухай, Маріє... я готов допомогти тобі, бо я розумію тебе(!)... Але... Інша річ, я це зроблю на мою відповідальність... та ти... станеш моєю... сьогодні... Зараз. — Зігнулася, як від удару батога... Він стояв спокійно і чекав на її рішення... На її обличчі і в очах відбивався символ(!) перемоги над собою. В ім'я чого?... Любові? Кохання? Може, але напевно в ім'я покладеного довірія. Відчинила легко високі уста і безкровними губами прошепотіла два слова — Я... готова.“ (ІІ, 124—126). Не запитавши, хто такий автор по національності, мусимо запитати, яке він має поняття про честь і про перемогу людини над собою? Де він своїх понять про честь навчився? Що маємо думати про українську жінку на основі роману п. Любомирського?

Поминаючи сексуальні оргії Анісії, для яких навіть майор НКВД, Тшаподзе, має лише догану, а які плястично-вдатно шановний автор залюбки кілька-надцять разів з подробицями описує, читач що кілька сторінок напотикається в романі на якийсь опис статевого акту

або бодай на натяки чогось подібного. (Книжка Любомирського виймково порнографічна і ми це наважуємося друкувати тут тих цитатів, які подав автор рецензії. Ред.). На тлі отаких описів і типів, якими автор заповнив свій роман, виринає одна постать, яка дорівнює всім іншим героям мудрістю, геройством і невстрашимістю. Але та постать, до якої не можна в такому випадку не мати симпатії, переростає всіх інших героїв повісті в тому, що над усікими її почуваннями панує незломна воля, ясний осуд і тим, що „на спідничку“ не звертає уваги. Ця постать переростає всіх консенквенцією і сповнюванням свого обов'язку та ні в чому не ломить свого „вірую“; це справжній муж, у якого розум і воля володіють над статевими й ін. інстинктами. Ця постать це... маєр НКВД Тшаподзе... Це одинокий мужчина серед бабів видуманих автором, бабів, яких не врятають ніякі вдатні геройські акції УПА, що про них розказує автор, а не врятають тому, бо вони авторові незнані, чужі його власній душевній конструкції.

Відповідає „мистецькій“ вартості роману і його мовна сторінка. З технічних причин ми не можемо навести більшої кількості зразків того язичія. Такі вислови, як „рані самі в собі несмertельні, стали правдивою квестією“ (І, 59), спещена, піонок, незбаданої і т. п. промовляють за тим, що автор не знає як-слід нашої мови, або хтось нарочно вжив жаргону, щоб за ним скрити себе.

Для кого призначена книжка Любомирського, яка знеславлює не тільки УПА, але й наше жіноцтво, наш народ? Чи для читачів із „того боку“? Ледве, бо критика большевицького режиму в романі бліда й непереконлива та стоїть нижче навіть шабельонової націоналістичної агітки. Отже?

Читаючи роман Любомирського ми вдачні воєнним звітदавцям варшавських протиукраїнських часописів із часу великих боїв польської червоної армії з УПА. Бо в тих звідомленнях ворожих часописів ми бачимо не лише великий український народ, але і правдивих героїв УПА: от і „прекрасні вродливі українські жінки з малими дітьми“, що не як розм'якшена Ксения роману, а як спокійні героїні беруть участь у великому нерівному бою.

Від біди можемо ще зрозуміти еротичний „марафонський марш“ хворого на еротоманію автора, марш на паршивенькім власнім світикові кількох кроків. Але як зрозуміти видавців і редакторів книжки Любомирського?!... Хіба

бізнес дає право зневажати власну націю, її жіноцтво, її герой та називати таку підривно-большевицьку роботу... націоналізмом?!...

Др М. М. Г.

ПОВОРОТ ПРИРОДОЗНАННЯ ДО БОГА

Проф. Др. Іван Раковський. **Новий світогляд сьогоднішої науки.** Зальцбург. 1947. Накладом Брацтва св. Апостола Андрея, ст. 62, форм. 141Х 205 мм.

Брошура пок. проф. дра Ів. Раковського під наголовком „Новий світогляд сьогоднішої науки“ це, не враховуючи праць трагічної пам'яті о. дра Костельника, одна з небагатьох книжок у нашій літературі, які трактують космологічні проблеми з тейстичного становища. Автор ставить собі за ціль поінформувати наш читацький загал про цю, як він каже, „незвичайну подію“, що заснувала в науці, про зміну „дотеперішнього наукового світогляду“. „Звістки про цю, в науці (підкр. наше) незвичайну подію, можна зустрінути в часописах, а то і в товариських розмовах, ото ж думаємо, що кожна освічена людина повинна познайомитися із згаданою, в науковому світі (підкр. наше), ба навіть в історії культури небуденою зміною погляду, та вважаємо своїм обов'язком заповнити дотичну прогалину в нашому письменстві“ (ст. 3).

Дотеперішній „науковий“ світогляд, на думку автора був **матеріалізм**, але нові здобутки науки (читай природознання), захищали його основами і на місце матеріалізму приходить новий ідеалістичний світогляд.

„Наука зложила його“ (себто матеріалізм) „до архіву старинних пережитків, там він припадає пилом забуття, а матеріалістом може бути хиба той, що не знає сьогоднішніх здобутків наук природознання або, хто цих здобутків невисліз зрозуміти“ (ст. 62).

Свою тезу доказує автор новими здобутками з ділянки хемії, астрономії, геології, біології і фізики. З'ясовуючи коротко нові здобутки згаданих наук та погляд найвизначніших представників сьогоднішої науки, доходить він до ось таких висновків:

1) крім звичайних проявів природи, які ми спостерігаємо нашими змислами, є ще прояви, які для наших змислів є недоступні;

2) Вся природа і та, яку спостерігаємо нашими змислами, і та, що для наших змислів недоступна, творить одну нероздільну цілість;

3) Всіми проявами тієї цілої природи кермує вища, всемогутня Сила, по своїй розумній волі.

Значить, науки природознання станули сьогодні на становищі цілком противному, як до тепер, на шлях, що веде до... Всемогутнього Бога!“ (ст. 61).

Віруюча людина із середньою, а для таких у першу чергу призначена на гадку автора його праця, чи з академічною освітою прочитає цю книжку з приємністю і користю, бо знайде в ній підтвердження основної правди, що **атеїстичний матеріалізм** не може навести на свою стійкість ні **одної певної наукової тези**, а опираючись навіть на здобутки наук природознання, знаходить нові засоби аргументації, що світ завдячує своє **постання, існування і керму** Всемогутньому Богові.

Всежтаки при уважному читанні тієї брошури насуваються деякі застереження щодо відносно трактування самої справи, як і аргументації:

1) Перш за все автор подає дефініцію світогляду, яка не відповідає в повні змістові цього поняття (Вельтаншаунг), а тільки „поглядові на світ“ (Вельтблід). Його дефініція включає в собі тільки інтелектуальні елементи, а поминає зовсім волеві, які є суттєвими для поняття світогляду. „**Світогляд**“, за дефініцією, „де знання і розуміння світу і його проявів“ (ст. 5). Тимчасом світогляд має в собі ті самі елементи, що **метафізика, етика, релігія** і становить погляд на світ, який дає відповідь на питання **про змисл і ціль життя-буття**. Чисто інтелектуальна дефініція автора творить лише основу для справжнього поняття світогляду (гляди: Др Йоганн Фішль: *Ді Варгайт унзерес* Денкенс, 1946 р. ст. 158—167).

2) Автор часто вживає слова „наука“, при чому думає — природознання. Таке неправильне звуження поняття науки про природознання кривдить інші діяльності наукового досліду, які також мають свої безспірні тези й наукові принципи і занимаються проблемами світогляду кат’екзохен (теологія, філософія, історія релігії і т. д.).

3) Уже самий наголовок книжки — **Новий світогляд сьогочасної науки**, як і багато виразних місць у праці, підсушують думку, що **давній науковий світогляд і попередня фаза розвитку науки** провадили до безвірства, атеїзму й арелігійності. Тимчасом Ватиканський Собор (1871) зафіксував загальне переважання **всього людства, по всі часи**, а зокрема постійну науку Церкви, що Бога можна певно пізнати самим при-

родним світлом розуму (»Eadem sancta mater Ecclesia tenet et docet Deum, rerum omnium principium et finem, naturali humanae rationis lumine e rebus creatis certo cognosci posse« [capt. 2], порівняй Denzinger—Bannwart n. 2785 також 1801, 2145).

Ця теза правдива по всі часи і не було в історії науки ні одного певного наукового твердження, яке противилося б тій правді. А якщо й існував колись атеїстичний, в даному випадку матеріалістичний світогляд, то не був він твором науки, а тільки впливом **гіпотетичного міркування** декого з представників науки.

Усе впродовж цілої історії людство старалося доходити до пізнання Бога **науковим** способом і тейстичні **наукові** аргументи не стратили своєї сили і стійкості навіть у добі популярності матеріалістичного світогляду.

4) З тієї то причини не можемо погодитися з поділом світогляду, що його подає автор, на **первісний, релігійний, і науковий**, бо таким поділом автор сам заперечує останні висновки своєї праці; а саме — насувається гадка, що релігійний світогляд протиставиться науковому, чи пак, що він не може бути й не є остаточним випливом науки. За те правильний поділ світогляду буде **на релігійний науковий і релігійний первісний (науковий, опертий на останніх здобутках науки й доказаний строгим науковим методом — первісний, побудований примітивним, простим, „інтуїтивно-спонтанним“, неаналітичним способом, без уживання наукового методу)**.

А всежтаки мусимо погодитися з автором, що в науковому світі зайшла високої ваги зміна, небуденна подія, новина — що про неї навіть часто попадають згадки до преси та ведуться товариські розмови. Ця новина лежить у тому, що здобутки **природознання** подали **нові аргументи для старої певної правди, що в науці нема ні одної тези**, яка піддержувала б безвірство та відводила б від Бога. Це так немовби заважено нові деталі при докладному огляданні якогось мистецького твору. Гіпотези деяких науковців, що на них опирилися творці атеїстичного матеріалізму — новими здобутками науки природознання остаточно повалено. Для прикладу згадаймо загально відому гіпотезу про постання органічного світу, світу життя з неорганічного (*generatio aequivooca*). Нові здобутки біології доказали, що все живе походить від живого (*omne vivum ex vivo*) і для пояс-

нення свого постання супонує сотворення, отже Бога.

Фізика 19. і початку 20. стол. вчила, що кількість речовини (матерії) постійна, незмінна і всі її прояви підлягають незмінним законам. Сьогодніша фізика доказує експериментально, що матерію можна створити і знищити та, що фізичні закони не все невідклично зобов'язують; деякі дії-зміни в самому атомі відбуваються якраз проти „обов'язуючих“ законів та сподіваних обчислень.

Але і тут мусимо зробити завваження, що від правди про переміну матерії в енергію і навпаки (вище згадане створення і знищення матерії) ще далека дорога до існування Бога й побудови теїстичного світогляду. Тут вирнає небезпека постання нового **атеїстичного монізму** (енергізму), що, мовляв, усі прояви життя-буття є випливом відповідної кількості незнаної і вічної енергії, яка виповнює наш всесвіт і є, мовляв, **праджерелом буття**.

Шлях до пізнання і признания існування Бога лежить не в тому, що закони природи допускають віймки та що матерію можна знищити й перемінити в енергію, а в тому що як **матерія**, так і **енергія** є буттям **обмеженим змінним недосконалім**, отже **контингентним** (contingens), **неконечним** і не можуть бути по **своїй суті** для себе **вистарчаючою причиною** (causa sufficiens), а тільки вимагають для поснення свого існування — **повні буття, понадсвітового, досконалого, особового ества, Бога**.

Що така небезпека існує доказують навіть деякі „неточності“ чи неправильні вискази самого автора: „Значить, або електрони мають розум, або їх складними рухами кермує якесь розум-

на Сила“ (ст. 57). (Ні одне інше друге, бо ні електрони не є розумні ества, ні Бог не є душою світу, а тільки понадсвітовим особовим Буттям; противне становище веде до пантеїзму).

„Зясовуючи коротко все сказане стверджуємо, що сьогоднішні науки природознання станули на чисто **ідеалістично-му** (підкр. наше) становищі“ (до речі кажучи, це не належить до засягу досліду наук природознання, а тільки стислої філософії), „якого основами є такі закони:

1) Сила (енергія) є вічна і вона є основою всього, що є і що діється в цілій природі;

2) Речовина (матерія) є одною із прояв сили“ (ст. 62).

Такі і подібні вискази викликають враження, немовби та вище цитована „вічна сила“ (енергія) була в автора ідентичною з **Відвічною Силою, Досконалім, Понадсвітовим Особовим Буттям**, якого лише слабим недосконалім відблиском є та „вічна сила-енергія“, що й досліджують науки природознання.

Вкінці називає автор Тертуліяна святим (ст. 11), хоч Тертуліян був ригористом-еретиком та через свій ригоризм відпав від Церкви; — що правда його твори є неоціненим джерелом для християнської патристики.

Ті й інші недосконалості і неточності, що ми їх вчислили в творі, зовсім не знецінюють праці проф. Раковського. Коли ж зважити популярність і легкість викладу, гарну мову і стиль та „в цілому беручи“, щасливо переведену тенденцію помогти освіченій людині знайти шляхи до Бога, то сама поява його праці є позитивним укладом у нашу літературу.

Андрій Пшибіль

